TOPLUMSAL
Tarih

196
NİSAN
2010

III. Selim devri bir casusluk hikâyesi
Ahmet Yüksel

Cortijo de Sevi

Sabetay Sevi'nin evinin geçmişi, bugünü ve geleceği

Cengiz Şişman *sayfa 14*

Von Papen suikastını kim düzenledi?
Banu El-Mehmet Perinçek

Tarih tasarımı
Salih Özbaran

Bir Osmanlı-Kürt aydını:
Mevlanzâde Rıf'at Bey
Murat Issı

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ
TURKISH PUBLISHERS ASSOCIATION

İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

İZMİR FUARI İZFAŞ

15.
kitaba yolculuk

İzmir Kitap Fuarı

17 - 25 Nisan 2010

Uluslararası İzmir Fuar Alanı

www.izmirkitapfuari.com

Ziyaret saatleri: 17-24 Nisan 2010 / 11.00-20.00 25 Nisan 2010 / 11.00-19.00

KOSGEB
Desteklenen Kuruluş

NTV
Medya Sponsoru

İDO
Katkılarıyla

ufi
Üye Kuruluş

ICCA
Üye Kurulu

TFYD
TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ
Üye Kuruluş

TS EN ISO 9001:2000

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

www.tuyap.com.tr

TÜYAP İZMİR: Atatürk Cad. No: 230/7
Kordon Alsancak - İzmir
Telefon : 0232 464 02 01 - 464 26 39
Faks : 0232 444 30 83
E-posta : tuyapizmir@tuyap.com.tr

İstanbul Fuar Alanı ve Merkez Ofis:
Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
E5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı 34522
Büyükçekmece, İstanbul

Telefon : 0212 867 11 00 - 867 12 00
Faks : 0212 886 66 98

E-posta:
Yurtiçi Satış: yurticisatis@tuyap.com.tr
Yurtdışı Satış: sales@tuyap.com.tr
Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Proje Tanıtım: tanitim@tuyap.com.tr
Fuar Alanı: fairarea@tuyap.com.tr

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

"DOĞU SORUNU"
NECMEDDİN SAHİR SILAN RAPORLARI (1939-1953)

Derleyenler
TUBA AKEKMEKÇİ
MUAZZEZ PERVAN

ISBN: 978-975-333-242-2
560 sayfa, 32 TL, MART 2010

Necmeddin Sahir Sılan'ın CHP ve DP'ye 1939-1953 yılları arasında sunduğu 13 raporun derlenmesiyle oluşan bu kitap, "Doğu sorunu"nda devletin izlediği toplumsal mühendislik sürecini dönemin yakın bir gözlemcisinin kaleminden yansıtıyor. Ağırlıklı olarak Bingöl ve Tunceli ile ilgili olan bu raporların dokuzu CHP'ye, dördü DP'ye verilmiş.

Raporlar; Tek Parti dönemi siyasetine, bu dönemin siyaset bağlamında kazanımlarına, dar "demokrasi" söyleminde burun kıvıranlara bir ülkede siyasetin nasıl bir süreç içerisinde genişlediğini kanıtlayacak nitelikte. Kuşkusuz raporlar toplumsal mühendislik bağlamında önem taşıyor. Cumhuriyet Türkiye'sinin karşılaştığı en engebeli sorun o günlerde Vilayât-ı Şarkiyye diye tanımlanan bu ulaşılması zor yöreleri, inşa sürecinde olan ulus devletle bütünlemek.

Necmeddin Sahir Sılan, Tek Parti döneminde siyasetin ne olduğunu biliyordu. Tek Parti yönetiminin sınırlarını aşarak seçilmiş olduğu yörede halkla temas kurmuş, "halkın gösterdiği hassasiyet"i gündeme getirmiş. Kimi yöre yöneticilerinin görüşlerini almış, halkla yönetim arasında köprü işlevi görmüş. Raporlarında ise "derinlemesine mülakat" diye nitelediğimiz yöntemi uygulayarak bölge hakkında zengin bir bilgi toplamış. Bugün bile eşine ender rastlanan bir siyaset anlayışını benimseyen Necmeddin Sahir Sılan, arşiviyle de tarih alanına özgün bir katkıda bulunmuş, bizlere dünü bırakmıştır. Bu ilk kitabı, Türkiye'nin dününü aydınlatan ve kolay ulaşılamayacak olan Sılan'ın diğer arşiv malzemeleri izleyecektir.

Zafer Toprak, "Sunuş"

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

196. SAYIMIZLA MERHABA,

Yaklaşık on sene önce Sofya'daki sinagogu bir arkadaşımla beraber ziyaret etmiştim. Orada bulunan sabit müzede Yahudiliğin tarihi, çok geniş olmayan bir şekilde ele alınıyordu; Sabetay Sevi'ye de birkaç pano ayrılmıştı. Biz sergiyi gezerken dinî bir görevli de kırık bir Almanca ile açıklamalarda bulunuyordu. Sabetay, Balkanlar ve Türkiye'deki Sabetaycılık üzerine epeyce konuştuk. Esasen bir sinagogda Sabetay'a yer ayrılması beni şaşırtmıştı, sözünü ettiğim görevli de Sabetay hakkında saygısız bir dil kullanmadı. Belli ki Sabetay Sevi Yahudi kültürünün bir parçası olarak kabul ediliyordu.

Nisan 2010 sayımızda kapağa taşıdığımız Cengiz Şişman'ın Sabetay Sevi'nin evini ele aldığı yazısında, İzmir'de bulunan bu eve 1990'lara kadar farklı dinlerden insanlar tarafından bir tür kutsiyet atfedildiğini anlıyoruz. Şişman yazısında haklı olarak, Osmanlı veya Türkiye dışında da Yahudilikle ilgili tartışmaların odağında yer almış böylesi bir şahsiyetin evinin korumaya alınmasını talep ediyor.

Bu sayımızda yer alan en kapsamlı yazı Banu El ve Mehmet Perinçek'in birlikte yazdıkları makale, 1942 yılında Alman Büyükelçisi Franz von Papen'e yapılan suikastı ele alıyor. Yazıda, suikastı örgütleyen ekibin 2 sene evvel Meksika'da Troçki'ye suikast düzenleyenlerle aynı insanlar oldukları; başarısız suikasttan sonra mahkûm olan Sovyet yurttaşlarının, Sovyetler harbi kazanınca derhal serbest bırakıldıkları gibi ilginç bilgiler de yer alıyor.

196. sayımızda kapaktan duyurduğumuz bir başka yazı da Ahmet Yüksel'in "III. Selim Devri Bir Casusluk Hikâyesi" başlıklı makalesi. Yüksel'in makalesi, ismini doğrular şekilde bir 18. yüzyıl ajan romanı tadında. Böyle bir hikâyeyi destekleyecek belgelere ulaşmak sık sık olacak şeylerden değil.

Son olarak değinmek istediğim Murat Issı'nın 20. yüzyıl başındaki faaliyetleriyle önemli bir Kürt aydını olan Mevlanzâde Rıf'at Bey'i tanıttığı yazı. Mevlanzâde İstanbul'da, Mısır'da ve Atina'da, aralarında Hasan Fehmi Bey'le birlikte çıkardıkları *Serbesti*'nin de bulunduğu birçok gazete çıkarmış. Issı'nın yazısı ile birlikte gönderdiği, arşivden çektiği fotoğrafların içinde *Âkıl* dergisinin ön sayfası da yer alıyor; böylece bu derginin varlığı konusundaki tereddütler de ortadan kalkıyor.

Mayıs'ta görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

10 TURHAN'IN SON YOLCULUĞU
Turgut Çeviker

13 BİR FOTOĞRAFIN MAKÛS SERÜVENİ — II
Rıfat N. Bali

14 *CORTIJO DE SEVI*
SABETAY SEVİ'NİN EVİNİN GEÇMİŞİ, BUGÜNÜ VE GELECEĞİ
Cengiz Şişman

24 ÜNİVERSİTE KÜRSÜSÜNDEN MEDYA SÖZCÜLÜĞÜNE
TARİH TASARIMI
Salih Özbaran

34 II. DÜNYA SAVAŞI ESNASINDA TÜRKİYE'DE İSTİHBARAT SAVAŞI
VON PAPEN SUİKASTINI KİM DÜZENLEDİ?
Banu El – Mehmet Perinçek

48 HATLARDAKİ CASUSLAR
"III. SELİM DEVRİ BİR CASUSLUK HİKÂYESİ"
Ahmet Yüksel

55 DEVRÂN-I DERVÎŞÂN
17. YÜZYILDA DERLENEN BİR İLÂHÎ
Feza Tansuğ

60 ARKEOLOJİK KAZI ÇALIŞMASI
GUZAR VAHASI YALPAK TEPE ŞEHRİ (ÖZBEKİSTAN)
İbrahim Çeşmeli

66 MAZİDE KALMIŞ ÜÇ KİTABEVİ
KANAAT KÜTÜPHANESİ, KOHEN HEMŞİRELER VE TÜNEL KİTAP EVİ
Rıfat N. Bali

72 HÜRRİYET ÂŞIĞI BİR OSMANLI-KÜRT AYDINI
MEVLANZÂDE RIF'AT BEY
Murat Issı

82 1892'DE BASILMIŞ BİR REHBER
İSTANBUL'DA TURİSTİK YAŞAM
Rifat Behar

89 GÜZELLEŞTİRİLMİŞ TARİH ANLATIMINA BİR ÖRNEK:
PROF. İLBER ORTAYLI VE TÜRKİYE YAHUDİLERİ
Rıfat N. Bali

93 ANTİK DÖNEM'DE EKONOMİK KRİZLERİN
BANKACILIĞA ETKİSİ
Erkan Ildız

Özür ve Düzelti

1- 195. Mart 2010 sayımızda 47. sayfadaki dosya ismi yanlışlıkla Dersim Raporları olarak çıkmıştır. Doğrusu ön kapaktaki gibi "Doğu Raporları"dır.

2- 195. Mart 2010 sayımızda Selçuk Esenbel'in makalesinde s. 44'te metinden alıntı yaptığımız spot cümlenin metin içindeki aslı s. 43 sol sütundadır. Spotta sayılar karışmış; şöyle olmalı:

"Başkurt kökenli Kurban Ali Galiev, 1922'de Rusya'dan 100.000 Beyaz Ruslarla birlikte kaçıp göç eden 10.000 kadar Tatar Müslümanların önce Mançurya'ya sonra da Tokyo'ya yerleşmiş cemaatlerinin önderliğini yapmaktaydı."

Yani 100.000 Beyaz Rus kaçıyor, aralarında 10.000 kadarı Tatar Müslüman. Kurban Ali de onların lideri.

3- 195. Mart 2010 sayımızda Selçuk Esenbel'in makalesinde s. 45'te Sultan Galiev'in fotoğrafı yer alıyor, ünlü Marksist Tatar devrimcı. Sultan Galiev'in metinde geçen Kurban Ali veya Kurban Galiyev ile bir alakası yoktur.

55 **17. YÜZYILDA DERLENEN BİR İLÂHÎ**

Feza Tansuğ, Ali Ufkî (Wojciech Bobowski)'nin Devrân-ı Dervîşân adlı ilâhîsiyle ilgili yeni bulguları okuyucuyla paylaşıyor.

60 **GUZAR VAHASI YALPAK TEPE ŞEHRİ (ÖZBEKİSTAN)**

İbrahim Çeşmeli, Özbekistan'ın Kaşkaderya bölgesinde Guzar Vahası'ndaki Yalpak Tepe Şehir Harabesi'nde gerçekleştirilmiş olan arkeolojik yüzey araştırmaları sonuçlarını değerlendiriyor.

82 **İSTANBUL'DA TURİSTİK YAŞAM**

Rifat Behar, 1892'de Boston'da İngilizce basılmış nadir bulunan bir rehberi incelerken İstanbul hakkında ilginç bilgiler de veriyor.

89 **PROF. İLBER ORTAYLI VE TÜRKİYE YAHUDİLERİ**

Rıfat Bali, güzelleştirilmiş tarih anlatımı dediği Ortaylı'nın kimi yaklaşımlarını eleştiriyor.

93 **ANTİK DÖNEM'DE EKONOMİK KRİZLERİN BANKACILIĞA ETKİSİ**

Erkan Ildız, Antik Dönem'deki krizleri sebepleriyle ele alırken, bu krizlerin para arzını nasıl etkilediği sorunu üzerinde duruyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 196, Nisan 2010

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Akşin Somel, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 212 629 00 24

BASKI TARİHİ
Nisan 2010

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Bir Hadise

3 NİSAN 1910
TANİN

İlan-ı hürriyeti müteakip memalik-i ecnebiyeden Türkiye'ye avdet eden Ermeni fırak-ı siyasiye rüesası [Ermeni partileri reisleri] bir müddetten beri kiliselerde verdikleri konferanslarda âdâb-ı hitabete riayet etmeyerek bir takım uygunsuz ahvâl vukuuna sebebiyet verdikleri cihetle Patrikhane Meclis-i Ruhani azaları tarafından bundan sonra kiliselerde konferansın men'i hakkında müttefikan ittihaz olunan karar fırak-ı siyasiye mensubini tarafından kabul edilmeyerek bazı mahallerde cebren kiliseler açtırmak ve hey'ât-ı ruhbâniye aleyhinde tefevvühatta bulunmak gibi tecavüzata cesaret edildiğinden Meclis-i Ruhani Riyaseti'nden Meclis-i Umumi Riyaseti'ne bir tezkere yazılıp kiliselerde miting ve konferans akd ve itasının men'i talep edilmiş idi.
Evvelki günkü ictimada meclis müzakereye başlar başlamaz Hınçakist Fırkası rüesasından Hamayak Ambans Efendi kürsü-i hitabete çıkarak karar-ı mezkûru ittihaz eden ve lehinde bulunanlar hakkında tecavüzane bir lisan kullanması, tarafeyn beyninde bir nizâ'-i tekevvününe bâdi olmuş [kargaşalığa sebeb olmuş] ve bu kargaşalık arasında gözlük kırılmak, elbise yırtılmak, burun kanamak gibi bir takım ahvâl-i müessife vukua gelmiştir.

Resm-i Geçit ve Dünkü Manzara-i şeref-aver

6 NİSAN
İKDAM

Misafir-i has hazret-i Padişahi Sırbistan Kralı haşmetlü Birinci Pier Karayorgavic hazretlerinin şeref-i âliyelerine olarak dün Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde Birinci Ordu tarafından icra edilen resm-i geçit, kuvve-i askeriyemizin, şeref ve haysiyet-i milliyemizin yine bir levha-i bülend-i satvet ve hamasetini irâe ve tanzir eyledi.
Osmanlı ordusu mütehallik olduğu secâyâ-yı kahramananesini, intizam-ı şan- averini bu vesile ile de inzar-ı umumiyede ispat etti. Asker, bürün heyet ve mevcudiyetiyle satvet-i Osmaniye'nin bir timsal-i azametini irâe ediyordu.
Pek erken bütün İstanbul sokaklarında şayan-ı hayret bir surette izdiham meşhûd olmakta idi.
Erkek, kadın bir cümle halk hanelerinden adeta karanlıkta çıkmışlardı. Çehrelerinde sürûr ile memzûc [karışık] bir tehâlük vardı. O tehâlük-i meserret-aver, onların muazzez padişahlarını, satvetli ordularını görmek için mecbûl [yaratılmış] oldukları hasail-i ber güzide-i millilerini ifham ediyordu. [.....]
Kadınlar, ellerinde, kucaklarında muhafaza-i vatan hiss-i mübecceliyle yetiştirmekte oldukları evlatlarını tutmakta, o mini mini masumlara bir zamanlar sonra dâhil olacakları hayat-ı mukaddese-i askeriyenin şevket ve azametine ait levayihi mefkûrelerinde şimdiden yaşatmak için adeta koşmakta idiler.
Arabalar, tramvaylar artık ahaliyi istiab edemiyordu.
Beyoğlu ve Şişli caddesinde boydan boya bütün dükkânlara, mağazalara, apartmanlara Osmanlı sancakları, Sırp bandıraları ta'lik edilmişti. Hanelerin bütün pencereleri ve sokak başları, kahvehaneler, gazinolar insan başından müteşekkil allı siyahlı buket halinde rû-nümûn idi.
Göze en ziyade çarpan bir hâl var ise o da, müselsel insan kitlelerinin yukarı, şehrin daima şimal istikametine, Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne doğru gitmesi idi.

Tanin 9257

7 NİSAN 1910

Sırbistan'da Aff-ı Mücrimin
Dünkü nüshamızda Osmani Şerloid'den nakl ile yazdığımız bir havadiste kral hazretlerinin İstanbul'a vuku bulan ziyaretleri ile gördükleri hüsn-i kabul ve âsâr-ı muhalesetle mukabilen Sırbistan'daki mahkumin-i İslamiye'nin affına karar verdiklerini yazmış ve beyan-ı teşekkür etmiştik. Dün bu babda Osmanlı Telgraf Ajansı âtideki telgrafnameyi tebliğ etmiştir:
Belgrat 5 Nisan Sırp Veliahtı bu gün Sırbistan dâhilinde mevcut olan bütün mahkümin-i İslamiye'nin affı için bir emirname imzalamıştır.

Mekteb-i Sultani Müdüriyeti

10 NİSAN 1910
TANİN

Mekteb-i Sultani Müdürü Tevfik Fikret Beyefendi ile Ders Nazırı Keramet Bey'in istifa ettikleri kemâl-i teessüfle haber alınmıştır. Mekteb-i Sultani bir nevi hususiyet-i idareye malik olması ve Tevfik Fikret Bey gibi bir müdüre mazhar bulunması sayesinde meşrutiyetten sonra en ziyade eser-i terakki gösteren bir müessese-i irfan idi. Bu da hemen münhasıran müdür-i fazilet-mendinin gayret ve fedakarlığı semere-i meşkûresi olduğu umumun müsellemidir.
Şehrimizde her haliyle hepsinin fevkinde bir Osmanlı mektebi varsa o da Mekteb-i Sultani idi. Tevfik Fikret Bey'in istifası son derece teessüfle telakki edilecek bir hâldir. Tevfik Bey'in bidayet-i tayininde Mekteb-i Sultani'nin bulunduğu hâl-i tezebzüb ve tedenni ile bu günkü intizam ve mükemmeliyeti mukayese edilecek olursa aradaki mesafenin büyüklüğü takdir edilir ve aynı zamanda vatana böyle hizmet eden müdür-i gayur ve muktedirine karşı namütenahi bir hiss-i takdir ve hürmet beslenmekten men'-i nefs olunamaz.
İstihbaratımıza nazaran mektep heyet-i talimiyesi Maarif Nezareti'ne müştereken müracaatla istifa-yı vakiin geri aldırılması hususunu istirham etmişlerdir.

Haber-i istifanın mektep talebesi üzerinde de derin bir teessür-i hazin-engiz husule getirdiği temin ediliyor. Hatta son sınıf talebesinden bir haylisi dün Maarif Nezareti'ne müracaatla istirhamatta bulunmuşlar ve aynı suretle makam-ı sadarete bir ariza takdim eylemişlerdir.
Heyet-i talimiyeden bir haylisi daha istifa edeceği ve talebeden bir kısmının mekatib-i sairede ikmal-i tahsil etmek üzere mektepten çıkacakları rivayet olunmaktadır.
Maarif Nezareti'nde temin edildiğine göre Nezaret Tevfik Fikret Bey'in istifasını suret-i ka'tiyyede kabul etmiş ve Mekteb-i Sultani'ye yeni bir müdür tayin edilinceye kadar hizmet-i mezkûrenin vekâleten ifası Meclis-i Maarif azasından Salih Zeki Beyefendi'den rica olunmuştur.

Mekteb-i Sultani Müdürü Tevfik Fikret Beyefendi ile Ders Nazırı Keramet Bey'in istifa ettikleri kemâl-i teessüfle haber alınmıştır. Mekteb-i Sultani bir nevi hususiyet-i idareye malik olması ve Tevfik Fikret Bey gibi bir müdüre bulunması sayesinde meşrutiyetten sonra en ziyade eser-i terakki gösteren bir müessese-i irfan idi. Bu da hemen münhasıran müdür-i fazilet-mendinin gayret ve fedakarlığı semere-i meşkûresi olduğu umumun müsellemidir.

Yeni Bir Fırka

13 NİSAN 1910
İKDAM

Dün akşam Osmanlı Ajansı'ndan tebliğ olunmuştur:
Manastır Mebusu Pançedoref Efendi yeni bir fırka tesis etmek üzeredir. Bi'lcümle anasıra küşâde [açık] bulunacak ve gerek parlamento dahilinde ve gerek haricinde ibraz-ı faaliyet edecek olan fırka-i mezkûra en ziyade Memalik-i Osmaniye dahilinde Türkler ile Osmanlı Bulgarlar arasında zuhura gelen ihtilafatı fasla [halletmeye] çalışacaktır.
"Terakkiperver Fırkası" namını alacak olan bu yeni fırka, esasen (İttihad ve Terakki) Fırkası'nın programını kabul ile istiklal, muhtariyet ve daha sair bu gibi âmâl-i infikak-cuyaneye şiddetle muhalefet edecek ve tedabir-i gayri meşrua veya ihtilalkarane isti'maline mümânaat eyleyecektir. Osmanlı rical-i siyasiyenin müzaheretini şimdiden temin etmiş olan Terakkiperver Fırkası kariben kendi programı ile müesseselerinin esamisini ilan ve kendine mahsus bir gazete dahi tesis edecektir.

Seyahat-ı Padişahî

21 NİSAN 1910
İKDAM

Zat-ı hazret-i Padişahî'nin İzmit'i ziyaretlerinde misafir olacakları konağın tamiratı hitam bulmuştur. Zat-ı şahanenin Cumartesi günü İzmit'i ziyaret edeceklerine dair bir şayia deveran etmiş ise de tarih-i seyahatın henuz takarrur etmediği anlaşılmıştır. Bu seyahatten esas maksat, İzmit kurbunda kain çuha fabrikasını ziyaret eylemektir. Bu fabrika zat-ı Padişahî'nin peder-i âliyeleri Sultan Abdülmecid Han hazretleri tarafından tesis edilmiş olup yevmi bin arşın çuha imal etmekte ve oldukça netayic-i hasene tevlid eylemektedir.
Seyahat-i Padişahî'ye büyük bir meserretle intizar edilmektedir

Şehzade Fuat Efendi

21 NİSAN 1910
İKDAM 015

Hakan-ı mağfûr Sultan Murad-ı hamis hazretlerinin hafidleri Şehzade Fuad Efendi hazretlerinin Mekteb-i Harbiye'ye kaydı hususuna bi'l-istizan irade-i seniyye-i şeref-sudûr buyurulmuştur. Müşârünileyhin mezkûr mektebe kaydı merasimi zat-ı şahanenin Cumartesi günü Mekteb-i Harbiye'ye teşriflerinde icra kılınacaktır.

Cinayet

21 NİSAN 1910
TANİN

Beyoğlu'nda Tekke Sokağı'nda Dibek Çıkmazı'nda evvelki akşam saat üçte bir cinayet vuku bulmuştur. Kuledibi'nde bir apartmanda sakin olan genç bir Rum kızı Yunan tebaasından Yarasinos namında biri ile münasebat-ı âşıkanede bulunurmuş dün akşam Yarasinos genç kıza mülâki olmak uzere Dibek Çıkmazı'na uğrar ve orada sevgilisinin Ravel namında bir Rum'la görüşmekte olduğunu görür. Ve merkumeden maşukası ile ne görüştüğünü istifsar eder. Ravel ters bir cevap verdiğinden iş mudârebeye [dövüşmeye] varır. Genç kız o sıra firar eder. Nihayet Yarasinos belinde bulunan bıçağı çekerek Ravel'in ensesine saplar, mecrûh yüzü koyun yere düşer.
Vak'adan haberdar olan polisler mahall-i cinayete koşarlarsa da carihin şapkası ile bıçağının kınından başka bir şey bulamazlar.
Mecrûh bir sedye ile hanesine nakl olunur. Carih şiddetle taharri edilmektedir.

Taşralı İşsizler

22 NİSAN 1910
İKDAM

Memleketlerindeki umur-ı ziraiyelerini terkle Dersaadet'e gelen ve yahut Dersaadet'te bulunup da işsiz kalan bazı eşhas-ı âtılanın devair-i resmiye hademesinden olan hemşehrilerinin nezdine gelerek her dairenin hademe ikametgahlarında beytûtet ve buralarını birer melce-i atâlet [tembellik sığınağı] ittihaz eyledikleri istihbar kılınmış ve hâl ve şanı mechul bu kabil eşhasın odacı ve hademe taraflarından kabul ve beytûtet ettirilmeleri mahzûrdan gayr-i salim bulunmuş olduğundan bahisle vesait-i mukteziye ile ve lede'l-icap en yakın merkeze müracaat ve memurin-i zabıtadan muavenet talebiyle hademe ve odacıların devairde ikamet ve beytûtet eyledikleri odaların bağteten [ansızın] teftiş ve muayene ettirilerek işi gücü olmaksızın mücerret yatıp kalkmak ve vakit geçirmek üzere odacılar tarafından hemşehrilik dolayısıyla devair-i resmiyeye kabul ve îvâ olunan [yerleştirilen] eşhas var ise polise tevdii Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin iş'ârı üzerine Maarif Nezareti'nden bilumum mekâtip idarelerine tebliğ kılınmıştır.

11 Nisan Şüheda-yı Hürriyet İçin

25 NİSAN 1910
TANİN

Osmanlılar bu günlerde büyük bir vazife-i milliye ve ulviyenin ifâsıyla meşgul bulunuyor. Geçen sene bu günlerde bu köhne Bizans tarih-i siyasiyenin en yeni bir inkılabının hususat-ı muhtelifesine bir sahne-i cereyan oluyordu. Uzun edvar-ı tahakküm ve istibdatın tahammülfersâ tazyikatı, fecayii altında artık daha ziyade muhafaza-i sükût ve intizar edemeyen Osmanlılığın mukaddes ordusunun celâdet-i bî-misâliyle nail olduğu nevzad-ı hürriyet yalnız şarka, Osmanlılığa mahsus olan bir safiyetname ve ahlakiye ve hissiye muktezası olarak Abdülhamid'in verdiği teminat-ı diniye ile iktifa edilerek böyle bir cellad-ı tarihinin aguş-i emanetinde bırakılmış idi.

Fakat 31 Mart şarkın bu savfet-i ulviye-i teslimiyetine ne kadar müthiş bir darbe vurmuş idi!

Bu darbeye bî-insaf ve müthişle Abdülhamid'in nakz-ı ahhd etmesine, bir sene evvelki yemininde hânis olmasına [yeminini bozmasına] şarkın hissiyat-ı sadıka-i diniyesi tahammül edememiş, bütün Osmanlılık galeyana gelmişti.

Rumeli'den doğan Genç Türkiye'nin muhteşem ordusu artık bir kara-ı kat'isi, azm-i metin ve .... ile gelmiş, bir sarsar- anif cehalet içinde mahv olmağa yüz tutan Genç Türkleri kurtarmış idi.

Fakat dinimizi, meşrutiyetimizi, mevcudiyet-i milliyemizi kurtaran bu hareket-i mühibe, bu muvaffakiyet-i ulviye pek çok sevgili vatan evlatlarının hun pahası [kan bedeli] idi. Osmanlılık bu inkılab-ı müşaşa içinde tekrar hayat bulmuştu, lakin Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne ebediyen defnettiğimiz kahraman şühedayı adalet-i kalb tarihimizi ilelebet sızlatacaktır. İşte bunun içindir ki Hürriyet-i Ebediye Tepesi dün pek büyük, pek ulvi bir manzara-i fevkalade irae ediyordu:

Bir taraftan Edirne'den suret-i mahsusada gelmiş olan bir heyet-i züvvar, diğer tarafta vükela ve mebusan, genç Türkiye'nin genç ve kuvvetli bir ordusu, İstanbul'un büyük kısmı o kıymettar vatan şehitlerinin mezarında toplanmış, onların mukaddes ruhlarına tevdi-i ihtiramat ediyorlar, geçen senenin hatırat-ı mühibe ve tarihisinden müteşekkil olan bu mevki-i mürtefi'de şimdi topraklara munkalib olan o mukaddes şehitlerin yâd-ı ihtiramını kalplerde yaşatıyorlardı.

Millet-i necibe-i Osmaniye'nin 11 Nisan fedakarlarının ihya-yı hatıratı için icra ettiği bu merasim-i fevkalade-i ihtifaliyeye suret-i mahsusada bir hey'ât i'zâm ederek zat-ı hazret-i Padişahi dahi milletin hissiyat-ı umumiyesine iştirak buyurmuşlardır. [...]

Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde icra kılınan merasim-i milliyede hazır bulunmak üzere Edirne'den hareket eden heyet dün sabah üç buçukta şehrimize muvasalat etmiştir.[....]

Heyet Sirkeci İstasyonuna muvasalat eder etmez Dâhiliye Nazırı Talat Bey ile Maarif Nazırı Emrah Efendi, Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey, Karahisar Mebusu Rıza Paşa ile bir çok ümera-yı askeriye tarafından istikbal olunmuşlardır.

İstasyonun tevkif salonlarının bulunduğu kapıda ihzar edilen arabalara evvela misafireten gelen altmış zabitan üçer üçer rakib olmuşlardır.[....]

Arabalar, Sirkeci-Köprü-Altıncı Daire- Beyoğlu tarikiyle Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne muvasalat etmişlerdir. [.....] Evvela züvvardan hoca efendiler üç İhlâs-ı Şerif ile birer Fatiha'yı şühedanın ruhuna hediye ettiler. Ba'dehû Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi bir nutuk irad etti [...]

Dâhiliye Nazırı Beyefendi'nin nutkundan sonra İkinci Ordu Erkân-ı Harp Kaymakamı Mahmut Bey şehit Muhtar Bey'in makberesine dönerek bir nutuk irad etmiştir. [...] Mahmut Bey'in nutkunu Hoca Fahri Efendi'nin beliğ bir nutukları takip etmiştir.

Ba'dehû Emrah Efendi de bir nutuk irad etmiştir. Nutukların hitamından sonra heyet-i muhtereme tekrar arabalara rakiben Ispanari Efendi'nin makberesine müteveccih olmuşlardır. Orada papaz efendiler tarafından bir ayin-i ruhani icra edilmiştir. Ba'dehû heyet tekrar arabalara rakib olduktan sonra şehrimizin bazı cihetlerini gezmek üzere dağılmışlardır.

Dün bu münasebetle Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde bir resmi geçit icra edilmiştir.

İlhan Tekeli Toplu Eserler I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII-IX-X

I. Kitap
BİRLİKTE YAZILAN VE ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU
Ekim 2007 ISBN 978-975-333-212-5
278 sayfa, 19TL

II. Kitap
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI
Şubat 2008 ISBN 978-975-333-217-0
334 sayfa, 24TL

III. Kitap
GÖÇ VE ÖTESİ
Eylül 2008 ISBN 978-975-333-221-7
236 sayfa, 18TL

IV. Kitap
CUMHURİYETİN BELEDİYECİLİK ÖYKÜSÜ (1923-1990)
Şubat 2009 ISBN 978-975-333-226-2
358 sayfa, 26TL

V. Kitap
KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DOĞAL VE TARİHİ ÇEVREYİ KORUMAK
Ağustos 2009 ISBN 978-975-333-230-9
322 sayfa, 23 TL

VI. Kitap
KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE KENTSEL HİZMETLER
Ekim 2009 ISBN 978-975-333-231-6
202 sayfa, 16 TL

VII. Kitap
AKILCI PLANLAMADAN, BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK PLANLAMAYA
Ekim 2009 ISBN 978-975-333-233-0
374 sayfa, 27 TL

VIII. Kitap
MODERNİZM, MODERNİTE VE TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA TARİHİ
Kasım 2009 ISBN 978-975-333-234-7
236 sayfa, 18 TL

IX. Kitap
İSTANBUL VE ANKARA İÇİN KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI
Şubat 2010 ISBN 978-975-333-239-2
286 sayfa, 21 TL

X. Kitap

MEKANSAL VE TOPLUMSAL OLANIN BİLGİBİLİMİ YAZILARI

Mart 2010 ISBN 978-975-333-241-5
304 sayfa, 22 TL

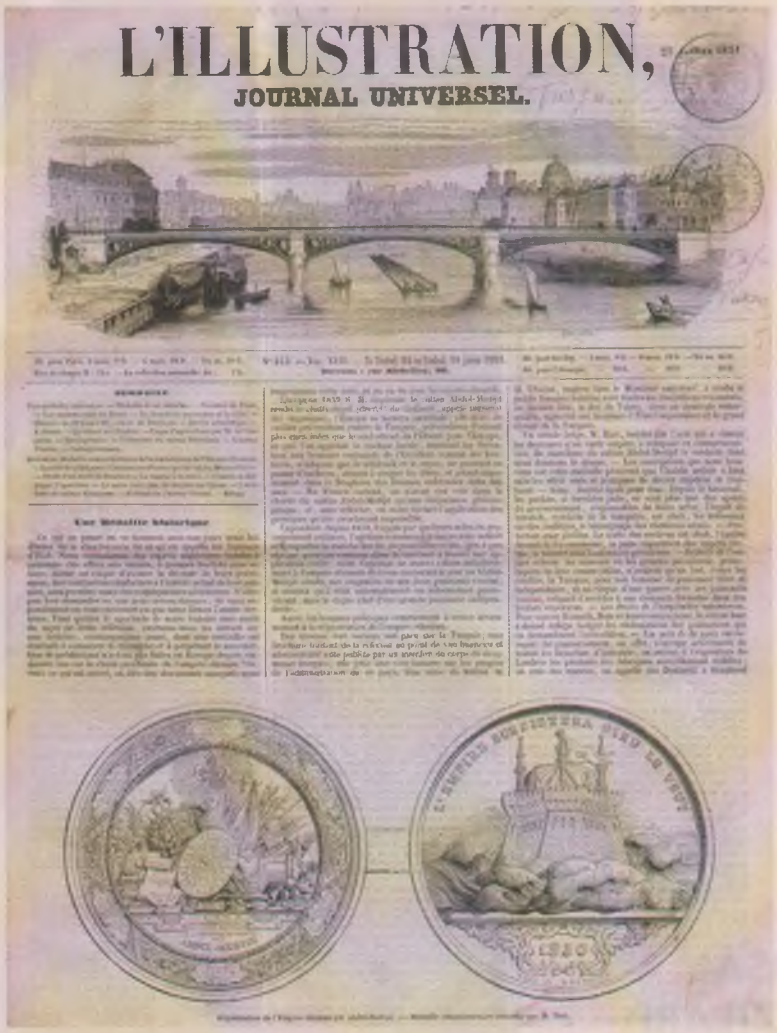
MYRA

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

TARİHİ BİR MADALYA

Sayın Ubicini'nin Moniteur Universel *gazetesinde yayımlanmış olan mektupları Fransız okuyucularına Osmanlı kurumlarının hepsini tanıttı. Monsieur Hart adındaki Belçikalı bir sanatçı, bu büyük imparatorluğun kaderini değiştiren bu olaydan esinlenerek, Sulatn Abdülmecid'in fermanının hatırasına, ilişikte resmini verdiğimiz madalyayı tasarladı.*

L'ILLUSTRATION,
JOURNAL UNIVERSEL.

L'Illustration dergisinin 24 Ocak 1851 tarihli ve 413 numaralı sayısının kapağında "Tanzimat Madalyası" adıyla bilinen ve Hart isimli Belçikalı bir hakkâk tarafından gerçekleştirilmiş olan bir hatıra madalyonunun ön ve arka yüzleri yer almaktaydı. Madalyanın gerçek görüntülerine ve üzerindeki simgelerin ayrıntılı bir tasvirine yer vermek için dergimizin iki sayısına yayacağımız bu konu, 1850'lerde Avrupa kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu'nun imajının ne kadar yükselmekte olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Üç yıl kadar sonra İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı müdafaa etmek üzere Kırım Savaşı'na girmeleri de bu olumlu havanın bir uzantısı olarak görülmelidir. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın ardından yaşananlar, Osmanlı İmpartorluğu'nun ıslahat yoluyla ve Batılılaşarak modernleşmeye, değişmeye, burada ifade edildiği gibi "canlanmaya" niyetli olduğunu Avrupa kamuoyuna ispat etmeye yaramış, "medeniyet yolunda" atılan bu adımlar sempati toplamaya başlamıştı. Tanzimat Fermanı'nın ilanından 11 yıl sonra Hart isimli sanatçının burada gösterilen girişimi de bu olumlu havadan istifade ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun bir tür propaganda aracı olarak kullanabileceği bir araç yaratmak ve bunu hükümete pazarlamak üzerine kurulmuştu. Burada ilk görüntülerini verdiğimiz bu madalyayı gelecek sayıda ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, Tanzimat ideolojisi olduğu kadar, modern devlet sembolizminin gelişimi konusunda bilgilendirici bir örneği tartışma fırsatını yakalamış olacağız.

Şu an gözümüzün önünde cereyan edenler, devlet adamı dediğimiz kişilerin ne kadar öngörülü oldukları konusunda bizi ciddi derecede şüpheye düşürecek niteliktedir. Sonuçlardan hareket ederek nedenleri tespit edebilen, sonraki sonuçlarını düşünmeden ve öngörülerinin yanlışlığını kabul etmek pahasına da olsa şu anki tutkularının menfaatine uygun bir şekilde olayları bir arada değerlendirip netice çıkarabilen bazı üstün zekâ sahiplerini biliriz. Gidip de onlara yarın ne olacağımızı sormayın; olsa olsa size geçen sene ne olduğumuzu anlatarak cevap verirler. Kendi tarihimizden uzaklaşıp gene de bu düşünce içinde kalmak üzere bir an için aynı şekilde güncel olup bir madalyanın şanını kutlamaya ve hatırasını yaşatmaya uğraştığı başka bir tarihin üzerine odaklanalım. Elli yıldır Osmanlı İmparatorluğu'nun çökeceğine dair Avrupa'da ne tahminler yürütülmedi? Oysaki bu kısa notu dayandırdığımız belgelere ve bütün dikkatli izleyicilerin de bildiği üzere olanlar şunlardır: 1839 yılında Sultan Abdülmecid hazretleri Tanzimat adı verilen Gülhane Hatt-ı Şerifi'ni ilan ettiğinde, Avrupa ikna olmamış göründü. Türkiye'ye karşı gayet eskiye dayanan ve kökleşmiş önyargıları bulunuyordu. Bu önyargılara göre Doğu'nun Avrupa'ya olan tek cazibesi "yerel renklilik" adı altında Batılılar karşısında Doğuluları kaderci, çubuk içip dinlenmekten başka derdi olmayan, kölesiz yapamayan, kelle uçurmayı seven ve hiçbir cezaya tabi olmadan kadınları çuvallara tıkıp Boğaz'ın sularına atan kişiler olarak biliniyordu. Özellikle de Fransa'da Abdülmecid'in iradesinin bir tür felsefi beyan olduğu düşünülmüş, ilan edilen ilkelerin uygulanmasının ise imkânsız olduğuna hükmedilmişti.

Ne var ki, 1839'dan beri Osmanlı hükümetinin bazı uygulamaları karşısında şaşıran kamuoyu, genç hükümdarın cesur hareketini ilgiyle takip etmeye başladı. Yavaş yavaş Tanzimat Fermanı'nda yer alan her ilke gerçek bir karşılık bulmaya başladı. Nihayet Abdülmecid iki güçlü komşusunun isteklerine karşı direnerek sadece sebatlı bir ıslahatçı olmayıp ayrıca bağımsız bir ülkenin onurlu başı olduğunu ispatlayınca, kamuoyu iyice Osmanlı İmparatorluğu'nun ve hükümdarının yanında yer almaya başladı.

1839 yılında Sultan Abdülmecid hazretleri Tanzimat adı verilen Gülhane Hatt-ı Şerifi'ni ilan ettiğinde, Avrupa ikna olmamış göründü. Türkiye'ye karşı gayet eskiye dayanan ve kökleşmiş önyargıları bulunuyordu. Özellikle de Fransa'da Abdülmecid'in iradesinin bir tür felsefi beyan olduğu düşünülmüş, ilan edilen ilkelerin uygulanmasının ise imkânsız olduğuna hükmedilmişti.

Böylece siyasetçiler de Osmanlı İmparatorluğu'nun tekrar canlanabileceğine inanır oldular.

Türkiye hakkında gayet ilginç eserler kaleme alındı. Fransız tercümanlarından biri, ıslahatın mali ve idari açıdan değerlendirildiği bir broşür yayımladı ki bu çalışma ülkenin idaresindeki ilerlemeyi gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır.[1] Sayın Ubicini'nin *Moniteur Universel* gazetesinde yayımlanmış olan mektupları Fransız okuyucularına Osmanlı kurumlarının hepsini tanıttı.[2] Son olarak da Valmy dükü, gayet ilginç bir eserinde devlet adamlarına Türkiye'nin önemini ve parlak geleceğini izah etmiştir.[3]

Monsieur Hart adındaki Belçikalı bir sanatçı, bu büyük imparatorluğun kaderini değiştiren bu olaydan esinlenerek, Sultan Abdülmecid'in fermanının hatırasına, ilişikte resmini verdiğimiz madalyayı tasarladı.

DİPNOTLAR

1 *De la reforme en Turquie, au point de vue financier et administratif*, Paris, Amyot, 1851.

2 Abdolonyme Ubicini'nin bu mektupları 1853'te kitaplaştırıldı: A. Ubicini, *Lettres sur la Turquie, ou Tableau statistique, religieux, politique, administratif, militaire, commercial, etc., de l'Empire ottoman, depuis le khatti chérif de Gulkané (1839)*, Paris, J. Dumaine, 1853.

3 Daha sonra yayımlanan haliyle, Edmond de Kellermann, *La Turquie et l'Europe en 1867, par le duc de Valmy*, Paris, Amyot, 1867.

TURHAN'IN SON YOLCULUĞU...

Şimdi modern karikatürümüzün kurucu mimarlarından Turhan Selçuk'un da bir Bektaşi olduğunu öğreniyoruz. Hacı Bektaş-ı Veli'nin ünlü sözlerinden biri de şudur: "İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır." Bu söz, Turhan Selçuk'un bütün savaşımının özeti gibidir.

TURGUT ÇEVİKER

Turhan Selçuk, son yirmi yılda sağlık sorunları nedeniyle çizgi çalışmalarından uzak kaldı. Yıllar önce, iki gözünden de katarakt ameliyatı oldu. Daha sonra bel ağrısı canını acıttı. Son yıllarda bel ağrısına bağlı olarak yürüme güçlüğü çekmesi onun ev içinde bile hareketlerini, dolayısıyla çalışmalarını sınırlandırıyordu. 3-5 yıl önce Abdülcanbaz'a veda edişinin ardında da, artık eskisi denli yoğun çalışamayışı ve sağlık sorunları vardı. Çok sevdiği "Abdülcanbaz'ın Olağanüstü Serüvenleri"ne törensiz vedası onun çelebi kişiliğinden kaynaklanıyordu. Saklayabildiği Abdülcanbaz serüveninin özgün çizimlerini ve tüm yayın haklarını birer Abdülcanbazsever olan Ferda-Osman Uslu'ya devretmesi de son birkaç yıl öncesine dayanıyordu.

Son yıllarda Turhan Selçuk'un *Cumhuriyet* gazetesindeki "Söz çizginin" başlıklı köşesinde yayımladığı karikatürlerin sayısı, giderek azalıyordu. Bundan derin bir üzüntü duyuyordu. Ancak yine de bütün gücünü toplayarak, topluma karşı bir görev olarak gördüğü karikatür çizme eylemini gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bazen gündeme uygun eski bir karikatürünü aynen ve/ya altyazısını değiştirerek ya da çizgilerine küçük dokunuşlarla güncelleyerek yeniden yayımlıyordu. Kimi kez ise yeni bir karikatür çıkarıyordu. O yeni karikatürleri gördükçe, "Usta yine kendini buldu" diye düşünüyordum. Rahatsızlık sürecinde o bildik karikatürlerinin dışına çıkmayı az da olsa başarabiliyordu. İşte o karikatürler, dev'in gücünü bize yine ve yeniden gösteriyordu.

Son haftalarda, Muğla'da kurulmakta olan "Turhan Selçuk Karikatür Evi" onu ve ailesini heyecanlı bir sürece sokmuştu. Milas ilçesinde doğduğu Muğla'ya adını ve anılarını yaşatacak bir kültür evi kurulma kararı ve onun yapım süreci son günlerinin meşgalesi olmuştu.

Onunla son temasım bu bağlamda olmuştu. Ruhan Hanım telefonla arayıp, – "Turhan Selçuk Karikatür Evi"ne yollamak istedikleri Abdülcanbaz'ın pul'unu evde bulamadıklarını söylüyordu. Turhan'ın, bana da bir örneğini verdiği bu pul'u arşivimde bulabilir miydim? Soru buydu. Telefonda konuşan Ruhan Hanım'dı, ama geride Turhan Selçuk'un konuya ilişkin anımsatmalar yapan sesini duyabiliyordum.

Abdülcanbaz'ın pul'unu ve ilk gün zarfını aynı gün onlara yollayacağımı söylediğimde çok sevinmişlerdi. Çünkü arşivler, genellikle aranan şeyleri hemen teslim edemeyecek denli karışıktır.

Bu yıl –Abdülcanbazsever– Biz A.Ş.'nin basacağı 3-5 kitap projesi için bir araya gelip sohbet edecektik. Bir bakıma Turhan Selçuk'a armağan kitaplar olacaktı bunlar. Ne yazık ki, bu kitapları onsuz çıkaracağız.

Turhan Selçuk, 9 Mart günü aort yırtılması nedeniyle Acıbadem Maslak Hastanesi'ne kaldırıldı. 10 Mart günü öğleden sonra hastaneye gittim. Hastamız, ameliyat sonrası henüz narkoz etkisinden uyanmamıştı ve 18 saatlik riskli bir süreci –yoğun bakımda– yaşıyordu.

Ertesi gün sabah 09.00'da Semih Poroy'un telefonuyla uyandım ve acı haberi ondan öğrendim. Önce Etiler'deki eve gittim. Kapı açılmıyordu. Kapıcıdan aldığım bilgi şuydu: "Aile hastanede, Turhan Selçuk'un naaşı eve getirilmeyecek ve yarın Hacıbektaş'a götürülecek!"

Kapıcının, söylediklerinden "Hacıbektaş"a bir anlam veremediği sezilivordu. Doğrusu bir an ben de şaşırdım ve "Hacıbektaş mı?" diye söylendim; ardından bunun ne anlama geldiğini bulmakta güçlük çekmedim. Ancak bu çok kısa an, bende derin bir roman etkisi yaratmıştı. Turhan Selçuk'un bütün savaşımı, bir roman olarak gözümün önünden akmıştı.

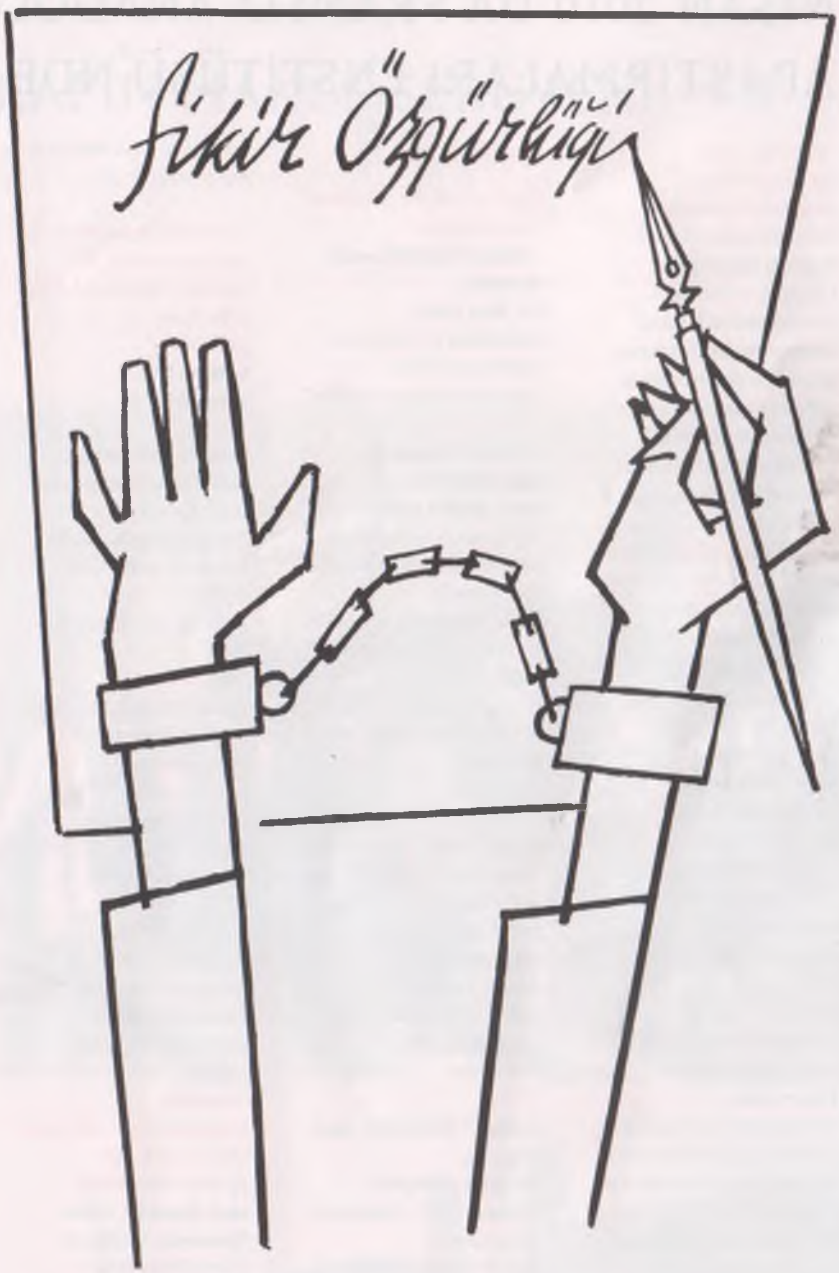
12 Mart Cumartesi günü Turhan Selçuk için *Cumhuriyet* gazetesinin önünde bir veda töreni yapıldı. Sonra, Hacıbektaş'a yol alındı.

Karikatürcüler Derneği'nin sorumluluğundaki bir otobüsle Turhan Selçuk'a bu son/suz yolculuğunda ben de eşlik edecektim.

Otobüse, geceyarısı Kadıköy'den bindim. Yolculuk arkadaşlarımdan anımsayabildiğim ve tanıyabildiğim isimler şunlardı: Necati Güngör, Semih Poroy, Turgay Karadağ, Kadir Doğruer, Mustafa Bilgin, Hasan Seçkin, Nuray-Köksal-Bulut Çiftçi. Otobüs sabahın ilk saatlerinde Ankara'da durdu ve Ankaralı karikatürcüleri koltuklarına aldı. Karikatürcüler Derneği Başkanı Metin Peker ve ailesi, Murat Özmenek ve Serdar Güntürkün gibi yeni arkadaşlarla otobüs Hacıbektaş yoluna yeniden koyuldu.

Saat 09.00 sularında Aleviliğin başkenti sayılan kente, Hacıbektaş'a ulaştık. Yassı dağlar ortasında, uçsuz bucaksız bir düzlükte, sanki unutulmuş bir yer gibi geldi bana Hacıbektaş...

Hacıbektaş-ı Veli Dergâhı'nın yanında duran otobüsten iner inmez, müze haline getirilen dergâha girdik. Şaşkın gözlerle gezindik dergâhı. Yüzlerce yıllık olduklarını anlamakta güçlük çekmediğimiz

ağaçlarla donanmış serin avluları ve çevreyi huzurlu bir müziğe boğan çeşmeleri, gömütleri, çilehanesi, zikir odaları ve aşhanesiyle çok etkileyici bir mabet gibiydi burası. (Bu mekânda içime işleyen duyguları, 1983'te Konya'da Mevlana Müzesi'nde yaşamıştım ilk kez.) Sabahın 10.00'unda çevre kentlerden gelen ziyaretçiler, akın akın dergâha doluşuyordu.

Saat 12.00 civarında yakasında Turhan Selçuk fotoğrafı iğnelenmiş yüzlerce insan, Turhan Selçuk fotoğraflarıyla donatılmış kent meydanında yavaş yavaş toplanıyordu. Sonra ardı ardına konuşmalar yapıldı...

Belediye Başkanı Naki Selmanpakoğlu konuşmasının bir yerinde şöyle dedi:

"[Turhan Selçuk], Hacıbektaş öğretisini özümsemiş, ene-l-hak yolunu kavramış, Hz. Ali sofrasının yüceliğini benimsemiş bir insanlık anıtıydı."

Turhan Selçuk'un Alevi olmadığı halde Alevi-Bektaşi inanışlarına göre gömülmek istemesindeki sır buydu işte. Ömrünü Hacı Bektaş-ı Veli'nin düşünceleriyle özdeşleştirerek yaşamıştı... Yapıtları bunun kanıtları olarak gösterilebilir.

"Can'la canların helalleşmesi"ni Alevi Bektaşi Dedesi Cemal Şahin yaptı ve şunları da söyledi: "Ömrünün sonuna kadar insanlığın daha güzele gitmesi için mücadele veren, bizleri aydınlatan ve bu konuda bize çok büyük miras bırakan Turhan Selçuk Ağabeyimizin Hak katında erenlerin yanına ulaşmasını diliyoruz."

Türk karikatürünün kurucu büyük ustası Cemil Cem'i, 1950'de yitirmiştik. Onun vasiyeti, Rumelihisarı'ndaki (Aşiyan'ın üstü) –yıllardır gömü kabul etmeyen– Bektaşi Mezarlığı'ydı. Cem bir Bektaşi'ydi. Ailesinde önemli bir Bektaşi dedesi vardı. Şimdi de modern karikatürümüzün kurucu mimarlarından Turhan Selçuk'un da bir Bektaşi olduğunu öğreniyoruz. Hacı Bektaş-ı Veli'nin ünlü sözlerinden biri de şudur: "İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır." Bu söz, Turhan Selçuk'un bütün savaşımının özeti gibidir.

NİSAN 2010'DA FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE

'Kürsüde usta bir araştırmacı Konferans Serisinde
Bu konferanslar Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü tarafından, Pera Müzesi ve Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü işbirliğiyle düzenlenmiştir .
Gilles Veinstein (College de France Profesörü)
19 Nisan Pazartesi, saat 18:00'da, IFEA'da,
"Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın (XVI.yy-XIX.yy)" semineri kapsamında, "Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik üzerine düşünceler"
Konferans dili Fransızca'dır.

20 Nisan Salı, saat 16:00'da, Boğaziçi Üniversitesi'nde,
Modern Dönemde Avrupa'da Osmanlı sınırı
Konferans dili Fransızca'dır, tercüme yapılacaktır.

21 Nisan Çarşamba, saat 18:30'da, Pera Müzesi'nde,
Kent İçin Bir Güç Kaynağı: Acemi Oğlanların Osmanlı Devlet Politikalarındaki Yeri
Konferans dili Fransızca'dır, simultane tercüme yapılacaktır.

SEMİNERLER

Çağdaş Türkiye Semineri: "Siyasi sistem"
1 Nisan Perşembe, saat 18:00'da,
Dr. Esra Atuk (Galatasaray Üniversitesi öğretim görevlisi):
"Türkiye'deki siyasi partiler"

8 Nisan Perşembe, saat: 18:00'da,
Prof. Ahmet İnsel (Galatasaray Üniversitesi öğretim görevlisi ve *Radikal* köşe yazarı) :
"Ordu Türk siyasi sisteminin bir aktörü olmaya devam ediyor mu?"

15 Nisan Perşembe, saat: 18:00'da,
Metodoloji.

Çağdaş Türkiye Semineri: "İdari yapılanma ve yerel iktidarlar"
22 Nisan Perşembe, saat: 18:00'da,
Hande Tek (IEP Grenbole Doktora öğrencisi)
"Türkiye'de yerel yönetimler"

29 Nisan Perşembe, saat: 18:00'da,
Dr. Jean-François Pérouse (IFEA- Galatasaray Üniversitesi):
"Büyük istanbul'un idaresi".
Çağdaş Türkiye Semineri dili Fransızca'dır.

"Osmanlı İmparatorluğu son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde felsefe ve psikanaliz"
6 Nisan Salı, saat: 18:00'da,

Tevfika TUNABOYLU-İKİZ (Psikanalist, İstanbul Üniversitesi) :
"Türkiye'de psikanalizin felsefe ve psikolojiyle ilişkisi"
Seminer dili Türkçe'dir.

"Mübadeleden sonra. Türkiye'de ve Yunanistan'da Mübadillerin Entegrasyonu"
7 Nisan Çarşamba, saat: 18:00'da,
Jean-Paul Burdy (IEP Grenoble):
"Vicadan ve inanç özgürlüğü: Laik ve Müslüman Cumhuriyet Türkiyesi'ndeki dini azınlıkların sorunları"

"Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın (XVI.yy-XIX.yy)"
19 Nisan Pazartesi, saat 18:00'da, Gilles Veinstein (College de France Profesörü):
"Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik üzerine düşünceler" .

"İstanbul, sürdürülebilir bir kent midir ? Tartışmalar, alanlar, perspektifler"
21 Nisan Çarşamba, saat 18:00'da,
Eloise Dhuy (Şehirci)
"İstanbul'da atık toplama politikası: rakip aktörler sistemi. Fener-Balat deneyimi".

"İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti'ne doğru: aktörler arası rekabetle kentsel rekabetin ilişkisi"
26 Mart Pazartesi, saat 19:00'da,
Bige Örer (İstanbul Bienali Direktörü)
"İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti deneyiminin İstanbul Bienali ve İKSV deneyimlerinin karşılaştırması".
http://www.istanbul2010.org/index.htm

İstanbul Şehir Gözlem Merkezi Gezileri
Jean-François Pérouse'la Göksu / Küçüksu
14 Nisan Çarşamba, 09:30'da IFEA'dan hareket.

MÜTEVELLİ HEYETİ ÜYEMİZ VE BAĞIŞÇIMIZ ŞEN SAHİR SILAN'I YİTİRDİK

Babası Necmeddin Sahir Sılan'a ait arşiv malzemelerini Tarih Vakfı'na bağışlayarak tarihimize çok önemli bir katkıda bulunan ve aynı zamanda Mütevelli Heyeti üyemiz olan Şen Hanım'ı 12 Mart 2010'da yitirdik.

İlerleyen yaşına ve ciddi sağlık sorunlarına rağmen son anına kadar bizlerle yakın ilişki içinde olan Şen Hanım'ı saygıyla anıyoruz.

Şen Sahir Sılan babası Necmeddin Sahir Sılan ile.

Şen Sahir Sılan albümü.

BİR FOTOĞRAFIN MAKÛS SERÜVENİ — II

Aynı fotoğraf iki yeni yanlış tanımlamayla su yüzüne çıktı. Biri Ayşe Hür'ün **Taraf***'taki "Tarih Defteri" sayfasındaki "Pontus'un gayri resmî tarihi" başlıklı yazısında, diğeri de Kim Fortuny'nin* **American Writers in Istanbul** *kitabında "Nüfus mübadelesi: Yunanistan'a gönderilen Rumlar, 1923" alt yazısında.*

RIFAT N. BALİ

Bundan iki yıl önce, 2008 yılının Haziran ayında bu makalemle aynı başlığı taşıyan yazımda *National Geographic Magazine* dergisinin Kasım 1925 sayısında yayınlanan iki fotoğrafın Türk basını ve araştırmacıları tarafından nasıl yanlış bir şekilde yorumlandıklarını göstermiştim. Hafızaları tazeleme babında meseleyi kısaca özetleyeyim. Söz konusu fotoğraflar 1922 yılında çekilmişlerdi. İzmir'in Yunan ordusunun işgalinden kurtarılmasından sonra Türk ordusu 17 ila 45 yaşları arasındaki İzmirli Rum erkekleri Anadolu'nun içlerine sürgün etme kararı almıştı. Fotoğrafta yer alan kafile sürgün edilmeyi bekleyen Rum erkekleri idi.

Bu fotoğraf iki ayrı kaynak tarafından, bir keresinde tahakkuk edilen Varlık Vergisi'ni ödeyemedikleri için "Aşkale'ye çalışmaya gonderilen gayrımuslım mükellefler"i, bir diğer seferinde ise "tehcir edilen Ermeniler"i görüntülemek için kullanıldı. Aradan iki yıl geçti, aynı fotoğraf bu kere gene iki yeni yanlış tanımlamayla su yüzüne çıktı. Bir keresinde *Taraf* gazetesinin pazar günkü nüshalarında "Tarih Defteri" başlıklı sayfasında tarihi konuları işleyen Ayşe Hür'ün "Pontus'un gayri resmî tarihi" başlıklı yazısında[1] "Pontuslu sürgünler" ibaresi ile, ikinci keresinde ise Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Kim Fortuny'nin yakın tarihte yayınlanan *American Writers in Istanbul* kitabında "Nüfus mübadelesi: Yunanistan'a gönderilen Rumlar, 1923" alt yazısı ile yer aldı.[2]

Taraf gazetesinin fotoğrafı nereden temin ettiğini bilemiyoruz. Kim Fortuny'nin ise kitabının "teşekkürler" faslından kitapta yer alan fotoğrafları (özellikle bu fotoğrafın dâhil olup olmadığı meçhul) Feza Kürkçüoğlu'ndan temin ettiğini anlıyoruz. Fotoğrafların temin yerleri ne olursa olsun tarihsel bağlamlarını denetlemeden kullanılmaları ve bunun yaygın bir şekilde yapılması, fotoğrafların birer tarih vesikası şeklinde değerlendirilmeleri gerektiği bilincinin zihinlere kati surette yerleşmediğine bir kere daha işaret etmekte.

1 *Ayşe Hür, "Pontus'un gayri resmi tarihi", Taraf, 14 Mart 2010.*

2 *Syracuse, University Press, Syracuse, 2009, s. 73.*

CORTIJO DE SEVI

SABETAY SEVİ'NİN EVİNİN GEÇMİŞİ, BUGÜNÜ VE GELECEĞİ*

CENGİZ ŞİŞMAN

17. yüzyıl Osmanlı toplumunun en önemli figürlerinden olan Sabetay Sevi'nin İzmir **agora** *bölgesi civarındaki eski Yahudi mahallesinde bulunan evi son yıllarda yoğun olarak hem akademi hem de medya dünyasının gündemine girdi. Konu ile ilgili üç önemli soru var: a) Söz konusu ev gerçekten Sabetay Sevi'ye mi aittir? b) Burası tarih boyunca ikametgâh olarak mı, ziyaretgâh olarak mı kullanılmıştır? c) Eğer ev ona ait ise, burayı nasıl değerlendirmek gerekir?*

17. yüzyılda Mesihliğini ilan eden ve Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Yahudileri de etkileyen Sabetay Sevi.

Bu makalede evin tarihsel gelişimini anlattıktan sonra, buranın Sabetay Sevi'nin yaşadığı evlerden birisi olduğunu, tarih boyunca Sabetay'ın inananları ve sempatizanları tarafından *lieu de mémoire* haline getirilerek bir ziyaretgâh olarak kullanıldığını ve yıkılmakta olan bu yerin restore edilerek Türkiye ve dünya kültür mirasının bir parçası haline getirilmesi gerektiğini iddia edeceğim. Evi merkez alan bu çalışma, Sabetayist kökenli cemaatin geçmiş yüzyılları için de bize ilginç ipuçları verecektir.

Söz konusu ev ile ilgili tartışmalar Kültür Bakanı Ertuğrul Günay'ın geçen aralık ayında İzmir'i ziyareti sırasında verdiği bir beyanla iyice alevlendi. *Yeni Asır* gazetesinin aktardığına göre, Günay, "Agoradaki evi inceledim. Buranın Sabetay Sevi'nin evi olup olmadığı henüz bilinmiyor ancak ben de doğru olmasını temenni ediyorum. Bu tür tarihi kişiliklerin yaşadıkları yerlerin turizm mekânı haline getirilmesinde fayda var. O ev müzeye dönüştürülebilir. Önüne 'Sabetay Sevi burada yaşamıştır' diye bir tabela konulur. Hatta bir bilgi merkezi haline getirilir. Onun da sevenleri var, onlar gelir, ziyaret ederler. İlgi çekici olacağını tahmin ediyorum" dedi.[1] Bu yazının amaçlarından birisi de Sayın Günay'ın sorularına cevap vermektir.

EV KONUSUNUN ORTAYA ÇIKMASI

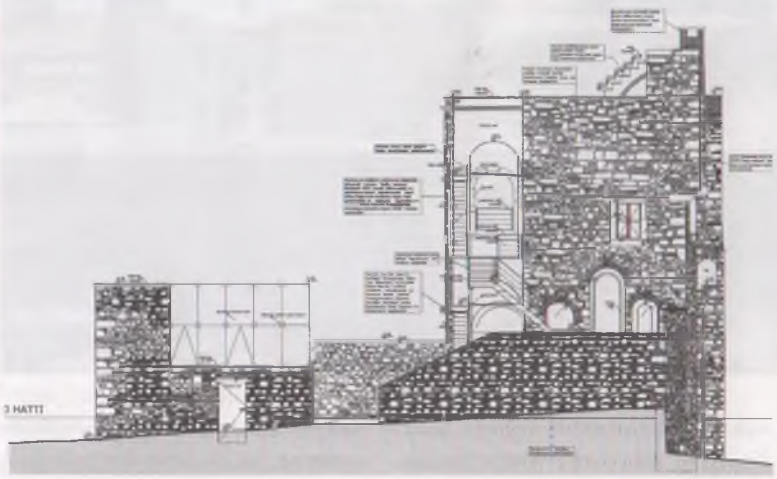
1990'lı yılların başından itibaren yerli ve yabancı araştırmacılar Sabetay Sevi'nin İzmir Kemeraltı'nda metruk bir evinin olduğunu ve buranın kurtarılıp müze haline getirilmesi gerektiğini dillendirmeye başladılar. 1990'lardan önce ise ev sadece mahalle sakinlerine ve ehline malum idi. Bu harap evin görüntüleri ilk kez 1992 tarihli *Sazanikos* adlı bir belgeselde[2] ve sonra da Haziran 1996 tarihli *Atlas* dergisinde dünyaya aktarılmıştı.[3] 2000'lerin başında evin bulunduğu agora bölgesi henüz temizlenmeye başladığı sıralarda ev tamamen terk edilmiş, yıkıntılar altında kalmış, tinerci çocukların barınağı, eski teneke ve kâğıtçıların deposu, yaklaşması bile tehlikeli bir yer haline gelerek, zamanın yıkıcı kolları arasına unutulmaya terk edilmişti. Yüzyıllardır Sabetaycılar ve Sabetay sempatizanları için *lieu de mémoire* hizmeti görmüş bu yer yok olmak üzereydi.[4]

Ev yıkılmaya yüz tutmuşken, evi kurtarma çalışmaları da eşzamanlı olarak başladı. Evin yeri unutulduğundan ilk başlarda evin hangisi olduğuna dair şüpheler vardı. Bir aralık Sevi'nin evi olduğu öne sürülen birkaç başka yapının daha olduğu iddia edildi. Mesela 2006 yılında evi görmek için ilk defa İzmir'e gittiğimde Yahudi cemaatinden önde gelen birileri bana başka bir binayı göstermişlerdi. Ancak uzun süren araştırmalar ve görgü tanıklarının şahadetleri

Fotoğraf 1: Sabetay Sevi'nin evinin de bulunduğu *cortijo*'nun bugünkü metruk hali.

Fotoğraf Barry Kapandji.

Sabetay Sevi'nin evinin rölevesi.

Cem Bilginperk

sonucunda aradığımız evin bu yazıda bahsi geçen ev olduğunu anladık. İncelediğimiz belgelerde bahsi geçen, üç katlı, bahçesi, avlusu ve manzaralı bir terası olan ev bu evdi. Evin ana gövdesi tamamen orijinal kalmış, ancak diğer kısımları yüzyıllar boyunca doğal afetlerin yaralarından dolayı birtakım tadilatlara uğramıştı.

2000'li yılların ortasındaki en büyük tehlike *agora* çalışmaları sırasında evin yıkılması ihtimali idi. 2005 yılında ev bir kültür varlığı olarak tescil edilmiş de olsa bir faaliyet yapılmıyor ve ev her gün biraz daha harap hale geliyordu. Ayrıca *agora*'yı ortaya çıkarma uğruna, bölgede bulunan yaklaşık 2.000 yıllık çok katmanlı bir tarih, ki buna Osmanlı'dan kalma tarihi doku da dahildir, özensiz bir şekilde yok edildiğinden, evin bulunduğu "Osmanlı ve Yahudi mahallesi" de toptan yıkılabilirdi. Nitekim daha sonra evin bulunduğu mahalle ve daha sonra da evin ayrılmaz parçası olan avlu ve etrafındaki evler, yani *cortijo* tamamen yıkıldı. Oysa *cortijo*'lar ve *yahudihane*'ler Osmanlı Yahudilerinin en önemli yaşam alanları idi.[5] O zamanki başka bir sorun da Sabetayist kökenli ve Yahudi cemaatinden gelen insanların eve ilgi göstermemeleri ve dahası farklı sebeplerden dolayı, istisnalar dışında, orada bir Sabetay Sevi müzesi açılmasını istememeleriydi.

Ama tüm bunlara rağmen evi tescil ettirme, kurtarma ve müze yapma çalışmaları da eşzamanlı olarak devam ediyordu. Bir yandan İzmir Ticaret Odası (İZTO) Başkanı Ekrem Demirtaş önderliğinde İzmir kökenli bir grup bu bölgede bulunan Portekiz Sinagogu'nun bir müzeye dönüştürülmesi fikrini ortaya attı, diğer yandan bu konuda uluslararası akademik bir bilinç oluşturulmaya başlandı. Fakat İZTO'nun çabaları üyeleri arasındaki ihtilaftan dolayı akamete uğradı.[6] Ancak yine de Büyükşehir Belediyesi ve agora kazı ekibinde olan tarih bilinci yüksek, Kıvılcım Keskiner, Leyla Doğer gibi kimseler ev konusunda bir şeyler yapmak için gayret gösterdiler. Özellikle Barry Kapandji'nın gayretleri ile birçok kimse konudan haberdar oldu. İzmirli yerel araştırmacılar, *Yeni Asır, Miko, İzmir Life, İzmir Port, İzmir Tarih ve Toplum, egedesonsoz.com* türü yerlerde konu hakkında yazılar yazdılar. Evin kurtarılması konusunda benim birkaç yazım Türkiye, İsrail ve Amerika'daki gazete ve dergilerde çıktı.[7] Türkiye'deki çaba ve araştırmalara dayanılarak yurtdışında başka yazılar yayınlandı.[8] Ve hatta halen sürmekte olan bazı belgesel hazırlama çalışmaları başladı. Büyük ölçüde bu gayretlerin neticesi ile burası 2005 yılında bir kültür varlığı olarak,[9] 2008 tarihinde de Sabetay Sevi'nin evi olarak tescillenmiş

Fotograf 2: Maurice Körber'in 1930'larda çektiği fotografta Sabetay'ın evinin terası.

Fotograf 3: Cengiz Şişman'ın evin terasından 2007'de çektiği fotograf.

oldu.[10] Ev kurtulmasına rağmen, Foto 1'de de görülen evin ayrılmaz parçası *cortijo* kurtarılamadı ve yıkılarak tarihe karışmış oldu. Peki, bunca ilgiye mazhar olan söz konusu evin tarihçesi, nasıl kullanıldığı ve otantikliği hakkında neler biliyoruz?

EV VE EV SAHİBİNİN KISA TARİHÇESİ

Bilindiği gibi Sabetay Sevi 1626 yılında İzmir'de nispeten varlıklı bir Yahudi ailesinin en küçük oğlu olarak dünyaya geldi. Çocukluğundan itibaren kendisini dini çalışmalara adayarak zamanın en önemli Yahudi âlim ve mistiklerinden birisi oldu. Yaptığı çalışmaların etkisinde kalarak 1648'de kendinin "beklenen Mesih" olduğunu ilan edince İzmir'in Yahudi din adamlarınca şehirden uzaklaştırılmış ve uzun süre Selanik, İstanbul, Kahire, Safed ve Kudüs'te sürgünde yaşamıştı. 1665 yılında Kudüs'te iken müridi ve hayranı Gazzeli Natan kendisini Mesih ilan edince gerçek şöhretine kavuşmuş ve bu şöhret ile İzmir'e geri dönmüştü. 1665 Eylül ayından Aralık sonuna kadar şehirde kalmış, burada iken zamanının büyük bölümünü uzlette geçirmiş, sadece yakın müritleri ile görüşmüş ve ilk mesiyanik faaliyetlerini de yazıda söz konusu olan bu evde gerçekleştirmişti. Üç katlı, büyük odaları, manzaralı bir terası ve avlusu olan bu ev Sevi'nin varlıklı ailesinin sahibi olabileceği türden bir ev idi. Mesihçi faaliyetler neticesinde şehirde çıkan kargaşadan doğan şikâyetlerden dolayı önce İzmir kadısı, daha sonra da İstanbul'da bulunan vezir-i azam ve padişah olaydan haberdar olmuşlardır ve müdahale etmişlerdir. Sevi, Ocak 1666'da İstanbul'a getirilerek tutuklanmış, Çanakkale'de kalelerden birine hapse gönderilmiş, 16 Eylül 1666'da Edirne Sarayı'nda Padişah IV. Mehmed (Avcı) ve Vani Efendi huzurunda sorguya çekilmiştir. Sorgu sonunda ölüm ya da ihtida seçenekleri karşısında kalan Sevi, Müslüman olmayı seçmiştir. Kapıcıbaşılığa atanan ve Aziz Mehmed Efendi adını alan Sevi bir saraylı olarak Edirne ve İstanbul'da yaşamış ancak daha sonra kendisinin tipik bir mühtedi gibi davranmadığı anlaşılınca da Arnavutluk'ta bulunan Ülgün şehrine sürgüne gönderilmiş ve 1676'da orada ölmüş ya da inananlarına göre ikinci defa geri gelinceye kadar gözden "gayb" olmuştur.

Sevi'nin yaşamı sırasında da kendisinin halen Mesih olduğuna iman edip Müslüman olan tahmini 1.000 kişiye yakın küçük bir grup ortaya çıkmıştı. Bunların yanı sıra Yahudi cemaati içerisinde de bütün muhalefet ve bastırmalara rağmen bütün Yahudi dünyasında yüzyıllar boyunca Sabetay Sevi'ye inancını sürdüren kişi ve gruplar da olmuştu. Müslüman olanların mantığı ise daha farklı idi. İnanışa göre Sevi *tikkun*'u (evrenin onarılmasını) gerçekleştirmek için kendi isteğiyle İslam olmuştu dolayısı ile onun ayak izlerini takip etmek gerekti. Daha sonraki yıl ve yüzyıllarda Sabetay'ı takip eden bu kimseler Selanik merkez olmak üzere imparatorluğun farklı şehirlerinde yaşamlarını sürdürmüşlerdi. Yahudi mistisizmi Kabala'nın öngörmüş olduğu ve Mesih-sonrası bir hayat olan *atzilut* dünyası ve kendi oluşturdukları "18 Emir" prensipleri çerçevesinde Osmanlı toplumunda var olmuşlardı. 1924'teki Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesinde Selanik'ten gelmelerinden sonra geleneksel cemaat yapıları genel olarak bozulsa da azalarak devam eden canlı bir yapı günümüze kadar devam etmiştir. Söz gelimi bugün Sabetayist kökenden gelen 70-80 bin kişi olduğu düşünülmektedir ve bunun ancak 3-4 bin kişisi Sabetayist prensiplere, o da çeşitli düzeylerde inanmaktadırlar, geri kalan çoğunluk ise ya ortalama Müslüman olarak hayatlarına devam etmiş ya da herhangi bir dini

düşünce ve yaşantı ile alakalarını kesmişlerdir.[11]

Sabetayist kökenli insanlar dışarıda herkes gibi bir hayat sürerken, kendi özel yaşamlarında yeni prensipler, yeni mekânlar ve yeni ziyaret yerleri oluşturmuşlardır. Sabetay Sevi'ye ait olduğu düşünülen hırka, yüzük, asa, tepsi gibi objeler de cemaat üyeleri tarafından muhafaza edilmiş ve kutsal sayılarak nesilden nesile aktarılmıştı. Ziyaret edilen yerlerden bir tanesi Ülgün'de Sabetay Sevi'nın son yıllarını geçirdiği hapis ev[12], diğeri Sevi'ye ait olduğu düşünülen ve 21. yüzyıl başında hâlâ ayakta bulunan Aziz Mehmed Efendi Türbesi (Foto 7), diğerleri ise İzmir'de doğduğu ve yaşadığı evlerdir. İnanışa göre Sabetay'ın doğduğu ev İzmir'in başka bir yerinde olsa da, uzun süre yaşadığı ve ziyaretgâh olan evi bu yazının konusu olan evdir. Aşağıda açıklanacak sebeplerden dolayı ev uzun yüzyıllar mesiyanik faaliyetlerin merkezi olmuş ve *lieu de mémoire* olarak sadece cemaat mensuplarının değil, aynı zamanda Sabetay Sevi'nin diğer sempatizanlarının ve meraklıların ilgi odağı olmuştur.

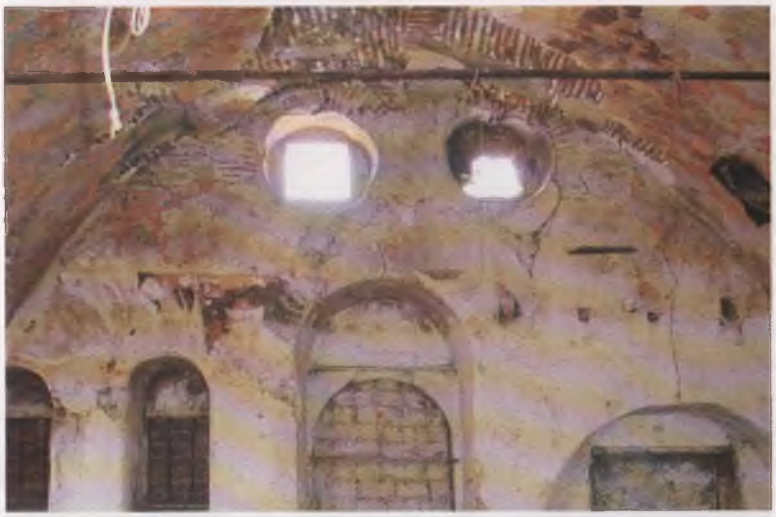
Sabetay Sevi'nin evi ile ilgili şimdilik elimizdeki ilk belge 1925 tarihli *Resimli Dünya* gazetesinde yayınlanan bir mektupta verilen bilgidir. Buna göre ev o yıllarda Çikurel adlı Yahudi bir aile tarafından muhafaza edilmektedir.[13] Bunlar muhtemelen hem evi korumakta hem de evin bir bölümünde yaşamaktadırlar. *Cortijo de Sevi* (Sevi'nin Evi/Avlusu) adıyla anılan bu yerin bir avlu şeklinde olduğu ve burada birkaç ev olduğu ve evin kendisinin de zamanın şartlarına göre üç-dört katlı bir yer olduğu düşünülürse, burada birilerinin oturması gayet makuldur. Zaten daha sonraki kayıtlardan anlaşıldığı üzere, buranın alt katları ikametgâh olarak kullanılmış, üst katları ise ziyaretgâh olarak kullanılıyordu. İnanışa göre Sabetay müritleri ile zaten üst katta görüşüyordu. Ancak evin 17. yüzyıldaki hali ile durduğunu düşünmek yerine, zaman içerisinde yangınlar ve depremlerden zarar görüp bazı kısımlarının yeniden inşa edildiğini düşünmek daha makuldur. Nitekim Ege Üniversitesi sanat tarihçisi Emine Tok'un rölöve ve restorasyon raporuna göre ev şu anki hali ile 18. yüzyıl mimari özellikleri taşımaktadır.[14]

Sabetayist şifahi geleneğe göre *Cortijo de Sevi* Cumhuriyet'ten önce de ziyaretgâh olarak kullanılıyormuş. Ancak 30 Kasım 1925 yılında çıkarılan Tekke, Türbe ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu uyarınca zamanın İzmir valisinin talimatı ile burası ziyarete kapatılmış. 1925'te Sabetay'ın evi diye bilinen bir geleneğin bir anda oluşmayacağı göz önüne alındığında, evin daha önceki yüzyıllarda da bu şekilde bilindiğine ve kullanıldığına şüphe yoktur. Evin yıkıldığında ya da zarar gördüğünde tekrar inşa edilmesi de önceki yüzyıllarda aktif bir cemaatin varlığına işaret etmelidir. Meşhur Yahudi tarihçisi ve zamanın Niğde milletvekili olan Avram Galanti, 1903 yılında topladığı notlar arasında 30 yıl öncesine kadar, yani 1870'lerde, İzmir'de Sabetay Sevi'nin ölümünü anmak için tören düzenlendiğini yazmaktadır. Evin bu törenlerin bir parçası olduğunu düşünmek gayet mümkündür:

İzmirli Yahudi cemaati hakkında 1903 yılında topladığımız notlar arasında şu ibareleri keşfettik: "Otuz sene önce, başlarında Kordoso ailesinden bir üyenin bulunduğu İzmirli birkaç Yahudi her sene Sabetay Sevi'nin ölümünü anmak için bir tören düzenliyorlardı" 1932 yılında İzmir'e yaptığımız seyahat esnasında bu törenin konusu ile ilgili ayrıntıları sorduğumuzda hiçbir şey hatırlamadıklarını ve Kordoso ailesinin şehirden ayrıldığını söylediler. Irgat Bazar kasabasının yakınlarında, Hahambaşılık lokaline yakın sayılabilecek bir mesafede, bugün bile "Lamba Sokağı" adlı bir sokak bulunuyor. Sokağa girildiğinde Sevi'nin *Cortijo*'su adında bir cortijo (çeşitli ailelerin bir arada oturduğu birkaç odalı ev) gözden kaçmıyor. Hâlihazırda bu evde Hintli bir tüccar olan Hayim Katan oturmaktadır. *Resimli Dünya* gazetesine göre burada eskiden Çikurel ailesi ikamet edermiş.[15]

Avram Galanti, 1937 tarihli ve *İzmir Yahudileri* adlı kitabında benzeri bilgileri tekrarlar ve bize evin fotoğraflarını sunar.[16] Bu fotoğraflar ya Galanti'nin 1932 yılındaki ziyareti ya da birkaç yıl sonraki ziyaretinde çekilmiştir. *Cortijo de Sevi*'de halen Hayim Katan ikamet etmektedir. Şu an İsrail'de yaşayan aile mensuplarının verdiği bilgiye göre evin mülkiyeti 1900'lerden 1949 yılına kadar Katan ailesine aitmiş.[17] Katan ailesinin uzaktan akrabası olan İsrael Bar-Yehuda'nın, Hayim Katan'ın oğlu Avram Katan'dan aktardığına göre, evin bir kompleks olduğu, iki ayrı evden oluştuğunu, birisinin 3 katlı, diğerinin ondan daha alçak olduğu ve bu evin Sabetay Sevi tarafından 'galiba sekreterlik olarak kullanıldığı' ifade edilmektedir.[18] Evin mülkiyetinin daha sonra kimlere geçtiği

Agorayı ortaya çıkarma uğruna, bölgedeki 2.000 yıllık çok katmanlı tarihi doku özensiz bir şekilde yok edildiğinden, evin bulunduğu "Osmanlı ve Yahudi mahallesi" ve daha sonra evin ayrılmaz parçası olan avlu ve etrafındaki evler, yani **cortijo** *tamamen yıkıldı. Oysa* **cortijo***'lar ve* **yahudihane***'ler Osmanlı Yahudilerinin en önemli yaşam alanları idi.*

Fotoğraf 4: Üst kattaki sinagogu andıran bölüm.

Fotoğraf Cengiz Şişman.

Fotoğraf 5: Galanti'nin kitabında yer alan basamaklı bölüm.

tam olarak bilinmiyor. 2007 yılında İzmir Tapu Kadastro'da yaptığımız araştırmada evin kayıtlı olduğu 8 ve 9 no'lu parsellerden 8.'si Latife Ünüz, 9.'su ise İbrahim Ethem kızı Asiye Gülümser Kaygısız (Şengüler)'e ait idi. Ancak her iki parsel de daha sonra belediye tarafından kamulaştırıldı.

Galanti'nin anlattığına göre ev üç katlı, kemerleri ve bahçesi olan ve terasından deniz manzarası olan bir yerdir. Galanti evi ziyaret ederken kendisine eşlik eden meraklılar oldukça seçkin simalardır: Deutch Orient Bank'ın avukatı ve amatör bir fotoğraçı olan Maurice Körber; vilayet emeklisi, çevirmen ve eczacı Jacob Saül; Meclis-i Umumi ve Meclis-i Cismani onursal başkanı ve tüccar-sanayici Behor Abraham Gomel.[19] Konuklardan anlaşıldığı gibi evin ziyaretçileri arasında sadece Sabetayist kökenli insanlar ya da sempatizanlar değil, başka meraklılar da varmış. Aslında Yahudi cemaatinde Sabetay Sevi konusunda bir konuşma yasağı olsa da bazı aileler arasında Sevi'ye sempatinin devam ettiğini de düşünmek mümkündür.[20] Zaten Sabetaycılık konusundaki diğer çalışmalara dayanarak hem Avrupa'daki hem de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi cemaatlerinin içinde gizli Sabetay Sevi inananlarının ve sempatizanlarının olageldiğini biliyoruz.

Galanti'nin kitabında yer alan ve muhtemelen Maurice Körber tarafından çekilen fotoğraflardan birinde (Foto 2) dikkati çeken başka bir ayrıntı terasta çekilen fotoğraf karesinin kapsama alanı. Fotoğraf karesine sığmadıklarından konukların ayakları ve arka tarafları fotoğraf dışı bırakılmış. Çünkü teras çok küçük olduğundan fotoğrafçı geriye gidip daha geniş açılı bir fotoğraf çekememiş. Foto 3'ten anlaşıldığı gibi 2007 yılında tamamen mezbelelik halinde olan *cortijo*'dan geçip harabe evin dar merdivenlerinden küçük terasa çıktığımızda benzeri problemleri yaşamıştık.

Galanti'den birkaç yıl sonra, *Tasvir-i Efkâr* gazetesi yazarı popüler tarihçi Feridun Kandemir de evi İzmir Yahudi cemaatinden birkaç mihmandarla ziyaret etmiş. Kandemir'in tasvirindeki ev ile Galanti'nin tasvir ettiği ev aynıdır. Bu yıllarda ev halen hem ikametgâh hem de ziyaretgâh özelliğini korumaktadır. Yazar evin bulunduğu mahalleyi ve evin iç detaylarını bize şöyle tasvir eder:

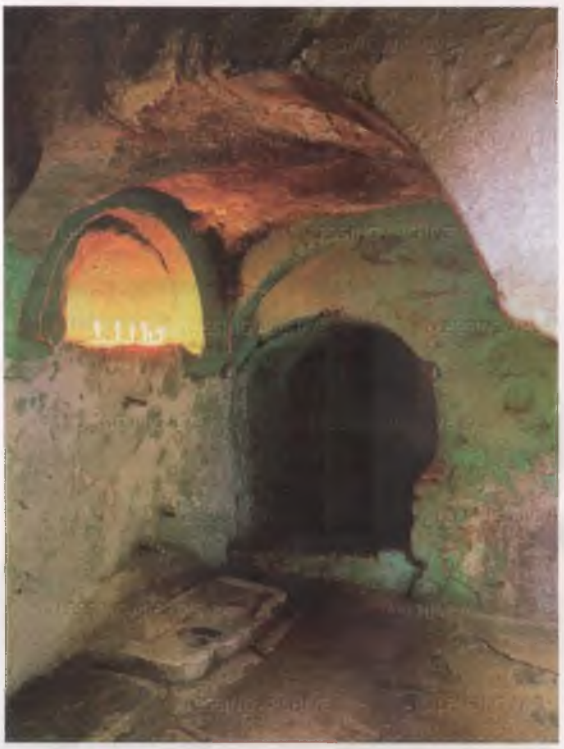
Irgat Pazarında Gündüz sokağındayız. Yüzleri renk renk badanalarla tazelenmiş eski evlerin eğri büğrü kapıları önünde aileler öbek öbek çömelmişler, karşıdan karşıya konuşuyorlar, koşuşan çocuklara bakarak gülüşüyorlar. "-El kortiye de Sevi?" diye soruyoruz. Bütün yüzler ve eller sağa aynı istikamete çevrilerek aynı kapıyı gösteriyorlar. "-Aki! Ay!.. Aki!.." Daracık bir sokağın solunda, aydınlık ve çiçekli bir avluya açılan küçük ve eski bir kapının önündeyiz. Burası Osmanlı İmparatorluğu'nu bir hayli meşgul etmiş, Yahudilik tarihinde mühim bir yer tutmuş ve (dönmeler) dediğimiz kafileyi doğurmuş meşhur düzme Yahudi mehdisi Sabetay Sevi'nin evidir. Üç yüz elli yıl evvelki yapıcılarının elinden çıkmış bu acaip fakat artık bir ziyaretgâh olmuş evin üstleri kemerli daracık merdivenlerini çıktık, duvarları Hazreti Musa'nın ve Beni İsrail büyüklerinin resimleri ile süslü, sinagogu andıran bir küçücük taş sofada durduk. Kenarda bir ibadet rahlesi ve üstünde mukaddes kitaplar vardı. "-Sevi işte burada dua ederdi" ve yandaki kubbelerinden koca koca demir halkalar sarkan ambarımsı odayı göstererek: "-Burada da yatardı", dediler. Bana refakat eden İzmir'in sevimli siması dostum, Nalbantoğlu Hıfzı, tırmandığımız dik basamakların acısını çıkarmak hırsile, maşallahı olan iri gövdesini

oracıktaki koltuğa gömerken tatlı tatlı gülümsedi: "-Burada da oturur ve yerdi galiba". Hep oturduk ve bize mihmandarlık etmek nezaketini göstermiş İzmir Yahudi cemaati mensuplarının, üç yüz yıl evvel Yahudilik âleminde kıyamet koparmış olan Sabetay Sevi'nin hayatı ve maceraları hakkında verdikleri izahatı dinledik.[21]

Bu yazıdan çıkan önemli sonuçlardan bir tanesi mahallede herkesin Sabetay'ın evinin bulunduğu *Cortijo de Sevi*'yi bilmesi, diğeri buradaki insanların çoğunun Ladinoyu hala kullanmaları ve bir diğeri de burasının alt katlarının bir ev, üst katlarının da bir tür ziyaretgâh olarak kullanıldığı. Yazarın bahsettiği üst kattaki "sinagogu andıran yer" Foto 4'te görülen yer olmalıdır.

doğumlu Musevi bir diplomat olan ve 1950'lerde İstanbul'daki İsrail konsolosu olan Mordechai Arbell, İsrail'in ikinci devlet başkanı ve aynı zamanda bir Sabetayizm uzmanı olan Yitzhak Ben-Zvi'nin talimatı ile 1957 yılında ziyaretinde burada Çingenelerin yaşadığını görmüştür. Orada yaşayan Çingeneler evin "mübarek" bir şahsiyete ait olduğuna ve bu mübarek şahsın ara sıra gökten aksakallı ve beyaz türbanlı olarak inerek oradaki insanları kutsadığına inanırlarmış.[23]

Lessing'in ikinci fotoğrafı ise (Foto 6) elimizde evin bir köşesinde kandil yakıldığını gösteren tek görsel malzemedir. Mum yakılan yer, alt kattadır. Lessing aynı zamanda *cortijo*'nun içinde mum satan yaşlı bir kadın hatırlamaktadır. Burasının etrafta "kutsal" bir

Galanti: "İzmirli Yahudi cemaat hakkında 1903'te topladığımız notlar arasında şu ibareleri keşfettik: 'Otuz sene önce, başlarında Kordoso ailesinden bir üyenin bulunduğu İzmirli birkaç Yahudi her sene Sabetay Sevi'nin ölümünü anmak için bir tören düzenliyorlardı'. 1932 yılında İzmir'e yaptığımız seyahat esnasında(...) Kordoso ailesinin şehirden ayrıldığını söylediler."

Evi 1951 ve 1961 yıllarında ziyaret eden ve bir Avusturyalı Yahudi olan meşhur fotoğrafçı Erich Lessing bize çok önemli iki fotoğraf bırakmıştır. Fotoğraflardan birincisi şu anda yok olan terastaki merdiven ve ikincisi de binanın alt katlarından birinde olan mum yakılan yerdir. Foto 5'te görülen 9 basamaklı merdiven ile Galanti'nin kitabındaki 9 basamaklı merdiven, fotoğraf tekniğinden dolayı asimetrik de görünse, aynıdır. 1951 yılında burayı ziyaret eden Bay ve Bayan Lessing'in anlattıklarına göre terastaki bu merdiven bir yere çıkmıyormuş. Burada bir merdiven olması Kabala'daki mistiklerin gökyüzüne çıktıkları düşünülen "Yakub'un Merdiveni"[22] sembolizmini hatırlatmaktadır. Ayrıca müritlerin burada mucize gösterildiğine inandıklarını düşünmek mümkündür. Nitekim şu an İsrail'de yaşamakta olan Bulgaristan yer olarak bilindiğinden, Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan ziyaretçileri olduğu büyük ihtimaldir. Osmanlı-Türk kültüründe bütün dinlerin hürmet ettiği ortak türbeler, ayazmalar ve diğer mekânların yaygın olduğu dikkate alındığında buranın alt katında bulunan yere insanların gelip mum yakıp dua ettiklerini düşünmek akla aykırı değildir.

Sabetayist şifahi kültüre göre evin kullanımı ve ziyareti 1960'ların sonlarında sona erdirilmiştir.[24] Nitekim evle ilgili bundan sonraki kayıtlar evin terk edildiğine ve önce Çingenelere, daha sonra ayakkabı atölyecilerine, daha sonra da evsiz barksızlara kaldığını gösteriyor. Peki, neden terk edildi ev? Sorunun cevabı biraz da İzmir'in meşhur tarihçilerinden Yaşar Aksoy'un ev ile ilgili bir makalesinde "En büyük Mesihçi üstad-ı azam olduğunu bildiğim bir ünlü doktor" dediği kimseden aktardığı cümlede gizlidir: "Bu hikâye benim ölümüm ile karanlığa karışacaktır".[25] Ancak daha sonraki hikâye evin yavaş yavaş küllerinden doğduğunu göstermektedir.

1960'ların başında Avrupa'daki Yahudi eserleri ile ilgili yayınlanan bir kitapta Agora'ya yakın bir yerdeki küçük tepe üzerinde, yıkılmakta olan taş bir bina olduğunu ve buranın Sabetay Sevi'nin doğduğu ve yaşadığı ev olarak bilindiği belirtilmektedir. Burada da Sabetay'ın gizlice üst katta müritleri ile görüştüğü inancı tekrar edilmiş. Binada artık Çingeneler yaşıyormuş, ancak onlar bile burada bir zamanlar "mübarek bir adam" yaşadığını duyduklarından zaman zaman burada mum yakıyorlarmış.[26]

1962 yılında evi ziyaret eden meşhur Amerikali popüler tarihçi John Freely, burada inançlı insanlar gör-

Fotoğraf 6: Lessing'in 1951'de çektiği kandil yakılan bölüm.

düğünü ve üçüncü kattaki bir odada gelenlerin mum yakıp Ladino dilinde ibadet ettiklerini belirtmektedir. Freely de mahallenin Ladino karakterini ve evin bir avlu içerisinde olduğunu ve üst katta ibadet ve dua edenlerin mihrap benzeri bir yer karşısında dua ettiklerini yazmaktadır. Kendisi Yahudi bir mihmandar tarafından Ladino konuşulan sokaklardan geçtikten sonra "Sabetay'ın doğduğu ev" diye bilinen yere varmışlar ve:

Merdivenlerden üç kat çıkarak en üst kata eriştik. Pek çok yaşlı insan dizlerinin üzerinde yıkılmakta olan

Fotoğraf 7: David yıldızı işlenmiş bir tepsi.

ön duvardaki mihrap önünde dua ediyorlardı. Hepsi de Ladino ve anladığım kadarı ile dua olan bazı şeyleri mırıldanarak tekrar ediyorlardı.[27]

Freely'nin tasvir ettiği oda ve mihrap Foto 8'de görülen yer ile aynı yerdir. Yahudi tarihçi Marc Bregman'ın 1970'lerin başındaki gözlemleri de evin hikâyesini doğrulamaktadır. Bregman'ın anlattığına göre, burada yaşayan Çingeneler, eve hâlâ ziyaretçilerin geldiğini ve üst kata çıkıp "bilinmeyen bir dilde" dua ettiklerini aktarmaktadırlar. Hatta bir keresinde New York'tan gelen genç bir kadının kendilerine para vererek üçüncü kata çıktığını, ağlayarak dua ettiğini anlatmışlar. Bregman'ın kendisi de burada pek çok yanmış kandil gördüğünü yazmaktadır.[28] 1990'larda ev ile ilgilenen diğer araştırmacılardan bir tanesi Tiryaki dergisi yazarı ve araştırmacı Türk Yahudisi Moşe Grosman, diğeri de İsrailli Kabala tarihçisi ve Sabetayizm uzmanı Avraham Elqayam'dır. Grosman evi 1988 yılında ziyaret ettiğinde burası artık tamamen bir mezbeleliktir:

On iki yıl kadar önce İzmir'de araştırmalar yaparken şehir esnafından biri, "Sabetay Sevi'nin evini görmek istemiyor musunuz?" diye sordu. Heyecanlandım. Araştırmamın konusu değildi. Ancak İzmir Yahudilerinden söz ederken dünyayı etkilemiş İzmirli Sabetay Sevi'den az da olsa söz etmeliydim. Bizi ona götüren, bu işi akşam saatlerine denk getirdi. Giriş kapısı, üç tarafı o döneme göre yüksek sayılabilecek binalara açılan dikdörtgen biçiminde bir avluya açılıyordu. Burada o ve ailesi oturmuştu. Hava kararırken ben ve fotoğrafçı arkadaşım Alberto Modiano donup kalmıştık. Sağda yarım daire tavanlı kapının arkasında binaya giren merdivenleri bir bir çıkarken sanki birilerinin Tanrı'ya yakarma seslerini duyacaktık. Evin yüzde sekseni hâlâ özgünlüğünü yitirmemişti. Yaklaşık yirmi ailenin rahatlıkla oturabileceği bu binaların bazı bölümleri küçük tamircilerin ekmek tekkesi oluvermişti. İçlerinden birine sordum burayı ziyaret edenler var mı diye...Varmış... Yabancılar gelip fotoğraf çekiyorlarmış ve burası bir Fransız yazarın eviymiş!...O evin kime ait olduğunu bile bilmiyorlardı. İzmir'de verdiğim bir konferansta İzmirlilere Kültür Bakanlığımıza başvurarak burayı bir ziyaret yerine dönüştürmenin yollarını aramalarını söyledim. Anlamadığım bir nokta vardı. İzmir'in çok ünlü bir belediye başkanı Sabetaycıydı ve bu evi yıkılmaktan kurtarmanın çaresini hiç aramamıştı.[29]

1990'ların başında ise bu yorgun ev, dışına yapılan çirkin eklemelerle kocaman bir mezbele apartman görünümündedir ve evi kullananlar hâlâ Grosman'in bahsettiği ayakkabı atölye sahipleridir. Buranın canlı görüntüsünü daha önce bahsettiğimiz *Sazanikos* belgeselinde görürüz. 1990'ların sonundan itibaren mahal-

Üç yüz elli yıl evvelki yapıcılarının elinden çıkmış bu acayip fakat artık bir ziyaretgâh olmuş evin üstleri kemerli daracık merdivenlerini çıktık, duvarları Hazreti Musa'nın ve Beni İsrail büyüklerinin resimleri ile süslü, sinagogu andıran bir küçücük taş sofada durduk. Kenarda bir ibadet rahlesi ve üstünde mukaddes kitaplar vardı. "-Sevi işte burada dua ederdi(...)" dediler.

lenin tamamen terk edilmesi ile artık burası evsizlerin, tinercilerin, eskicilerin deposu haline gelmiştir. Burada hikâye tamamlanıp tekrar makalenin başında anlattığımız yere döner, yani 2000'lerdeki evi kurtarma serüvenine. Birbirinden bağımsız olan çabalardan bir tanesi ise daha 2000'li yılların başında Prof. Elqayam ile uluslararası bir heyet kurup buranın tarihsel önemini anlatabilecek projeler geliştirmeye çalışıyorduk.

EVİ NASIL KULLANMALI?

Evin yeri 2010 tarihi itibari ile artık tescil edilmiş durumda. Bundan sonraki en önemli konu buranın nasıl kullanılacağıdır. Bu konuda hem Yahudi vatandaşların hem de Sabetayist kökenli insanların hassasiyetleri var. Yahudiler tarihlerinin "karanlık" bir sayfasını tekrar hatırlamak istemediklerinden, Sabetayist kökenli

insanların dindar olmayanları bu tarihi tamamen geride bırakıp unutmak istediklerinden, "inananlar" ise kabalistik "*Masa Duma/burden of silence/suskunluk yükü*" felsefesi gereği, gereksiz bir şekilde dikkat çekebileceği endişesinden buranın tekrar diriltilip müze yapılmasını istemiyorlar. Tabii bir de Türkiye'de son zamanlarda gelişen anti-Yahudi ve anti-Sabetayist gelişmelerden dolayı çok ciddi bir güvenlik sorunu var. Ancak bunların yanı sıra buranın müze yapılmasının teknik bir sorunu da var: Müzeye neler konulacak? Sabetay'a ait olduğu düşünülen hırka[30], ritüel tepsisi (Foto 7), yüzük, asa, Osman Baba'nın büstü gibi bazı objeler var, ancak bunların çıkarılıp oraya konulacağını sanmıyorum. Geriye Sabetay Sevi olayını anlatan eski kitaplar, bazı kabala kitapları, arşiv malzemeleri, ve Sabetay'a ait olduğu düşünülen 10'a yakın farklı gravür kalıyor. Bunların da asıllarını bulmak mümkün olmadığından fotokopileri konulabilir. Ama tüm bunlardan da bir müze değil, sanırım en fazla bir sergi olacak kadar malzeme çıkar. Zaten bu hassasiyetlerdir ki daha önce birtakım somut adımların atılmasını engelledi.

Bugün ev ile ilgilenen herkes, buranın akademik, kültürel ve turistik sebeplerden dolayı korunması ve yaşatılması gerektiğine inanmaktadır. Adı üstünde o bir tarih artık. Koruma Kurulu tarafından röleveleri yaptırılan ev (bkz. s. 15'teki çizim), restorasyon için gün sayıyor. Ancak restorasyondan sonra nasıl kullanılması gerektiği hâlâ bir muamma olarak durmaktadır. Bir ara İzmir Büyükşehir Belediyesi, Sevi'nin evinin restore edilerek *agora* kazılarının idari binası olacağını açıklamıştı, ama bu tür bir kullanım, evi korusa da evin ruhuna aykırı olacaktır.

Barry Kapandji, Bülent Şenocak, Yaşar Aksoy, Tufan Erbarıştıran ve Hüseyin Yavuz gibi İzmirli yerel tarihçi ve araştırmacılar evin önemini gayet farkında olarak bir şeyler yapılması için yıllardır gayret sarf etmektedirler.[31] Ama İzmir'de Ege ve Dokuz Eylül gibi köklü üniversitelerdeki başta tarihçi ve ilahiyatçılardan Prof. Dr. Salih Özbaran, Prof. Dr. Tuncer Baykara, Doç. Dr. Vehbi Günay ve Prof. Dr. Ali İhsan Yitik gibi İzmirli hocalarımızın bu mirasa sahip çıkmaları gerekmektedir. Çünkü özellikle onların sahip çıkması ve Kültür Bakanlığı'nın vereceği destek ile evin varlığı ve kullanılması daha da meşru hale gelecektir. Ve böylelikle Musevi ve Sabetayist kökenli vatandaşların endişelerinin birçoğu giderilmiş olur. Böyle bir akademik sahiplenme neticesinde burası üniversitelerden birine bağlı bir müze-araştırma merkezi olabilir. Kapısına bir plaket asılıp, evin bir kısmı da bilgilendirici yazı ve resimlerin donatıldığı bir sergi yeri haline dönüştürülebilir.

Fotograf 8: Aziz Mehmed Efendi Türbesi.

Nadav Bloch 2008.

SONUÇ

Sabetay Sevi hareketi ve akabindeki gelişmeler dünya tarihinin kaydettiği en ilginç vakalardan birisidir. Konu hem Osmanlı ve Türk tarihi hem de Yahudilik, İslam ve Hristiyanlık tarihi açısından son derece ilginçtir. Bunun öneminin farkında olan ulusal ve uluslararası akademik camiada evin korunması gerektiğine dair yoğun bir ilgi var. Bugün dünyanın herhangi bir yerinde biraz okumuş kesim arasında bir anket yapılsa ve Osmanlı ve Türk tarihinden birkaç meşhur kişiyi sayın diye bir soru sorulsa, Sabetay Sevi muhakkak ki ilk sayılan 5-10 kişi arasında çıkacaktır. Yaklaşık 15 yıldır yurtdışında hem öğrencilik hem de hocalık yapan birisi olarak bunu yakinen biliyorum.

Sabetay Sevi'nin yaşadığı *Cortijo de Sevi* kutsal addedildiğinden ve etrafında bir gelenek oluştuğundan, evin hikâyesinin bilinmesi Sabetaycılık tarihinin de önemli köşe taşlarından birisini oluşturacaktır. Burası yüzyıllar boyunca "*lieu de memoire*" olarak hem sempatizanları hem de meraklıları tarafından ziyaret edilmiş ve Sabetayist kültürel hafızanın "kristalleşmiş ve kutsallaşmış" mekânlarından birisi olmuştur. Ve burada inşa edilen tarih gerçek hafızanın yerini alarak, zamanı durdurmuş ve unutmayı engellemiştir.

Sonuçta tarihi, dini, kültürel ve turistik önemi yadsınamaz olan bu evin korunmasının ve kullanılmasının gerekliliği çok açıktır. Türkiye dâhil dünyanın pek çok yerinde buna benzer şahısların evleri koruma altına alınıp ya müze ya kütüphane ya da araştırma merkezleri olarak değerlendirilir. Örneğin Kültür Bakanlığı'na bağlı İstanbul'daki Adam Mickiewicz Müzesi[32] ve Tekirdağ'daki Francis II Rákóczi Müzesi akla gelen ilk örneklerdir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı ya da İzmir Büyükşehir Belediyesi yüzyıllardır birçok insan tarafından kutsal kabul edilen bu evi amacına uygun olarak kullanmaya açtığı takdirde Sabetaycılık tarihinin ilginç sayfalarından birinde yerini alacaktır.

DİPNOTLAR

1 Ertuğrul Günay'ın ev ile ilgili haberleri için bkz "Sabetay Sevi'nin evi müze yapılacak" *Yeni Asır*, 8 Aralık 2009; "Bakan Günay'dan Sabetay Sevi açılımı" Egedesonsoz, 10 Aralık 2009; ve son olarak 20 Aralık 2009 tarihli ATV akşam haberi bülteni.

2 Michel Grosman, "SAZANIKOS ou les derniers Deunmeh" Belgesel Film, 52 dk. 1992.

3 Murat Küçük, "Yaşlı Asansör; Bir Semtin Öyküsü", Fotoğraflar. Gökhan Tan. *Atlas* Dergisi, İzmir Özel Sayısı (1996). Fotoğrafta ayakkabı atölyesinin içi ve çalışanları görüntülenmektedir.

4 Bu analitik kavramı meşhur Fransız tarihçi Pierre Nora araştırma dağarcığımıza kazandırmıştır. Kavram kaybolan geçmişi ve hafızayı yeniden inşa etmek sureti ile şimdiyi daha anlamlı hale getiren müzeler, anıtlar, mezarlıklar, ritüeller, semboller gibi "hatıra mekânlarını" farklı bir şekilde algılamamızı sağlamaktadır. Lieu de Memoir için meşhur makalesinde Nora şöyle demektedir: "Hafızanın kendini kristalleştirip sırlandırdığı yer olan lieu de memoire olan ilgimiz partiküler bir tarihi anda meydana gelir ki bu noktada geçmiş ile kopmanın bilinci hafızanın parçalanmış/yırtılmış olduğu hissi ile çok yakından alakalıdır. Bu parçalanmışlık bir tarihsel süreklilik hissinin sürdüğü belirli mekânlardaki hafızanın müşahhaslığı problemi ile alakalıdır. Artık *lieu de memoir*, yani hafıza mekânları vardır, çünkü *milieux de memoire*, yani hafızanın gerçek ortamı yitmiştir." Bkz. Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Memoire" *Representations* 26, Spring 1989, 7-25; Ayrıca bkz. P. Nora and L. Kritzman (ed.) *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. (New York and Chichester: Columbia University Press, 1996).

5 *Yahudihane* için bkz. Cengiz Şişman,"Yahudihane" maddesi. *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, BRILL, 2010.

6 İlgili haber için bkz. Yeni Şafak "Sabetay Müzesi teklifinde geri adım," 28 Aralık, 2006.

7 Cengiz Şişman, חישמה תיב לע רזחדלוב *Haaretz*, 23 Mart, 2007. C. Sisman, "Save Sabbatai Sevi House from Oblivion", IJMES 40:1 (2008): 10-12.

8 Jay Michaelson, "Shrine of False Messiah in Turkey May Be Razed", *Forward*, May 18, 2007.

9 Ev, 1 no'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 12/05/2005 gün ve 512 sayılı kararı ile kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Agora 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nda yer alan 920 Sokak Çıkmazı, No. 93-93A-93 B adres, 7339 ada, 8, 9 parsellerde kültür varlığı olarak tescillenmiştir.

10 Evin restorasyonu Agora-Sinagoglar-ve Çevresi düzenleme projesi parçası olarak, 2008 tarihinde tescil edilmiştir.

11 Sabetay Sevi ve Sabetaycıların dört asırlık tarihi üzerine onlarca eser kaleme alınmıştır. Özellikle ilk yılları için bkz. Gershom Scholem, *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah*. (NJ: Princeton Yayınları, 1972); 19. ve 20. yüzyıllar için bkz. Marc Baer, *The Donme: Jewish Converts, Muslim Revolutionaries and Secular Turks*, (Stanford: Stanford University Press, 2010); daha ziyade 20. yüzyıl için bkz Rifat Bali, *A Scapegoat for all Seasons. The Donme or Crypto-Jews of Turkey*. (Istanbul: The Isis Press, 2008), ve genel tarihi ve gelişimi için bkz. Cengiz Şişman, *Sabetay Sevi ve Sabetaycılar: Mitler ve Gerçekler*, (Ankara: Aşina Kitapları, 2007).

12 Ülgun şehri, Osmanlı İmparatorluğu zamanında Arnavutluk'un bir parçası idi. Şimdi ise 2006 yılında bağımsızlığını kazanan Karadağ (Montenegro) Cumhuriyeti sınırları içindedir. Sevi'nin burada iken yaşadığı kalenin içinde bulunan üç katlı kule birkaç yıl önce restore edilmiş ve halen sergi salonu olarak kullanılmaktadır.

13 "Dönme Meselesi: (Selânikli genç bir dönme) imzasıyla aldığımız son derece mühim ve şayan-ı dikkat bir mektup!" *Resimli Dünya* 15, no. 3 (15 Teşrinisani 1341/30 Kasım1925).

14 Emine Tok, "61 PAFTA, 7339 ADA, 7-8-9-10 PARSELLERDE YER ALAN TESCİLLİ YAPIYA AİT RÖLÖVE-RESTİTÜSYON VE RESTORASYON RAPORU". Koruma Kurulu, 2010: 45.

15 Avram Galanti, *Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri*. (İstanbul: Zvi Yayınları, 2000): 100. Bu kitap ilk olarak, *Nouveaux documents sur Sabbetaï Sevi: organisation et us et coutumes de ses adeptes* adı ile 1935'te yayınlanmıştı. Galanti (1873-1961)'nin hayatı ve İzmir Yahudilerinin tarihi için bkz. Cengiz Şişman "Avram Galanti" ve "İzmir Yahudileri" maddeleri *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, BRILL, 2010.

16 Abraham Galante, *Histoire des Juifs d'Anatolie: Les Juifs d'Izmir (Smyrne)* (İstanbul: Impr. M. Babok, 1937): 254-257.

17 Katan ailesi, diğer birçok Yahudi ailesi gibi, İsrail kurulduktan sonra, 1940'ların sonunda İsrail'e göç ettiler. İsrail'e toplu göç hikayesi için bkz. Rifat Bali, *Cumhuriyet yıllarında Türkiye Yahudileri: Aliya, bir toplu göçün öyküsü, 1946-1949*. (İstanbul: İletişim, 2003).

18 Israel bar-Yehuda "Un testimonyo por la kaza de Sabetay Sevi en Izmir". Tercümesi: Güler Orgun. http://groups.yahoo.com/group/Ladinokomunita/message/18917. Bar Yehuda'nın ifadesine göre Hayim Katan burayı 1900'lerde satın almış: "Haim Katan 1873 yılında, İzmir yakınında küçük bir şehirde doğmuş. Ailevi sebeplerden dolayı, İzmir'e yerleşmiş. Birkaç yıl sonra, o ve kız kardeşleri, Mısır, İskenderiye'ye naklolmuşlar. Orada başarılı olmuş, küçük bir servet edinmiş ve 1900 başlarında, İzmir'e dönmüş ve birkaç bina satın almış, bunların arasında, üç katlı olan Sabetay Sevi'nin evi de varmış." Ayrıca daha sonraki yıllarda burası kutsal sayıldığından sürekli ziyaretçileri olurmuş: "Orası tarihi bir mekan olduğu için, Yahudi Ajansı (*Hasohnut Ayehudit*)'ten önemli kişiler, İsrail'in bağımsızlığından önce, sonradan İsrail'in İkinci Cumhurbaşkanı olacak olan Yitshak Ben-Tsvi, ve başka önemli kişiler, o evi ziyaret ederlerdi."

19 Behor Abraham Gomel, aynı zamanda 1908-18 arası Manisa Yahudi Cemaatı başkanlığı yapmıştır.

20 İzmir kökenli İsrael Bar-Yehuda ve *Sabetayci Selim'in Öyküsü* (Dharma, 2006) kitabının yazarı Erroll Gelardin evlerinde bu yasağın var olduğunu kişisel konuşmalarımızda doğrulamıştır.

21 Feridun Kandemir, "Sabetay Sevi'nin İzmir'deki Evinde". *Tasvir-i Efkâr Gazetesi* - 1 Haziran, 1940. Bu belgeyi dikkatime sunan Rifat Bali'ye müteşekkirim. Yazının ilerleyen kısımlarında Yahudilerin bu grubu "Pastelkos" diye adlandırdıkları da anlaşılıyor.

22 *Yakub'un Merdiveni* hikâyesi Tevrat'ın Yaradılış Kitabı'ndaki bir hikâyeye dayalıdır. Hikâyeye göre, Yakub rüyasında bir ucu gökyüzüne erişen bir merdiven görür. Göğe açılan bir kapıdaki bu merdivenden melekler inip çıkmaktadırlar ve en yukarıda ise Tanrı oturur. Ve Tanrı ona: "Atan İbrahim'in, İshak'ın Tanrısı RAB benim" dedi, "Üzerinde yattığın toprakları sana ve soyuna vereceğim. Yeryüzünün tozu kadar sayısız bir soya sahip olacaksın. Doğuya, batıya, kuzeye, güneye doğru yayılacaksınız. Yeryüzündeki bütün halklar senin ve soyunun aracılığıyla kutsanacak. Seninle birlikteyim. Gideceğin her yerde seni koruyacak ve bu topraklara geri getireceğim. Verdiğim sözü yerine getirinceye kadar senden ayrılmayacağım. (Yaradılış 28:12-15)" der. Buradaki merdiven sembolizmi Yahudi geleneğinde pek çok biçimde yorumlanmıştır. Mesela meşhur Yahudi tefsirci *Raşi*'ye göre merdiven Yahudilerin Mesih gelmeden önce sürgün hayatında eza çekmelerine işaret eder. Kabbalistik geleneğe göre ise Merdiven "aşağı dünya" ile "yukarı dünyayı" birleştiren ya da Kabala'nın en aşağı canlı âlemden en yukarı ulvi âlemi kapsayan dört farklı dünyasını (Asiyah, Yetzirah, Beriah ve Atzilut) birbirine bağlayan, Mesih Metatron'dur.

23 Halen 87 yaşında olan Erich Lessing ve yine ileri yaşlarda olan Mordechai Arbell ile görüşüp ev hakkındaki bilgileri alan Barry Kapandji'ya teşekkür ederim.

24 Görünen odur ki o yıllarda cemaatin inananları arasında başka gelişmeler de olmuş ve adeta bir kırılma yaşanmıştır. Ancak bu gelişmelerin neler olduğu ve sebepleri bu yazının dışındadır.

25 Yaşar Aksoy, "Lambatıya Çıkmazı", *Miko* Ege Kültürü Dergisi, Sayı: 4 (2005).

26 Bernard Postal and Samuel H. Abramson, *The Landmarks of a People: a Guide to Jewish Sites in Europe*, (New York: Hill and Wang, 1962):236.

27 John Freely, *The Lost Messiah: In search of the Mystical Rabbi Sabbatai Sevi* (Woodstock, N.Y.: Overlook Press, 2003): 7-9 Freely, aynı hikâyeyi bir önceki kitabında biraz farklı vurgularla anlatmaktır. Burada duvarın içine gömülü bir mihrap olduğunu yazmaktadır. Bkz. *Western Shores of Turkey*: 109-110. Daha sonraki konuşmalarımızda Freely duvarda mihrap benzeri bir yapının olduğunu hatırladığını söyledi.

28 Aktaran, David J. Halperin, *Sabbatai Zevi. Testimonies to a Fallen Messiah*. (Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2007): 14.

29 Moşe Grosman. "Önsöz". Galanti, *Sabetay Sevi ve Sabetaycıların Gelenekleri*.

30 Söz konusu hırka son yıllarda oldukça spekülasyona sebebiyet vermiştir. Yapılan bir incelemede, kesin olmamakla birlikte bunun gerçek olabileceğine ihtimal verilmiştir. Bkz. Alexandr Putik & Dana Veselská, "A Textile from İzmir with an Embroidered Lion. Remnant of the Robe of Sabbatai Zevi?" *Judaica Bohemiae* (43/2007-2008): 193-218.

31 Ev ile ilgili bazı yerel yazılar için bkz. Bülent Şenocak, *Levant'ın Yıldız İzmir: Levantenler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler* 3. Baskı. İzmir: Şenocak Yayınları, 2008: 211; Tufan Erbarıştıran, "Sabetay Sevi'nin Evi," *İzmir Tarih ve Toplum Dergisi*, Haziran, 2008. Hüseyin Yavuz, "Sabetay Sevi'nin Evini Müze Yapalım!" 15 Eylül 2009 *Egedesonsoz.com*.

32 Bazılarına göre Alexander Puşkin'den sonraki en büyük Slav şairi addedilen Adam Mickiewicz (1798-1855), meşhur Polonyalı şair ve milliyetçidir. Rus işgaline karşı Polonyalıları örgütlemeye çalıştığından defalarca sürgüne gönderilmiş, Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a kaçmış ve burada ölmüştür. Mickiewicz'in en ilginç özelliklerinden biri ise Sabetaycılığın Hıristiyanlık kolu olan Frankist bir aileden gelmesi ve yine Frankist bir kadın ile evlenmesidir. Özellikle Jön Türkler hatırasına büyük önem vermiş ve İstanbul'daki evini 1909'da müzeye çevirirlerken kapısına, "*Adam Mickiewicz, The Great Polish Poet and Patriot —Friend of Turkey, The Committee of Union and Progress, July 10, 1909*" yazdırmışlardır. Bkz. Gad Nassi, "In the Footsteps of Sabbatean Redemption: The Polish Experience: From Mickiewicz to Young Turks." *HALAPID, XVI, 4. CA. Fall 2009*: 28-38.

* Makaleyi okuyup yorumlarını esirgemeyen Rifat Bali, John Freely, Eroll Geraldin, Oktay Özel ve Ahmet Ersoy'a teşekkürü borç bilirim. Makalenin hazırlanmasında fotoğraf, doküman ve bilgileri ile yazıya katkıda bulunan Barry Kapandji'ya ayrıca müteşekkirim. Cengiz Şişman, Assist. Prof., Furman Üniversitesi.

** Sabetay Sevi Müzesi ile ilgili tartışmaları içeren gazete haberlerinden bazıları: "Museviler bu işe kızacak", *Yeni Şafak* Gazetesi, 24 Aralık, 2006; "Sinagog Müze olmaz • Sabetay Müzesi kavga çıkarır" *Yeni Şafak*, 25 Aralık, 2006.

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

www.benimicinefes.com

ÜNİVERSİTE KÜRSÜSÜNDEN MEDYA SÖZCÜLÜĞÜNE

TARİH TASARIMI*

SALİH ÖZBARAN

Tarihçinin mesleki disiplininin yolunda yürümekten başka seçeneği yoktur; "medya"nın güncel ve hızla serpiştirdiği tarih söylemlerini -dikkatle izlese de- kendisini politik ve ideolojik beklentilerin dışında tutabilmelidir. Şüphesiz onlar da, başkaları gibi, yaşadıkları etik değerlerin ve tanık oldukları siyasal amaçların etkisinde kalmaktan kurtulamazlar; ancak: "Önemli olan bunların gerekliliği ya da arzu edilirliği değildir. Onların tarihsel görüşlerinin, kanıtlama kurallarına ve dayandıkları olgulara ne ölçüde uygun olduğudur. Çünkü sonuçta buna göre ya ayakta kalırlar ya da yıkılırlar".

A Study of History (Bir Tarih Çalışması) başlığı altında 12 ciltlik bir eser hazırlamış olan İngiliz tarihçi Arnold Toynbee, 1962 yılında, İstanbul Üniversitesi'nde, benim tarih öğrenciliğimin olgunlaşmaya başladığı bir zamanda "Tarihin Faydası ve Değeri" üstüne bir konferans verdiğinde, şöyle bir örnekle bu mesleğin zorluğunu dile getirmişti:

Pek fazla öğrenimi olmayan bir kadın vardı, entelektüel problemlere hiç ilgi duymuyordu. Fakat bir gün, bir rastlantı sonucu, kendini bilgin kimselerin ortasında buluverdi. Toplantıda bulunanların hepsi, tarih sorunlarına büyük ilgi duymaktaydılar – tabii, sözü edilen genç kadın hariç. Bu bilgili kişiler, konuları inceden inceye ele alıp tartışıyorlardı. İmparatorların çeşitli çılgınlıkları, kepazelikleri vardı; çoğunun hayatı feci şekilde son bulmuştu. Ancak bütün bu konuşmalardan genç kadının içi sıkılmıştı. İmparatorların acayip isimleri vardı ve bunlar kadına bir şey anlatmıyordu. Genç kadın dinledi, dinledi, sonra bir fırsatını bularak, ilk anda safça sayılabilecek sorular sormaya başladı. "Bu adamların hepsi berbat insanlardı, değil mi?" Tarihçiler hep birlikte "evet, tabii" dediler. Kadın "bunların hepsi çoktan ölüp gitmiş, değil mi?" diye sorularını sürdürdü. Tarihçiler de "evet, hepsi ölüp gitmiş" şeklinde yanıtladılar ve kadına acır gibi gülümsediler. Kadın sözünü şöyle bağladı: "Öyleyse ne demeye bu adamlar hakkında hâlâ konuşup duruyoruz"? Bilgili adamlar şaşırdı, konuşmalar çıkmaza girdi. Aslında kadın, tarihçilerin uzun, can sıkıcı konuşmalarını kesmek istiyordu ve bunu başardı. Ama tarihçilerin kafasına yanıtı çok zor bir soruyu da yerleştirdi: "Tarihi niçin inceliyoruz?"

Salih Özbaran.

Bu paragraf, yıllar önce bir kitabımda yansıttığım öykünün yansımasıdır; bugün sizlere sunduğum konferans için yinelemeyi yararlı buldum.[1] Tarihçilerin, derinliklerine dalmış oldukları geçmişe ilişkin basit bir soru karşısında nasıl donup kaldıklarını, tarihin neden incelendiği (ve öğretildiği) hususunda kararlı bir tutum takınamadıklarını anımsatmaktadır. Fransızların ünlü tarihçisi Marc Bloch'un "baba bana söyler misin tarihin yararı nedir" sorusu karşısında önce sessiz kaldığını, ama daha sonra böyle bir sorunun ne denli uyarıcı olduğunu belirtmesi gibi. Günümüzde de bu sorular geçerlidir; sadece üniversitelerin değil, onca basın ve yayın kuruluşlarının gündeminde olan "tarih"in o denli önem kazanmasına ilişkin açıklamaların oybirliğiyle yapılabilmesi mümkün görünmüyor.

Toynbee'nin andığım konferansından çeyrek yüzyıl sonra, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi'nde Osmanlı toplumsal tarihiyle ilgili bir dersi sürdürmek için, üstelik profesör sıfatımla sınıfa girdiğimde, "bundan böyle bu dersi ben vereceğim" diyen biriyle karşılaşmıştım. Kendisine dekanlık görevi verilen bir iktisat profesörünün gerekçesinde "tarihi neden inceliyoruz" ya da "tarihi nasıl öğretmeliyiz" gibi kaygılar yoktu; ancak, benim yansıtmaya çalıştığım tarihin 12 Eylül 1980 darbesinden sonra yaratılan ortama uygun düşmediğine kanaat getirmiş olmalıydı.

İlk örneğimde belirttiğim aydın olmayan bir kişinin, tarihçilerin dikkatini çekmesi işe yaramış gibiydi; yöntem sorununu ve tarihçiliğin topluma yansıtılması konusunda düşündürmüştü. İkinci örnekte ise tarihçiliğin hiç de alanı ve yetkisi olmayan birisi tarafından gasp edilmesi tamamen ideolojik ve politikti. Aslında "bilimsel" damgalı bir ortamı soru işaretlerine gark eden iki ayrı yaklaşımdır sözünü etiklerim: Tarih öğrenimine başlangıç yapmak isteyen adayların karşılaşabildikleri akademik yaşamdaki inziva ve tarihçiliğe 12 Eylül darbesi vuran bir tavır. Bu konuşmam işte böyle tarihi yok sayan bir yaklaşım karşısındaki akademik sessizlik ile onu gasp eden bir dekan arasında simgelenen ve günümüze taşıp gelen tarihçilikte gezinmeyi öngörüyor; ve bu iki yaklaşım arasında yer alan -ne yazık ki baş rolü oynayan- "medya" tarihçiliğini deşifre etmeyi amaçlıyor.

Bir üniversitenin tarih kürsüsünden veya başka biriminden öğrencilere seslenen veya gösterilen tarih; yine bir üniversite ya da resmi veyahut özel bir kurum tarafından yayınlanan tarih kitabı veya dergi; tarih öğretmenliği için hazırlanmış bir programın uygulanması; iktidarın çeşitli vesilelerle meşruiyetini dayandırma gereği duyduğu geçmiş anlayışının okullardaki imgeleri; son kertede de medya tarafından biçimlendirilmiş ve geniş kitleleri en çok etkilediğini düşündüğüm tarih yorumları, iddiaları, enjeksiyonları. İstenildiği kadar antik çağlara uzatılsın, istenildiği kadar yaşadığımız zamanla iç içe sokulsun; istenildiği kadar bilimsel veya popüler, minyatürlü ya da şiirsel formatta düzenlensin, kupkuru veya çekici bir üslupla yazılsın ve söylensin, hepsine tarih damgası vurulabiliyor. Sonunda akademisyenin, aydının, öğrencinin ya da kalabalıkların kafasında -büyük farklılıklara rağmen- bir imge oluşuyor. Kimden, neden, nasıl kaynaklandığı ve kime, neden, nasıl etki yaptığı hiç önemli değil sanki! "Tarih"tir bunun adı! Oluşturulması hiç de kolay olmayan böyle bir bilgi dalının kat ettiği zorluklar kenara itiliyor adeta! Sakince, sabırlıca, bir o kadar da çetin uğraş sonucu ortaya konulan bilgilerin değişim göstererek hedefleri önceden belirlenmiş kurumların, mercilerin ve kişilerin ellerinde sanki son sözünü söyleyen bir otorite durumana getiriliyor. Hiç hak etmediği yorumlara gark ediliyor; yüceltilerek özlem duyguları pekiştiriliyor; egemen güçlerin oyun sahası oluveriyor. Üretimi zor, tasarlanması zahmetli, ama kullanımı kolay; bilimsel veya sanatsal, politik veya ideolojik yağmalanmasında beis görülmeyen bir hazine. Göğüs kabarttığı kadar utanç verici olduğuna hükmedilen kaynak. Kısacası, bilimsel -tabii ki şüpheci- statüden başlatılan ama radikal beklentileri kesin ve keskin sonuçlar

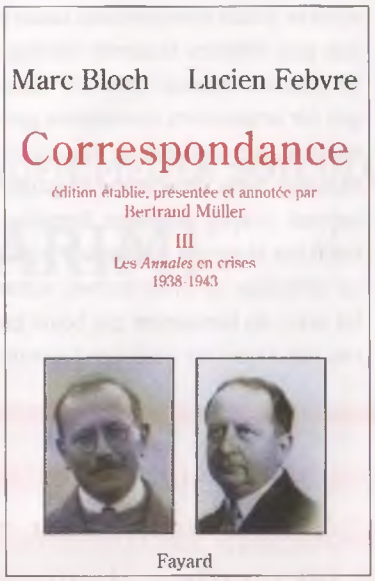
Yine de tarih vardı; ve onu benim gibi bir tarihçi tasarlayabilecekti... Bildiklerimin, deneyimlerimin, karşılaştığım eleştirilerin bir meyvesi olmalıydı. Fikir özgürlüğüne saygı göstersem de, farklı bir otoritem olmalıydı. Meslek benimdi; "başka"larının göstermesi gereken saygıyı hak etmeliydim; yetkimi kanıtlamalıydım. Çünkü tarihçi olarak yetiş(tiril)miştim.

Arnold Joseph Toynbee (1889 – 1975). *A Study of History* (Tarih Üzerine Bir İnceleme)'si adlı yapıtıyla tarih felsefesi anlayışını ortaya koydu.

olarak kullanılabilen bir temel taşı oluveriyor tarih.

İki yıl kadar önce Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı Mustafa Daş, bölümünün öğrencileriyle tanışmak ve tarihçilik üstüne dertleşmek için bana bir öneride bulunmuştu; adını "tarihçi olmak" diye koydukları ve samimi bir havada buluşmayı amaçlayan bu dizinin ilkini gerçekleştirmek istemişlerdi. Soru ve yorumların bol tutulmak istendiği böyle bir buluşmaya arzulu olarak gittim. Hayatımdan örnekler verecektim tarihçilik üstüne; mesleğimin bilimselliği

Annales Okulu kurucuları Febvre ve Bloch arasındaki yazışmaları içeren dizinin üçüncü kitabının kapağı.

kimi beklentilere merhem olacağı umuduyla tahrif edilmemişti; 21. yüzyılın şu başlangıç yıllarında bu kadar savurganlıkla kullanılmamıştı. Ancak, yine de tarih vardı; ve onu benim gibi bir tarihçi tasarlayabilecekti; ya da bir sosyal bilimci, gazeteci, politikacı veyahut bir başkası yorumlayacaktı. Ben bu meslek için yetiştirildiğime göre, farklı alanlardan gelip bu bilgi dalı üstüne çalışan ve yorum yapanlardan farklı ve öncelikli sorumluluğum bulunmalıydı; yetkilerimin sağladığı avantajlarım olmalıydı. Bildiklerimin, deneyimlerimin, karşılaştığım eleştirilerin bir meyvesi olmalıydı. Fikir özgür-

Bilimsel varsayımlarla mesleğinde yer tutmaya çalışan akademisyenlerce ortaya konan, daha sonra tarih öğretmenleriyle öğrenci yığınlarına benimsetilen, bazen karşı iddialarla ve vulgarizatörlerle biçimlenmeye sürüklenen ve son olarak da "medya"nın yazılı, sözlü ve görsel araçlarıyla kamuoyuna ulaştırılan bir bilgi dalından söz ediyorum.

temsil eden dünyasında varılan noktayı ve karşılaştığım sorunları dile getirecektim; tarihçinin mutfağından söz edecektim; bu bilgi ve sanat dalının günümüzde de süren ateşlenmesinden bahsedecektim. Ancak, böyle bir söyleşide deneyimlerime dayanarak, beni dinlemeye gelenlere, tarih araştırmacılığı ve öğretimi için yola çıkmış olanlara ne diyecektim? Benden beklentileri olan dinleyenlere, 50 yıl önce aynı konumda bulunmuş ve bana önderlik etmiş öğretim üyelerinden duyduklarımın ötesinde neler söyleyebilirdim? Yarım yüzyıllık deneyim sonunda özgün olarak nitelenebilecek ne sunabilirdim? Tarihçiliğin sorunlarını ve o sorunlar içinde geçmiş bir profesyonelliğin hesabını -sizin gibi meraklılara veya öğrenci konumunda olanlara- nasıl verebilecektim? Kimin/kimlerin adına yansıtacaktım "tarih"i; temsiliyetimin ardında yatan kişisel, kurumsal ve toplumsal değerlerin geçerliliğini nasıl açıklayabilecektim?

Bu tür sorgulamaların yarattığı düşünce karmaşası içindeydim. Zira tarih, ne bir arşiv belgesi, kitâbe, kronik okuma zanaatıydı tek başına; ne de "postmodernizm"in yarattığı belirsizlik içinde akla geliverenleri söylemek. Ne Herodot'la veya Tukidides'le başlatılan öykülerin, ortaçağlardaki ve müteakip birkaç yüzyıldaki egemen ideolojiye (özellikle din temeline) ve saltanat övgüsüne dayanan kalıpların, ne 18. yüzyılda Gibbon gibilerle süslendirilen anlatımın tam kendisiydi tarih; ne de 20. yüzyıla damgasını vurmuş olan Fernand Braudel'in *Akdeniz*'deki açılımı ya da günümüze kadar yarım yüzyılı çoktan aşmış tarihçiliğini sürdüren İnalcık'ın Osmanlı tarihi için saptamaları, İlber Ortaylı'nın televizyon ekranlarında ezberinden okuduğu cümleler. Akademisyeni kadar dışarıdan karışanı ve ideoloğu pek bol olan böyle bir bilgi, eğitim ve sanat dalının inanılabilirliğini genç kuşağa nasıl yansıtabilecektim? Tarih -şüphesiz "medya"nın olağanüstü işe karışmasıyla- hiç bu kadar yağma edilmemişti; geçmişte kalan ve "ölü" sayılan mazideki olaylar bu denli basitlikle, sorumsuzlukla ve lüğüne saygı göstersem de, farklı bir otoritem olmalıydı. Meslek benimdi; "başka"larının göstermesi gereken saygıyı hak etmeliydim; yetkimi kanıtlamalıydım. Çünkü tarihçi olarak yetiş(tiril)miştim.

Ama ben de -istediğim kadar bir alanın sözcüsü sayılayım- yalnız değildim, tek otorite olamazdım; ne Halil İnalcık, ne İlber Ortaylı, ne gazeteci Murat Bardakçı olabilirdi. Mesleğimin sahipleri çok ve çeşitliydi, onlarsız yürüyemezdi. Tarihçiliği sadece klasik diyebileceğim çerçeve içinde yetişenlerin (üstünde "eskiçağ tarihçisi" ya da "yeniçağ tarihçisi" yazan diplomalıların) mesleği olarak algılayamazdım. Ne "elifi görse mertek sanır" diyerek rakibini alaşağı etmek isteyen bir "müderris" mukallidinin fethedilmez kalesi, arşivde belge okuyabildiğini ima eden ama okuduğu belgenin etrafını saran olaylara yabancı kalan *müverrih*'in yeni *tevarih*'ini yazıp mırıldayan hocalığı, ne Arapça/Farsça bilgisi satışına yeltenen ve bildiği İngilizce ile böbürlenen sınır tanımaz bir öğretim üyesi-

nin veya gazetecinin *hafız-ı kütüb*'e indirgenmiş bir gösteri alanı olarak algılıyordum tarihçiliği; ne de sosyal bilimler sahasında ya da siyaset biliminde bir şeyler okuyup, "garb" kadar "şark" tarafından kopyalayıp iktidar için, medya için, serbest pazar için tarih pazarlayan *ukala*'nın satış mağazası olarak. Tarihçilik, şüphesiz, kendilerinde bu tür tartışılmaz meziyetleri taşıdığını sanan kimselerin seçtikleri alandır ve son yıllarda piyasayı çoğunlukla bunlar doldurmaktadır.

İşte andığım duygular içinde konuştum Dokuz Eylül Üniversitesi'nde (aynen yıllar önce İstanbul'da Tarih Vakfı'nda "tarihçiliğin mutfağı" için yaptığım bir provanın biraz daha geliştirilmiş şekliyle). Tatmin olduğumu söyleyemezdim. Aynı tür bir konuşmayı başka bir meslektaşım yapsaydı farklılık kendiliğinden -konu çeşitliliği ve yaklaşım gereği- ortaya çıkardı ve benim yapabileceğim itirazlar olabilirdi. Şimdi de o duygular içindeyim. Üzerinde çalışmış ve hakkında bazı kitap ve makaleler yazmış olduğum konuların savunmasını yapabilir, hatta tarihçilik ve tarih öğretimi üstüne eğilmiş bir kişi olarak bazı genellemelerde bulunabilirim; ancak tarihçilik serüvenimde elde ettiklerimle, merak ve ilgiyle buraya gelen sizlere mesleğimin geçerliliğini nasıl kanıtlayabilirim; onu sahiplenmeye çalışan çeşitli profesyonel ve amatörlerin çoğunlukta olduğu kişilerce uğradığı taarruz karşısında -veya onlara eşlik ederek- nasıl yansıtabilirim?

ZAPT EDİLMESİ ZOR BİR KALE

"Medya" etkinliğinin süpürüp götürdüğü ve adına "tarih" dedikleri geçmiş yağması, tarihçiliğin artık belgeyi doğru okumak ve ona dayanarak bir şeyler yazmanın ve yansıtmanın çok ötelerinde mevzi alan bir meslek durumuna getirildiğini vurgulamalıyım öncelikle. Günümüzde profesyonelce, amatörce ve çeşitli iletişim kanallarıyla yapılan "tarihçilik" mesleğinin ya da heveslenilerek el atılan bir uğraş alanının serüvenini yansıtabilmek için koydum konuşmama böyle bir başlığı: Üniversite kürsüsünden medya sözcülüğüne. Ardında onca hazırlığın ve ustalığın depolandığı üniversitede, kürsü tutan bir akademik kişilikte temayüz eden niteliklerle sergilenmeye çalışılan ve öğrenci karşısında ilk mesajlarını veren bir başlangıç aşamasına işaret etmek istedim; ve en son biçimiyle de, yani çeşitli yayınlara ve öğretimden kazanılanlara dayanan, ancak çoğu zaman kaynağının ve yönteminin ne olduğu belirsiz kalan "medya" gücüyle karşımıza çıkan tarih imgelerini kastetmeyi düşündüm.

Başka türlü söylemem gerekirse, bilimsel varsayımlarla mesleğinde yer tutmaya çalışan akademisyenlerce ortaya konan, daha sonra tarih öğretmenleriyle öğrenci yığınlarına benimsetilen, bazen karşı iddialarla ve vulgarizatörlerle biçimlenmeye sürüklenen ve son olarak da "medya"nın yazılı, sözlü ve görsel araçlarıyla kamuoyuna ulaştırılan bir bilgi dalından söz ediyorum. İstanbul Üniversitesi'nde ve Yüksek Öğretmen Okulu'nda geçirdiğim öğrencilik yıllarımı da hatırlayarak vurgulamam gerekirse, yarım yüzyıllık bir tarihçiliğin gölgesinde, güncel algılamalar içinde, tarihin kullanımına dair girişimlerin bende bıraktığı etkiyi kısaca paylaşmak için çıktım karşınıza. Yurtiçi ve yurtdışı tecrübelerle Osmanlı tarihi üstüne incelemelerde bulunan "klasik" bir tarihçinin, yani ustadan çırağa geçen bazı -eminim ki yetersiz- becerilerimi üstüne eklemeye çalıştığım -yine eminim ki kâfi olmayan- tarihçilik yeteneklerimle duruyorum karşınızda. Öncelikle ifade etmeliyim ki, anlatmaya çalıştığım bir etkinlik alanının, size uzun geleceğini tahmin ettiğim -aslında benim gözümde çok çabuk uçup gitmiş- bir süreçte elde ettiklerimden yansıtacağım hiçbir sihirli formül yok. Gizlediğim hiçbir sır yok. Tarihçilik, Şerafettin Turan'ın dediği gibi, bir tür yaşanmışlıksa eğer, ben o yaşanmışlıkta gezindim ve gezinmeye çabalıyorum sadece.

1950'li yılların sonlarında başladığım tarih serüveninde -eğer "Tarihte Bugün" gibi radyo programlarıyla veya *Tarih Mecmuası* gibi yarı-popüler

İngiliz tarihçi ve filozof Robin George Collingwood (1889-1942).

bir dergiyle ya da okullarda ezberlediğimiz tek tip bazı bilgilerle, hatta camilerde verilen vaazlara eklenen İslam tarihi çerçevesinde ve doğrultusunda yansıtılan diyanet öğütleriyle karşı karşıya gelinen bir süreç yaşadığımı hatırlatmak isterim. Günümüzde muhakkak yakalanması gereğine inanılan -tabii ki hiçbir zaman tam olarak yakalayamadığımız- bilimselliğin formülleri içine oturtamadığımız, hiç oturtulamayacağına inandığım, tarihi sosyal bilimden ziyade edebi tür içinde algılasak bile yöntemlerini doğruca koyamadığımız, kısacası okulunu bir türlü yaratamadığımız- çok daha çetrefilli bir bilgi dalı haline geldiğini görmekte olduğumu söylemeliyim.

Daha açık ifade etmem gerekirse, üniversite kürsüsündeki otoritenin adeta kaybolup gittiği bir ortama kadar sürüklendiğimize tanık olduğumu dile getirmek istiyorum. Kürsüsünden istediği kadar seslensin, kendi anlattıklarının özgünlüğüne inanarak motamot not tuttursun (dilerim, bu yöntem son bulmuştur!) ya da tarihçiliğin ve tarih öğretiminin günümüzde geçerli sayıldığına inanılan söylem ve görselliği kullansın,

böyle yapan üniversitelerin sayıları ne kadar artarsa artsın, tarih başka yerlerde daha çok yankılanıyor. Sosyal psikolojinin usta temsilcisi dostum Nuri Bilgin kimlik ararken geçmişte gezinme gereği duyuyor, dayanak arıyor; felsefe'nin tanınmış ismi Ahmet Aslan tarihi sürekli payanda yapıyor konuşmalarında; tarihçiliğini arı gibi çalışmalarıyla süsleyen arkadaşım ve meslektaşım Zeki Arıkan da onlara tarih servisi sunmaktan usanmıyor, eşelediği kaynaklarını topluma sunarken geçmişin inanılabilir taraflarını yakalamaya çalışıyor. Kestirme bir tanımla diyebilirim ki, tarih kürsüsünün dışında kalan bilim, edebiyat ve felsefe dalları ona muhtaç; ama onların da bu ihtiyaçları gidermekle yetinmeyip tarihe yön-yöntem gösteren yaklaşımlar önerdikleri de eksik olmuyor. Tarih istifade edildiği kadar her tarafından çekiştirilen, sökükleri dikilen, yeniden biçilen, ya da eskisi giydirilen bir elbise sanki.

Halil Berktay, Mutlu Öztürk'le *Toplumsal Tarih* için Mayıs 2002'de yaptığı söyleşi sırasında.

Gerçekte, sorumlu olanlar belli: üretenler ve üretileni pazarlayanlar baş rolü oynamakta. Örneğin, konferans salonunda konuştuğum bu bina içine yerleştirilmiş iki fakültenin bünyesindeki aktörler ve onların yetiştirdikleri çok önemli roller üstlenmekteler. Tarih Bölümü (veya Sanat Tarihi Bölümü ya da Arkeoloji Bölümü) kıyaslamanın bir yanında ve tarihi -eminim ki- akademik düzeyde temsil ettikleri iddiasındalar. Halk ile iletişim kurdukları düşünülen İletişim Fakültesi'nin ilgili birimi ya da birimleri ise diğer yandalar ve üretilenlerin dağıtımında rol üstlenmişler. Sembolik bir kıyaslama bu yaptığım. Türkiye'de iletişim fakültelerinin yetiştirdiği öğrencilerin de çalışma imkânı buldukları ve "medya" denilen bir güç var ve tarih bilgileri bu gücün elindeki imkânlarla serpiştiriliyor ortalığa. Kimi zaman güzel ve doğru şeyler naklediyorlar, bilgilendiriyorlar; kimi zaman sulandırıyorlar, intikam alıyorlar, kasıp kavuruyorlar, hatta tehdit ediyorlar. Ve geleceğin tarihçisine içinden çıkılması çok zor sayılabilecek ve sağlamlığı şüphe götüren ikinci veya üçüncü elden tarih yansıtıyorlar. Doğruluğu şüpheli haberlere -bazen inanarak, bazen de kasıtlı olarak- dayanıp gelecekte yazılacak tarih metinlerinin güvenilirliğine şimdiden gölge düşürebiliyor, bilerek ya da bilmeden örneğin "ergenekon" diye adlandırılan ve Türkiye'yi sarsan bir davada tarihin hammaddesini hazırlamaya çalışıyorlar!

"MEDYATİK" ÖRNEKLER

Şu ana kadar değindiklerime gönderme yapabileceğimi sandığım birkaç örnekle konuyu sürdürmek istiyorum. Tarihçiliğin elimde bulundurmam gereğine inandığım zanaatından yeni şeyler öğrenebileceğimi düşündüğüm kadar medyada gezinen tarih yansımalarının nerelerde durduğunu, nasıl bir düzey yakaladığını görebilmek için izlemeye çalıştığım bazı TV programlarını ve okuyabildiğim gazete köşe yazılarını göz önüne getirerek bir şeyler söyleyeceğim.

Bir TV programının 26 Eylül 2009 tarihli gösterisinde Fatih Altaylı, uğraşlarından nispeten haberdar olduğum iki tarihçiyi sunarken -yanılmıyorsam- "Türkiye'de tarih deyince akla gelen iki isim; biri İlber Ortaylı, diğeri Murat Bardakçı" demişti ve kendilerini "muhteşem iki adam" olarak nitelemişti; dolayısıyla tarihin en güzel imgesinin onların adından yansıtılabileceğini ima etmişti. O kişilerin nitelendirildiği "muhteşem iki adam"lıklarına itiraz edecek durumda değilim; kişisel ihtişamlar (*glorious* ya da *magnificent* mertebesinde bulunup bulunmadıklarını) herhalde, onları -tarihçilik sorunları dışında- yakından tanıyanlar ve izleyenler bilebilir. Benim anladığıma göre, birisi oldukça popüler olan, birçok yabancı dil bilen bir tarihçi; diğeri de, güncel bir olayın ne pahasına olursa olsun geçmişte benzerini yakaladığını sanarak tarihçilik yapan bir gazeteci. Benim için şaşırtıcı olan şey, onların Türkiye'de akla ilk gelen iki isim olarak belirtilmeleriydi. Ayrıntılı tarih bilgisine de sahip olduğunu sandığım gazeteci Fatih Altaylı'nın tercihine saygı duymakla birlikte, "medya" kanalıyla tarihçilik zerkine ilişkin böyle bir tercihin doğruluk derecesi üstünde durmuş ve tarihçiliğin gereksiz ve bilimdışı bir sınırlama içine sokulmasını pek yadırgamıştım. Durduk yerde bir tercihti bu, ölçüt belirsizdi; dolayısıyla onların yazıp söylediklerine öncelik veren yaklaşımı çağrıştırıyordu; ve bir gazetecinin ya da bir profesörün bu şekilde tarihçiliğin "sultan" tahtına oturtulması, başta profesyonel tarihçiler ve başka bilim/sanat vb. dallarda güzel şeyler ortaya koyduğunu düşündüğüm yetkililere karşı haksızlıktı. Geçmiş bu iki "muhteşem" kişiyle tarihlendirilmişti; cendereye alınmıştı; seçenek bırakmıyordu.[2]

Diğer bir tespitim şöyle: Türkiye'de (ve dünyada) "duayen" tarihçilerden sayılan Halil İnalcık'ın Mayıs 2009'da satışa çıkan, birdenbire "çok satan" listesine giren *Devlet-i Aliyye I* kitabı hakkında Hakan Erdem'in *Radikal Kitap* için yazdığı "60 yıllık emeğin özeti" başlıklı 8 Ağustos 2009 tarihli bir tanıtma yazısı ile; Ahmet Kuyaş'ın *Vatankitap*'ta, 10 gün sonrasında 18 Ağustos 2009 tarihinde çıkan "*Devlet-i Aliye*, Türk okurlarını ciddiye almıyor" başlıklı bir eleştirel yazısı arasındaki yaklaşım farkı. Gazetelerin çıkardığı kitap eklerinde (yıllar öncesinde bilimsel tarih dergilerinde yayımından aylarca/yıllarca sonra çıkabilen kitap eleştirilerinin birkaç hafta içinde kamuoyuna sunulmasının avantajıyla), iki akademisyenin (üstelik eleştirel yaklaşımlarıyla da bilindiklerini sandığım iki tarihçinin) tarihçilik saptamalarındaki farklılık dikkatimi çekmişti. Erdem, pek çok tarihçinin (İlber Ortaylı dahil) hatalarını yakalayıp -çoğu yerde haklı olarak- *Tarih lenk*'inde eleştirmiş, ama Halil İnalcık'ı -yine çok haklı nedenlerle- tarihçiliğin adeta kusursuz bir sembolü olarak algılayıp övmüş. Kuyaş'ın eleştirisi ise, anılan kitabın aceleyle hazırlanmış, sadece bu konuda aç bir piyasanın boşluğundan yararlanmak isteyen, "son zamanlarda tarihe ve tarih tartışmalarına olan ilginin de artması sonucunda, kitapçı çok ve çabuk görünmek arzusuyla Türk okurlarını ciddiye almaması" şeklinde yorumladığı bir girişim olarak algılamıştır. Burada dile getirmek istediğim husus şu: Sağlam kaynakları, uzun süre çalışmaları ve dünyevi bir bakış açısıyla (kimi yerlerde övgüyü çağrıştırabilecek ve Osmanlı özlemi yaratabilecek betimlemeleriyle, hatta "imparatorluk"un *Devlet-i Aliyye* başlığı ile tanımlanıp piyasaya sürülmesiyle) bir duayenin kitabının belirli bir okuyucu kitlesine -hoşlanacağı umuduyla- ulaştırılmak için çok acele hazırlanması ve bir hayli editörlük hatası yapılmış olması.

Başka bir tespitimden de söz etmek istiyorum: 30 Ekim 2009 tarihinde

bir TV programına çağrılmış olan Sabancı Üniversitesi öğretim üyesi ve *Taraf* gazetesinde köşe yazarı Halil Berktay'ın "1915 Ermeni olayları" olarak yansıtılan bir konu üstüne yorum yaparken uzun yıllar Türk Tarih Kurumu Başkanlığı da yapmış olan Yusuf Halaçoğlu'na yönelttiği eleştiriler ve Halaçoğlu'nun akademik yönden tarihçilikte yeri bulunamayacağına hükmettiği cümleleri; canlı yayın sırasında kendisine yöneltilen eleştirilerin bazılarını duymuş ve bazıları duyurulmuş olan Halaçoğlu'nun telefon bağlantısında gösterdiği savunma refleksi. İkisi arasındaki uçuruma tanık olduğumda, tarihçiliğin ne denli zırhlara bürünmüş, karşıt cephelerden savunulmak istendiğini duyduğumda (birinin diğerine "ben bu insanı ciddi ve dürüst bir bilim adamı olarak görmüyorum" ya da "ispat edemezse şerefsizdir" dediğini işittiğimde) doğal olarak mesleğimin, tarihçiliğin, ne tür sarsıntılara, kavgalara götüren bir alan olduğunu yeniden düşündüm. Böylece tarihçilerin işinin ne denli zor olduğunu bir kez daha saptadım; cephelerin -en azından- TV ortamında nasıl kök saldığını gördüm. Bir zamanların sol fraksiyonları içinde yeri bulunan, tarihçiliğin sorunlarını dünya ölçeğinde tartışabilen (lâkin aynı programda Adalet ve Kalkınma Partisi'ni övgüyle andığı sözlerini kendi alanı saydığı "historiography" adına pek kavrayamadığım) Berktay ile, milliyetçi olarak yetiştiğini bildiğim, tarihçiliğin ufkunda Berktay kadar gezinebildiğini sanmadığım, ama Osmanlı -özellikle arşiv- kaynaklarına ondan daha çok aşina olduğunu, ama incelediği belgeleri evrensel ilkelere dayanarak tarihçi derinliğine mal edemediğini düşündüğüm Halaçoğlu arasındaki tatsız tartışmalar, geçmişi ateşlemek gibi geldi bana. Farklı üniversitelerde farklı yetiş(tiril)miş iki tarihçinin düellosuydu bu; akademisyenliğin "medya"daki iflasıydı; üstünde durulan bir tarih konusunun -soğukkanlılıkla görüşülmesi yerine- toplumda açabileceği yaranın kaşınmasıydı.

Şimdi de bir politikacıdan örnek vermek istiyorum: "ben tarihten çok anlamam" diyen, yine de tarihe bulaşma ihtiyacı duyan, bir bakandan; Ekim 2009 sonunda Musul ziyaretinde, "ancak derler ki tarih tekerrürden ibarettir" biçiminde duyduğu bir tekerlemeye dayanarak Osmanlı

Oktay Özel **Dün Sancısı** *'nda tarihçi üzerindeki "zorluklar ve baskıların" nedenini aramaya çalışıyor. Kendisinin karşılaştığı zorlukların ve baskıların benim karşılaştıklarımla tamamen aynı olduğunu düşünmüyorum; ancak teşhis doğru, tarihçilikte hep olagelen zorlukların üstüne bindirilen baskıların daha da vahim olduğunu sanıyorum.*

tarihine dalan bir kişiden: "Bugün burada buna [yani tarihin tekerrür ettiğine] bir kez daha şahit oluyoruz. Yüzyıllar önce Osmanlıların Musul'un kalkınmasına gösterdiği alâkayı bugün biz onların torunları olarak yeniden göstermek için buradayız". Kısa bir zaman öncesinde de, eskiden bakanlık yapmış ve bir gazetede köşe yazılarıyla amatörce tarihçilik dersleri veren tanınmış bir kişi de şunları yazmıştı:

Yusuf Halaçoğlu.

"Büyük Ortadoğu Projesi", ancak 'Büyük Osmanlı Projesi' halinde düşünülürse barış ve huzurun sağlanması mümkün olabilir. Bunun için de, ilk merhalede 'Osmanlı Milletler Topluluğu'nun kurulması şarttır. Bu topluluğa, Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar, Afrika ve Güney Doğu Asya'dan üyeler sağlanabilecek; bu yeni oluşum, hem Türkiye'ye lâyık olduğu statüyü kazandıracak, hem de dünya barışına katkıda bulunabilecektir".[3]

Eski bir politikacının veya halen iktidar olan hükümet başkanının, hatta cumhurbaşkanı olan bir kişinin Osmanlı yapılanmasıyla ilgili benzer düşüncelerini burada yansıtma gereği duymuyorum.[4] Tarihi "Türkiye'ye lâyık olduğu statüyü kazandırmak" amacıyla tasarlama girişiminde bulunanların, mesleğinde uzmanlaşmış kişilerin dışında, iktidar gücünü ve medya olanaklarını kullanarak tarih dersleri çıkarmak ve bunu topluma ulaştırma yolunda ne denli bir rol üstlenme istekleri üstüne daha fazla örnek verme gereği duymuyorum.

Belgelerde, yazmalarda, haritalarda ya da sözlü gelenekteki bilgilere dayanarak bir şeyler ortaya koymaya çalışan profesyonel/akademisyen bir kişinin niyetinde olmayan, olmaması gereken, güncel olayların/olguların biçimlendirilmesine yönelik niyetlerin ve bunların açığa vurulmasının, tarihin hangi yönlerde kullanıldığına örnektir bunlar. Tarihçilerin özgün kaynaklardan derleyip çıkarttıkları verileri, kendi otonomileri çerçevesinde kalan yorumlama işinin, bu kez başka müdahillerce yapıldığını ve kendilerinde böyle bir hak görenler tarafından uygulandığını gözlemek mümkün. "Medya"nın süzgeçten geçirmeyi mümkün kılacak olanaklarının pek bulunmadığı, varsa da kullanmadığı ya da öyle işine geldiği için politikacının ağzından çıkan "tarihsel" değerlendirme ile veya köşesine sıkıştırdığı yazıyla veyahut TV ekranından savurduğu söylemlerle tarih saçılıyor evlere, vatandaşa, meraklıya.

Bütün bu örneklemelerimle herhangi bir yorumu kısıtlama arzusunda olduğum sanılmasın. Tarih gibi belirsize açılan ve bu belirsizliği kendi kural ve varsayımlarıyla düzlüğe çıkarma uğraşı içinde çalışan bir alanda böyle bir şey beklemek, kısıtlama getirmek, saçmalıktır şüphesiz. Ama herkesin cirit attığı bir alan da değildir tarih. Köy kahvesinde yapılan tarihsel değerlendirmeleri dışarıda tutarak diyebilirim ki, özgürlük adına amatör tarihçilik yapanların ya da kendisini entelektüel sayıp akademik değerlendirmelerin dışına çıkarak deşeleyenlerin -bu arada, son yılların modası olan ve "parlamento/meclis" kararlarıyla tarih adına devreye girenlerin- neyi, neden, nasıl ve hangi yetkiyle dile getirmek istediklerini iyi bilmeleri gerekir.

GEÇMİŞ, KEYFE GÖRE "TARİH"LENEMEZ!

Geçmiş keyfe göre değerlendirilip tarih tasarlanamaz; meclislerin, senatoların kararıyla da tarih yazılamaz. Belki ortaya bir şeyler konulabilir ve bunlar bir iktidarın kendi meşruiyetini geçmişte aramasına yardımcı olabilir; bir ideolojinin tutunmaya çalıştığı ilkelerine fayda sağlayabilir. Ama bunlar geçicidir, bilimsel anlamda da geçersizdir. Şüphesiz ki, bu mesleğe gönül vermiş uzmanların -çalışmaları raflarda kalmış gibi görünse de- daha mantıklı, bilimsel ve inanılabilir varsayımlarıyla sorgulanacaktır geçmiş olaylar, olgular. Verdiğim örneklerden maksadım, tarihçiliğin nasıl ve kimler tarafından sahiplenilmek istendiğini göstermektir. Bu sahiplenmede ve sahiplenmenin yetkililerce yapıldığı zamanda "ne", "neden" ve "nasıl" sorularına verilmek istenen yanıtların seviyesidir önemli olan.

Hemen eklemem gerekir ki, tarih son yıllarda fazlasıyla tanık olunan, kendi bilimsel yolunda yürümesine meydan okunan ve özellikle popüler yayınlarla ortalığı saran bir tekel hali yaratılan bilgi dalı haline gelme riskiyle karşı karşıya kaldı. Bu gidişatın örnekleri, -popüler tarihçilikte olduğu kadar değilse bile- akademik ortamlarda da görüldü. "Dinsel homojenlik miti"nden "mitleştirilmiş tarihsel kişilikler"e kadar yayılarak sürdürülen tartışmalar özellikle "sansasyon düşkünü medya"nın diline pelesenk oldu;[5] tarihçilik, böylece "bıçak sırtında" bir uğraş alanı haline getirildi.

"Konular, meraklar ve araştırma yöntemlerinin önüne set çekmek mümkün değil, belirli bir dönemde karşı çıkılsa dahi, belirli bir bakış açısından zararlı bulunsa bile. Kimi zaman medya ve toplum örgütleri, kimi zaman da üniversite aracılığıyla açılımlar veya hatırlatmalar yapılabiliyor, tarihe daha geniş zeminler yaratılmaya, varolan zeminlerde yeniden dolaşılmaya çalışılıyor."[6]

Onca gelişmelere rağmen tarihin konuşmamın sonunda söyleyebile-

ceğim ve herkesi memnun edecek reçetesi, metni, imgesi hiç var olmayacaktır. Ama, yine de, bizlerin geçmiş karmaşasını anlaşılabilir bir biçimde yansıtma olanaklarımız vardır. Bunun kesin doğrusunun ne olduğunu soruyorsanız eğer ve yanıtını ben biliyorsam ve size bir reçete olarak vermeye kalkışırsam, orada tarih ve tarihçilik yok demektir. İyi ki Zeki Arıkan var, Ahmet Aslan var, Nuri Bilgin var İzmir'de. Ancak onlar ne söylerse söylesinler, ne yazarlarsa yazsınlar, ne kadar doğru hareket ettiklerini sanırlarsa sansınlar, söylemleri benim gibi başka tarihçilerin süzgecinden geçecektir, hatta mesleği tarihçilik olmayan bir psikolog ve gazete köşe yazarı tarafından yazılan bir kitapta yargılanabilecek; mesleği tarihçilik olan birisi tarafından da tarihin profesyonel kişilerce dahi nasıl aksaklığa uğratıldığı *Tarih-lenk* adında çıkan bir çalışmada ortaya konabilecek. Aynen, *yargılayan* ve *eleştiren* bu kişilerin başkaları tarafından yargılanacakları ve eleştirilecekleri gibi. "Tarih, giydiklerimizin, bize giydirilenlerin, üstümüzdekileri yenileyip, değişmemiş sandığımız eskilerimizi sandıklardan çıkarıp tekrar giyinmemizin öyküsü" diyen psikolog, soyunmamızı öğütlüyor; "soyunalım ki bizi giydirenlerle yüzleşelim, kendimizi görebilelim. Tekrar giyineceksek, istediğimiz gibi giyebilmemiz için gene de soyunmamız"ın gereğine parmak basıyor.

Tarihi Yargılıyorum gibi başlığı pek cesurca(!) atılmış kitabın[7] Boston'da yazılmış önsözünde geçen cümlelerden bir alıntı bu; ancak "istenildiği gibi giyinmenin" sonu açık görünüyor; Carr'ın bitmeyen diyaloğunu çağrıştırıyor. Tarihçinin sorunu tam da orada başlıyor: nasıl ve ne giyeceği/giydirileceği sorunu! Tarih, sonuçta, günlük yaşamı fazlasıyla kapsamasına, öyle olması gerektiğine rağmen, her gün değişmez, dolayısıyla her gün yeniden giyinmemizi öngörmez. Uzun soluklu süreçlerin ne getirdiğinin saptanmasıdır tarihçinin birincil amacı. Bu genelleme içinde sorgulamamız gereken şey yaşantımızın sorgulanmasından geçmekte şüphesiz: neyi, neden özleme gereği duyuyoruz; onlara hangi evrensel değerlerin sınırları içinde bakıyoruz; tarihin neye yarayabileceğini sanıyoruz?

Türkiye'de tarihçilik sorunlarına önem verip onları işlemeye çalışanlardan biri olan Oktay Özel'in *Dün Sancısı*'nda sıraladıkları yazılar için "yaşadığımız hayatın dönem dönem tarihçi üzerinde ne gibi baskılar kurduğu konusunda fikir verecektir"[8] diyor. "Bir yandan da sorunlu, yer yer marazi" bir tarihçilikten söz ediyor. Üstünde "zorluklar ve baskıların" nedenini aramaya çalışıyor. Kendisinin karşılaştığı zorlukların ve baskıların benim karşılaştıklarımla tamamen aynı olduğunu düşünmüyorum; ancak teşhis doğru, tarihçilikte hep olagelen zorlukların üstüne bindirilen baskıların daha da vahim olduğunu sanıyorum. "Bilgi üretme süreci kadar üretilen bilgilerin bünyeye etkisi ve kamu tarafından hazmı da her zaman kolay olmayabiliyor".

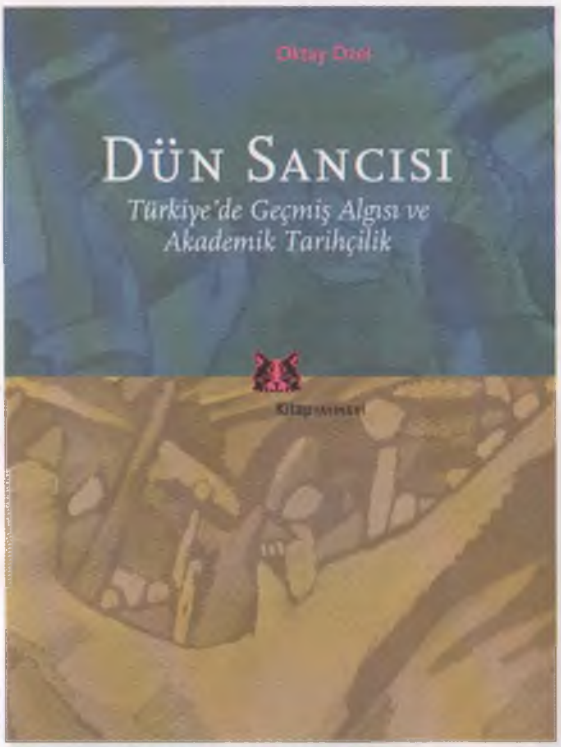
"Bir meslek adamı olarak tarihçinin, malzemesiyle uğraşırken bir gözü hep dışarıdadır; etrafını kolaçan eder gayri ihtiyari. Bulguları, ortaya çıkardıkları yer yer kendisini de rahatsız edebilir. Doğruluğundan emin olmadığı anlar vardır önündeki malzemenin sunduklarının. Üstelik mensubu olduğu topluluğun, ulusun veya daha geniş insanlık âleminin yerleşik bilgi kalıpları ve yargılarıyla da boğuşmak durumunda kalabilir."

Bazıları bunu normalleştirmesini bilir; medeni, entelektüel veya akademik bir fikir tartışmasına indirgeyerek "bilgi âlemi" ile daha demokratik, düzeyli ve saygılı bir ilişki kurmayı başarır. Kimi coğrafyalarda ise tarihle bugün o derece iç içe geçmiştir ki "gerçeklik duygusu"nun yitirilmesine yol açar. Özel, Türkiye'nin benzediği bu konumu sorularıyla açmaya çalışıyor. Tarih fazla ciddiye alındığı için mi güncelleşiyor? Bugünden ve geleceğinden fazla emin olmadığı için mi tarihe, abartılara sığınıyor? Ya da kendisine öğretilenlere karşı çıkarak cahilleşmeye, ezberlemeye karşı çıkış mıdır? Her birimizin bilgiye dayanmasa da "tarih"e dair söyleyecek bir sözü, tarihsel olaylarla ilgili bir yargısı vardır. Ancak gözler ve kulaklar tarihçidedir yine de. Ondan işin doğrusu beklenir. Ama her tarihçiye de inanılamayacağı sabitlenmiştir. Tarihçi de değişik talepler karşısındadır, kendi duyguları vardır; zor zamanlarda konuşmak/yazmak kolay değildir; cemaat ruhunun egemen olduğu ortamda, ırkçılık sembollerinin bayrak edildiği zamanlarda (tarihçiliğin keşfettiği konular ve yöntemler çerçevesinde düşünsek dahi) herkese merhem, iyi ve sağlam tarihçi olmak mümkün değildir. Tarihçinin akademik silahları da işe yaramaz olur. Her ne kadar kendince "doğru/namuslu" bir tarihçilik adına titiz olmaya çalışsa da, yazarın nesnelliğinin sınırları doğal olarak tartışmaya açıktır.

Halil İnalcık.

Özel, Türkiye'deki tarihçiliğin zaaflarını sıralamaya çalışıyor: Birincisi, dünyada yaşanan tarihçiliğin geçirdiği dönüşüme ayak uydurulamadığı; ikincisi, akademik eleştiri geleneğinin büyük ve kronik zaafları bulunduğu; üçüncüsü, Türkiye'deki entelektüel hayatta ezeli-ebedi bir tarih tartışması, yani çatışan geçmiş algılamalarının hâkim olması. Bunlar doğru tespitlerdir; ancak tam uygulandıklarına inandığımız anda dahi

bu tartışmaların, kuşkuların bitmeyeceği de bir gerçektir. Buraya, "medya"nın çoğu zaman disiplinsiz yaklaşımlarıyla, bu mesleğin gidişatındaki olumsuz yönü vurgulayarak eklemek isterim.

Doğaldır ki tarihçiliğin gidişatına çok çeşitli otoritelerden etki ve katkı yapılmaktadır. Ama bu etki ve tepkiler kabullendiğimiz ölçüde mantıklı ve bilimsel olmalıdır. Tarih daima bilimsel bir şüpheyle yürütülür, yol kat eder; çoğu zaman fen bilimlerinde hatta sosyal bilimlerde, geçici dahi olsa, daha belirgin olan kurallar içine sokulmasa da, inanılabilirliğine özendirilir; açıklama öbekleri çerçevesinde inşa edilmeye çalışılır. "Çağdaş insan daha önce görülmemiş bir derecede kendi varlığının bilincindedir" diye yazmış Carr 1960'larda. "Geçip geldiği belirsiz pırıltıları, varmakta olduğu belirsizliği aydınlatabileceği umuduyla, coşkuyla incelemekte, tersine olarak da önünde uzanan yol hakkındaki arzuları ve endişeleri ardında kalanların anlayışını güçlendirmektedir. Geçmiş, bugün ve gelecek, tarihin sonsuz zinciri içinde birbirine bağlıdır". Collingwood: "Günümüzde bir bakıma hepimiz tarihçiyiz. Eğitim görmüş herkes belli ölçüde tarihi düşünceyi içeren bir eğitim sürecinden geçmiştir. Ama bu durum onlara tarihi düşünmenin yapısı, amacı, yöntemi ve faydası hakkında yorum yapma yetkisi vermez" demişti; onların yetkilerini "Paris'te sadece bir hafta sonu geçiren bir kişinin Fransız halkı ile ilgili yargılamalarıyla" eşdeğerde tutmuştu.

"O denli akademik kurallar içine sokulmuş olmasına, bir disiplin olarak işlenmesine karşın çok sahipli, istenilen şekle sokulabilen, bilimsel yetkisi bulunmayan kadar onu akademik tekel içinde tutanların bile istismar ettikleri sığınak; günlük zevke, politik dalgalanmaya, ideolojik şartlanmaya göre ayarlanmış reçeteler ile yönlendirilmek istenen büyüleyici; yüceltilen, abartılan, tahrif edilen, başdöndüren geçmiş; unutulmak istenen, nefret edilen ayakbağı."[9]

Tarihçilik onca gelişmelere karşın 1960'lı yıllarda yeniden toparlanan, alanını geliştiren, gündelik yaşama açılan tarihçiliğin heyecanını yaşamıyor günümüzde. Ne olduğu tam anlaşılamayan postmodernizmin gölgesine sığınan yaklaşımların alacakaranlığında yürütülmeye çalışılan bir tarih var ortalıkta. Bu tarih güya kefen yırtmaya çalışıyor; geçmişle hesaplaşıyor; ama demokrasiyi kötü kullanıyor; iktidara hizmeti öngörüyor; yani Osmanlı yaratma peşine düşüyor. Tarihçi böyle bir şeyi benimseyemez; çünkü tarihçiliğin gelişimine ters düşer; çünkü Türkiye Cumhuriyeti ile yapılan atılımları yok sayar; çünkü iktidara ve politikacılara hizmet ederken tarihçiliğin, sosyalbilimciliğin, hatta diğer bilimlerin zorlamasıyla ortaya koyduğu yeni konuların önünü kapatır. Tarih, içinde ayrıntıları bulunan öbeklerin, kalabalıkların, doğanın -kısacası, demokrasinin belirlediği ve ayrıntıları ihmal etmeyen birimlerin- sesi olmalıdır her şeyden önce.

Tarihçinin mesleki disiplininin yolunda yürümekten başka seçeneği yoktur; "medya"nın güncel ve hızla serpiştirdiği tarih söylemlerini -dikkatle izlese de- kendisini politik ve ideolojik beklentilerin dışında tutabilmelidir. Şüphesiz onlar da, başkaları gibi, yaşadıkları etik değerlerin ve tanık oldukları siyasal amaçların etkisinde kalmaktan kurtulamazlar; ancak:

"Önemli olan bunların gerekliliği ya da arzu edilirliği değildir. Onların tarihsel görüşlerinin, kanıtlama kurallarına ve dayandıkları olgulara ne ölçüde uygun olduğudur. Çünkü sonuçta buna göre ya ayakta kalırlar ya da yıkılırlar".[10]

SALİH ÖZBARAN
EMEKLİ TARİH PROFESÖRÜ, İZMİR

DİPNOTLAR

* Bu yazı 17 Aralık 2009 tarihinde Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yapılan bir konuşma metni üstüne temellendirilmiştir.

1 S. Özbaran, *Tarih ve Öğretimi*, Cem Yayınevi: İstanbul, 1992, s. 14.

2 Bu konferans metnini yayın için gözden geçirirken, 27 Şubat 2010 tarihinde HaberTürk TV'nin "Tarihin Arka Odası" programında, onanın sürekli musahiblerinden biri olan Erhan Afyoncu tarafından seyirci istekleri üzerine hazırlandığı ve bilgilendirici mahiyette olduğu bildirilen 20 kitaplık listeyi duyduğumda şaşkınlığım daha da arttı. Halil İnalcık ve İlber Ortaylı gibi Osmanlı tarihi için verilebilecek adlar dışında, bazıları sadece belirli bir alanı kapsayan, okunması zor ve ancak ek bilgi için (İ.H.Danişment, İ.H.Uzunçarşılı, R.E.Koçu ve A. Gölpınarlı gibi) başvurulabilecek, bazıları ise çok çabuk hazırlanmış ve kayırılarak önerilmiş olduğundan yetersiz olan kitapların sıralanmasını; yalnızca Osmanlı tarihi ile sınırlı bırakılmasını (Beylikler dönemine, Selçuklulara ve öncelerine inmemesini), Türk-İslam öncesindeki Anadolu'yu akla getirmemesini, Cumhuriyet tarihini yok saymasını, "başkaları"nın tarihlerine uğranılmamasını; sonuçta, tarihçiliği hem bilimsel olarak hem de çekici ve vulgarize kılarak yansıtan nice tarihçinin esamisi yok sayılarak böyle bir tercihin yapılmasını çok yanlış bulduğumu belirtmek isterim. Hatırladığım kadarıyla, programın müdavimlerinden doktora öğrencisi Pelin Batu, listede Osmanlı tarihi ile sınırlı tutulmasını eleştirmişti, ama nafile bir etkisi olmuştu; zira tarihin esası Osmanlı olmalıydı!

3 *Radikal*, 16 Mayıs 2008.

4 S. Özbaran, *Osmanlı'yı Özlemek ya da Tarih Tasarlamak*, Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

5 O. Özel, *Dün Sancısı: Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, İstanbul: Kitap Yayınevi, s.13 vd.

6 Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s.13.

7 G. Vassaf, *Tarihi Yargılıyorum*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 14.

8 Özel, *Dün Sancısı*, ss. 13-22.

9 Özbaran, *Tarih ve Öğretimi*, s. 11.

10 R. J. Evans, *Tarihin Savunusu*, (çev. Ü. Kocabaşoğlu), Ankara: İmge Kitabevi, 1999, ss. 225-6.

SEKTÖRÜNÜZDE
NELER OLUYOR?
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.
nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER

II. DÜNYA SAVAŞI ESNASINDA TÜRKİYE'DE İSTİHBARAT SAVAŞI

VON PAPEN* SUİKASTINI KİM DÜZENLEDİ?

BANU EL — MEHMET PERİNÇEK

Nazi Almanya'sının Ankara Büyükelçisi Papen'e düzenlenen suikast başarıya ulaşsaydı, belki de istihbarat örgütlerinin gerçekleştirdiği en önemli operasyonlardan biri olarak tarihe geçecekti. Bu suikastla ilgili tartışmalar bitmedi çünkü arkasındaki güç, yıllarca ortaya çıkarılamadı. Saldırının Sovyet istihbaratı, Müttefik Devletler gizli servisleri ve hatta Gestapo tarafından hazırlandığı iddia edildi. Bu belirsizlik, Sovyet arşivlerinin açılmasıyla ve operasyonu yürüten istihbaratçıların anılarını kaleme almasıyla son buldu. Suikast, Sovyet İçişleri Bakanlığı bünyesindeki İçişleri Halk Komiserliği'nin (NKVD) düşman cephe gerisindeki istihbarat operasyonlarını yöneten 4. Dairesi tarafından gerçekleştirilmişti.

Franz von Papen ve Şükrü Saraçoğlu, Türk-Alman Dostluk Antlaşması imzalanırken, 18 Haziran 1941.

Franz von Papen, *Der Wahrheit Eine Gasse*, Verlag "List", Innsbruck, 1952.

Franz von Papen'in Türkiye'ye ilk atanma girişimi 1938 yılında olur. Papen'in büyükelçi olarak bulunduğu Avusturya'nın Almanya tarafından ilhakının (Anschluss) ardından Hitler'in bu önerisini Atatürk, geri çevirir. Atatürk, Papen'i I. Dünya Savaşı yıllarında Liman von Sanders'in ekibinde istihbarat subayı olarak bulunduğu dönemden tanımaktadır. Soru işaretleri daha o dönemden kaynaklanır. Atatürk'ün ölümünün ardından von Papen, diplomatik sicilinde, bir tarafsız ülkenin yıkılması girişiminin ve bir başkasının da yok edilmesinin yer aldığı bilinmesine rağmen Türkiye tarafından kabul gördü. Alman elçisi, 26 Nisan 1939 tarihinde Ankara büyükelçisi olarak bir grup gizli ajanla birlikte Türkiye'ye gelir. Bu ajanlar, Türkiye, İran ve Arap ülkelerinde görev yapacak ve Hindistan'ın kuzeybatı sınırından başlayarak Basra Körfezi'ne kadar İngiltere karşıtı hareketi örgütleyeceklerdi. Amaç, bölgede ayaklanmalar çıkartarak İran üzerinden SSCB'ye giden yolu kesmekti. 29 Nisan'da itimatnamesini sunarken Papen'in ilk açıklaması "Almanya, Türkiye'yle en yakın şekilde işbirliği yapacaktır" oldu.[1] Hitler'le İnönü arasındaki kişisel yazışmalara bizzat kuryelik yapacak olan Alman elçisine verilen görev ise Türkiye'nin tarafsız kalarak İngiltere ve Fransa yanında savaşa girmesini önlemek ve hatta Türkiye'yi Almanya'nın tarafında SSCB'ye karşı savaşa çekmekti.[2] İngiliz Büyükelçisi Knatchbull Hugessen, düşman elçinin atanmasına ilişkin gizli raporunda, "daha sevimsiz bir aday bulmak, Alman hükümeti için güç olurdu" diye yazacaktı.[3]

17 MİLLETTEN İSTİHBARATÇI

O dönemde Alman Büyükelçiliği'nde ataşe olan istihbaratçı L. C. Moyzisch, von Papen'in Türkiye'ye atanmasını Ankara'nın savaştaki önemine dikkat çekerek şu şekilde değerlendiriyordu:

"Savaşın gidişatı belki de hiçbir yerden, Ankara'nın hâkim pozisyonunun izin verdiği ölçüde izlenemezdi.

Ankara çok özel bir konumdaydı; çünkü politik olarak neredeyse Almanya, Rusya ve Müttefiklere eşit mesafede duruyordu. Ankara'daki Almanya Büyükelçiliği'nin bir üyesi olarak savaş zamanı diplomasinin bitmez tükenmez entrikalarının ortasındaydım ve görevim icabı sık sık, o sıralar dünyanın en önemli tarafsız şehri olan İstanbul'da bulunuyordum.

Türkiye'nin sahip olduğu büyük önemin yanı sıra; Ankara'daki büyükelçiliğimiz Almanya'nın dış dünyaya açılan en önemli penceresiydi ve buradaki büyükelçinin işgal ettiği mevki diplomatik hizmet içerisindeki en hayati pozisyondu. (...) Franz von Papen'in bu görevde olması, bunun kanıtıdır. Böylesine zor bir görevi ancak von Papen çapındaki biri üstlenebilirdi."[4]

Türkiye, sadece Almanya için değil, savaşan bütün devletlerin istihbarat örgütleri açısından büyük önem taşıyordu. Siyasi ve askeri her türlü bilginin altın değerinde olduğu savaş yıllarında özellikle İstanbul ve Ankara sokakları her milletten istihbaratçının cirit attığı yerlerdi. Bu son derece önemli bilgi ve haberlere ulaşabilmek amacıyla istihbaratçılarla diplomatlar da büyük bir enerjiyle çalışmaktaydılar. İki görev neredeyse iç içe geçmişti. Diplomatlar, kişisel bağlantıları ve yaptıkları kulis faaliyetleriyle hayati önem taşıyan bilgileri öğrenmeye çalışıyorlardı. Aynı zamanda kendi ülkelerinin istihbarat örgütlerine görev yaptıkları ülkede her türlü kolaylığı ve olanağı sağlayabilmek için de büyük bir çaba sarf ediyorlardı.

O dönemde esprilerde Ankara, diplomatik toplama kampı olarak adlandırılırken, Türkiye'de en az 17 istihbarat örgütünün faaliyet yürüttüğü söyleniyordu. İspanya, Portekiz, İsveç, İsviçre gibi bütün tarafsız ülkeler, istihbarat savaşlarının arenası haline gelmişti. Ama Türkiye'nin yeri farklıydı, II. Dünya Savaşı'nın istihbarat merkezi olarak görülüyordu. Türkiye, Almanya açısından Ortadoğu'nun arka kapısı, Müttefikler içinse işgal altındaki Avrupa'ya gizli bir geçitti.[5] Sözlerini İstanbul'da görev yapan bir Amerikan ajanının yazdığı şu şarkı, istihbaratçıların vazgeçilmez mekânlarından Park Otel'in lobisinde bu durumu bilen piyanistin ağzından düşmüyordu:

"I'm involded in a dangerous game,
Every other day I change my name,
The face is different but the body's same,
Boo, boo, baby, I'm a spy!"[6]

1941 yılının Türkiye'sinde artık olaysız bir gün geçmiyordu. 20 Ocak'ta Şili Büyükelçiliği'nin Birinci Sekteri Samson Michinsky esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolurken, 11 Mart'ta da İngiltere'nin Sofya Büyükelçisi Rendell'a Pera Palas Oteli'nin lobisinde bombalı bir suikast[7] düzenleniyordu.[8] İstihbarat savaşlarına o dönemde Türkiye'yi ziyaret eden Nazilerin önde gelen isimlerinden Walter Schellenberg de tanık olmuş ve anılarında şu satırlara yer vermişti:

"Dostlarım beni uluslararası 'camia'nın toplandığı gece kulübünün çatısında bulunan bir bahçeye götürdüler. Orada bulunan İngiliz ve Amerikan istihbarat temsilcilerini bana gösterdiklerinde ortaya çıkan

Hitler'le İnönü arasındaki yazışmalara kuryelik yapacak olan Alman elçisinin görevi, Türkiye'nin tarafsız kalması, İngiltere ve Fransa yanında savaşa girmesini önlemek ve Türkiye'yi Almanya'nın tarafında SSCB'ye karşı savaşa çekmekti. İngiliz Elçi Hugessen, Papen'in atanmasına ilişkin raporunda, "daha sevimsiz bir aday bulmak, Alman hükümeti için güç olurdu" diye yazacaktı.

Stalin'in Papen suikastı emrini verdiği NKVD 4. Dairesi'nin başı P. A. Sudoplatov, Mayıs 1942.

Pavel Sudoplatov, Spetsoperatsii *Lubyanka i Kreml 1930-1950 godi*, Olma-Press, Moskva, 1997.

Papen suikastını örgütleyen Türkiye'deki grubun başı N. İ. Eytingon.

Aleksey Popov, *NKVD i Partizanskoe Dvijenie*, Olma-Press, Moskva, 2003.

Suikast ekibinin ikinci adamı L. P. Vasilevskiy.

V. M. Çikov, *Superagent Stalina*, Veçe, Moskva, 2006.

Hitler ve von Papen.

Tibor Koeves, *Satan In Top Hat*, Alliance Book Corporation, New York, 1941.

eğlenceli duruma gülümsememek imkânsızdı. Ertesi gün artık başka bir role soyunmuştum. Peşimden bir Türk istihbarat elemanı gelmiş ve bana eski bir pardösüyle yıpranmış bir şapka getirmişti."[9]

Türkiye'de en etkin ve saldırgan faaliyetleri Alman istihbarat teşkilatı Abwehr yürütüyordu. 1940 yılının sonunda Ortadoğu ve Güneydoğu Afrika'da operasyonları örgütlemek amacıyla Ankara'da BO "Ortadoğu" grubu oluşturuldu. Kısa bir süre içinde 300 Alman casusu farklı kimliklerle Türkiye'ye giriş yaptı. Abwehr'in İstanbul merkezinin başında deneyimli istihbaratçı Yüzbaşı Paul Leverkühn vardı. Leverkühn, Temmuz 1941'de BO "Ortadoğu" grubunun İstanbul ayağını oluşturdu. Grubun amacı Ortadoğu, Ön Asya ve Kuzey Afrika'da operasyonlar gerçekleştirmekti. İstanbul ekibi, Sovyet aleyhtarı eğilimli insanları ve Türk kökenli mültecileri Sovyetler Birliği'ne karşı savaşta kullanmak için Kuzey Kafkasya ve Orta Asya'daki Sovyet cumhuriyetleri halkları hakkında bilgi topluyordu. Hatta Iğdır'da kurdukları koyun postu satan bir şirket üzerinden Bakû, Tiflis, Kirovabad, Nahçivan ve diğer Kafkas şehirlerine silah ve kadrolar gönderiliyordu. Aynı faaliyetler Irak'taki İngiliz karşıtı hareketi desteklemek amacıyla da yapılıyordu.[10]

Leverkühn, gazetecilerle üst düzey Türkleri etkilemeye ya da maaşa bağlamaya çalışan bir propagandacılar ekibi de kurmuştu. Abwehr'in Taksim Meydanı çevresindeki pavyonlarda çalışan Macar kızlardan birkaç düzine ajanı ve Türkiye'deki yüzlerce Alman arasından çok sayıda gönüllü elemanı da vardı. Operasyonların faturası, karaborsa dolar ve kaçak altın satışıyla karşılanıyordu. Rüşvete bağlanmış demiryolu görevlileri, Suriye'ye kaçak mal götürüyordu. Para, İstanbul'da Novatni ve Abdullah lokantalarında, Abwehr'in denetimindeki Elli'nin Barı'nda ve Taksim Gazinosu'nda ajanlara aktarılıyordu."

II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Türkiye'deki Sovyet istihbarat ağı ise zayıftır. İstanbul gibi bir merkezde operasyonlara yönelik sadece 1-2 tane kadro bulunmaktadır. Aynı dönemde Almanya'nın Türkiye, İsveç ve İsviçre gibi tarafsız ülkelerde büyükelçilik çalışanı görüntüsü altında yaklaşık 35'er elemanı vardır. Bu sebeple Moskova'dan hızla takviye yapılır. Savaş yıllarında Sovyet istihbarat ağı İstanbul, Ankara ve Kars olmak üzere üç merkezden yönetilir. Ana merkez olan İstanbul'un görevleri şu şekilde tespit edilmiştir: Türk iktidar çevrelerinin savaştaki konumu ve Almanya'nın bölgedeki askeri planları hakkında bilgi toplamak, yabancı istihbarat servislerine sızmak, Sovyet Güney Kafkasya'sına karşı girişilen eylemleri engellemek, Alman istihbaratının Türkiye üzerinden SSCB'ye giriş kanallarını ve Sovyet aleyhtarı milliyetçi örgütlerin hazırlıklarını açığa çıkarmak.[12]

O dönemde Türkiye'de görev yapan Leonid kod adlı Sovyet istihbaratçısı M. M. Baturin,[13] özellikle Alman istihbarat ağına karşı faaliyetlerini şöyle anlatıyordu:

"Tekerdeki sincap gibi dönüp duruyorduk. Gündüzleri, gündelik işler, buluşmalar, görüşmeler. Akşamları, fraklar içinde parlayan ışıklarıyla otellerin balo salonlarındaydık, geceleri ise sefil kıyafetler içinde yoksul mahallelerin karanlığına gömülüyorduk."[14]

İstanbul, İngilizler içinse Balkan istihbarat operasyonlarında yaşamsal önemde bir üs olmuştu. Yükselen Alman dalgasının önünden çekilirken, işgal altındaki topraklarda direniş grupları kurmuşlar ya da bu gruplara yardım etmişlerdi. İngiliz istihbarat örgütü SOE (Special Operations Executive), direniş ve kundaklama eylemlerini örgütlerken, MI6'nın görevi de, Alman hatlarının gerisindeki kişilere ulaşmak ve istihbarat toplamaktı.

SOE'nin İstanbul sorumlusu, Romanya'da kundaklama eylemleri üzerine çalışmış Gardyne de Chastelain'di. SOE'nin İstanbul ofisi, geniş bahçeli güzel bir 18. yy İstanbul evindeydi. Ofis penceresinden aşağı bakınca Alman Konsolosluğu'nun bahçesinde oturan von Papen'i görmek mümkündü.

İngiliz istihbaratının ana kaynaklarından biri de şifreleri çözülmüş Alman haberleşmesiydi. Haziran 1941'den başlayarak İngilizler, Türkiye'den giden Abwehr sinyallerini çözmüşlerdi. Ancak mesajlar, o kadar çok kod isim, belirsiz ve karıştırılmış ifadeler içeriyordu ki, şifreleri "çözmek" bile Almanların ne yaptığı konusunda yalnızca bir fikir veriyordu.[15]

Savaş, Amerikan istihbaratını da harekete geçirmiştir. 1939 yılında Ankara'daki büyükelçilik ve İstanbul'daki konsoloslukta sadece büyükelçi, 3 diplomat ve 2 askeri ataşe bulunuyordu. Bu durum karşısında ABD Başkanı Roosevelt, özel temsilcisi William J. Donovan'ı savaş koşullarına uygun çağdaş bir istihbarat ağı kurma göreviyle Ortadoğu gezisi çerçevesinde Türkiye'ye gönderir. 31 Ocak 1941'de Donovan'ın İstanbul'a ayak basmasıyla elçilik çalışanlarında inanılmaz bir artış olur. İstiklal Caddesi'nde Amerikan askeri istihbaratı OWI'e (Office of War Information) bir büro tutulur, bir süre sonra da CIA'in öncülü OSS'in (Office of Strategic Services) İstanbul ayağı faaliyete geçer.[16]

Türkiye operasyonları için hazırlanan OSS planı "Proje NET1" şu noktaları içermektedir: "Türkiye, düşman işgali altındaki bütün Güneydoğu Avrupa'ya sızmak için üs olabilir. Bu bölgeye tek kara bağlantısı, İstanbul'dan uzanıyor. İzmir'den de küçük tekneler Oniki Ada'ya, Ege adalarına ve Yunan anakarasına ulaşabilir. Bu üs, "her tür yıkıcı eylemi örgütlemek amacıyla bu bölgeler için ajanlar ve gruplar" oluşturabilir, sızmalarını sağlayabilir ve bunlara yardım noktası olabilirdi.[17]

Sovyet istihbaratının İngiliz istihbaratı içindeki köstebeklerinden Kim Philby, anılarında savaş yıllarının istihbarat faaliyetinden para kazanılabileceğini gösterdiğini, 1940'ların İstanbul'unda gerçek olmayan fabrikasyon bilgilerin bile milyonlara satıldığını, bunun günahının da Amerikan istihbaratında olduğunu yazmıştır.[18]

Papen suikastı hükümlüleri Pavlov ve Kornilov, Ankara Hapishanesi'nde.

Yuriy Baturin, *Dosye Razvedçika*, Molodaya Gvardiya, Moskva, 2005.

Türk istihbaratı MAH'sa (Milli Amele Hizmeti) diğer bütün dış servisleri izlemek amacıyla geniş bir karşı istihbarat ağı kurmuştu. Bir taraftan seyyar satıcılardan, esnaftan, hizmet sektöründe çalışanlardan faydalanılırken, diğer taraftan yabancıların kapıcılarından, elçiliklerdeki sekreterlerden, kâtiplerden, korumalardan ve çevirmenlerden muhbirler çalıştırılıyordu. Bir tüccar, Ankara Palas'ta aşçıdan müdüre dek bütün çalışanların muhbir olduğunu söylüyordu: "Hepsi emniyete sattığım ayakkabıları giyiyor!"

MAH, yabancı casusluk faaliyetlerine ilişkin iyi bilgi alıyordu. Örneğin bir İstanbullu elektrikçi, bir eve, alışılmışın üzerinde kablo döşendiğini bildirmişti. Polis, olayı araştırıp bir radyo satıcısını buldu ve telsizle Almanya'ya gizli mesajlar yollarken yakaladı. İtirafları üzerine de başka Almanlar ve onlarca Türk yakalanmıştı.[19]

PAPEN VE ALMANYA'NIN SSCB'YE SAVAŞ İLANI

Franz von Papen'in Türkiye'deki faaliyetlerinin temel hedefinde ise Sovyetler Birliği vardı. İlk dönemlerde Türkiye Almanya'ya karşı savaşa girerse "Hitler'in dostu Stalin'in" Türkiye'ye saldıracağını iddia eden Papen, daha sonraları Türkiye'yi bir "Sovyet tehdidi" ve "Sovyetler'in Boğazlar'ı ele geçirme niyeti" konusunda ikna etmek için yoğun faaliyet yürüttü. Hatta Almanya, "SSCB'nin İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerindeki talepleri ve SSCB'nin Bulgaristan'ı işgal etme niyeti hususunda" bir bildiri de yayınlamıştı. Sovyet resmi makamları tarafından bu iddialar yalanlansa da 19 Haziran 1941 tarihinde Türkiye, Almanya ile Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imzalar. Böylece Franz von Papen'in faaliyetleriyle gitgide artan Alman etkisi sayesinde Türkiye'nin Müttefik Devletler yanında savaşa girmesi engellenmiştir. Bundan üç gün sonra 22 Haziran'da Almanya, SSCB'ye saldıracaktır.[20] Zaten Papen, paktın imzalanmasıyla SSCB'ye savaş ilanını öngörerek seferberlikten kaçırmak için hemen oğlunu Türkiye'ye getirmiştir.[21] Almanya, artık Türkiye'nin kendi tarafında savaşa dâhil olması için çaba sarf etmeye ve bu temelde istihbarat

5 Aralık 1942'de Ribbentrop'un von Papen'e telgrafı: "20 Kasım tarihli ve a-6154 sayılı bildirinize cevaben, malî durumların yetersizliği dolayısıyla Türkiye'deki dostlarımızı destekleyebilmemiz için size beş milyon altın Reichsmark gönderilmesini emrettim. Bu parayı rahatça ve bol bol kullanmanızı ve kullanma yeri hakkında bana bilgi vermenizi rica ederim."

Papen suikastı, sanıklarını yargılayan Ankara Ağır Ceza Mahkemesi heyeti.

Vatan, 18 Haziran 1942.

Papen suikastının emrini veren Stalin, Almanya ve SSCB arasında saldırmazlık paktı imzalanırken Molotov ve Ribbentrop'la, 1939.

R. A. Medvedev, *Oni Okrujali Stalina*, Politizdat, Moskva, 1990.

çalışmalarını hızlandırmaya başlayacaktır.

PAPEN VE TURANCILAR

Nazi kuvvetlerinin Sovyetler Birliği sınırları içerisindeki ilerleyişleri ve Türk kökenli halkların yaşadığı bölgelere kadar sokulmaları, Almanya'nın bu durumu Türkiye'yi Mihver tarafına çekebilmesi amacıyla bir araç olarak kullanabilmesi imkânını doğurmuştu. Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler olan Kırım ve Kafkaslar gibi alanlarda Türkiye ile işbirliği yapılabilmesi ihtimali, Almanya'nın Sovyet sınırları içerisindeki Türkî halkları Türkiye'ye yönelik propaganda malzemesi olarak kullanmasına sebebiyet veriyordu. Bu bağlamda, özellikle Türkiye'deki Turancılar hedef alınmış, Türkiye'de gitgide artan Turancı görüşler sayesinde oluşturulabilecek kamuoyu ile Türk karar mekanizmalarını yönlendirebilmek amaçlanmıştı. Almanya'nın askeri başarıları zaten Türkiye'de Alman yanlısı grupların oluşmasına neden olmuştu. Almanya'dan hem korkuluyordu, hem de askeri başarıları sevinçle karşılanıyordu. Mecliste, hükümet çevrelerinde ve hatta hükümet içinde bile Almanya'ya yakınlık duyan ya da en azından politik açıdan Almanya ile ilişkilerin daha sıcak olması gerektiğine inanan azımsanamayacak bir çoğunluk oluşmuştu. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etmesini takip eden günlerde Türkiye'yi Mihver yanında savaşa dâhil edebilmek ya da en azından Müttefikler'den tamamen koparmak için, von Papen, Türkiye'ye birtakım topraklara ilişkin vaatler vermeye de başlamıştı.[22]

Papen, 25 Temmuz 1941'de Ribbentrop'a, "etkili Türklerin", Alman başarıları ile birlikte, Sovyetler Birliği'nde Turancılık hareketinin doğrudan gelişeceği görüşünde olduklarını bildirdi. Müsteşar Wörmann, 28 Haziran 1941'de, Reich Dışişleri Bakanlığı'nda bir "Rusya komitesi" kurdu. Komitede Elçi von Hentig, "Güneydoğu Rus halklarının (Kafkas halkları, Kırgızlar, Tatarlar vb.) sorunlarından" sorumlu olacaktı. Bunun dışında Hentig, 10 Ekim 1941'de, Nuri Killigil (Nuri Paşa) ve Turancılık hareketi için irtibat memuru seçildi. Bu görevler için kendisinin yerini Şubat-Mart 1942'de Elçi von Tippelkirch aldı; ama Hentig, Dışişleri Bakanlığı'na, önde gelen Turancılarla temasları konusunda raporlar göndermeyi ihmal etmedi.[23]

Franz von Papen ise 5 Ağustos 1941 tarihinde Tarabya'daki yazlık sefaret binasında kaleme aldığı raporunda Panturanizm hareketi ile ilgili Alman Dışişleri'ne şu bilgileri gönderiyordu:

"Rusya'daki Alman başarılarını gördükten sonra, Türk hükümet çevreleri, Türk-Sovyet sınırının ötesinde bulunan yurttaşlarının ve özellikle Azerbaycan'daki Türk-Moğolların kaderiyle gitgide daha çok ilgilenmektedirler.

"Bu çevreler açıkça 1918'e dönmeye hazırdırlar ve çok değerli petrollerinin bulunduğu Bakü'yu ele geçirmek istemektedirler. Bu nedenle bir kısmı Abdülhamid döneminde, benzer yönetimlerde çalışmış birkaç kişiden kurulu uzmanlar komitesi bu sorunla ilgili bütün yayınları derleme ve Türkiye'nin doğusundan Hazar Denizi'ne kadar, ortak sınırı bulunan Türk-Moğollarının oturduğu bölgelerle yeni Türkiye'nin birleşmesini isteyen Türkiye'deki, ayrıca Türkiye dışında, özellikle İran Azerbaycanı'ndaki göçmenlerin listesini yapma görevini yüklenmiştir. (...)

"Almanya, güneydoğuda mümkün olduğu kadar kuvvetli bir devlet kurarak Rusları her zaman tehdit etmeye özel bir önem vermeli. Ukrayna, bu problemi yeterli ölçüde çözmüş değildir. Ukraynalılar Slavdır ve Bulgarlarla Sırplar gibi her an Ruslarla olan ortak geçmişlerini hatırlayabilirler. Türk-Moğollar için böyle bir durum hiç söz konusu olamaz."[24]

Türkiye'deki Turancı hareketlerin desteklenmesinde Franz von Papen başrolü üstlenmişti. Turancılarla ilişkileri geliştirmek konusunda oldukça hızlı davranan Papen, hem siyasetçilerle, hem de sivil ve askerlerle temaslarını sıklaştırmıştır.

Alman savaş yönetimi için Turancılıktan yararlanma konusunda somut önlemler, temelde Papen'in görüşleriyle uygun düşüyordu. Papen bu konuda şunları önermişti: 1. Rus imparatorluğunun yeniden düzenlen-

Papen ve Troçki suikastlarının iki başrol oyuncusu P. A. Sudoplatov ve N. İ. Eytingon, yıllar sonra Zafer Günü kutlamalarında, Moskova, 9 Mayıs 1974.

Pavel Sudoplatov, *Spetsoperatsii. Lubyanka i Kreml 1930-1950 godi*, Olma-Press, Moskva, 1997.

Pavlov ve Kornilov, Ankara Hapishanesi'nde iddianameyi incelerlerken.

Yuriy Baturin, *Dosye Razvedçika*, Molodaya Gvardiya, Moskva, 2005.

mesinde çıkarların ortaklığını ortaya koyan, özveride bulunmadan ürün alınamayacağına dikkati çekecek bir Alman basın ve radyo kampanyası açılması; 2. Doğudaki savaş meydanlarında ele geçen Türk kökenli ve Müslüman tutsakların ayrı bir kampa konması, burada kendilerini uygun görülen kişilerin aydınlatması ve onlara ders vermesi. Bunlar inançlı kişiler olarak Türkiye üzerinden eski yurtlarına geri gönderilecekler ya da özel görev verilerek uçakla indirileceklerdi.[25]

Franz von Papen'in Turancı hareketle ilgili aktif çalışmaları göz ardı edilecek gibi değildir. Türkiye'de Sovyet karşıtı görüşlerin etkinlik kazanmasına yönelik olarak çalışırken, bu konudaki başarının ancak Turancı görüşlerin desteklenmesinden geçtiği fark edilmiştir. Türkiye'de Alman propagandası ve Turancılara destek verilmesi Franz von Papen'in bizzat yönettiği işlerin başında gelmiştir. Bu doğrultuda Franz von Papen'in hem üst düzey askeri yetkililerden Turancılığa destek verenlerle, hem de üst düzey hükümet yetkilileriyle olan ilişkileri belgelerle sabittir.

Nitekim, Ribbentrop'un 5 Aralık 1942'de von Papen'e göndermiş olduğu telgraf durumu kanıtlar niteliktedir:

"20 Kasım tarihli ve a-6154 sayılı bildirinize cevaben, malî durumların yetersizliği dolayısıyla Türkiye'deki dostlarımızı destekleyebilmemiz için size beş milyon altın Reichsmark gönderilmesini emrettim. Bu parayı rahatça ve bol bol kullanmanızı ve kullanma yeri hakkında bana bilgi vermenizi rica ederim."[26]

SUİKAST EMRİNİ KİM VE NEDEN VERDİ?

Papen'in bu faaliyetleri Sovyet istihbaratı tarafından yakından gözlemlenmektedir. Aslında Almanya'nın ve Türkiye'nin bu tutumu SSCB açısından beklenmeyen bir durum da değildir. Molotov'un da ifadesiyle Türklerin bu konudaki fikirlerini değiştirmeye çalışmak boşa nefes tüketmektir.[27]

Ancak Sovyet istihbaratının ulaştığı bir bilgi, Papen'e karşı alınan tedbirleri tamamıyla değiştirmiş, SSCB açısından bardağı taşıran son damla olmuştur. Papa XII. Pius'un inisiyatifiyle Vatikan'ın Ankara temsilcisi, Alman elçisi von Papen'le gizli görüşmelere başlamıştır. Temasların amacı, SSCB'yi devre dışı bırakarak İngiltere ve ABD'yle Almanya arasında barış antlaşması imzalamaktır. Ankara istasyon şefinden gelen bu bilgiye paralel olarak Roma'dan ulaşan istihbarat, Sovyet iktidarını oldukça rahatsız etmiştir. Vatikan'daki Amerikan elçisi Myron Taylor, Ankara'da von Papen'le Kardinal Roncalli (daha sonradan XXIII. John olarak papa olmuştur) arasındaki görüşmeleri değerlendirmek üzere Papa'yla buluşmuştur.[28]

Gerçekten Vatikan'ın Ankara temsilcisi Roncalli ile von Papen'in arası oldukça iyidir. Roncalli, 1941'de Yunanistan'ı von Papen'den aldığı vize ve Alman uçaklarına binmesine izin veren özel bir belgeyle sekiz kez ziyaret etmiştir. Bayan von Papen ise zaman zaman Roncalli'nin kilisesini süpürüp, çiçeklerine bakmaktadır. Alman büyükelçisi, Vatikan temsilcisine Katolik Kilisesi bu barış girişiminde işbirliği yaparsa, imparatorluğun kiliseye ayrıcalıklar tanıyacağını ve İtalya Ortadoğu'ya egemen olursa, bir İtalyan olan ve Vatikan'ı temsil eden Roncalli'nin çok daha önemli bir kişi olacağını telkin etmiştir.[29] Ay-

Mustafa Kemal (Atatürk), Binbaşı von Papen, General von Falkenhayn, 1917.

Franz von Papen, *Der Wahrheit Eine Gasse*, Verlag "List", Innsbruck, 1952.

Sovyetler Birliği'ni dışlayan ve Avrupa'ya etkisini sınırlandıran bir barış, Kremlin tarafından kabul edilemez olarak değerlendirilmiştir. Bu durum üzerine o dönemde NKVD'nin düşman cephe gerisinde operasyonları yürüten 4. Dairesi'nin başı olan Pavel Sudoplatov, anılarında von Papen'in ortadan kaldırılması emrini bizzat Stalin'den aldığını ifade eder.

rıca Papen, anılarında Roncalli'nin kendisine Almanya'nın yenilgisinden şüphe duymadığını ve Batı ittifakının Avrupa'nın güvenliği için yapacağı yargılama ve düzenlemelere de güveninin tam olduğunu söylediğini yazmaktadır. Papen, bunun üzerine Roncalli'den Vatikan'a Müttefik Devletler'in Hitler rejimiyle Alman halkının birbirinden farklı olduğunu göz önünde bulundurmaları gerektiği ricasını iletmesini istemiştir. Zaten ilerleyen yıllarda Roncalli, Papen'in Nürnberg mahkemelerindeki savunmasında yararı olabileceğini düşündüğü isimlerin başında gelecektir.[30]

Almanya'nın önemli simalarından Schellenberg de anılarında Türkiye ziyareti sırasında kendi planı çerçevesinde Papen'den iyi ilişkilerini kullanarak Vatikan'ı barış görüşmelerine aracılık konusunda yoklamasını istediğini anlatmaktadır.[31]

Arkasında Almanya'daki bazı siyasi ve finans-sanayi çevrelerinin bulunduğu Franz von Papen, Türk hükümetinin de bu barış görüşmelerine aracılık yapması için çaba sarf etmiştir. Başbakan Refik Saydam ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile bu temelde görüşmeler yapmış ve bu şekilde Ankara'daki İngiliz ve Amerikan elçileriyle de olumlu temaslar kurmuştur. Ancak Papen'in bu adımlarının basına düşmesi, işi sekteye uğratmıştır.[32]

Diğer taraftan von Papen'e yakın Hitlersiz ama askeri hükümete sahip bir Almanya'yı savunan muhalif bir grubun temsilcisi olan bir diplomat, İngilizlere şu şartlarda bir barış önermiştir:

- Britanya İmparatorluğu dokunulmazlığını koruyacak.

- Almanya, Danzig ve Kotovice koridorlarını elinde bulundurarak ordularını Çekoslovakya ve Polonya'dan çıkartacak.

- Doğu Avrupa devletlerinin savaş öncesi sınırları yeniden sağlanacak.

- Baltık devletleri kendi yönetimlerine bırakılacak.

- Bu koşullarda SSCB'yle anlaşma yapılması sağlanacak.[33]

Papen'in SSCB'ye karşı İngiltere ve ABD'yle Almanya arasında uzlaşma arama çabaları, Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Knatchbull Hugessen'in Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporlara da yansımıştır. Alman bir diplomat olan Ulrich von Hassell ise daha o günlerde von Papen'le ilgili olarak günlüğüne "Bende yine zayıf bir kişiliğe sahip olduğu izlenimi bıraktı. Öte yandan, anlaşılan hâlâ çok fazla ihtirası var. Uygun bir zamanda Alman dış politikasını eline alıp, Hitler adına barış yapmak isteyecektir." diye yazmıştı.[34]

Sovyetler Birliği'ni dışlayan ve Avrupa'ya etkisini sınırlandıran bu temeldeki bir barış, Kremlin tarafından kabul edilemez olarak değerlendirilmiştir. Bu durum üzerine o dönemde NKVD'nin düşman cephe gerisinde operasyonları yürüten 4. Dairesi'nin başı olan Pavel Sudoplatov,[35] anılarında von Papen'in ortadan kaldırılması emrini bizzat Stalin'den aldığını ifade eder. Çünkü İngilizler ve Amerikalılar, SSCB'den ayrı bir antlaşma imzalanarak kurulacak olan yeni hükümetin kilit figürü ve hatta başı olarak Franz von Papen'i görmektedir.[36]

TROÇKİ VE PAPEN SUİKASTLARINDAKİ ORTAK NOKTA

Sudoplatov, von Papen suikastının hazırlanması ve örgütlenmesiyle birçok operasyonda birlikte çalıştıkları Naum Eytingon'u[37] görevlendirir. 1929-30 yıllarında da Türkiye'de görev yapmış olan Eytingon, o dönemde de kullandığı "Leonid Naumov" adıyla 1941 sonbaharında Ankara'ya gelir. Eytingon, takma adını riskli olmasına rağmen değiştirmez. Türkiye'de birlikte çalıştıkları G. S. Agabekov, 1930 yılında ihanet etmiş ve Paris'e kaçmıştır. Fakat Türk istihbaratına

her bilgiyi vermemiş olma ihtimali ve farklı zamanlarda aynı adamın farklı isimlerle görev yapması dikkat çekeceğinden bu kararı almıştır. Ancak çok dikkatli olması gerekmektedir. Basın ataşesi örtüsünü kullanan Eytingon'un yardımcıları ise NKVD'nin Dış Dairesi'nin Türkiye istasyonundan Lev Vasilevskiy (Tarasov)[38] ve yasadışı askeri istihbarattan İvan Vinarov'dur[39]. İvan Vinarov'un altında ise Bulgar göçmenlerinden oluşan bir ekip vardır. Ancak Vinarov, suikasttan önce 1941 yılı içerisinde Türkiye'den ayrılacaktır. Ekibin diğer bir elemanı ise NKVD'nin teknik destek dairesinden A. E. Timoşkov'dur.[40] Ayrıca NKVD'nin İstanbul istasyonunda kadrolu olarak görev yapan G. İ. Mordvinov (Pavlov)[41] da gruba dahil edilmiştir.[42]

Kurulan ekip, Sovyet devletinin kendisi hariç tutularak imzalanacak bir antlaşmaya yönelik çekincelerinin boyutunu ve bu operasyona verdiği önemi net bir şekilde göstermektedir. Pavel Sudoplatov, Sovyet istihbaratının gelmiş geçmiş en önemli simalarından biridir. 1940 Ağustosu'nda Troçki'nin Meksika'da öldürülmesinden savaş sonrası yıllarda atom bombasının formülünün ABD'den çalınmasına kadar, birçok önemli operasyonun başındadır. Naum Eytingon ise Troçki'nin öldürülmesini Meksika'da düzenleyen ekibin başıdır. Lev Vasilevskiy de "Ördek" operasyonunda (Troçki'nin ortadan kaldırılması) Eytingon'un yardımcılığını yapmıştır. Timoşkov ise 1938 Mayısı'nda Ukrayna milliyetçilerinin lideri Yevgeniy Konavalts'ın bombalı bir paketle öldürülmesinde Sudoplatov'la birlikte çalışmış ve suikastın teknik kısmını örgütlemiştir. Şimdi aynı isimler, bu sefer von Papen suikastı için bir araya gelmiştir. Ekipteki herkes, Sudoplatov'a bağlı olarak NKVD'nin 4. Dairesi kanalıyla gelmiştir. Sadece Sudoplatov'un yakından tanıdığı bir isim olan ve Çin'de de Eytingon'la birlikte görev yapmış Vinarov farklı bir kurumun elemanıdır. Bu bakımdan Vinarov'un bu operasyonda görevlendirilmesi, talimatın çok üst düzeyden geldiğini ortaya koymaktadır.

ANKARA BOMBAYLA UYANDI!

Alman büyükelçisinin bombayla öldürülmesine karar verilir. Eylemi Yugoslav göçmeni bir komünist olan Ömer Tokat gerçekleştirecektir. "Telefunken" marka bir radyonun içine bomba yerleştirilir. Bomba, bu tür operasyonlar için Alman askeri istihbaratı Abwehr'in genel olarak kullandığı tipten seçilir. Amaç, dikkatleri Sovyet istihbaratı üzerinden çekip suçu Almanlara yüklemektir. Bomba atıldıktan sonra Tokat'ı bir motosiklet alacak ve bölgeden uzaklaştıracaktır.

Ömer Tokat, 4 Şubat 1942 tarihinde saat sabah 10'da Atatürk Bulvarı'na gelir. Franz von Papen, her sabah olduğu gibi eşi ile beraber dairesinden elçilik binasına bu yoldan gitmektedir. Karşı kaldırımda hedefini gören Tokat, hemen eylem öncesinde heyecanlanır, zaten biraz önce bir taksiciyle tartışmıştır, büyükelçiyi silahla vurmaya karar verir. Silahı çıkarmak için elini cebine atar, ancak yine fikir değiştirir ve bombanın düzeneğini harekete geçirir. Bomba, Tokat'ın elinde patlamıştır. Tokat, hemen orada ölür.[43] Papen anılarında patlayan bombanın bir sis bombası olduğunu yazmaktadır. Polisin verdiği bilgilere göre, suikast silahı tabancadır. Sis bombası ise kaçmak için kullanılacaktır. Fikir değiştiren Tokat, sis bombasını harekete geçirir, ancak bomba beklediğinden çok daha kuvvetli çıkacaktır.[44]

Görgü tanıklarının dava sürecinde verdikleri ifadelere göre Ömer Tokat, sabah erken saatlerde kaldığı otelden elleri boş olarak çıkmıştır. Daha sonrasında Çankaya istikametine doğru giderken görülen Tokat'ın elinde kırmızı kumaşa sarılı bir paket bulunmaktadır. Aynı dakikalarda Sovyet Büyükelçiliği'ne ait 320 plakalı kırmızı bir otomobil de bölgede bulunmaktadır.[45]

Von Papen ve eşi patlamanın şiddetiyle yere yuvarlanır. Ayağa kalkan büyükelçi, korkudan titreyen ve tüm kemikleri sağlam görünen eşi Martha von Papen'e "Sakın bir adım atma" diye bağırmış ve o an eşinin paltosunun sırtındaki kan lekelerini fark etmiştir. Leke, suikastçı Ömer Tokat'ın patlamanın etkisiyle paramparça olan vücudundan kopan parçalara aittir. Von Papen, anılarında oradan geçen bir taksiye hemen yakında olan büyükelçiliğe gitmesi ve polise haber vermesi için bağırdığını hatırladığını yazmaktadır. Ancak patlamanın şiddetinden çok geniş bir alan etkilenmiş, evlerin camları parçalanmış ve kalabalık kısa bir zamanda olay yerine toplanmıştır.[46] Martha von Papen, patlamadan yara almadan kurtulmuştur. Von Papen'in kulakları ise patlamanın kuvveti ve sesi nedeniyle zarar görmüş, dizinde de düşmenin etkisiyle ufak bir sıyrık oluşmuştur.[47]

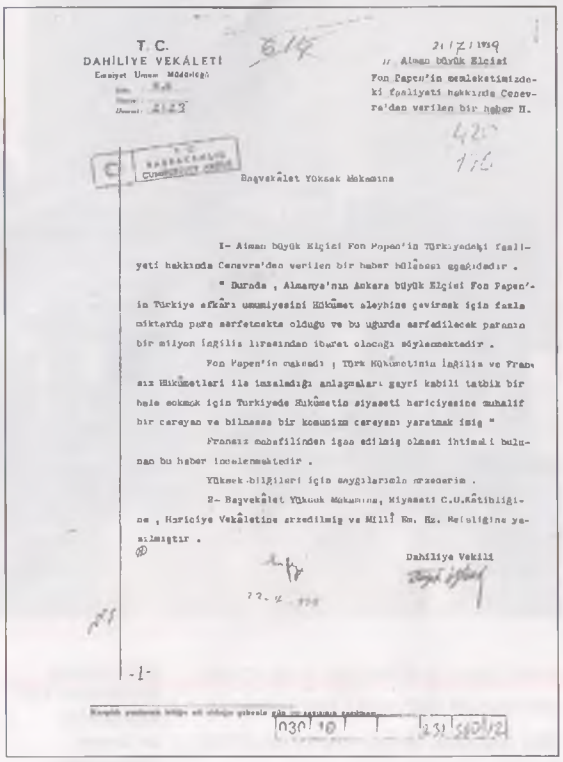
Olay, hemen Ankara emniyetine bildirilir ve Şükrü Saraçoğlu durumdan haberdar edilir. Takip eden saatlerde İçişleri Bakanı Faik Öztrak ve Ankara Valisi Nevzat Tandoğan Alman Büyükelçiliği'ne gelmişlerdir. Daha sonraki saatlerde de Saraçoğlu ve Menemencioğlu Papen'i

SSCB Ankara Büyükelçisi S.A. Vinogradov ve Sovyet diplomatları TBMM'den çıkarken.

(Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi (AVP RF) fond 779, dosya 851/a.)

ziyaret ederler. İnönü ailesi, Franz von Papen'in konutuna derhal çok güzel bir çiçek aranjmanı ile birlikte geçmiş olsun mesajı gönderir, ancak özel bir ziyaret gerçekleşmez. Fakat ileriki günlerde Papen, İsmet İnönü ve Mevhibe İnönü ile birlikte Berlin Salon Orkestrası'nın konserini şeref locasında birlikte izlemiştir.

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

21 / Z / 1939

// Alman Büyük Elçisi
Von Papen'in memleketimizdeki faaliyeti hakkında Cenevre'den verilen bir haber H.

Başvekâlet Yüksek Mekamına

1- Alman Büyük Elçisi Von Papen'in Türkiyedeki faaliyeti hakkında Cenevre'den verilen bir haber hülâsası aşağıdadır .

" Burada , Almanya'nın Ankara büyük Elçisi Von Papen'in Türkiye efkârı umumiyesini Hükûmet aleyhine çevirmek için fazla miktarda para sarfetmekte olduğu ve bu uğurda sarfedilecek paranın bir milyon İngiliz lirasından ibaret olacağı söylenmektedir .

Von Papen'in maksadı ; Türk Hükûmetinin İngiltere ve Fransa ile Hükûmetleri ile imzaladığı anlaşmaları gayri kabili tatbik bir hale sokmak için Türkiyede Hükûmetin siyaseti hariciyesine muhalif bir cereyan ve bilhassa bir komünizm cereyanı yaratmak imiş "

Fransız sefaretinden işaa edilmiş olması ihtimali bulunan bu haber incelenmektedir .

Yüksek bilgileri için saygılarımla arzederim .

2- Başvekâlet Yüksek Mekamına, Miyaseti C.U.Kâtibliğine , Hariciye Vekâletine arzedilmiş ve Millî Em. Gn. Müdürlüğüne yazılmıştır .

Dahiliye Vekili

-1-

030.10 | 231.560.12

Papen'in Türkiye'deki faaliyetleri hakkında İçişleri Bakanı Faik Öztrak'ın Başbakan Refik Saydam'a gönderdiği 21 Temmuz 1939 tarihli rapor.

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dahiliye Vekaleti Umum Müdürlüğü, 030.10, 231.560.12.

Alman elçisine en sıcak ziyaret ise daha önce I. Dünya Savaşı sırasında cephede birlikte savaşmış olduğu, Türkiye'deki en samimi dostu Refet Paşa tarafından yapılır. Refet Paşa, cepheden sonra bomba sesleriyle yeniden karşılaşmalarını bir tesadüf olarak yorumlamış ve von Papen'e sarılarak kahkahalarla gülmüştür. Franz von Papen de Refet Paşa'nın şakacılığından oldukça hoşnut olmuştur.[48]

SUİKAST GİRİŞİMİNDE KİMİN PARMAĞI VAR?

Von Papen, suikast girişimine ilişkin detayları derhal telgrafla Almanya'ya bildirmiştir. Hitler ve Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un geçmiş olsun mesajları da gecikmeden Ankara'ya ulaşır.[49] Ribbentrop'un görüşü suikast girişiminin İngiliz gizli servisiyle Bolşeviklerin ortak işi olduğu yönündedir. Papen, Türkiye, Kafkaslar ve Orta Asya'ya yönelik propaganda faaliyetleri ile Turancılık konusuyla ilgili rapor vermek üzere Berlin'e çağrılır.[50]

Suikast girişiminin olduğu gün olay hakkında ayrıntılı inceleme yapılması için yetkililere başvuran von Papen, o akşam Ali Fuad Erden'in konutunda verilen bir davete de katılmış ve davetlilerle suikastın ardında yatan gerçekler tartışılmıştır. Büyük bir bölümünü üst düzey subayların oluşturduğu davetlilerin çoğunluğunda bu saldırının Franz von Papen'i ortadan kaldırmak için Gestapo tarafından yapıldığı düşüncesi hâkimdir. Lakin Franz von Papen, böyle bir olasılığa inanmamış ve suikastın arkasında Rusların olduğunu savunmuştur.[51] İleriki yıllarda Nazi istihbaratçılarından Wilhelm Höttl da anılarında suikastın Alman gizli servisinin yöneticilerinden SS Obergruppenführer Reinhard Heindrich tarafından örgütlendiğini iddia edecektir.[52]

Ankara polisi ve Türk istihbaratı hemen olayı incelemeye başlamış ve ilk aşamada suikastın von Papen'e mi yoksa patlamadan 5 dakika önce olay yerinden geçen Mareşal Fevzi Çakmak'a mı yönelik olduğu anlaşılamamıştır. İngiliz istihbarat servisinin Ankara merkez bürosu von Papen'in dairesinin tam karşısında yer aldığı için Alman çiftin sabah yürüyüşlerinin İngilizler tarafından takip edildiği bilinmektedir. Gestapo ve Ruslar da İngilizler gibi şüpheliler arasında gösterilmektedir.[53] Sovyetler Birliği'ne yüklenecek bir Gestapo operasyonunun Alman çıkarlarıyla son derece bağdaştığı ortadadır.

Kendilerinden de şüphelenildiğini duyan İngiliz büyükelçisi, Papen'e haber göndererek suikastla hiçbir bağlarının olmadığını belirtir. Sovyet tarafı da Gestapo'yu suçlayan açıklamalar yapar.[54]

Bomba, Almanların kullandığı tiptedir; suikast silahı ise II.178.190 seri numaralı Belçika yapımı bir tabancadır.[55] Suikastçı Türk vatandaşlığına yeni geçmiş, Arnavut kökenli eski bir Yugoslav vatandaşıdır; suikast yeri ise İtalyan Büyükelçiliği'ne oldukça yakındır. Şüpheli olarak üç istihbarat örgütünün adı geçmektedir. İlk bakışta son derece karışık gözüken bu suikast girişiminin failleri kısa bir sürede ele geçirilmiş, ancak arkasında hangi ülke veya ülkelerin gizli servisi/servislerinin olduğu yıllarca tartışılmıştır.

BOMBACININ KİMLİĞİ VE TUTUKLAMALAR

Ankara emniyeti, kısa bir süre içinde babası öğretmen olan Ömer Tokat'ın kimliğini tespit eder. Patlama esnasında paramparça olan bir cesetten geriye kalanlar polisin ve Türk istihbaratının işini oldukça kolaylaştıracak cinstendir. Bir ağaca takılmış halde bulunan cinsel organ parçasından ölen kişinin Müslüman olduğu kanısına varılmış; ayakkabısını satın aldığı Hatay isimli mağazadan yola çıkarak Tokat'ın kaldığı Toros Oteli'ne ulaşılmıştır. Otel çalışanlarından Halid Ünsal ile Ali Çelik, Tokat'ı en ince fiziksel detaylarına kadar tarif etmiştir. Zanlının iki kaşı arasındaki et beninin de olay yerinde bulunması, olayın hemen öncesinde tartıştığı taksicinin ve şahitlerin beyanlarıyla Tokat'ın otelde bıraktığı öğrenci kimliğindeki fotoğraf birleşince suikast girişimi esnasında parçalanarak ölen kişinin Ömer Tokat olduğu kesinleşmiştir. İz süren polis, ertesi gün operasyonda Tokat'ı yönlendiren Abdurrahman Sayman'a ve onun yardımcısı Süleyman Sağol'a (Sav) ulaşır. Sayman Tıp öğrencisi, Sağol ise berberdir. Her ikisi de tutuklanır.[56]

5 Mart 1942'de ise tahkikat hakkında resmi açıklama yapılmıştır. Suikastı gerçekleştirmeye çalışırken ölen Ömer Tokat isimli şahsın Üsküp'ten Türkiye'ye gelen bir muhacir olduğu ve 9 Haziran 1941 tarihinde Türk vatandaşlığına kabul edildiği bildirilmektedir. Tokat'ın komünist olduktan sonra Türkiye'ye gelip İstanbul Hukuk Fakültesi'nde öğrenim görmeye başladığı öğrenilmiştir. Tokat'ın olayla ilgisi olduğu tespit edilen arkadaşlarının da Yugoslavya'dan

Türkiye'ye gelen ve Türk vatandaşlığına geçen komünistler olduğu ifade edilmektedir.[57]

Abdurrahman Sayman, ifadesinde 1941 Ekimi'nde Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliği'ne gittiğini belirtir. Sayman, burada askeri (hava) ataşenin yardımcısı olan Binbaşı Novikov'la görüşmüş ve elinde Stalin'e yönelik suikast planları olduğunu söyleyip belgeleri satmak istemiştir. Ancak Novikov, Abdurrahman'ı dinlememiş ve elçilikten kovmuştur. Abdurrahman Sayman, daha sonra Tokat'la birlikte İstanbul'a dönecektir ve orada Sovyet Başkonsolosluğu'nda resmen ticari ataşelikte görev yapan ancak esasen Sovyet istihbaratının İstanbul istasyon şefi Georgiy İvanoviç Mordvinov (Pavlov) ve Kornilov ile tanışırlar. Yugoslav göçmeni iki arkadaş, artık Rus istihbaratına angaje edilirler ve von Papen suikastında kullanılırlar.[58] Mahkeme tutanağında Sayman'ın Pavlov ve Kornilov'la bir bavul vasıtasıyla tanıştığı ifade edilmektedir. Sayman tarafından, Stalin'e yönelik suikast planlarının bulunduğu iddia edilen belgeler, o dönemde mahkeme tutanağına yansıtılmamış ve basından gizli tutulmuştur.[59]

Görgü tanıklarının ifadelerine göre Ömer Tokat suikastı gerçekleştirirken olay yerinde görülen Rus Büyükelçiliği'ne ait kırmızı renkli aracın içinde bulunan ve gelişmeleri uzaktan takip eden kişinin Rus Kornilov olduğu anlaşılmaktadır.[60]

Verilen ifadelerin ardından Türk makamları, Sovyet Büyükelçiliği'nden Pavlov'un kendilerine teslim edilmesini talep eder. Sovyet yetkilileri bu talebi reddeder. Bunun üzerine Türk piyade taburu, Mordvinov'un (Pavlov) bulunduğu İstanbul Konsolosluğu'nu kuşatır. Mordvinov, Eytingon, İstanbul'daki askeri istihbaratın şefi M. M. Volosyuk ve Baturin, konsolosluğu korumak üzere bir karargâh merkezi oluştururlar. Konsolosluk alanına sızmaları veya herhangi bir saldırıyı haber vermek üzere nöbetçiler görevlendirilir, gizli belgelerin imhasıyla ilgili tedbirler alınır, düzenli olarak Moskova'ya rapor gönderilir. Ankara ve İstanbul'daki siyasi durumdaki değişiklikler takip edilir, Mordvinov'un yakalanması durumunda vereceği ifade kararlaştırılır... Türk makamlarının verdiği ültimatom süresinin bir gün uzatılmasının ardından artık saldırının kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca dördüncü güne gelindiğinde kuşatmadan dolayı konsoloslukta yiyecek sıkıntısı da baş göstermiştir. Bunun üzerine Mordvinov, hayati önemdeki gizli belgeleri de korumak amacıyla teslim olmaya karar verir. İstanbul istasyon şefliği görevini Baturin'e devreder ve konsolosluk binasından çıktıktan elli adım sonra kolluk kuvvetleri tarafından derdest edilir.[61]

Diğer Rus şüpheli ticari ataşelik çalışanı Kornilov ise 5 Mart 1942 günü ülkeyi terk etmek üzere Ankara'dan Erzurum trenine binmiştir. Yanında SSCB Büyükelçiliği'nin İkinci Sekreteri Mihail Kuznetsov bulunmaktadır. Son dakikada aynı kompartımana polis olduğu belli olan bir yolcu da girer. Yan kompartımanda ise diplomatik postalarıyla birlikte Sovyet dışişleri kuryeleri İvan Nikitin ve İgnatiy Hohlov seyahat etmektedir. Yol boyunca sık sık kimlik kontrolü yapılmaktadır. Tren, sabah 7:54'te Kayseri'ye geldiğinde kompartımanlar resmi üniformalı polisler tarafından zor yoluyla basılır. Kuznetsov'un diplomat olduklarına ve uluslararası hukukun ihlal edildiğine yönelik bütün itirazlarına rağmen trenden indirilerek dört Sovyet yetkili gözaltına alınır. Bu esnada Ruslar sert darbeler de almışlardır, hatta İvan Nikitin'in başı silah kabzasıyla yaralanmıştır. Yarım saat sonra Kuznetsov'un ve kuryelerin serbest bırakıldıkları, ancak Kornilov'un tutuklandığı bilgisi Ruslara iletilir.[62]

M. V. Kupriyanov, P. N. Krılov ve N. A. Sokolov'a ait bir Sovyet posteri. "Düşmanı amansızca dağıtıyoruz ve yok ediyoruz!" (1941) Hitler, Almanya ve SSCB arasında imzalanan saldırmazlık paktını yırtarken görülüyor.

Yevgeniy Zaytsev, *Voyna i Mir Glazami Hudojnika*, PASSİM, Moskva, 1995.

Pavel Sudoplatov, Sovyet istihbaratının gelmiş geçmiş en önemli simalarından biridir. 1940 Ağustos'unda Troçki'nin Meksika'da öldürülmesinden savaş sonrası yıllarda atom bombasının formülünün ABD'den çalınmasına kadar, birçok önemli operasyonun başındadır. Naum Eytingon ise Troçki'nin öldürülmesini Meksika'da düzenleyen ekibin başıdır.

PAPEN'İN "TELEFON DİNLENİYOR" UYARISI

Franz von Papen'in 7 Mart tarihinde kaleme almış olduğu raporunda bu konulara değinilmektedir. Papen, Ruslardan birinin Kayseri'de tevkif edildiğini, Rus Başkonsolosluğu'nun Pavlov isimli diplomatın bağışlanması için girişimlerde bulunduğunu ancak bunun Türk yetkililerince kabul edilmediğini belirtmektedir. Aynı raporda son derece ilginç bir nokta

Papen suikastının Türk hükümlüleri Sayman ve Sağol'un kara kalem resimleri.

Vatan, 18 Haziran 1942

daha mevcuttur. Papen, Basın Şubesi Şefi'nin kendisini telefonla arayarak Ruslara karşı alınan polis önlemlerini öğrenmek istediğini rapor etmektedir. İlgili servislere, büyükelçinin telefonda konuyla ilgili bilgi veremeyeceği de hatırlatılmaktadır.[63] Bu durum, Ankara'daki istihbarat savaşları da göz önünde bulundurulduğunda telefonların dinleniyor olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Zira telgrafların da şifreli gönderildiği bu günlerde Müttefik gizli servislerinin Alman telefonlarını dinleyebilme ihtimali oldukça yüksektir.

Franz von Papen, 9 Mart'ta dışişlerine göndermiş olduğu telgrafta konuyla ilgili olarak Numan Menemencioğlu ile görüştüğünü belirtmektedir. Pavlov, doğal olarak her şeyi inkâr etmiştir ve 3. derece sorguya çekilmeye başlanmıştır. Papen, gazetelerde yazıldığının aksine Sovyet büyükelçisinin Türkiye'yi terk etmediğini de rapor etmektedir.[64]

HİTLER : "SABOTAJA VERİLECEK YANIT, AYNI ACIMASIZLIKLA OLUR!"

Suikast davasının Türk sanıkları Süleyman ve Abdurrahman, ayrı ayrı yapılan çapraz sorgularında hem Ömer Tokat'a hem de Sovyet ajanlarına ilişkin detaylı bilgiler verirler. İki zanlının beyanları da birbiriyle kusursuz bir şekilde uyuşmaktadır. Mahkeme ifadelerinde Tokat'ın Alman işgalindeki Yugoslavya'da kalan nişanlısına kötü davranıldığı gerekçesiyle tetikçiliği kabul ettiğini belirtirler.

Tanıklardan biri Pavlov'u, İstanbul'daki Azak Sineması yanında Sayman'la, bir başkası da Kornilov ile Sağol'u bir sabah İstanbul'daki Marcel Berberi'nde konuşurlarken gördüğünü söyler.

Kornilov, Türkçe bilmektedir, daha yaşlı olan Pavlov'un ise Türkçesi yoktur. Sorgu süreçleri oldukça uzun bir zaman alır. Patlamayı gerçekleştirirken hayatını kaybeden kişinin Ömer Tokat olmadığını iddia eden Ruslar, yakalandıkları andan itibaren suikastla bağlantıları olmadığını savunurlar. Rusların dava sürecindeki bu tutumu 10 Mayıs 1942'de Wolfsschanze karargâhında Hitler tarafından da konu edilmiştir. Hitler, komünistlerin dava süreçlerinde hep aynı taktiği uyguladıklarını söylemektedir:

"Aptal gibi davranırlar, sessiz kalırlar, davayı ertelettirip zaman kazanmaya çalışırlar. Bu Reichstag yangını mahkemesinde de böyle olmuştur, von Papen'e Ankara'da yapılan suikastta da."

Papen suikastına bir akşam yemeğinde değinen Hitler, suikasta verilecek yanıtın aynı acımasızlıkta olacağını da sözlerine eklemiştir.[65]

Sovyet yetkililer, Pavlov ve Kornilov için Ankara'nın en iyi avukatlarını tutar. Ancak bir süre sonra Pavlov ve Kornilov, avukatları azlederek savunmalarını kendileri yapar. Ayrıca Rusya'dan Lev Şeynin isimli alanında uzman bir hukukçu-kriminalist danışman olarak getirilir. Şeynin, davanın siyasileştirilmesinden kaçınılması gerektiğini, hukuki çerçevede kalıp sanıkların suçun işlendiği zamanda başka yerde bulunduklarını kanıtlamaya (alibi) yoğunlaşılmasını savunur. Türk kanunlarına göre mahkemede avukatlık yapamasa da Şeynin, tutuklu sanıklarla görüşme hakkına sahip olur ve onları yönlendirir. Mordvinov'un mahkeme sürecinde fenalaşması sebebiyle sağlığıyla ilgilenmek üzere askeri doktor K. P. Petrin Türkiye'ye gelir.[66]

SUİKAST DAVASINDA KARAR OKUNUYOR

Ankara Cumhuriyet Başsavcısı Çetin Altan ve yardımcısı Kemal Bora'nın yürüttüğü soruşturma ve dava süreci dört aya yakın sürmüştür. 1 Nisan'da ilk dava görülmüş, Sovyet Büyükelçiliği'nden hükümete iki Rusun salıverilmesi için ciddi baskılar yapılmıştır. Sonraki aylarda da Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye davayla ilgili baskıları basın ve elçilik kanalıyla devam etmiştir.[67]

17 Haziran 1942 günü, suikast girişimiyle ilişkili olduğu tespit edilen dört tutuklu sanık, Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'ne son kez getirilir. Mevsim normallerinin üzerinde seyreden sıcaklığa aldırmayan meraklı bir topluluk öğle saatlerinden itibaren adliye binasının etrafında toplanmaya başlamış, üst düzey güvenlik önlemleri alınmıştır.

Saat 15:00'de açılan mahkeme salonuna yerli ve yabancı sayısız gazeteciyle birlikte, Sovyet Büyükelçiliği'nden gözlemciler ve meraklı vatandaşlar doluşmuş; saat 16:00'da ise sanıklar içeri alınmıştır. Salona ilk giren berber Süleyman Sağol olmuştur. Onu Abdurrahman Sayman ve Rus sanıklar Pavlov ve Kornilov takip etmiştir. Sanık sandalyesindeki yerlerini alan Ruslar bir süre çevrelerine asabi bakışlar fırlatmış, sonrasında ellerindeki kitapları okumaya dalmışlardır. Pavlov'un tercihi Mayakovski'nin şiirleridir. Mahkeme heyetinin kararı hazırladığı iki buçuk saatlik bekleyiş, sanıkları gitgide germiş, Abdurrahman'ın dudaklarını kemir-

meye başladığı; Süleyman'ın ise durmadan alnında biriken terini sildiği gözlemlenmiştir.

17:30'da salona giren mahkeme heyeti; iddia makamı, savunma makamı, tercümanlar ve sanıkların yerlerini almalarını beklemiş ve hızla kararı açıklamıştır.[68] Pavlov ve Kornilov adam öldürmeye azmettirmekten 20'şer yıl; Abdurrahman ve Süleyman ise yardım etmekten 10'ar yıl hapse mahkûm edilmişlerdir.[69]

Kararı sadece Sovyetler eleştirmez.[70] ABD Büyükelçisi Laurence Steinhardt, "Savcı, Sovyet sanıkların suçunu, makul bir kuşkuyu aşıp kanıtlayamadı, hatta yeterince güçlü kanıt ve karine bulunan bir dava bile getiremedi" yorumunda bulunur. Kimi İngiliz gözlemciler de bu görüşe katılır.[71]

Karar, Pavlov ve Kornilov tarafından temyiz edilir. İki Rus tutuklunun katılma taleplerine rağmen duruşmaya çağrılmamaları Türk ve Sovyet hükümetleri arasında diplomatik krize yol açar. Sağol, temyiz aşamasında ifadesini değiştirerek patlamada ölen kişinin Tokat olmadığını iddia eder ve daha önceki ifadelerini işkence altında verdiğini, Kornilov'la Pavlov'u hiç tanımadığını belirtir. Ancak yeni ifadesi, hâkim tarafından dikkate alınmaz. Temyiz mahkemesi, Türk sanıkların cezasında bir değişiklik yapmazken, Pavlov ve Kornilov'un cezalarını yerel mahkemenin usul hataları sebebiyle 16 yıla indirir.[72]

İKİ "GİZLİ TANIK"

Davanın öncesinde ve görüldüğü esnada gidişatı etkileyen iki önemli olay da yaşanmıştır. Resmi olarak hukuki sürece katılmasa da bu bilgiler, Türk makamlarını suikastta Sovyet parmağı konusunda ikna etmiştir. 3 Mayıs 1942 tarihinde Sovyet askeri istihbarat teşkilatı GRU'nun Ankara istasyonunda görevli, basın ataşesi örtüsüyle çalışan İsmail Guseynoviç Ahmedov[73] (takma adı Georgiy Petroviç Nikolayev), Türk makamlarına siyasi sığınma talebinde bulunur. Türk makamlarına bağlılığını göstermek amacıyla Ahmedov, GRU ve NKVD'nin İstanbul ve Ankara'daki faaliyetleri hakkında bütün bildiklerini anlatır, Türkiye'de birlikte çalıştığı iki yasadışı elemanı ihbar eder ve Papen suikastının ayrıntılarını aktarır. Pavlov'u, Sağol ve Sayman'a tanıştıran Sovyet ajanı da Ahmedov'un adamlarından biridir. Ahmedov, suikastın temel örgütleyicilerinin isimlerini verir ve başarısız olmasının sebebini açıklar. Onun ifadesine göre Tokat'ın suikasta hazırlanma düzeyi çok düşüktür ve bombanın pimini çok erken çekmiştir. Ahmedov, ayrıca Pavlov'un gerçek adının Georgiy Mordvinov olduğunu ve esas olarak istihbaratta çalıştığını da Türk makamlarına söylemiştir. Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'un Ahmedov'un kendilerine teslim edilmesi talebi, Türk makamları tarafından reddedilmiş ve Ahmedov, İstanbul adalarından birinde gizlenmiştir.[74]

Yıllarca gizli kalmış bir olay da Amerikan istihbarat kaynaklarına yansımıştır. Bu seferki "gizli tanık" Çekoslovakya'nın Ankara Büyükelçisi Milos Hanak'tır. 1939'da Almanya Çekoslovakya'yı işgal edince von Papen, Hanak'ı Çek büyükelçilik konutundan çıkarmış ve binaya kendi kullanımı için el koymuştu. Diplomatik plakalarının iptal edilmesiyle araçlarından da olmuşlardı. Küçük bir apartman dairesine taşınan Hanak ve ekibi, Türkiye'de bir grup göçmen Çek istihbarat subayıyla birlikte Nazilere karşı mücadele etmiş ve ülkelerindeki yeraltı faaliyetini desteklemişti. Papen suikastını gerçekleştirmek üzere Türkiye'ye gelen Eytingon, bu teklifi ilk olarak Hanak'a götürmüştü. Direnişçi Çek militanları "öğrenci" olarak Ankara'ya getirilebilir ve tetikçi olarak kullanılabilirdi. Hanak, bu teklifi reddedince Sovyetler, Hanak'ın üzerine gitmiş o da bildiklerini Türk polisine anlatmıştır. Zaten Hanak, II. Dünya Savaşı'ndan birkaç yıl sonra Türkiye'de dost olduğu Amerikan Büyükelçisi Steinhardt'ın yardımıyla Çekoslovakya'dan Amerika'ya kaçacaktır.[75]

Suikastın başarısızlığı ve bütün bu gelişmeler, Stalin ve NKVD'nin başı Beriya'yı operasyondan sorumlu olan Eytingon konusunda oldukça hoşnutsuz etmiştir. Ancak Sudoplatov, yardımcısının arkasında durmuş ve suikasttan 6 ay sonra Moskova'ya dönmesiyle onu yardımcılığına atamıştır.[76]

Papen ve Kardinal Pacelli, Almanya ile Vatikan arasında konkordat imza ederlerken, 1933.

Franz Von Papen, *Memoirs*, Dutton&Company, INC., New York, 1953.

Papen, Saraçoğlu'yla Alman Büyükelçiliği'nde sohbet ederken.

Franz Von Papen, *Memoirs*, Dutton&Company, INC., New York, 1953.

PAVLOV VE KORNİLOV'UN SERBEST BIRAKILMASI

Franz von Papen'e yapılan suikastla ilgili son gelişme ise Almanya'nın artık savaşı kaybetmesiyle Türkiye'nin 2 Ağustos 1944'te Berlin'le resmi ilişkilerini kesmesi ve bundan üç gün sonra von Papen'in Türkiye'den ayrılması üzerine yaşanmıştır. Zaten Almanların Stalingrad'da savaşı kaybetmesi bir süredir Türk politikasında da önemli değişikliklere yol açmıştır. İsmet İnönü, 8 Ağustos 1944 tarihinde Pavlov ve Kornilov'u affetmiş ve serbest kalmalarını sağlamıştır. İki Sovyet ajanıyla birlikte Türk makamları tarafından yakalanan yüze yakın GRU ve NKVD istihbaratçısı daha özgürlüğüne kavuşmuştur. Hemen ertesi gün Pavlov ve Kornilov Moskova'ya geri dönmüşlerdir.[77]

DİPNOTLAR

1 Yuriy Baturin, *Dosye Razvedçika*, Molodaya Gvardiya, Moskva, 2005, s.343 vd.; Z. P. Şarapov, *Naum Eytingon — Karayuşiy Meç Stalina*, İzdatelskiy Dom "Neva", Sankt-Petersburg, 2003, s.101; Barry Rubin, *İstanbul Entrikaları*, 3. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, Ağustos 2007, s.53.

2 Franz von Papen, *Der Wahrheit Eine Gasse*, Verlag "List", Innsbruck, 1952, s.506; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c.1, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.363; Z. P. Şarapov, age, s.102; J. Ribbentrop, *Mejdu Londonom i Moskvoy: Vospominaniya i Poslednie Zapisi*, Misl, Moskva, 1996, s.192.

3 Barry Rubin, age, s.53.

4 L. C. Moyzisch, *Çiçero Operasyonu*, Q Matris Yayınları, Şubat 2004, s.8 vd.

5 Barry Rubin, age, s.21, 25, 66.

6 Barry Rubin, age, s.13, 71, 145; Yuriy Baturin, age, s.476, 642.

7 Bulgaristan'ın Mihver Devletler'in yanında savaşa girmesiyle İngiliz diplomatik kadrosu Londra'ya dönmek üzere İstanbul'a gelmiş ve kısa bir süre Pera Palas Oteli'nde konaklamıştı. 4 kişinin olduğu bu suikasttan Rendell sağ kurtulmuş, 4 kişi ise hayatını kaybetmişti. Suikastın Alman istihbaratı tarafından Türk-İngiliz ilişkilerini bozmak ve İngiltere'yle Bulgaristan arasında kopma noktasına gelen ilişkilerin tamamen bozulmasını sağlamak amacıyla yapıldığı kaydedilmişti.

8 Yuriy Baturin, age, s.349 vd.; Barry Rubin, age, s.97 vd.

9 W. Schellenberg, *Memuarı*, Prometey, Moskva, 1991, s.271.

10 Yuriy Baturin, age, s.346 vd., 373, 383 vd., 427.

11 Barry Rubin, age, s.71, 73.

12 Yuriy Baturin, age, s.336 vd.

13 Mihail Matveyeviç Baturin, 6 Kasım 1904 tarihinde fakir bir zanaatkâr ailesinin çocuğu olarak Taganrog şehrinde doğdu. 1913 yılında ailesiyle birlikte eğitimini gördüğü Bakü'ya taşındı. 1920 yılında Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasının ardından gönüllü olarak Kızıl Ordu'ya yazıldı. 1937 yılına kadar Kafkasya'nın farklı yerlerinde (Bakü, Dağıstan, Tiflis, Acaristan) askeri istihbaratta çalıştı. 1937 yılında Moskova'ya çağrıldı. NKVD'de göreve başlayan Baturin, aynı zamanda Moskova Şarkiyat Enstitüsü'nde Bakü'dan aşina olduğu Türkçeyi öğrenmek üzere okudu. 1940 Mayısı'nın sonunda 7 sene boyunca istihbarat faaliyeti yürüteceği Türkiye'ye gönderildi. Resmi görevi ticaret ataşe yardımcılığı (1940-1944) ve ticaret ataşeliği (1945-1947) olan Baturin, Ankara ve İstanbul'da istihbaratçı olarak çalıştı. Sovyet istihbaratının Türkiye istasyon şefliğine kadar yükseldi. Türkiye yıllarında Mihail Matveyeviç Baklanov ismini kullandı. Moskova'ya döndükten sonra 1948 yılında SSCB Bakanlar Kurulu bünyesindeki Yüksek İstihbarat Okulu'nun Karşı İstihbarat Fakültesi'nin müdürü oldu. 1949 yılında karşı istihbarat kürsüsünün başına geçti. Aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Komitesi'nin 4. Dairesi'ni (yasadışı istihbarat) yönetti. 1951 yılında kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. Kendisine Kazakistan'da devlet güvenlik bakanlığı önerisini şu ifadelerle reddetti: 'Bugüne kadar sağ kaldım, çünkü hep siyasetten uzak durdum ve sadece operasyonel işlerle uğraşmayı tercih etim." 1978 yılında ölen Baturin, görev hayatı boyunca birçok madalya ve nişanla taltif edildi. Bkz. Yuriy Baturin, age.

14 Age, s.383.

15 Barry Rubin, age, s.106 vd.

16 Yuriy Baturin, age, s.347 vd., 384.

17 Bkz. Barry Rubin, age, s.130.

18 K. Philby, *Moya Nezrimaya Voyna*, Mejdunarodnie Otnoşeniya, Moskva, 1997, s.202.

19 Yuriy Baturin, age, s.381 vd.; Barry Rubin, age, s.67.

20 SSCB Bilimler Akademisi, *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, c.1, Bilim Yayınları, İstanbul, Temmuz 1978, s. 279, 281.

21 Yuriy Baturin, age, s.369; Barry Rubin, age, s.100, 103.

22 Kafkaslar ve Orta Asya'daki vaatlerin dışında Almanya, Türkiye'ye Oniki Ada'yı da resmi kanallarla vaat etmiştir. Franz von Papen'in görevlendirmesiyle Alman Büyükelçiliği istihbarat şefiyle, Türk istihbaratının bir numarası MAH Reisi Naci Perkel arasında yapılan bir görüşmede Almanya'nın Oniki Ada'yı Türkiye'ye verme isteği belirtilmiştir. Naci Perkel, konuyu cumhurbaşkanlığına iletmiş ve Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi Kemal Gedeleç Almanya'nın isteğini o günlerde Kars'ta olan İsmet İnönü'ye telgrafla bildirmiştir. İnönü'nün yanıtı ise kısa olmuştur: "Düşündüğünüz doğrudur. Adaları, kayıtsız ve şartsız kullanmak üzere alabiliriz. Yoksa bu yüzden İngilizlerle ve Yunalılarla ihtilafa giremeyiz." Bkz. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, 25/26.9.1943, 030.01/40.240.19.

23 Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, 1. Baskı, Onur Yayınları, Ankara, 1976, s.200.

24 SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, "Papen'den Dışişleri Bakanlığı'na", No: A 3018–41, Gizli, Nr.10, (5.8.1941), s.174 vd.

25 Johannes Glasneck, age, s.205.

26 SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, "Ribbentrop'tan Papen'e", No:1526 Gizli, Nr:34, (5.12.1942), s.241.

27 V. N. Stepkov, *Pavel Sudoplatov — Geniy Terora*, İzdatelskiy Dom "Neva", Sankt-Petersburg, 2003, s.131.

28 Pavel Sudoplatov, *Spetsoperatsii. Lubyanka i Kreml 1930-1950 godi*, Olma-Press, Moskva, 1997, s.173 vd.

29 Barry Rubin, age, s.59, 65, 109.

30 Franz von Papen, age, s.596, 646.

31 W. Schellenberg, age, s.273.

32 Yuriy Baturin, age, s.390 vd.

33 Z. P. Şarapov, age, s.102.

34 Barry Rubin, age, s.23, 59.

35 Pavel Anatolyeviç Sudoplatov (Andrey, P. Matveyev, Anatoliy Andreyev), 7 Temmuz 1907 yılında Ukrayna'nın Melitopol şehrinde 5 çocuklu fakir bir ailede dünyaya geldi. 1919 Haziranı'nda daha 12 yaşında bir çocukken şehirlerine gelen Kızıl Ordu alayına katılarak şehirden ayrıldı. İç savaş sırasında çatışmalara katıldı, aynı yıl Beyaz Ordulara esir düştü. Odesa'da limanda ve pazarda çalıştı. 1920'de Odesa'nın Bolşevikler tarafından ele geçirilmesinin ardından tekrar Kızıl Ordu'ya katıldı. Ukrayna'da ve Polonya cephesinde savaştı. 1922 yılından itibaren Sovyet istihbarat örgütü OGPU'da görev yaptı. 1928'de Bolşevik Partisi'ne girdi. 1935'te Andrey takma adıyla Sovyet karşıtı Ukrayna milliyetçilerinin yeraltı örgütünün temsilcisi görüntüsüyle Berlin'de OUN'a (Ukrayna Milliyetçileri Örgütü) sızdı. OUN'un lideri Albay Y. Konovalts'ın güvenini kazanarak yakın çalışma ekibine girdi. 1938 yılında doğrudan Stalin'in emriyle bombalı bir çikolata kutusu vererek Konovalts'ı öldürdü. Moskova'ya döndükten sonra NKVD'de göreve başladı. 4. Daire başkanının yardımcısı oldu. Troçki'nin ortadan kaldırılması operasyonu olan "Ördek"i yönetti. Burada Naum Eytingon'la birlikte çalıştı. Ocak 1942'de NKVD 4. Dairesi'nin başına geçti. Düşmanın yakın ve uzak cephe gerisindeki gerilla ve istihbarat faaliyetinin bir numaralı yöneticisiydi. Almanya ve müttefikleri olan ülkelerdeki ajan ağını koordine etti. 1944 Şubatı'nda atom bombasının formülünü ele geçirmek üzere NKVD bünyesinde "S" grubunu kurdu ve başına geçti. Şubat 1947'de "DR" Dairesi'nin başkanlığını yaptı. Bu seferki görevi, SSCB'nin etrafında konuşlanan Amerikan ve NATO üslerine karşı istihbarat faaliyeti yürütmekti. Aynı sene SSCB'ye sığınan Mustafa Barzani'yle Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı'nın (TASS) genel müdür yardımcısı sıfatıyla ve Matveyev kod adıyla görüşmeler yaptı. Stalin'in ölümü ve NKVD'nin başı Beriya'nın tutuklanmasıyla 20 Ağustos 1953'te işine son verildi. Ertesi gün ise "Sovyet hükümeti üyelerini ortadan kaldırmak ve kapitalizmi yeniden kurmak" suçlamasıyla tutuklandı. Mahkeme sürecinde iddiaları reddetti. 1958'de 15 yıl hapse mahkûm edildi. 1968'de serbest kalan Sudoplatov, 1996 yılında öldü. Birçok madalya ve nişanla taltif edilmiş olan Sudoplatov'un 1992 senesinde itibarı iade edildi. 1998 yılında ise tutuklanmasıyla el konulan madalyaları ve nişanları ailesine geri verildi. Bkz. Pavel Sudoplatov, age; V. N. Stepkov, age.

36 Pavel Sudoplatov, age, s.174; V. N. Stepkov, age, s.132.

37 Naum İsaakoviç Eytingon, 6 Aralık 1899 tarihinde Belarus'un Şklov şehrinde doğdu. 1917 yılında Sol Eserlerin (Sosyalist Devrimciler) Partisi'ne katıldı. 1918 yılında Kızıl Ordu'ya, 1919'da ise ilk Sovyet istihbarat örgütü ÇEKA'ya girdi. 1920 yılında Bolşevik Partisi'nin üyesi oldu. 1925 yılında askeri akademiyi bitirdikten sonra Çin'de görev yaptı, 1929-30 yıllarında ise Türkiye'de çalıştı. O dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinin üst düzeyde olması ve iki ülke istihbarat servislerinin ortak faaliyetler gerçekleştirmesi dolayısıyla Türkiye'ye değil, Batılı devletlerin elçiliklerine yönelik faaliyet yürüttü. Moskova'ya döndükten sonra Sovyet istihbarat örgütü OGPU'nun Dış Dairesi'nin Yasadışı Operasyonlar Seksiyonu'nu yönetti. 1936-1938 yıllarında İç savaş sırasında İspanya istasyon şefi A. Orlov'un yardımcılığını yaptı. General Kotov ismiyle nam saldı, özellikle Franco ordularının cephe gerisinde gerilla faaliyetini örgütledi. O dönemde savaş muhabiri olan İlya Ehrenburg, ondan şöyle bahsetmişti: "İspanya'da Kotov dedikleri bir adamdan çekinirdim. Ne diplomattı ne de asker." Yurtdışındaki özel operasyonların yürütülmesinde başrol oynadı. Kuzey Çin ve

Mançurya diktatörü Jang Zuolin'in treninin havaya uçurularak öldürülmesine (uzun yıllar suikastın Japon istihbaratı tarafından yapıldığı sanıldı), Beyaz Ordu generali A. P. Kutepov'un Fransa'dan kaçırılmasına doğrudan katıldı. İspanya devletinin altın rezervinin SSCB'ye getirilmesini sağladı. Meksika'da Troçki'nin öldürülmesi planını bizzat yaptı ve örgütledi. Başarısız Papen suikastının ardından NKVD 4. Dairesi'nde Sudoplatov'un yardımcısı oldu. Düşman cephe gerisinde istihbarat ve terör eylemlerini yürüttü. 1945 yılında NKVD içindeki "S" grubunda yine Sudoplatov'un yardımcısıydı. Gruba verilen görev, atom bombasının formülünü ele geçirmekti. Görev yıllarının sonunda Litvanya ve Batı Belarus'taki milliyetçi yeraltı örgütlerinin ortadan kaldırılmasında çalıştı. 1951 Ekimi'nde "Siyonist Komplo"da yer aldığı gerekçesiyle tutuklandı. Stalin'in ölümünden sonra serbest bırakılmasına rağmen 1953 Ağustosu'nda Beriya davasından dolayı Sudoplatov'la birlikte tekrardan hapse atıldı. 12 yıl hapis cezasına çarptırıldı. 1964'te serbest kaldıktan sonra yayın faaliyetleriyle uğraştı. 1981 yılında öldü. 1992'de itibarı iade edildi. Birçok madalya ve nişanla taltif edilen Yahudi kökenli Naum Eytingon'un şu sözleri onun esprili kişiliğinin de bir göstergesiydi: "Bizim sistemde garanti olmamakla birlikte soluğu hapiste almamanın sadece bir koşulu var. Yahudi veya KGB'de general olmamak." Bkz. Z. P. Şarapov, age; Pavel Sudoplatov, age; V. N. Stepkov, age.

38 Lev Petroviç Vasilevskiy, 1904 yılında Kursk şehrinde doğdu. 1927 yılında Sovyet istihbarat örgütü OGPU adına Güney Kafkasya'da göreve başladı. 1937-1938 yıllarında NKVD'nin İspanya istasyonuna bağlı "D" grubunu yönetti. Madrid Cephesi Özel Dairesi'nin başdanışmanlığını ve NKVD'nin operasyon grubunun komutanlığını yaptı. İyi derecede İspanyolca ve Fransızca bilen Vasilevskiy, 1939-1941 yıllarında resmi olarak Paris başkonsolosu (Tarasov) göreviyle dış istihbarat faaliyeti yürüttü. Troçki'nin öldürülmesi operasyonunda Meksika'da Naum Eytingon'la birlikte çalıştı. Türkiye'deki görevinden sonra o da Eytingon gibi NKVD 4. Dairesi'nde Sudoplatov'un yardımcılığına atandı. Daha sonra Meksika'da ve Sovyet istihbaratının farklı alanlarında görev aldı. Emekli olduktan sonra 1948-1951 yıllarında SSCB Sinematografi Bakanlığı'nda müdür yardımcılığı yaptı, 1953'te İçişleri Bakanlığı'na geçti. Stalin'in ölümüyle istihbaratçılar arasında yapılan temizlikten nasibini aldı. İlk önce bakanlıktan kovuldu, 1954 yılında da "Beriya davasıyla ilişkisi" sebebiyle partiden ihraç edildi, rütbeleri alındı. 1959 yılında itibarı iade edilen Vasilevskiy ellinin üzerinde, özellikle İspanya İç Savaşı üzerine kitap ve makale yazdı. Birçok madalya ve nişanla taltif edilen Vasilevskiy, 1979 yılında öldü. Bkz. Z. P. Şarapov, age, s.147 vd.; Yuriy Baturin, age, s.439, 571.

39 İvan Tsolov Vinarov (Ivan Tsoloviç, Ivan Gavriloviç, "Mart"), 1896 yılında Bulgaristan'da Plevne'de doğdu. I. Dünya Savaşı'na ve 1918'deki askeri ayaklanmaya katıldı. 1916 yılının sonunda Bulgaristan Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'ne girdi. 1921 yılında tutuklandı, Aralık 1922'de SSCB'ye kaçtı. Nisan 1923'te Rusya Komünist Partisi'ne (b) üye olarak kabul edildi. Kızıl Ordu'da askeri istihbarat faaliyeti yürüttü ve Bulgaristan Komünist Partisi'ne silah sevkiyatında görev aldı. Avusturya'da Bulgaristan'dan kaçan komünistlere yardım görevini üstlendi. 1926-1929 yıllarında Çin'de askeri istihbarat alanında çalıştı. Çin Komünist Partisi'ne silah sevkiyatını yönetti. 1930-1933 yıllarında Avusturya istasyon şefiydi. Faaliyet alanında Polonya, Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye bulunuyordu. Paris'te de görev yapan Vinarov, II. Dünya Savaşı sırasında Bulgar siyasi sığınmacıları Bulgaristan'daki gerilla savaşına hazırladı. Savaştan sonra Bulgaristan'a yerleşti, Bulgaristan Halk Ordusu'nun kuruluşuna katıldı. Daha sonraki yıllarda birçok bakanlıkta üst düzey görevler aldı. 1969 yılında öldü. Vinarov'un anıları daha SSCB yıllarında çıktığı için Papen'e suikast operasyonundan açık olarak bahsetmemiştir. Vinarov, Türkiye'de beş kişilik bir ekiple çok zor bir görevi yerine getirmeleri gerektiğini ve bu görevin yaşlı emperyalist kurt von Papen'in Türkiye'yi ısrarla saldırgan kutba çekme çabalarıyla bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Bkz. İvan Vinarov, *Boytsi Tihogo Fronta*, Voyennoe İzdatelstvo Ministersva Oborony SSSR, Moskva, 1971; Z. P. Şarapov, age, s.151 vd.

40 Aleksandr Erastoviç Timaşkov, 1943 yılında uzun yıllar çalıştığı NKVD Teknik Destek Dairesi'nin başına getirildi. 1945 yılında Devlet Güvenlik Bakanlığı'nın danışmanı olarak Yunan gerilla hareketinin yönetiminde bulundu. Bkz. Yuriy Baturin, age, s.583.

41 Georgiy İvanoviç Mordvinov, 1896 yılında Zabaykal bölgesinde doğdu. 1915'te askere alındı ve Güneybatı Cephesi'ne süvari istihbaratçıların birliğine gönderildi. 1918 yılında Zabaykal bölgesinde Sovyet iktidarının istihbarat teşkilatı ÇEKA'da çalışmaya başladı. Japon saldırısı sırasında gerilla mücadelesine katıldı. 1920 senesinde Kızıl Ordu'da istihbarat faaliyeti yürüttü, Beyaz Orduların ve Japonların cephe gerisine sızdı. Uzakdoğu'da Sovyet iktidarı sağlanınca GPU'da görev yaptı. 1929'da Şarkiyat Enstitüsü Çin Fakültesi'ne girdi. Dış istihbarat göreviyle önce Moğolistan'a, ardından da Çin'e gitti. Döndükten sonra Çin üzerine eğitim görmeye devam etti. 1937 yılında üstlerine bir çalışma arkadaşının NKVD tarafından haksız yere tutuklandığını belirten bir rapor yazınca kurumdan atıldı. Komintern'de çalıştı ve aynı zamanda eğitimine devam etti. Savaş başlayınca göreve tekrar çağrıldı. Georgiy Pavlov adıyla Türkiye'ye gönderildi. 1966 yılında öldü. Bkz. Yuriy Baturin, age, s.385, 578, 618.

42 Yuriy Baturin, age, s.393, 398; Z. P. Şarapov, age, s.103.

43 Yevgeniy Jirnov, "Prokolnie Meropriyatiya", *Vlast*, No.10, 15.03.2004; Z. P. Şarapov, age, s.103; Barry Rubin, age, s.22.

44 Franz von Papen, age, s. 551 vd.

45 *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1942; *Tan*, 18 Haziran 1942; *Vatan*, 18 Haziran 1942.

46 Franz von Papen, age, s. 550 vd.

47 Franz von Papen, age, s. 550 vd.

48 *Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 — 1945*, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts, Serie E, Band I, Nr.280, (24.2.1942), 61/40, s.356; Franz von Papen, age, s.552; Gülsün Bilgehan, *Mevhibe*, c.2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s.73.

49 *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1942; *Tan*, 26 Şubat 1942.

50 Henry M. Adams, K. Robin, *Rebel Patriot A Biography of Franz von Papen*, McNallyEloftin Publishers, Santa Barbara, 1987, s.389.

51 Franz von Papen, age, s.552.

52 W. Höttl, *Sekretnıy Front. Vospominaniya Sotrudnika Politicheskoy Razvedki Tretyego Rayha (1938-1945)*, Tsentr-poligraf, Moskova, 2003, s.34 vd.

53 Franz von Papen, age, s.551 vd.

54 Age, s.551; Barry Rubin, age, s.24.

55 Yevgeniy Jirnov, age; Z. P. Şarapov, age, s.103; Henry M. Adams, K. Robin, age, s.389; Yuriy Baturin, age, s.399.

56 *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1942; *Tan*, 18 Haziran 1942; *Vatan*, 18 Haziran 1942; Z. P. Şarapov, age, s.104; Yuriy Baturin, age, s.399; Barry Rubin, age, s.26.

57 *Cumhuriyet*, 6 Mart 1942.

58 Z. P. Şarapov, age, s.104.

59 *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1942; *Tan*, 18 Haziran 1942; *Vatan*, 18 Haziran 1942.

60 *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1942; *Tan*, 18 Haziran 1942; *Vatan*, 18 Haziran 1942.

61 Yuriy Baturin, age, s.401, 405; Barry Rubin, age, s.33.

62 Yuriy Baturin, age, s.401 vd., 406 vd.

63 SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, "Papen'den Dışişleri Bakanlığı'na", No:355, VII Siyasi Kısma 307 Gizli, Nr.19, (7.3.1942), s.200.

64 SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, "Papen'den Dışişleri Bakanlığı'na", No:363, VII Siyasi Kısma 308 Gizli, Nr.20, (9.3.1942), s.201.

65 Henry Picker, *Hitlers Tischgespräche*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1968, s.127.

66 Yuriy Baturin, age, s.408, 410.

67 S. J. Rolfs, W. Richard, *The Sorcerer's Apprentice The Life of Franz von Papen*, University Press of America, Lanham, 1996, s.404.

68 Mahkeme heyeti hâkim Sabri Yoldaş'ın başkanlığında Reşad Bayramoğlu ve Emin Böke'den oluşmaktaydı. Pavlov ve Kornilov ile iletişim, yeminli tercümanlar Vahab Tebrizi ve Eşref Demircan aracılığıyla sağlandı.

69 *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1942; *Tan*, 18 Haziran 1942; *Vatan*, 18 Haziran 1942.

70 Sovyet Haber Ajansı TASS'ın 17 Temmuz 1942 tarihli basın metni için bkz. Yuriy Baturin, age, s.412.

71 Barry Rubin, age, s.29.

72 Z. P. Şarapov, age, s.105; Barry Rubin, age, s.29 vd.; Yuriy Baturin, age, s.413 vd.

73 İsmail Guseynoviç Ahmedov, 1904 yılında doğdu. 1931 yılında Kızıl Ordu istihbaratına telsiz uzmanı olarak alındı. Askeri Elektroteknik Akademisi ve Genelkurmay Akademisi'nde okudu. 1939-1940 yıllarındaki SSCB-Finlandiya Savaşı'na katıldı. 1941 Mayıs ve Haziran'ında TASS Haber Ajansı muhabiri örtüsüyle Berlin'de istihbarat görevi yürüttü. Naziler, SSCB'ye saldırınca diğer Sovyet görevlilerle birlikte gözaltına alındı. Sünnetli olduğundan Yahudi zannedilerek işkenceye maruz kaldı. 1941 Ekimi'nde askeri istihbarat görevlisi olarak Türkiye'ye geldi. 1942 Mayısı'nda Türk istihbaratına geçti. 1948 yılından itibaren ABD'de CIA adına çalışmaya başladı ve İsmail Ege adını kullandı. Bkz. Yuriy Baturin, age, s.68, 411 vd., 569; Barry Rubin, age, s.32.

74 Z. P. Şarapov, age, s.105; Barry Rubin, age, s.33; Yuriy Baturin, age, s.411 vd.

75 Barry Rubin, age, s.30 vd.

76 Z. P. Şarapov, age, s.105; Yuriy Baturin, age, s.398.

77 Z. P. Şarapov, age, s.105 vd.; Yuriy Baturin, age, s.415.

* Zengin, toprak sahibi, Katolik bir ailenin çocuğu olan Papen kariyerine profesyonel asker olarak başladı. I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Washington'da askeri ataşeydi. Espiyonaj ve sabotaj faaliyetleri ortaya çıkınca, 1915 yılında geri çağrıldı. Savaşın sonuna kadar Batı cephesinde ve Filistin'deki Dördüncü Türk Ordusu'nda subay olarak görev yaptı. Savaş sonrasında Almanya'ya geri dönen, monarşi yanlısı Papen, politikaya girmeye karar verdi. Katolik Merkez Partisi'nin ultra sağ kanadının bir üyesi olarak Prusya meclisinde parlamenterlik yaptı. 1932 yılında Hindenburg'un atamasıyla Almanya başbakanı oldu. Hitler'i başbakanlığa götüren yolda kilit rol oynadı. Hitler ile anlaşıp Hindenburg'u Hitler'in başbakanlığı konusunda ikna etti. Kurulan yeni hükümette başbakan yardımcılığı görevini alan ve Nazi olmayan milliyetçiler tarafından desteklenen Papen, kabinedeki önemli bakanlıkların çoğunluğunu almakla, Nazileri dizginleyebileceğini ummuştu. Hitler'in 30 Haziran 1934'teki SA temizliğinden hayatını zar zor kurtaran Papen, olaylardan 3 gün sonra başbakan yardımcılığından istifa etti. Bir süre sonra Avusturya Büyükelçiliği'ne atanan von Papen, 1939'da Türkiye'nin Müttefikler'e katılmasını önlemek amacıyla Ankara'ya gönderildi. Papen, 1945 yılında Müttefikler ce tutuklanmış ve savaş suçluları mahkemesinde yargılanmıştır. Nürnberg'de saldırgan savaşı hazırlamadığına kanaat getirilmiş ve beraat ettirilmiştir. Lakin Alman mahkemeleri tarafından Nazi olduğu gerekçesiyle suçlu bulunmuş ve sekiz yıl hapis ile cezalandırılmıştır. 1949 yılında yeniden yargılanan Papen, beraat etmiş ve tüm hakları kendisine iade edilmiştir. Franz von Papen, 1969 yılında hayatını kaybetmiştir. Bkz. Banu El, *Franz von Papen'in Ankara'daki Büyükelçilik Yılları*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2006.

HATLARDAKİ CASUSLAR

"III. SELİM DEVRİ BİR CASUSLUK HİKÂYESİ"

AHMET YÜKSEL

Bu casusluk hikâyesi III. Selim zamanında (1789-1807), 1791 senesinde yaşanmıştır. Hikâyeye konu olan casuslar ise III. Selim'in tahta çıktığı sene Osmanlı ile Avusturya ve Rusya arasında iki yıldır devam etmekte olan savaş sırasında Osmanlı tarafından toplayacakları bilgileri kendilerine ulaştırmaları için Rusya Devleti tarafından görevlendirilmişlerdir.*

HİKÂYE(YE) BAŞLAMADAN EVVEL...

Osmanlı ülkesinin nasıl bir casuslar diyarı haline geldiğine tanıklık edebilmek, casusların ellerini kollarını sallayarak İstanbul, İzmir sokaklarında dolaşmalarına rağmen Osmanlı idaresinin son ana kadar onların varlığından haberdar olamayışına dikkat çekmek bu hikâyenin kaleme alınmasına önayak olan düşüncelerden bazılarıdır. Nihayet birkaç casusun ele geçirilmesinden sonra diğerlerinin de yakalanıp cezalandırılmaları aşamasında, meselenin üzerine bütün dikkatiyle eğilen III. Selim'i daha saltanatının ikinci senesinde yaşanan söz konusu hadiselerin akışında hep o bilindik yenilikçi, bestekâr ve şair kimliğinin yanında bu kez devlet dizginlerini tamamıyla eline almış, kararlı, sert duruşu olan ve hata yapılmasına tahammül edemeyen bir sultan portresi çizerken takip edebilmek de bu hikâyeyi kaleme alma fikrinin bir başka teşvikçisi olmuştur.

ELDE VAR CASUS...

Söz konusu savaş devam ederken Kaptan Paşa (Kaptan-ı Deryâ) Giritli Hüseyin Paşa'ya' gelen bir ihbar bütün hikâyenin nüvesini oluşturmuş-

tur. İhbarın içeriği; Ruslar adına çalışan casusların İzmir'den mürettebat arasına karışarak Osmanlı donanmasına sızacakları yönündedir. İhbar alınır alınmaz casusları ele geçirmek için oldukça gizli bir takip başlatılır. Lakin casusların yakayı ele vermeleri gizli takiplerle değil, apaçık yaver giden bir şans sayesinde olacaktır. Zira daha sonradan öğrenileceği üzere 8 casus İzmir marinar[2] sınıfına yazılarak, Osmanlı donanmasına sızma gayelerine çoktan vasıl olmuşlardır. Üstelik artık İzmir'de de değildirler. Donanmanın hareketinden evvel keşif mahiyetinde yola çıkarılan küçük bir kırlangıca[3] dâhil oldukları haberi gelecektir Varna'dan. Ne gariptir ki Osmanlıların deniz harekâtları esnasında keşif ve haberleşme için kullandıkları kırlangıçlar şimdi Osmanlı aleyhine çalışan casuslara hizmet

Osmanlı donanması Kırım'a ulaştığında casuslar Osmanlılara dair topladıkları istihbarî bilgileri Rusya tarafına ulaştırma amaçlarına oldukça yaklaşmışlardır. Kaptanını öldürdükleri kırlangıçla Rusya'ya firar etmek üzerelerken karşılarına beklenmedik bir engel çıkacaktır: Elverişsiz hava şartları! Casuslar son çare olarak bir filikayla Rus topraklarına geçmeyi denemişlerse de sonunda yakayı ele vermişlerdir.

vermektedir. Uzun lafın kısası casuslar Osmanlı'yı kendi silahıyla vurmak üzeredirler.

Osmanlı donanması Kırım'a ulaştığında ise casuslar Osmanlılara dair topladıkları istihbarî bilgileri Rusya tarafına ulaştırma amaçlarına artık oldukça yaklaşmışlardır. Bu doğrultuda kaptanını öldürdükleri kırlangıçla tam Rusya'ya firar etmek üzerelerken karşılarına beklenmedik bir engel çıkacaktır: Elverişsiz hava şartları! Casusların gemiyi hareket ettirememelerine sebep olan hava muhalefeti Osmanlılar açısından tam manasıyla büyük bir şans anının doğmasına vesile olacaktır. Casuslar son çare olarak bir filikaya[4] binerek Rus topraklarına firar etmekteki kararlılıklarını nasıl ortaya koymuşlarsa hava şartları da aynı şekilde Osmanlı tarafıyla kurmuş olduğu koalisyonu bozmamaktaki kararlılığını bir kez daha göstermiştir. Hal böyle olunca casuslar yakayı ele vermişlerdir.

CASUSLAR DİYARI BİR ÜLKE...

Casuslar bu şekilde ele geçirilip hapsolunduktan sonra sorgularını yapmak üzere Kaptan Paşa'nın nezdine çıkarılırlar. Soruşturma neticesi hâsıl olan bilgiler Osmanlılar için bir panik havası doğurmaya yetecek türdendir. Çünkü Rusya tarafından 34'er kuruş aylıkla görevlendirildikleri anlaşılan casuslara önayak olup, onları bu işin içine çeken Moralı Kulaksız İspir adlı Rum casusun itiraflarından anlaşılan o ki kendileri Rusya adına çalışan organize bir casusluk ağının sadece birkaç halkasını oluşturmaktadırlar. Ağın donanma uzantısı da sadece ele geçirilenlerden ibaret değildir. Aynı gemide kendilerinden başka 12 casus daha vardır. Soruşturma sırasında kimlikleri tespit edildikten sonra yakalanan bu casuslar etrafta Osmanlı aleyhine casusluk faaliyetlerinin içerisinde olanlara veya bu yönde bir eğilim besleyenlere ibret olsun diye hiç vakit kaybetmeksizin gemi sırıklarına asılmışlardır. Ancak bu teşebbüs de casusluk ağının donanma uzantısını ortadan kaldırmaya yetmeyecektir. Çünkü Varna'daki şalopelerde[5] de İspir'in isim isim ispiyonladığı Rus casusları bulunmaktadır. Kaptan Paşa bunların da gizliden gizliye araştırılıp bulunmaları için hemen Varna'daki mürettebatın başbuğu Cezayirli Hüseyin Kaptan'a haber gönderecektir.

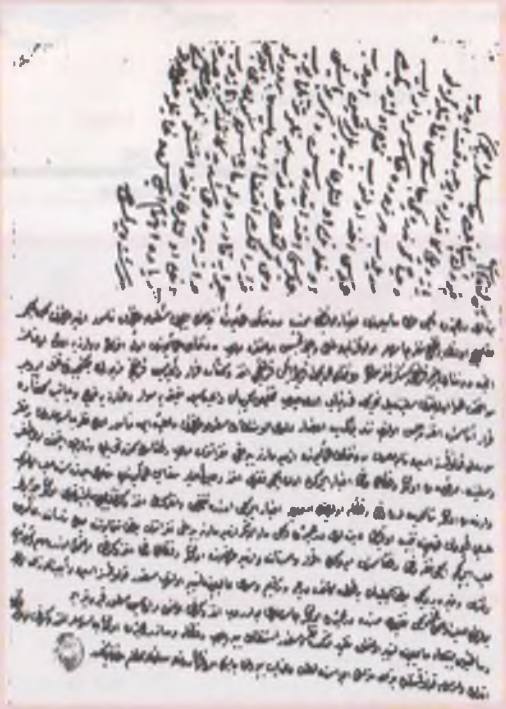
İspir ispiyonlamaya devam ettikçe casusluk ağı İzmir'e, oradan Osmanlı'nın kalbine, İstanbul'a kadar uzayıp gidecektir. Mesela kendi-

Osmanlı-Rus Savaşını gösteren harita.

Sultan III. Selim (karşı sayfa).

Osmanlı Padişah Portreleri, Bir 19. Yüzyıl Albümü, Günsel Renda.

sinin de bağlı bulunduğu İzmir marinar sınıfından olup, yaşanan bazı karışıklıklar neticesinde Tersane-i Amire'de asılmış olan iki kişi de meğer kendi arkadaşlarındanmış. Nihayet İspir'in İzmir ve İstanbul Beyoğlu taraflarındaki casusluk ağının mensuplarını da isim ve şöhretleriyle haber vermesinden ve bu bilgilerin de kayıt altına alınarak merkeze gönderilmesinden sonradır ki, bu kadar bilgi yeterli görülüp sıra İspir'in cezasının kesilmesine gelmiştir. Ancak merkezden gelen emir onları bu işten vazgeçirecektir. Çünkü başta III. Selim olmak üzere merkezî idare İzmir ve İstanbul'daki casusluk ağı uzantılarının çökertilmesi aşamasında yine kendisinden istifade etmeyi düşünmüştür. Bu durumda İspir'in de canlı olarak İstanbul'a gönderilmesi gerekmiştir.[6]

"Kapudan Paşa'nın câsuslar içün yazdığı kağıdlara eyüce dikkat idüb ve hayyen gönderdiği câsusı gayetle gizlü söyledüb, her nerde casus var ise cümlesi ahz olunub, katloluna ve Begoğlu'nda olanları tebdiller ta'yîn idüb cümlesini ahz ittiresin ve eğer bu işi dahi gevşek tutub, bunlar tutulmayub firar itmek iktizâ' ider ise bir dürlü cevaba kadir olamazsın, gözüni açasın ve İzmir'e dahi şedîd kağıdlar yazub anda olanları ahz itsünler bu hususda ziyâde ihtimâm idesin gayetle hafî tutulsun, sirişte virilmesün"
Hatt-ı Hümâyûn, 210/11260.

CASUSLAR DİYARINDA BİR SULTAN...

Kaptan Paşa'nın İspir'i ve onun anlattıklarından hareketle hazırlamış olduğu evrakları İstanbul'a ulaştırmasıyla birlikte III. Selim meseleyi yakinen takip etmeye başlayacak, her ikisinden biri katl hükmünü havi olan hatlar birbiri ardına yayınlanacaktır. Hatta bir ara (seferde olan sadrazamın merkezdeki işlerini vekâleten takip eden) Kaimmakam Paşa Reşid Mustafa[7] da III. Selim'in emirlerini uygulamaktaki isteksiz tavırlarından olsa gerek, ölümün yakınlığını hissedecekti. Padişah ile Kaimmakam Paşa arasında yaşanan söz konusu gerginlik hikâyenin ilerleyen safhalarında varlığını daha somut bir vaziyette hissettirecektir.

Hikâyenin imparatorluk merkezindeki seyri ise III. Selim'in yazdığı bir emirle başlamıştır. Kaimmakam Paşa'ya hitaben kaleme alınan söz konusu emirde sultanın istekleri şu şekildedir: Kaptan Paşa'dan gelen kâğıtlar dikkatlice incelensin, gönderdiği casus gizlice konuşturulsun, elde edilecek bilgiler doğrultusunda da her nerede casus varsa ele geçirilip katledilsin. Ayrıca İspir'in bahsettiği Beyoğlu tarafındaki casusların yakalanması için değişik kimlik ve kıyafetlerle adamlar gönderilsin. Oradakilerin de yakalanması için İzmir'e sert tehditlerle dolu emirler gönderilsin. İsteklerini bu şekilde sıralayan III. Selim muhataplarının hayatlarını düşünmüş olacak ki, hükmün sonuna bir hatırlatma yazısı ekleme lüzumu hissetmiştir. Buna göre; casusların firar etmeleri gibi bir hadise ile karşılaşılırsa Kaimmakam Paşa kendisini asla savunamayacaktır. Böyle bir durumla karşılaşmaması için de gözünü dört açmalıdır. Sultan ayrıca bütün icraatın son derece gizli ve dikkatli sürdürülmesi için son bir hatırlatmada bulunur.

BİR CASUSLUK AĞI Kİ...

III. Selim'in emrini müteakip İspir'in ifadesinde geçen casus ağının İstanbul ayağındaki soruşturmasına başlanılır. İspir bu kez kendisiyle alâkalı casusluk faaliyetlerinin geçmişini de anlatır. Akdeniz'de korsanlıkla meşgul olan Lambro'nun[8] gemisi bir önceki yıl onun ve refiklerinin casusluk faaliyetlerinin ilk durağı olmuştur. İlk görevi ise Korsan Lambro'dan aldığı bir mektubu Trieste İskelesi'nden hareketle Kırım'daki Rus amiraline ulaştırmaktır. Ardından Moralı Kaptan Matro'nun gemisiyle aynı mektubu başka birine daha ulaştırdıktan sonra ondan aldığı mektubu da Lambro'ya teslim için tekrar Trieste'ye dönmüştür.

8 ay önce Kırım'dan İzmir'e gelen İspir, Osmanlı ile Ruslar arasında bir önceki yıl yaşanan çarpışmalar esnasında Rus donanmasında bulunduğunu da itiraf etmekten çekinmemiştir. Hatta söz konusu çatışmalardaki pozisyonu sayesinde Rus donanmasının ahvaline dair her türlü bilgiye de vâkıf olmuştur. Daha öncekiler gibi bu bilgileri de casusluk mesleğinin bütün ilkelerini hiçe sayarak ve büyük bir iştahla Osmanlı tarafıyla paylaşacaktır. Şöyle ki; Rusların sadece Avlonya Limanı'nda kalyon ve fırkateyn olmak üzere 16 parça büyük, 20 parça da küçük gemileri ile 1 büyük kırlangıç ve büyük olan 5 parçadan başka bazı küçük teknelerinin var olduğu, İsveç üzerindeki[9] askerlerinden 70.000 kadarının da merkez Rus ordusuna katılmak üzere olduğu gibi düşmanın askeri gücüne dair Osmanlılar açısından önem arz eden bilgiler İspir sayesinde elde edilebilmişti. Oysa İspir ele geçirilememiş olsaydı İzmir'den Varna'ya kadar Osmanlılarla ilgili edindiği bilgileri Rus tarafına anlatacaktı.

Kanaat o ki; İspir canının bağışlanması ümidiyle bildiği her şeyi itiraf etmekte, belki de aynı ümit, onu bilmediği halde hayal ettiklerini

İzmir, yaklaşık 1800'ler.

Comte de Choiseul-Gouffier, Voyage pittoresque de la Grece, Paris, 1782-1822.

de anlatmaya teşvik etmektedir. Hangisi hayal, hangisi gerçek kestirmek zor olsa da İspir yine zorlanmadan birlikte bu işe giriştikleri diğer casuslardan beşini ve onların Osmanlı ülkesindeki bağlantılarını da ihbar edecektir. Casuslardan birisi İstanbul'da, ikisi Korsan Lambro'nun yanında, son ikisiyse İzmir'dedir. Bağlantılarına gelince; mesela bahsettiği casuslardan son ikisi, aylıklarını bizzat elinden aldıkları Ananosti isminde birisinin hanesine gidip gelmektedirler. İstanbul Beyoğlu'nda, İngiliz Sarayı karşısında bakkal dükkânı olan Moralı Yanaki ismindeki zimmî ise casuslara dükkânının üzerindeki odada konaklama hizmeti vermektedir. Yine Beyoğlu'nda, Fransız Sarayı'nın altında Anton namında uzun boylu, kara bıyıklı bir casus daha vardır ki o da sık sık diğer casuslarca ziyaret edilmektedir. İspir'in itiraflarına bakılırsa Rusya'nın Osmanlı ülkesinde kurmuş olduğu böylesine geniş bir casusluk ağının en önemli halkaları İstanbul'daki Anton ile İzmir'deki Ananosti'dir. İzmir-İstanbul ve Rusya arasında oluşturulan istihbarat hattındaki bilgi akışının sürdürülebilirliği daimi casusluk bürosu gibi çalışan bu iki şahıs sayesindedir. Uzun süredir devam ettiği üzere gerek aralarındaki yazışmalarla, gerekse diğer casusların kendilerini ziyaretleri esnasında Osmanlı ülkesinde Rusya Devleti'nin yararına işitilip öğrenilen her husus kayıt altına alınıyor ve hiç vakit kaybedilmeksizin de Rusya tarafına iletiliyordu.

Şimdiye kadar ihbar ettiklerinden başka İstanbul'da kendisinin bilgisi dâhilinde olan 30 kadar daha casus var olduğuna, bunların hepsinin yerini bildiğine dair ifadeler İspir'in son itirafı olmuştur.[10]

Rusya tarafından 34'er kuruş aylıkla görevlendirildikleri anlaşılan casuslara önayak olup, onları bu işin içine çeken Moralı Kulaksız İspir adlı Rum casusun itiraflarından anlaşılan o ki kendileri Rusya adına çalışan organize bir casusluk ağının sadece birkaç halkasını oluşturmaktadırlar. Ağın donanma uzantısı da sadece ele geçirilenlerden ibaret değildir.

SİZ CASUS OLMALISINIZ

Buraya kadar anlatılanlara bakılırsa casuslar Osmanlı ülkesini çepeçevre sarmıştır. Öte taraftan casusluk ağının çökertilmesinin an meselesi olduğu gibi bir hava sezinlemek de mümkün. Keşmekeşlik de işte tam bu noktada başlayacaktır; kimler gerçek casus, kimler suçsuz bir türlü ayırt edilemez. Mesela casuslardan ikisinin evine gidip geldikleri ve maaşlarını ondan aldıkları yönündeki ihbar üzerine İzmir sokaklarında, çarşı-pazaryerlerinde tüccar Ananosti isminde bir zimmî aranmaya başlanır. III. Selim'in casusların yakalanarak İstanbul'a gönderilmesine dair emrini İzmir'deki yerel idarecilere götüren Kaimmakam Paşa'nın Tatarı, Yakup'un İzmir dönüşü getirdiği havadislere bakılırsa İzmir kadısı ve voyvodası iki koldan uzun süren arayışlar neticesinde İzmir'de ticaretle meşgul olan Ananosti isminde iki zimmî tespit etmişlerdir. Bunlardan birisi İzmir bakkal taifesine mensup zimmîlerden birinin damadı ve aynı zamanda hademesidir. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde bunun casuslara yardım edebilecek birisi olmadığı anlaşılmıştır. Yine de ihtiyaten gözaltına alınmıştır. Diğer Ananosti ise İstindillidir, Rum taifesindendir, üzüm ticaretiyle meşguldür. Civardaki tüccarlardan sorulup

öğrenildiği üzere Fransız beratlılarından İlya adındaki bir zimmî ile ortak olan Ananosti'nin İzmir'de bir mahzeni vardır. Fakat evi olmadığından ve sadece meyve toplama vaktinde geldiğinden o sıralar İzmir'de değil, İstindil'dedir. Dolayısıyla İzmir'e gelişi ağustos ortalarını bulacaktır ve geldiğinde yakalanacaktır. Kuvvetle ihtimal ki İstindilli de aranan Ananosti değildir. Nitekim İspir'in ihbar ettiği Ananosti'nin İzmir'de bir hanesi vardı.

Kadı ve voyvoda şimdilik İzmir'de bunlardan başka Ananosti isminde birisinin bulunmadığını, bundan sonraki araştırmaların da gizlilik içerisinde sürdürüleceğini Kaimmakam Paşa'ya iletmişlerdir. Gelişmelerden haberdar edilen III. Selim casuslara yardım etmeyeceğine kanaat getirilen şahsın serbest bırakılmasını, gerçek casusun da bir an evvel yakalanarak başkente gönderilmesini emretmiştir.

"Kabahatleri olmayanların sebîlleri tahliye oluna, İzmir'den dahi sahh casus kangısı ise bu tarafa göndermelerini yazasın"[11]

HAYIR, BEN DEĞİLİM!

Görüldüğü üzere kovuşturmanın İzmir ayağından sağlıklı bir netice alınamamıştır. Beyoğlu tarafındaki casusların yakalanması aşamasında da durum bundan pek farklı olmayacaktır: İspir'in casuslukla alakaları olduğunu iddia ettiği şahısların Beyoğlu'ndaki dükkânlarına adamlar gönderilip, eksik dirhem bahanesiyle üç dükkândan toplam 8 zimmî gözaltına alınmıştır. Ancak ihbar olunan zimmîlerle birebir örtüşmedikleri görülünce yine İspir'e başvurulması lüzumu ortaya çıkmıştır. İspir hapsolunduğu tersane zindanından gizlice çıkartılıp, casusluk zanlılarının hapsolunduğu yere getirilmiştir. "Bildiğin casuslar bunlar mıdır?" diye sorulunca da yedisi için "bildiğim ve gördüğüm adamlar değildir, casus olup olmadıklarını dahi bilmem" demiştir. Ancak İngiltere Sarayı karşısındaki dükkânından alınan zanlı için "Moralı Bakkal Yanaki diye haber virdiğim casus budır" diyecektir. Zanlılar tekrar hapse konulduktan sonra Bakkal Yanaki sorgu için bir başka yere alınacaktır. Ancak soruşturma esnasında 3-4 defa 80-100 değnek vurdurulup, çok şiddetli bir biçimde darp ve tehdit edildiği halde casus olduğuna dair herhangi bir itirafta bulunmayacaktır. Hal böyle olunca İspir ile yüzleştirilmesine karar verilmiştir. Ancak Bakkal Efendi Türkçe bilmediğinden bir de tercümana ihtiyaç duyulmuştur. Rumca bilen Müslüman bir tercümanın da bulunmasıyla nihayet üçü bir araya getirilmiştir. Mütercimin çevirisinden anlaşıldığı üzere İspir'in "mektupları beri sana getirmedim mi" şeklindeki hitabına Bakkal Yanaki "ben değilim" diye cevap vermiştir. Dolayısıyla yüzleştirilmelerinden de bir netice hâsıl olamamış, casus ve zanlı tekrar hapsolundukları yerlere iade olunmuşlardır. Kaimmakam Paşa'dan geç gelen yorum şu ki; adam herhangi bir itirafta bulunacak olsaydı, bunu o kadar şiddetli darbe ve korkunç tehditlerden sonra zaten yapardı.

Böyle neticesiz soruşturma ve kovuşturmaların ardından gündemi meşgul edecek olan ilk madde İspir'in "tanıdığım kimseler değildir" dediği diğer yedi kişinin durumu olacaktır. Düşünüldü ki serbest bırakılsınlar. Lakin mevzunun yayılmasının mahzuru aşikâr olduğundan salıverilmeleri uygun değildir kanaatine varıldı. Bereket versin ki hâlihazırda bir noksan dirhem bahanesi mevcuttu ve yine yetişti imdada. Bu bahane ile casusluğu sabitlenemeyenlerin 20-30 gün bir mahalle sürgün edilmeleri fikri ortaya atıldı. Ancak hayata geçirilmesi noktasında bu kez de III. Selim'den olur alınamadı: Bunlar serbest bırakılsalar olay dallanıp budaklanacaktır. Bundan dolayı birkaç gün daha hapiste alıkonulsunlar. Gerçek casuslar bulunduğunda ise hepsi katl olunsun.

"Kafirler nefy olsa yine sirişte virir. Şimdilik habisde ibka' oluna, sahh casusların refîkleri bulundukda cümlesi katl oluna"

KAİMMAKAM PAŞA!..

Görüldüğü üzere sarf olunan onca mesainin karşılığı başlanılan noktaya varmaktan fazla öteye geçememiştir. İspir'in ihbar ettiği casuslardan sadece birisi, Bakkal Yanaki ele geçirilmiştir, ancak onun da casus olup olmadığı yönünde şüpheler vardır. "O kadar işkenceden sonra casusluğunu itiraf ederdi" şeklinde bir beyanatta bulunan Kaimmakam Paşa o şüpheyi taşıyanların başında gelmektedir. Ancak Kaimmakam Paşa'nın şüpheleri kendisine yük olmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Çünkü İspir ile Yanaki hakkında; herkese ibret olsun diye biri Balık Pazarı'nda, diğe-

"Sübhân-Allah!
Kapudan Paşa tarafından gelen casus haber virdikten sonra tekrar suâl ve eziyete ne hâcet?
Geçen gün bunun tertib-i cezasını yazdım. Ancak şimdi olmasun,
Âsitânede olanlar fırar ider,
anları dahi Kapudan Paşa'dan gelen casusa buldurun,
bâ'dehû tertib-i ceza olunsun.
Henüz siz sâirleri aramıyorsuz,
bu iki kâfiri halâsa çalışıyorsuz.
Bu nasıl harekettir?
Allah lâyıkınızı versin!"

Hatt-ı Hümâyûn, 209/11131.

ri de Fener Kapısı'nda asılsın diyen III. Selim'in söz konusu karara varırken herhangi bir şüphe taşımadığını sezinlemek güç olmasa gerektir.

Sultanın emri gayet açık ve anlaşılırken Kaimmakam Paşa buna cevaben saraya takdim ettiği tahririnde kendisinden beklenilmeyecek olanı yapacak, infaza dair herhangi bir göndermede bulunmayacaktır. Sultanın emrine kulak asmayan bir tavır içerisinde İspir ile Yanaki arasındaki konuşma ve Yanaki'nin tomruk meclisine[12] atılması gibi hikâyenin önceki kısımlarına dair gelişmeleri anlatıp duracaktır. Hatta Yanaki ile birlikte tevkif edilmiş olan diğer 7 zimmînin casuslukla bir alakaları olmadığını, bu sebeple serbest bırakılmaları gerektiğini vurgulamaktan da geri kalmayacaktır. Nihayet infaz emrini göz ardı ederek, İspir ile Yanaki'nin soruşturmalarına işkencelerle devam edileceğinden bahsetmesi sultanı tam anlamıyla çılgına çevirmeye yetecektir. Nitekim III. Selim Allah'ın yarattıkları karşısında duyulan şaşkınlığı ifade etmek için kullanılan *"Sübhân Allah"* lafzıyla başlayacaktır gürlemeye: Kaptan Paşa'nın gönderdiği casus ihbar ettikten sonra tekrar sual ve eziyet etmeye hacet var mıdır? Geçen gün bunların cezalarını yazmadım mı? Siz şimdi olmasın, İstanbul'daki diğer casuslar firar eder, onları da İspir'e buldurup sonra cezalarını keselim diyorsunuz. Ama diğerlerini bulmaya değil, hâlâ bu iki kâfiri kurtarmaya çalışıyorsunuz. Bu nasıl bir harekettir? Allah layığınızı versin!

FERMAN SULTANIMINDIR...

Kaimmakam Paşa, III. Selim'in sert çıkışı karşısında bu kez savunma niteliğindeki tahririni saraya takdim eder. Sultan'ın "Allah lâyıkınızı versin" şeklinde olanı hariç diğer ifadelerini bir bir sıralayarak, bunların kendisi tarafından anlaşılmış olduğunu da beyan ederek söze ve savunmaya başlar. Ama daha savunmasının başında İspir'in asılmasına karşı olmadığını ifade ederken, yine üstü kapalı bir şekilde Yanaki'nin asılmasına taraftar olmadığını vurgulamaktan da geri durmayacaktır. Bazı gerekçelerle bu düşüncesindeki haklılığını da ispatlamaya çalışacaktır. Mesela İspir'in "biz 20-30 kadar zimmîleriz, ancak Moralı bakkaldan gayrisinin şahsını bilmem, ben mektupları ona virdim, bilir ise o bilir" şeklindeki ifadesi Kaptan Paşa'nın önemli dayanaklarından birisi olmuştur. Yanaki'nin asılması halinde İspir'in bahsettiği diğer casusların yakalanması için istifade edebilecek kimsenin kalmayacağını ifadeye çalışması, savunma telaşından mıdır bilinmez, Kaimmakam Paşa'nın Yanaki'nin casusluğuna sonunda inanmış olduğunu açığa çıkarmaktadır. Ya da III. Selim'in dediği gibi Yanaki'yi kurtarmaya çalışmaktadır. Kaimmakam Paşa'nın bahsettiği diğer hususlar ise üçüncü kez tekrar etme lüzumu duyduklarından başka bir şey değildir. Casusluğu ispatlanamayanların gözaltında bulundurulmasının herhangi bir fayda sağlamayacağı, İspir ile Yanaki arasında gerçekleşen diyalog tekrardan öteye geçemeyen maddelerdir. Belli ki Kaimmakam Paşa bunları anlatmaktan büyük bir haz duymakta veya sultanın kendisini anlamamış olduğunu düşünmektedir. Oysa, "Allah Allah dünki tahririnizi tekrar yazmak ne dimekdir" diyerek duyduğu şaşkınlığı gizleyemeyecek olan III. Selim'in "Güya ben anlamadım mı? Çünkü Moralı inkâr eyledi, bunun kabahati yok dimek istersiz" diye devam etmesi de Kaimmakam Paşa'nın anlaşılmama yönündeki endişelerini ortadan kaldırmaya yetecektir.

III. Selim'in müteakip satırlardaki sözleri ise Kaimmakam Paşa için yeni endişeler doğurmaya gebedir. Nitekim sultan, Allah'tan korkup infaza cesaret edememe gibi bir çekince varsa çaresini bulmak için durumun kendisine bildirilmesini istemiştir. Şayet böyle ise asılacak olanlara yazık da, bu devlete yazık değil midir? diye de sormuştur. Sultana göre siyaseten katl[13] kalkalı bütün işlere bir fesatlık bulaşmıştır. Oysa Osmanlıların düşmanlarına karşı geçmişte kazandığı zaferler ancak bu düzen sayesinde mümkün olmuştur. Belli ki Kaptan Paşa ve onun gibileri hiç tarih okumamışlardı ve onlar gibi korkaklar yüzünden devlet böyle kendi haline bırakılarak, güç bir duruma düşürülmüştü. III. Selim üç keskin satırla Osmanlı tarihini özetleyip, gelinen noktayı da böylece belirttikten sonra casuslarla ilgili emrinin icrasındaki ertelenişin uygunsuz bir davranış olduğuna dikkat çekerek, gerekenin yapılmasını Kaimmakam Paşa'ya bildirmiştir.

III. Selim'in bu gürleyişinden sonra Kaimmakam Paşa'yı herhangi bir ertelemeye veya farklı bir öneri ortaya atmaya teşebbüs ederken görmek elbette oldukça uzak bir ihti-

"Allah Allah!..
Dünki tahrîrinizi tekrar yazmak ne dimekdir?
Güya ben anlamadım mı?
Çünkü, Moralı inkâr eyledi,
bunun kabahati yok dimek istersiz.
Müslüman için böyle, kâfir için böyle dersiz.
Allah'dan korkub elinizden siyaset gelmez ise bana cevap virin, çaresini bulayım.
Zîrâ bu devlete yazık değil midir?
Siyâset kalkalı kâffe-i umura fesâd gelmedi mi?
Evâilde bu nizâm devlet ü düşmana galib olmak siyâset ile değil midir?
Hiç tarih okumadınız mı?
Hele bu mizâc ile devlet bir hâle girmiş ki hiçbir maddeye dokunulmuyor.
Sebep sizin gibi vehhâm ve cebân adamlar olmuşdır.
Çünkü diğer casusları buldurmayacaksız.
Böyle te'hîr abesdir, icrâ'sını idesiz"
Hatt-ı Hümâyûn, 209/11203.

maldir. Zaten Kaimmakam Paşa'dan alınan cevabi yazı da kendisinden muhalif bir hareket beklemenin ihtimal dâhilinde olmadığına işaret etmektedir. Nitekim Kaimmakam Paşa bu kez tekrardan uzak ve sultanın casuslarla ilgili vermiş olduğu hükmüne uygun olarak hazırlamış olduğu cevabi yazısında herkese ibret olunması için İspir ve Yanaki'nin Balık Pazarı ve Fener Kapısı'na doğru uzanan uzun yolculuklarının başlatılmış olduğundan bahsederken bu, aynı zamanda hikâyenin de sonu olmuştur.[14]

DİPNOTLAR

1 Tersâne-i Âmire kaptanlarından olan Girith Hüseyin Paşa Rumeli Beylerbeyiliği payesiyle 20 Nisan 1789'da kaptan-ı deryalığa getirilmiştir. Tayin tarihinden bir ay evvel vezâret payesiyle taltif edilmiştir. Kaptanlık müddeti 2 sene, 10 ay, 20 gün olan Hüseyin Paşa 29 Şubat 1792 tarihinde azledilmiştir. Azlinden sonra Bender muhafızlığıyla son vazifesi olan Trablusşam valiliğinde bulunup, orada da ölmüştür. Bkz. İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. (Osmanlı Devlet Erkânı)*, V, İstanbul 1971, s.222; Mehmed Süreyya, *Sicill i Osmanî. III*, Yay.Haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996, s.715.

2 "*Marinar*" ya da "*Marnel*" sınıfı "*gabyar*" denilen gemicilerle birlikte 18. asrın sonlarında, Küçük Hüseyin Paşa'nın kaptan-ı deryalığı sırasında teşkil olunmuştur. Vazifeleri yelkenlere bakmak ve yelkenleri açarak armaların intizamını muhafaza etmektir. Suluca ve Mora taralındaki Rumlardan başka Ermenilerden de *marinar* olarak donanma hizmetine alınanlar olmuştur. (Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s.487). Ayrıca İdris Bostan, Tersane'deki havuz inşasında çeşitli hizmetlerde çalışan Osmanlı tebaasından olan sanatkârlar arasında *marinar*'ların da bulunduğunu tespit etmiştir. (Bkz. İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2008', s.228).

3 *Kırlangıç*: Buharlı gemilerin icadından evvel harp gemisi olarak kullanılmış olan gemilerden birinin adıdır. Bu gemi "Karamürsel" adındaki çektirmeler türünün en küçüğü idi. Kürekleri iki veya üç kışı tarafından çekilirdi. Daima donanma maiyetinde bulunarak karakol hizmetini görürler, aynı zamanda keşif ve muhabere işinde kullanılırlardı. Ayrıca bu gemilerden nakliye işlerinde de faydalanılmıştır. Bkz. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. II*, İstanbul 1993, s.270; Bostan, *...Osmanlı Denizciliği*, s.338.

4 *Filika*: Daha ziyade harp gemilerinde bulunan, kürek veya yelkenle yürütülen güvertesiz kayıklara filika veya fıluka denilmiştir. 1621/1622 tarihli bir kayıtta Karadeniz filikalarında 9 kürekçi olduğu tespit edilmiştir. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı. XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, s.94.

5 *Şalope*: Küçük yelkenli ve ambarsız gemilerden olup muharebe işlerinde kullanılırdı; iki direkli ve yirmi yedi zirâ (arşın) olurdu. Her iki direğinde *sübye* denilen düz yelken vardı. On iki topla donatılmış olan bu gemide bir reis, iki reis muavini, bir yelkenci, bir kâtip, bir çavuş, bir kılavuz, beş humbaracı, yedi topçu ve kırk üç de kalyoncu bulunurdu. Bkz. Uzunçarşılı, *...Bahriye Teşkilâtı*, s.466.

6 BOA, *Hatt-ı Hümâyûn*, 210/11260; 29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791.

7 *Reşid Mustafa* (bazı kaynaklarda Mustafa Reşid olarak geçmektedir); Gedikli bir zaimin oğludur. Yağlıkçızâde Emin Paşa, kız kardeşini nikâhlayınca kendisini de kaleme almıştır. Reşid Mustafa kalemde yetiştikten sonra 1768/69'da hacegânlıkla İstanbul mukataacısı olmuştur. Enişteşinin yok edilmesinde hesaplarını doğruca vermekle kethüdâ kâtibi olmuştur. Bu görev; azil ve sürgünlerle dört kez kendisine tevcih olunmuştur. 1787/88'de ordunun çıkışında yeniçeri kâtibi, 1790'da *Sadaret Kethüdası (Kaimmakam)* oldu. 3 ay sonra azledildiği bu göreve Nisan 1791'de ikinci defa getirildi. 13 Eylül 1792'de azlolunup o sene tophane ve arabacılar nâzırı oldu. Çeşitli görevlerden sonra 20 Kasım 1808'de üçüncü dela sadaret kethüdası olmuştur. Ancak bu görevde yine çok uzun süre kalamamış, 40 gün sonra azlolunup Tuna defterdarı unvanıyla ordu tertibatına memur edilmiştir. Bundan sonra da birçok farklı vazifeye tayin olmuştur. Şubat 1819 da da hayatını kaybetmiştir. Kendisinden zeki, kavrayışlı, bilgili, cömert ve kerim bir şahıs olarak bahsedilmektedir. Köse olduğundan "Köse Kethüda" diye de şöhret bulmuştur (Reşid Mustafa Efendi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Süreyya, *Sicill-i Osmanî. V*, s.1383–1384.) Görüleceği üzere, bu casusluk hikâyesi Reşid Mustafa'nın kethüdalık vazifesini ikinci kez yürüttüğü sırada yaşanmıştır. Ayrıca Abdurrahman Şeref Efendi ve Enver Ziya Karal, III. Selim'e layiha sunanlar ve Nizam-ı Cedit ıslahatı için kurulan meclise katılanlar arasında sadaret kethüdası olan Mustafa Reşid Efendi'nin ismini de zikretmektedirler. Bkz. Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musahabeleri*, Ankara 1985, s.3; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları Nizam-ı Cedit (1789–1807)*, Ankara 1988', s.36.

8 Osmanlı ile Rusya arasında devam etmekte olan söz konusu savaş sırasında, Rusların kışkırtmaları ve yardımları ile Mora Yarımadası'nda bulunan Suluca ve Manya bölgesi eşkıyası çapulculuk faaliyetlerine girişmiş, bu doğrultuda temin edilen 15–20 kadar geminin komutası da Karakaçak adındaki haydutla birlikte *Lambro (Lambros Katianis)*'nun eline verilmiştir. Mustafa Nuri Paşa, bunların halka ve tüccar gemilerine büyük zararlar verdiğini, Rusya ile barış yapıldıktan sonra ortadan kaldırılmaları için Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa'nın görevlendirildiğini, paşanın da bu görevi layıkıyla yerine getirerek; gemilerinin kimilerini ele geçirip kimilerini yaktığı, haydutların büyük bir kısmını yakaladıktan sonra istihkâmlarını da yıkıp yerle bir etmiş olduğunu kaydetmiştir. Mustafa Nuri Paşa'nın Lambro hakkında vermiş olduğu bu bilgilerden başka Neşet Çağatay da bu korsanın Rusların hazırladığı plan üzere Osmanlılara 3-4 sene sıkıntı vermiş olduğunu, Mürted Adası'nı ele geçirdikten sonra içerisine top ve tüfekten başka 500 kadar muhafız koymuş olduğunu ve emrindeki gemilerle oralardan gelip geçen Türk erzak gemilerini yakalayıp götürdüklerini, kıyılardaki halka da tecavüz etmekten geri durmadıklarını kaydetmiştir. Lambro ve faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat. III-IV*, Yay. Haz. Neşet Çağatay, Ankara 1980, s.197,199.

9 Rusların Karadeniz'den başka Baltık Denizi üzerinde de egemenlik kurma emeli Rus ve Avusturya ordularının artan baskısı karşısında oldukça zor bir duruma düşen Osmanlı hükümetine İsveç ile müttefik olma zeminini yaratmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde iki devlet arasında 11 Temmuz 1789 tarihinde ortak düşmana karşı yardımlaşmayı öngören bir antlaşma imzalanmıştır. Ancak antlaşmanın imzalanmasından 6 ay kadar sonra, Şubat 1790'da İsveç, Rusya ile Varla Antlaşması'nı imzalayarak harpten çekilmiştir. (Bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi. I*, (Ilgı Kültür Sanat Yayıncılık). İstanbul 2008, s.300). Rus ordusunun İsveç'ten çekilip, Osmanlı'ya karşı savaşmak üzere merkez ordusuna katılmaya başlaması işte bu antlaşmadan sonra olacaktır.

10 BOA, *Hatt-ı Hümâyûn*, 211/11415; 29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791.

11 BOA, *Hatt-ı Hümâyûn*, 195/9700; 9 Rebiyülâhir 1205/16 Aralık 1790.

12 *Tomruk*: *Kamus*'da "Eski zamanlarda mücrimlerin ayaklarına geçirilen kütük" suretinde tarif edilmiştir. Vaktiyle hükümet dairelerinin bütün kapıları arkasında duran tomruklar; 4-5 m uzunluğunda, 40-50 cm çapında ağaç bir kütükten yapılmıştır. Bu kütüğün yuvalarına suçlunun ayakları sokulur, kilitlenirdi. Bazen de suçlunun başı dışarıda kalmak üzere bütün gövdesi tomruk içine konur, suçlu konuşturuluncaya kadar bunun içinde kalırdı. Zaman geçtikçe bu işkence aleti, işkence yerine kullanılan bir tabir olmuş, hapishanelere de tomruk adı verilmiştir. Nitekim İstanbul'da tomruk adıyla hapishaneler bulunduğu gibi Bâbıâli'nin (şimdiki vilayet hükümet konağı) karşısındaki binaya "Tomruk Dairesi" denilirdi. Dairenin başındaki memura da "Tomruk Ağası" denilirdi. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri.... III*, s.511; Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s.318; Bu çalışmayla ilgili vesikalarda geçen tomruk meclisi tabiriyle, tomruk kelimesinin mevzubahis anlamlarından sonuncusu, yani hapishane vurgulanmış olmalıdır.

13 III. Selim, "siyaset kalkalı" derken son zamanlarda, özellikle Lale Devri'nden itibaren siyaseten katlin uygulama sahasına aktarılmasına eskisi kadar istekli olunmadığını vurgulamak istemiş olmalıdır. Nitekim Osmanlılarda siyaseten katl meselesi üzerine en fazla mesaiyi sarf edenlerin başında gelen Ahmet Mumcu'nun tespitlerine göre; Osmanlı padişahlarının örfî siyaset yetkilerinin ortadan kalkması ancak II. Mahmud'un son zamanlarında başlamış ve Tanzimat devrinde tamamlanmıştır. Bkz. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara 2007, s.150.

14 BOA, *Hatt-ı Hümâyûn*, 191/9208; 208/1104; 209/11130; 209/11131; 209/11203; 29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791.

* Uzun süredir Osmanlı hamiliğini tanımış ve Osmanlı ordusuna önemli katkılar yapmış olan Kırım Tatar Devleti'nin Ağustos 1783'te Ruslar tarafından ilhak edilmesi üzerine Kırım'ın yeniden alınabilmesi ve Rusların Kafkas topraklarından atılabilmesi amacıyla 14 Ağustos 1787'de bu devlete savaş ilan edilmişti. Savaş ilanı Avusturya'ya değildi, ama Prusya'ya karşı destek sağlamak için Rusya ile ittifak yapan Avusturya da 19 Şubat 1788'de bu savaşa dâhil olacaktır. Dolayısıyla Osmanlı orduları iki cephede birden savaşmak mecburiyetinde kalmıştır. 1792 ye kadar süren bu savaşa nihayet veren antlaşmalardan 4 Ağustos tarihli olup, savaş öncesi durumun muhafazasını öngören Ziştovi Antlaşması Avusturya ile; Kırım'ın Rusya tarafından ilhakını ve Kuban nehrinin iki ülke arasındaki sınır çizgisi olmasını tanıyan 9 Ocak tarihli Yaş Antlaşması da Rusya ile imzalanmıştır. Kırım'ı geri almak için bu savaşa giren, neticesinde ise sınırlarının Dinyester ve Kuban'a kadar gerilediğini gören Osmanlılar için daha başka kayıplara da sebep olan bu harp ve mevzubahis antlaşmalarla ilgili oldukça ayrıntılı bilgi için bkz. Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, Çev: Hür Güldü, İstanbul 2008, s.31-92; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, V*, Ankara 1999, s.14-20.

DEVRÂN-I DERVÎŞÂN

17. YÜZYILDA DERLENEN BİR İLÂHÎ

FEZA TANSUĞ

Bu makalede, 1650'li yıllarda Topkapı Sarayı'ndaki Meşkhane'de görevli iken yüzlerce yaratının çevriyazımını yapan Ali Ufkî'nin divan musikisi tarihindeki önemine değinirken, **Mecmua-i Saz ü Söz**'*de yer aldığı halde çoğu araştırmacının gözünden kaçan bir ilâhînin Mevlevî musikisi dağarındaki yeri açıklanacak ve bu ilk notaya alınmış örneklerinden biri karşılaştırmalı olarak çözümlenecektir. Bu ilâhînin bir Mevlevî âyîninin parçası olduğu ortaya atıldıysa da hangi âyîne ilişkin olduğu bugüne değin belirlenememiştir.*

Divan musikisinin notaya alınan en eski örnekleri, musiki üzerine belli noktaları yazılı olarak göstermek için oluşturulmuştur ve musikinin yayılması ya da seslendirilmesi amacına yönelik değildir. 20. yüzyıla kadar musiki, günümüze ulaşan tek tük nota örnekleri dışında, büyük oranda işitsel olarak aktarılmıştır. Batı notasına benzer bir yöntemle yazılmış en eski derlemeler Ali Ufkî'ye aittir. 15. yüzyıl ile 17. yüzyıllara ait parçaları (1650 tarihli) derlediği çalışmalarında, sağdan sola doğru giden notalarla birlikte, Batı dizeğini ve Osmanlıca harfleri kullanmıştır (bkz. 1. nota). Ali Ufkî'nin kendine özgü notalama sistemi, ölümünden sonra bir daha hiçbir musikici ya da derlemeci tarafından kullanılmamıştır.

Asıl adı Wojciech Bobowski olan Ali Ufkî (1610-1675) Polonya kökenli bir musikiciydi. Osmanlılara esir düşüp İstanbul'a getirildiğinde Ali adını aldı, şiirlerinde de Ufkî mahlâsını kullandı. Sultan İbrahim ve IV. Mehmed'in hükümdarlığı sırasında Osmanlı Sarayı'nda 19 yıl boyunca musikiyle ilgili hizmet verdiği dönemde santur çaldı, beste yaptı ve divan ve halk musikileri derledi. Ali Ufkî'nin musikiyle ilgili üç elyazması
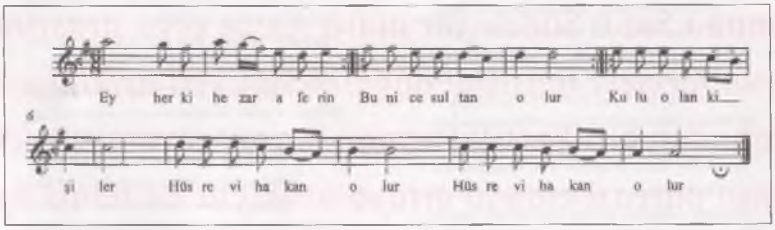

Mevlevî dervişleri.

Amadeo Preziosi.

Nota örneği 1: ***Beste-i kadîm*** **düğâh Mevlevî âyîninin üçüncü selâmında okunan "Ey ki hezâr âferîn, bu nice sultan olur" güfteli ilâhî (üstte).**

Ali Ufkî/*Mecmua-i Saz ü Söz*, s. 84.

Nota örneği 2: "Ey ki hezâr âferîn, bu nice sultan olur" güfteli ilâhînin çevrinotayazımı.

olup Türkiye'de en çok tanınan eseri *Mecmua-i Saz ü Söz*'dür.[1] Bu elyazmasında 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar uzanan dönemden parçalar bulunmaktadır.[2] Ali Ufkî, kulaktan duyarak öğrendiği musiki parçalarını notaya almıştır ve saray dışındaki bazı seslendirmeleri de kaydetmiştir. Ali Ufkî'nin derlemeleri bize, 17. yüzyıl ile çağdaş musiki edimini karşılaştırma olanağı tanıyor.

Bu makalede, 1650'li yıllarda Topkapı Sarayı'ndaki Meşkhane'de[3] görevli iken yüzlerce yaratının çevriyazımını (*transcription*) yapan Ali Ufkî'nin divan musikisi tarihindeki önemine değinirken, *Mecmua-i Saz ü Söz*'de yer aldığı halde çoğu araştırmacının gözünden kaçan bir ilâhînin Mevlevî musikisi dağarındaki yeri açıklanacak ve bu ilk notaya alınmış örneklerinden biri karşılaştırmalı olarak çözümlenecektir. Bu ilâhînin bir Mevlevî âyîninin parçası olduğu ortaya atıldıysa da hangi âyîne ilişkin olduğu bugüne değin belirlenememiştir.

Ali Ufkî, *Devrân-ı dervîşân-ı zevîyyü'ş-şân* (şanlı dervişlerin dönüşleri) başlığıyla bir ilâhîyi notaya almış ve *Mecmua-i Saz ü Söz*'de muhayyer faslı içine eklemiştir. Bu ilâhînin ilk çevrinotayazımını (*transnotation*) 1972 yılında Gültekin Oransay yapmış ve ilâhîyi 19. yüzyıla gelen biçimiyle karşılaştırmıştır.[4] Ancak Oransay üç *beste-i kadîm*'den söz ettiği halde parçanın hangi âyîne ait olduğunu belirtmemektedir. Ali Ufkî'nin notaya aldığı ilâhî, *beste-i kadîm* (eski beste) olarak bilinen düğâh Mevlevî âyînînin üçüncü selâm'ında yer alır. Bu ilâhî Ali Ufkî'nin müsveddelerinde yer almayıp yalnızca *Mecmua-i Saz ü Söz*'de bulunduğu için en erken 1650 tarihinde notaya alınmış olmalıdır.

Mevlevî âyînlerinin üçüncü selâm'ında okunan "Ey ki hezâr âferîn, bu nice sultân olur / Kulu olan kişiler hüsrev ü hakân olur" güfteli ilâhî, *Mecmua-i Saz ü Söz*'ün 84. sayfasında tek bir dizekte yer almaktadır (bkz. 1. nota). Ali Ufkî İstanbul'da bir Mevlevî âyîni seyretmiş, âyînde seslendirilen bu ilâhînin bestesinin ve güftesinin çevriyazımını yapmıştır. Ali Ufkî, Eflâkî Dede'nin 12 beyitlik şiirinin üç beytini atlayarak aktarmıştır. (bkz. yandaki kutu.)

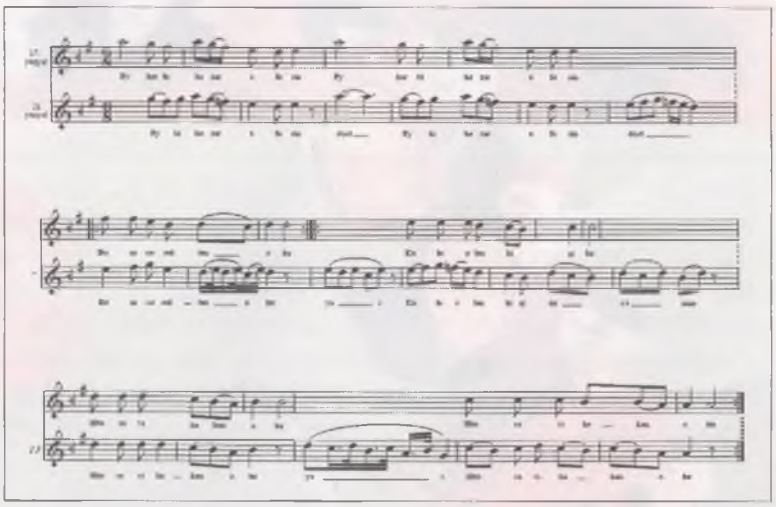
Ali Ufkî'nin notaya da aldığı bu parçanın türünü açıklarken Oransay şöyle yazar: "Başlığının da belirttiği gibi (Mevlevî) dervişlerinin dönüşlerine eşlik eden bir âyin parçasıdır. 19. yüzyıla kulaktan gelen ve Mevlevî âyîn-i şerîflerinin en eskileri olan (beste-i kadîm) düğâh, pencügâh ve hüseynî âyînlerin 3. selâmı başlarında bulunmaktadır."[5]

Gültekin Oransay, "Doçentlik Tezi"nde bu ilâhînin bir âyînin parçası olduğunu belirttiği halde, Cem Behar, ilâhîyi günümüze gelen ilâhilerle karşılaştırmadığı için Mevlevî âyînînin bir parçası olup olmadığından kuşku duymaktadır.[6] Cem Behar'ı referans alan İlker Binbaş gibi kimi yazar da ezgiyi karşılaştırmadıklarından aynı şekilde yanılgıya düşmüşlerdir.[7] *Devrân-ı dervîşân* hakkında bugüne kadar yapılan yorumlar eserin güftesine ilişkindir.[8] Yazarlar genellikle metinden yola çıkarak çıkarsamalarda bulunmuşlar, notaları karşılaştırmamışlardır. Hakan Cevher de bu ilâhînin çevrinotayazımını yaparken parçanın notalarını yanlış yazmış, ayrıca ilâhînin usûlünü belirleyememiştir.[9] Geleneksel olarak seslendirildiği biçimiyle ilâhî 6/8'lik yürük semai usûlünde notaya alınmıştır (bkz. 2. nota). Ali Ufkî'nin yazışı da, 21. yüzyıla gelen biçimi de yürük semai usûlündedir (bkz. 3. nota).

Mevlevî edebiyatından bu ilâhînin dokuz beytini Ali Ufkî Mecmua-i Saz ü Söz'de aşağıdaki gibi yazmıştır:

Ey her ki hezâr âferîn bu nice sultân olur
Kulu olan kişiler hüsrev ü hakân olur
Sen malına tapma gel köşk saray yapma gel
Şol dürüşüb yapduğun sonuca virân olur
Ayağının tozuna sürme çekmiş gözüne
Nesne görmez gözü kim vâlih ü hayrân olur
Şerbetünün katresin her kim içer cür'asın
Gönlü cevher dol' olur sînesi 'ummân olur
Sana derim ey dede salma divi dünyâda
Nefsi dîvi zabt iden dinde Süleymân olur
Her kim Molla Hünkâr'a inanuben yüz süre
Yohsul ise bay olur bay ise yohsul olur
Halikini isteyen dil halk ile olmuş değil
Halka gönül bağlayan sonuca pişmân olur
Eğ başını epsem dün ol günü iste bugün
Allahı bulan kişi emir-i 'âşıkân olur
Tutar isen buyruğun terk edesün ayruğun
Taşa demür toplayan sıdk ile imân olur

İlâhînin makamı ise *dügâh-î kadîm* (eski dügâh) olup bu makam bugün divan musikisinde kullanılan uşşak makamıdır. Ali Ufkî, ilâhînin seyrini muhayyer makamına uygun görmüş ve parçayı muhayyer faslına eklemiştir. Parçadaki sesler, muhayyer (la) ve hüseynî (mi) perdelerini belirtip dügâh (la) perdesinde kaldığı için parçanın makamı muhayyerdir. Bu makam gerek çıkışta, gerek inişte uşşak makamının çatkı perdelerini kullanır. Her iki makam da dügâh perdesinde dururlar.

Nota örneği 3: İlâhî'nin karşılaştırmalı çözümlemesi (17. ve 21. yüzyıllar).

Aşağıda dügâh Mevlevî âyînindeki parçanın günümüzdeki en son kaydından yaptığımız çevriyazımı yer almaktadır.[10] Ali Ufkî'nin notaya aldığı parçayı Konya Türk Tasavvuf Musikisi Topluluğu'nun yaptığı seslendirmeyle karşılaştırmalı olarak çözümlediğimizde (bkz. 3. nota) her iki parçanın da inici yapıya ve aynı aralıklara sahip olduğunu görürüz. Her iki parçanın genliği sekizlidir. Usul aynıdır. Parçaların kuruluşu da aynıdır (A B B' B'' B''').[11] Ali Ufkî bazı bölümleri eksik yazmıştır. Bugün söylenen "cânım", "dost" ve "yâr" gibi söz terennümleri Ali Ufkî tarafından yazılmamış, yalnızca güfteli bölümlerin notaları yazılmıştır. Ali Ufkî parçayı ikişer ölçülük beş söylem (*phrase*) halinde notaya almıştır (A B B' B'' B'''). Bunların son dördü birbirinden birer basamak aşağıya aktarılmış olduğundan bu eserin sekileme (*sequence*) yöntemiyle bestelendiğini söyleyebiliyoruz. Her iki parçadaki çalgısal eşlik de benzer olmalıdır. Âyînhanların seslendirdiği bu ilâhîler semâya eşlik etmektedir. "Ey her ki hezâr âferîn"in yukarıda açıklanan özelliklerinin hepsi, 17. yüzyıldan günümüze değin notaya alınmış tüm örneklerle aynıdır.[12] Böylece, Ali Ufkî'nin *beste-i kadîm* dügâh Mevlevî âyînini dinlediğinden emin olabiliyoruz.

Başka bir dikkat çekici nokta ise Ali Ufkî'nin notasının bir bölümünün, ilâhînin 21. yüzyıla gelmiş biçiminin çekirdek seslerinden oluşmasıdır. Ali Ufkî'nin notasındaki 3. ve 5. söylemler, bugün dinlediğimiz ezginin iskeletini oluşturan çekirdek seslerden kuruludur. Bu yapısal özelliği de bize ilâhînin ezgisinin dört yüzyıl boyunca nasıl bir değişiklik geçirdiğini gösterir. Ali Ufki'nin notaya aldığı ilâhînin yaklaşık bir çekirdek ezgiye sahip olan yapısı, ezginin ilk bestelendiği biçiminden pek az farkı olduğunu da göstermektedir.

Ali Ufkî, derlediği parçayı *Devrân-ı dervîşân-ı zevîyyü'l-ihsân* diye betimlerken bu ilâhînin hem çalındığını, hem söylendiğini, hem de raks edildiğini yani mutrib, âyînhanlar ve semâzenlerin varlığını belirtmektedir. Bu özellikler de ilâhînin Mevlevîlerce seslendirildiğini açıkça ortaya koyar. Ali Ufkî'nin yazdığı başlığı "şanlı Mevlevîlerin semâ âyîni" diye okumak da olasıdır.

Ali Ufkî'nin verdiği bu başlık doğrudan Mevlevîhane'yi ve Mevlevî musikisini çağrıştırmaktadır. Ali Ufkî bu Mevlevî âyînini Topkapı Sarayı'nda dinlemiş olabileceği gibi Saray dışında da yani bir Mevlevîhane'de de dinlemiş olabilir. Yani, Ali Ufkî, derlemeyi mahallinde yapmış da olabilir. Âyînin en sevilen Türkçe bölümünü notaya almıştır. "Ey ki hezâr âferîn", 19. yüzyıldan önce bestelenen tüm âyînlerdeki tek Türkçe metindir. Ali Ufkî, âyînin hangi bölümünün önem taşıdığını ve nelerin kaydedilmesi gerektiğini önceden biliyor gibidir. Ali Ufkî güfteyi doğrudan doğruya Mevlevîlerin ağzından yazmıştır. İlâhînin üstündeki açıklama notu bize, Ali Ufkî'nin o gün Mevlevî semâzenleri izlediğini, mutribi dinlediğini, âyînhanlara kulak verip parçayı notaya aldığını ve ilâhînin sözlerini de yazdığını işaret eder. Bu ilâhînin başka tarikatlarca kullanıldığını varsaysak bile, ilâhînin başka bir tekkede bu şekilde seslendirilmesi oldukça zordur. Bu özellikleriyle

Eski bir kartpostalda sema yapan Mevlevî dervişleri.

Nuri Akbayar Arşivi.

Santur, rebab, tanbur, ney, zilli def ve koro.

Levnî Surnâme-i Vehbî.

ilâhînin dügâh Mevlevî âyininin bir parçası olduğundan kuşku duyulmamalıdır.

Ali Ufkî *Mecmua-i Saz ü Söz*'de, bugün *beste-i kadîm* Mevlevî âyînlerinde seslendirilen en az üç âyin parçasının çevriyazımına yer vermiştir. Bunlardan biri yukarıda sözünü ettiğimiz "Ey her ki hezâr âferîn", bir diğeri "Şem'-i ruhuna cismimi pervâne düşürdüm" diye başlayan ilâhî, öbürü ise *beste-i kadîm* Mevlevî âyînlerinin üçünde de en son parça olarak seslendirilen son yürük semaidir.[13] Bunlardan başka, Ali Ufkî, Mevlevî musikisi dağarına 17. yüzyıldan sonra katılmış olsa bile, *beste-i kadîm* Mevlevî âyînlerinin başında ve sonunda çalınan peşrevlerden bazılarını da derlemiş olabilir.

Bestelendikleri makamın adı ile anılan âyînlerden ilk üçüne, bestecileri bilinmedikleri için *beste-i kadîm* denilir. Bu anonim eserler daha sonraki âyînlere örnek olmuş ve birçok âyînde bu ilk âyînlerin musiki yapısı kullanılmıştır. 17. yüzyıldan önce bestelenmiş olan pençgâh, dügâh ve hüseynî makamlarındaki bu âyînler birbirleriyle bağlantılıdır. Dügâh *beste-i kadîm*'in, üçüncü selâmı yürük semai'den sonra pençgâh âyîne bağlanır. Hüseynî *beste-i kadîm* ise birinci selâm'dan sonra dügâh ve üçüncü selâm'dan sonra da pençgâh âyîne bağlanarak tamamlanır. Dügâh âyîn gibi hüseynî âyîn de bugüne eksik olarak gelmiştir.

Bu nedenle, "Ey ki hezâr âferîn" günümüzde, bir başka *beste-i kadîm* olan hüseynî âyînin de üçüncü selâm'ında okunur. Ancak bu uygulamanın ne zamandan beri yapıldığını bilemiyoruz. Âyînlerin en geç 16. yüzyılda bestelendiğini göz önünde bulundurduğumuzda, her iki âyînin eksik olan bölümlerinin daha 17. yüzyıl gibi erken bir tarihte gözden düşüp yitirildiğini düşünmek yersizdir.[14] Demek ki, 17. yüzyılda bu ilâhînin yalnızca dügâh Mevlevî âyînînin üçüncü selâm'ında okunduğunu savlamak yanlış olmayacaktır.

Öte yandan, *Devrân-ı dervîşân-ı zevîyyü'ş-şân* parçanın adı olmadığı gibi, türü ya da biçimi de değildir. Ali Ufkî pek çok ilâhî derlediği halde bu parçayı "ilâhî" olarak göstermemiştir. Eğer Ali Ufkî, Mevlevîler yerine bu âyîni başka bir tarikattan dinleyip yazsaydı, parçayı "şanlı dervişlerin dönüşleri" diye betimlemezdi. Mevlevî musikisi, seslendirildiği özgül bağlama bağımlıdır. Eğer başka bir tarikat bunu seslendirmiş olsaydı, parça bağlamından çıkarıldığı için artık bir "ilâhî" olurdu ve Ali Ufkî de başlık ve tür olarak "ilâhî" yazardı. Aynı uygulamayı bir başka Mevlevî ilâhîsi olan "Şem'-i ruhuna cismimi pervâne düşürdüm"de de görüyoruz.[15] Ali Ufkî, bu parçaları Mevlevî musikisi bağlamının dışında notaya almadığı gibi, kendisinin seslendirmesi için de yazmamıştır. Ali Ufkî, Mevlevî âyînine ait olan bu eserleri yalnızca derlemek istemiştir. *Mecmua-i Saz ü Söz*'deki âyîn parçaları, Mevlevî âyînlerinin evrim sürecini anlamamızı kolaylaştırıp Mevlevî musikisinin en az 500 yıllık toplumsal tarihine ışık tutabilir. Araştırmacılar, bu eserlerin çözümlemeleriyle Mevlevî musikisindeki değişim olgusunu da irdeleyebilir.

Mecmua-i Saz ü Söz bazı araştırmacılar için önemli bir kaynak olmuştur. Ali Ufkî'nin derlemeleri ile ilgili müzikolojik çalışmalar, son yıllarda ortaya çıkan biyografik[16] ve tarihsel[17] incelemelerin gerisinde kalmıştır. Yayımlanan bu yeni çalışmalarda ayrıntılı musiki çözümlemeleri yapılmadığı için bulgular genellikle varsayımlardan öteye gitmemektedir. Bu nedenle, Oransay, Wright, Uludemir, Reinhard[18] ve Sanal'ın[19] çalışmaları bugün için hâlâ temel başvuru kaynağı olarak geçerliliğini korumaktadır.

Ali Ufkî'nin derlemelerinin hiçbiri Ufkî'nin yaratıcı yöntemlerine genel bir bakış olanağı tanıyacak eleştirel bir basımda yer almamıştır. Bu iki yazmanın bir bütün olarak incelenmesine ve değerlendirilip yayınlanmasına büyük bir gereksinim vardır. Böyle bir girişim Ali Ufkî'yi besteci olarak değerlendirme olanağı da sağlayacaktır. *Mecmua-i Saz ü Söz*'ün henüz tam olarak doğru bir çevrinotayazımının yapılmamış olduğu bilindiği için musikilerin çağdaş seslendirme edimi ve dağarı üzerinde herhangi bir etkisi de olmamıştır.

17. yüzyılda Osmanlı başkentindeki musikiciler, musikide büyük bir yaratıcılık sergileyerek imparatorluk süresince musikinin gösterdiği gelişmeyi etkilediler. 15. ve 17. yüzyıllar arasındaki dönemden günümüze nota ulaşmadığı için Ali Ufkî'nin derlemelerindeki birçok parça, önceki yüzyılların bestecilerine atfedilen, notaya alınmış en eski musiki örnekleridir. Ayrıca, Ali Ufkî'nin derlemeleri 17. yüzyıla atfedilen pek çok bestenin özgünlüğünü değerlendirmemize yardımcı olan önemli bir ölçüt de sağlar. Söz konusu besteler işitsel gelenekle ayakta kalmış ve nihayet 19. ve 20. yüzyıllarda belgelenmiştir. Hem metni açıklamak, hem de 17. yüzyıl Osmanlı/Türk musikisi edimi ile daha iyi bilinen 19. ve 20. yüzyıl musiki sistemi arasında bağlantı kurabilmek için, Ali Ufkî'nin taslak ve müsveddelerinin çevirisi ve çevrinotayazımı yapılmalıdır.[20] Ali Ufkî'nin yaptığı derlemelerin karşılaştırmalı çevirisi, müzikologlar ve Yakındoğu uzmanları için erken modern dönemdeki Yakındoğu sanat ve halk musikileri üzerine en önemli kaynakları sunacaktır.

FEZA TANSUĞ
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ,
ANTROPOLOJİ BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 Yazmanın tıpkıbasımı Türkiye'de 1976 yılında yayınlanmış, ikinci baskısı ise 2000 yılında yapılmıştır. Bkz., Şükrü Elçin, yay. haz., *Ali Ufki, Mecmûa-i Saz ü Söz*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. *Mecmua-i Saz ü Söz*'deki beş yüze yakın ilâhi, murabba, nakış, peşrev, raks, semâi, şarkı, tesbih, türkü, varsağı ve yelteme gibi türlerden oluşur ve bunların çoğu Osmanlıcadır. Arapça ve Farsça yazılmış bazı yaratılar da bu derlemeye alınmıştır. Ali Ufkî'nin Paris ve Londra yazmaları 19. yüzyıl öncesine kadar bilinen, hem Osmanlı makam geleneği ve dağarı, hem de diğer Yakındoğu sanat ve halk musikilerini içeren tek kaynaktır. Ali Ufkî'nin notaya alınmış derlemelerini içeren taslak defteri Fransa'da Bibliothèque Nationale'dedir. Paris yazması adlandırılmamıştır. Benzer parçalar iki antolojide de yer aldığı için Paris yazması *Mecmua-i Saz ü Söz*'ün "müsvedde"si olarak bilinir.

2 Feza Tansuğ, "Wojciech Bobowski (Ali Ufki) and His Collections of Instrumental and Vocal Works," *International Journal of Music in Turkey* 1997, 1 (2): 16-23. Ayrıca, bkz. Feza Tansuğ, Book Review: *Ali Ufki ve Mezmurlar* (Ali Ufki and the Psalter) (Cem Behar), *International Journal of Music in Turkey* 1997, 1 (1): 17-21. Ali Ufkî'nin derlemeleri dışında musikiyle ilgili bir diğer çalışması Türkçe Mezmurlar Kitabı, "Mezamir"dir. Ali Ufki son yıllarında 1562 Fransız Mezmurlar Kitabı'ndan 14 ilâhinin çevirisini yaptı. Türkçe Mezmurlar, 1990 yılında Cem Behar tarafından bugünkü Türkçeyle yazılmış ve çevrinotayazımı yapılmıştır. Bu kitap tanıtma yazısı Cem Behar'ın kitabını içerik ve yöntem açısından eleştirip Behar'ın yanlışlarını düzeltirken, çevrinotayazımı yapılan mezmurların Ali Ufkî'nin besteleri olmadığını örneklerle açıklamaktadır.

3 Ali Ufkî'nin saray betimlemesi için bkz., Stephanos Yerasimos ve Annie Berthier, yay. haz., *Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey in Anıları: Topkapı Sarayı'nda Yaşam*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002.

4 Gültekin Oransay *Ali Ufki ve Dini Türk Musikisi*. Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi [Y. 16566], 1972, s. 22-25. Ayrıca, bkz., Feza Tansuğ Record Review: "Uyan Ey Gözlerim/12 Sufi Hymns", *Middle East Studies Association Bulletin* 1993, 27 (1): 112-113. Bu yazıda, Oransay'ın "Doçentlik Tezi"nde notaya alındığı biçimiyle yorumlanan sufi ilâhilerini içeren "Uyan Fy Gözlerim" albümü tanıtılmaktadır.

5 Gültekin Oransay *Ali Ufki ve Dini Türk Musikisi*. Ankara Universitesi İlâhiyat Fakültesi Doçentlik Tezi, Ankara Universitesi İlâhiyat Fakultesi Kütüphanesi [Y. 16566], 1972, s. 24.

6 Cem Behar, *Saklı Mecmua: Ali Ufki'nin Bibliothèque Nationale de France'taki Turc 292 Yazması*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 69.

7 İlker Evrim Binbaş "Music in Samâ' of the Mavlaviyya in the Fifteenth and Sixteenth Centuries: Origins, Ritual and Formation," Anders Hammarlund, Tord Olsson ve Elisabeth Özdalga, yay. haz., *Sufism. Music and Society in Turkey and the Middle East* içinde, İstanbul: Swedish Research Institute, 2001, s. 67-79.

8 Bülent Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*. (2. baskı) İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003, s. 85. Ayrıca, bkz. Feza Tansuğ "Bülent Aksoy'un 'Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki Üzerine'" *Tarih ve Toplum* 1995, 24 (144): 56-61.

9 Hakan Cevher, yay. haz. *Ali Ufki: Hâzâ Mecmûa-i Saz ü Söz* (Çevriyazım-İnceleme). İzmir: Meta Basım, 2003. Bu yayında eleştirel notlar ve yorumlar yoktur. Bu yüzden, çalışmanın taşıdığı değere rağmen, hâlâ tam bir çevrinotayazımına gereksinim vardır.

10 *Mevlevi Âyinleri (Düşâh) Beste-i Kadîm*. Kompakt disk. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, Konya Türk Tasavvuf Müziği Topluluğu. Sanat Yönetmeni: Yusuf Kayya. Yapım: Konya Valiliği, Konya II Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2006. Bu parçanın karşılaştırmalı çözümlemesinde Gültekin Oransay'ın "Doçentlik Tezi"nde izlediği yöntem benimsenmiştir. Ali Ufki'nin yazdığı biçimiyle günümüze gelen biçimi kolayca karşılaştırabilmek için üstte Ali Ufki'ninki, altta da Konya Türk Tasavvuf Musikisi Topluluğu'nun seslendirdiği âyindeki aynı bölümün çevriyazımı koşut iki dizek halinde yazılmıştır. Ali Ufki'nin notası bir beşli yukarı aktarıldığından "fa" için diyez, ayrıca makamı muhayyer olduğu için "si"ye bemol eklenmiştir. Ölçü çizgileri çekilip "Ey her ki hezâr âferin" kesimi tekrar işareti kaldırılıp iki kez yazılmıştır. Ali Ufki'nin yanlışlıkla yazmadığı ikilik do ve bağlar eklenmiş, bütün süreler yarıya düşürülmüştür.

11 Gültekin Oransay, *Müzik Form Bilgisi*. Ankara, 1977.

12 Rauf Yekta, *Mevlevi Âyinleri*. İstanbul: İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, 1934, s. 286-287; Sadettin Heper, *Mevlevî Âyinleri*. (2. baskı) Konya: Konya Turizm Derneği Yayını, 1979, s. 24; M. Fatih Salgar, *Mevlevi Âyinleri: The Music of Divine Love*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008, s. 106-107.

13 Şükrü Elçin, yay. haz., *Ali Ufki, Mecmua-yı Saz ü Söz*. İstanbul: Millî Eğitim Yayınları, 1976, s. 196. Semainin çevrinotası için bkz. Hakan Cevher, yay. haz., *Ali Ufki: Hâzâ Mecmûa-i Saz ü Söz (Çevriyazım-İnceleme)*. İzmir, 2003, s. 634; Muammer Uludemir, *Mecmûa-i Saz ü Söz* (Çalgısal Semailerin Nota Çevirileri), İzmir, 1991, s. 22. Aynı semainin notası için bkz., Yalçın Tura, yay. haz., *Kitâbu 'İlmi'l-Mûsikî 'alâ vechi'l Hurûfât/Mûsikîyi Harflerle Tesbit ve İcrâ İlminin Kitabı* (Kantemiroğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, 2. cilt, s. 461. 17. yüzyıldan günümüze kadar gelebilen bir diğer divan musikisi kaynağı da Moldavyalı Prens Dimitrie Cantemir ("Kantemiroğlu", 1673-1723) tarafından yazılmış olan bu kitaptır.

14 Oransay gibi Feldman da Mevlevî âyinlerinin oluşumunu 16. yüzyıl kadar eskiye dayandırır. Bkz. Gültekin Oransay, *Musiki Tarihi*. Ankara, 1976; Walter Feldman, *Music of the Ottoman Court*. Berlin, 1996. Ayrıca, bkz., Walter Feldman, Structure and Evolution of the Mevlevî Ayîn. The Case of the Third Selâm," Anders Hammarlund, Tord Olsson ve Elisabeth Ozdalga, yay. haz., *Sufism. Music and Society in Turkey and the Middle East* içinde, İstanbul: Swedish Research Institute, 2001, s. 49-65.

15 Bkz., Gültekin Oransay *Ali Ufki ve Dini Türk Musikisi*. Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi [Y. 16566], 1972, s. 49-51. Ayrıca, bkz. Cem Behar, *Saklı Mecmua: Ali Ufki'nin Bibliothèque Nationale de France'taki Turc 292 Yazması*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 163-167. Behar'ın bu ilâhi hakkındaki yorumu gerçek dışıdır. İlâhinin 17. ve 20. yüzyıllardaki biçimi Behar'ın savladığı gibi farklı değil, aynıdır. Her iki notanın özgün çizgisi karşılaştırıldığında ilâhinin 300 yıl boyunca değişikliğe uğrayarak 20. yüzyıla geldiği kolayca anlaşılmaktadır.

16 Cem Behar, "Wojciech Bobowski (Ali Ufki): Hayatı ve Eserleri (1610?-1675)" *Musikiden Müziğe Osmanlı/Türk Müziği: Gelenek ve Modernlik* içinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 17-55.

17 Cem Behar, *Saklı Mecmua: Ali Ufki'nin Bibliothèque Nationale de France'taki Turc 292 Yazması*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

18 Ursula Reinhard, "Ist die türkische Volksmusik über die Jahrhunderte konstant geblieben?" *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri* içinde. Ankara, 1992, 3. cilt, s. 213-225.

19 Haydar Sanal, *Mehter Musikisi: Bestekâr Mehterler-Mehter Havaları*. İstanbul Millî Eğitim Basımevi, 1964.

20 Taslakları yorumlamak kolay değildir, ancak daha da önemlisi, herhangi bir yorumun bu taslaklardaki çok boyutluluğu yakalaması kolay olmayacaktır.

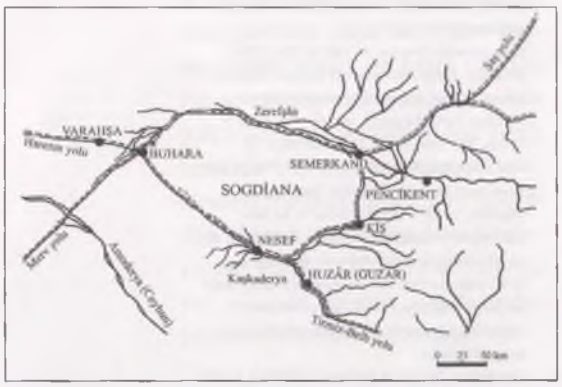
ARKEOLOJİK KAZI ÇALIŞMASI

GUZAR VAHASI YALPAK TEPE ŞEHRİ (ÖZBEKİSTAN)

YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM ÇEŞMELİ

İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Tarihi Ana Bilim Dalı'ndan İbrahim Çeşmeli ile Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Semerkand Bölümü Yahya Gulomov Arkeoloji Enstitüsü'nden Abdisabur Raimkulov başkanlıklarındaki ve İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Tarihi Ana Bilim Dalı'ndan Hande Çeşmeli yardımcılığındaki ekip tarafından Özbekistan'ın Kaşkaderya bölgesinde bulunan Karşi ve Guzar vahalarında, 2003 ve 2005'te gerçekleştirilmiş olan arkeolojik yüzey araştırmasında, Antik Çağ ve Orta Çağ dönemlerinden kalmış olan birçok yerleşimle birlikte, bölgede yer alan çeşitli dönemlere ait mimari eserler incelenmiştir.

Bu incelemeler sonucunda, bugüne kadar sistemli arkeolojik araştırmalar yapılmamış olan Özbekistan'ın güneyinde Kaşkaderya bölgesi Guzar Vahası'nda bulunan Yalpak Tepe Şehir Harabesi'nde, 2005 yılında ilk arkeolojik kazı çalışması, Özbek-Türk ortak ekibi tarafından başlatılmıştır. Şehrin fiziksel dokusunu, tarihini ve sosyo-kültürel yapısını aydınlatmaya yönelik başlatılan bu kazı çalışması, 2007 ve 2008 yıllarında da devam etmiş ve aynı yıllarda Guzar Vahası'nda yüzey araştırmaları da gerçekleştirilmiştir[1]. Şehirde yapılmış olan kazı çalışmaları ile vahada gerçekleştirilen yüzey araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Tarihi Ana Bilim Dalı'ndan Yrd. Doç. Dr. İbrahim Çeşmeli ile Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Semerkand Bölümü Yahya Gulomov Arkeoloji Enstitüsü'nden Dr. Abdisabur Raimkulov başkanlıklarında yürütülmüştür. Yalpak Tepe Şehri kazısı restorasyon-konservasyon çalışmaları ise İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Tarihi Ana Bilim Dalı'ndan Araş. Gör. Konservatör Hande Çeşmeli tarafından yürütülmüştür[2].

Orta Çağ'da Sogdiana Bölgesi İpek Yolu haritası.

A.Belenitskiy-I. Bentoviç-O.Bolşakov.

Antik Çağ ve Orta Çağ'da Guzar (Huzâr) Vahası'nın bulunduğu Sogdiana bölgesi ekonomik, kültürel ve siyasi anlamda belki de Orta Asya'nın kalbi durumundaydı (bkz. harita). Zerefşân ve Kaşkaderya vadilerini kapsayan Sogdiana toprakları, İpek Yolu'nun önemli kavşak noktalarından birinde bulunması,

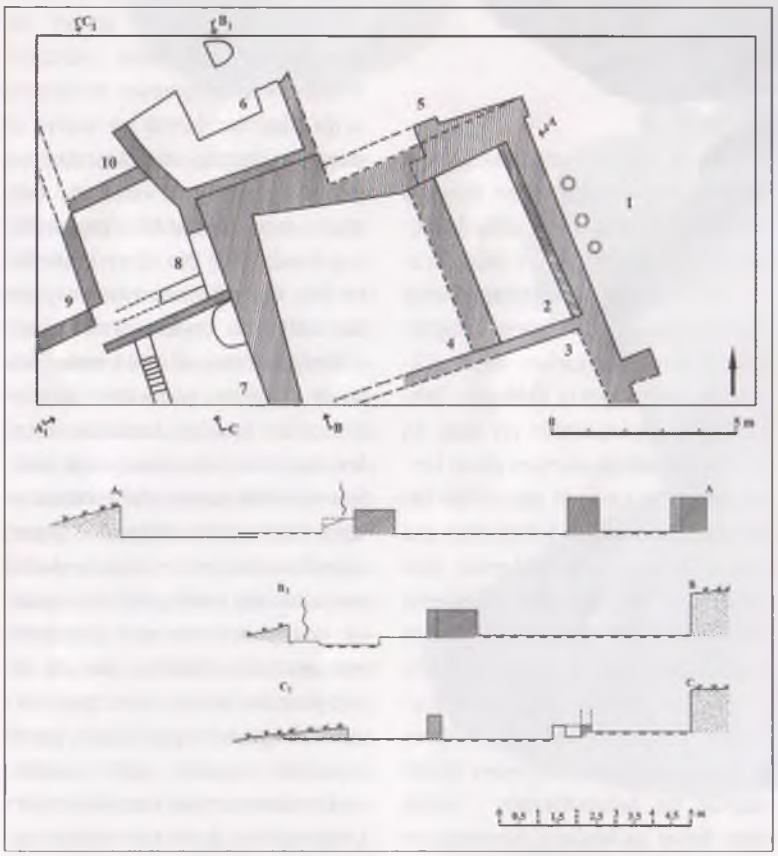

Fotoğraf 2: Yalpak Tepe Sarayı kalıntıları.

Fotoğraf İ. Çeşmeli.

zengin nehirler ve bunlara bağlı sulama kanalları ile beslenen verimli topraklara sahip olması, Harezm, Margiana (Merv Vahası), Baktriana (Toharistan) ve Fergana gibi bölgelerin merkezinde yer alması gibi ekonomik ve stratejik sebeplerden dolayı, tarih boyunca çeşitli toplulukların egemenliği altına girmiştir. Sogdiana'da Antik Çağ ve Erken Orta Çağ boyunca sırasıyla Akhaimenidler (M.Ö. 6-4. yüzyıl), Seleukoslar (M.Ö. 4-3. yüzyıl), Yunan-Baktria Krallığı (M.Ö. 3-2. yüzyıl), Kang-çüler (M. Ö. 2-1. yüzyıl), Kuşanlılar (1-3. yüzyıl), Sasaniler (3-5. yüzyıl), Eftalitler (5-6. yüzyıl), Batı Türk Hakanlığı (6-8. yüzyıl) ile Emeviler ve Abbasiler'in (8-9. yüzyıl) hâkimiyetleri görülmüştür. Bu dönemlerde, yerel Sogd kültürü yanında İran, Yunan, Çin, Hint, Türk ve Arap kültürleri de etkin rol oynamıştır[3].

Plan 1: Yalpak Tepe Sarayı planı ve kesiti 2005 ve 2007 yılı kazı dönemi.

Çiz. A. Raimkulov.

Fotoğraf 1: Yalpak Tepe Şehri'nin güneydoğudan görünüşü (yan sayfa altta).

Fotoğraf İ. Çeşmeli.

Plan 2: Yalpak Tepe Şehri'nin topografik planı.

Çiz. A. Raimkulov

Güney Sogdiana bölgesinde bulunan Guzar Vahası, Orta Asya'dan Hindistan'a uzanan İpek Yolu'nun önemli geçiş noktalarından biriydi. Orta Çağ'da, Sogdiana bölgesinde (Güney Özbekistan) bulunan Buhara-Nesef (Nahşeb) ve Semerkand-Kiş üzerinden kuzeyden gelen iki ana İpek Yolu, Guzar Vahası'nda kesişerek, güneye doğru Baktriana (Toharistan) bölgesindeki eski Tirmiz (Surhanderya / Güneydoğu Özbekistan) ve Baktria'ya (Belh / Kuzey Afganistan) uzanmaktaydı[4].

Günümüze kadar yeterli arkeolojik incelemeler yapılmamış olması sebebiyle, kültürel yapısı aydınlığa kavuşmamış olan Guzar Vahası'nda ilk ve tek ciddi çalışma, 1979 yılında N. Y. Nefedov'un farklı dönemlere ait yerleşim kalıntıları üzerinde gerçekleştirmiş olduğu yüzey araştırmasıdır. Bu çalışmayla ilgili hazırladığı raporunda, Yalpak Tepe Şehir Harabesi hakkında genel topografik bir bilgi de bulunmaktadır[5]. N. Y. Nefedov'un yayınlanmamış raporu, R. H. Suleymanov'un "*Drevniy Nahşab*" isimli kitabında genel olarak değerlendirilmiştir[6].

Doğusunda Hisar Dağları'nın uzandığı Yalpak Tepe Şehir Harabesi, Guzar Şehri'nin 10 km kuzeyindeki Koş Tepe Köyü'nün 2 km kuzeyinde, açık düz bir arazide tarım alanı içinde konumlanmaktadır (Foto. 1). Batısında Guzar Nehri'nin aktığı eski ticaret yolu üzerindeki yerleşim, kuzey-güney ve

Fotoğraf 3: Nahşeb tipi bronz sikke.

Fotoğraf İ. Çeşmeli.

batı-doğu yönünde uzanmakta olup, şehir ve kale kısımlarından oluşmuş iki bölümlü bir düzene sahiptir. Şehir, 200 x 250 m (güney-batı) ölçüsündeki bir alanı kaplamakta olup dörtgen planlı bir düzene sahiptir. Şehrin kerpiçten surları, 10 m yüksekliğe kadar ayakta kalmıştır. Şehrin kuzeybatı köşesinde yer alan, 65 x 65 m ölçüsünde dörtgen planlı kerpiçten kalesi ise 14 m yüksekliğe kadar ayakta kalmıştır. Şehrin dört ana kapısı bulunmakta, bunlardan ikisi güney surunda, diğer ikisi ise kalenin yanlarında yer almaktadır. Şehrin merkezinde 4,50 m yüksekliğindeki tepelik bir alanın dışında, şehir surlarının dibinden başlayıp merkeze doğru alçalarak devam eden eğimli alanlar da bulunmaktadır. Yalpak Tepe Şehri iki bölümlü kuruluşu ve plan şemasıyla, Araplar öncesi (8. yüzyıl öncesi) bazı Orta Asya şehirlerini hatırlatmaktadır (bkz. Plan 2)[7].

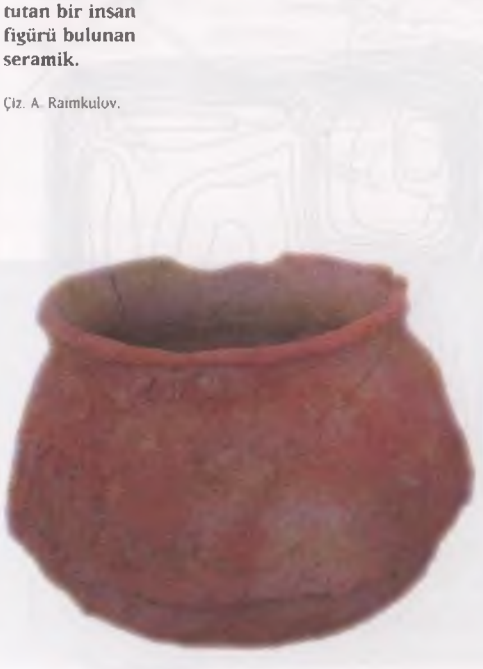
Şehrin 1,50 km güneyinde, iki tepeden oluşan eski Koş Tepe yerleşim harabesi (6-11. yüzyıl) ile şehrin 1 km güneybatısında ufak bir tepeden oluşan Mezar Tepe yerleşimi (1-7. yüzyıl) bulunmaktadır[8].

2005, 2007 ve 2008 yıllarındaki kazı dönemlerinde, Yalpak Tepe Şehri'nin merkezindeki tepelik alanın üst tabakasında çalışmalar sürdürülmüştür. Kazı çalışmaları sonucunda açığa çıkartılan büyük bir yapıya ait duvarları kerpiç ve pahsadan yapılmış 11 oda tespit edilmiştir (bkz. plan 1, foto. 2). Gündelik yaşam (No. 2-5, 8-10), kiler (No. 1) ve ibadethane (No. 6-7) gibi fonksiyonlar içeren bu odalarda, çeşitli eserler tespit edilmiştir (Foto. 4) . Bu eserler arasında çanaklar, çömlekler, kâseler, pithos'lar, testiler, kapaklar, tepsiler, kandiller, ağırşaklar, ocak ayakları ve ritüel kaplar gibi gündelik ve dinsel işlevi olan seramikler, pişmiş topraktan hayvan ve insan heykelcik parçaları, taş aletler, öğütme taşları, ok ucu, hançer ve orak gibi demir eserler, bronz sikkeler, işlenmiş ahşap parçalar, duvar resmi parçaları, aşık kemiğinden oyun taşları, pişmiş topraktan oyuncak, akik boncuklar ve kemikten amulet yer almaktadır[9]. Çıkan eserler, genel olarak form açısından Araplar öncesi Kaşkaderya bölgesi, yani Güney Sogdiana özellikle de Karşi Vahası buluntularıyla[10] paralellik gösterse de buluntular, Guzar Vahası'na has özellikler de taşımaktadır.

Yapıda tespit edilmiş olan farklı seviyelerdeki duvarlar ile sıkıştırılmış topraktan iki taban ve bazı ek duvarlar, yapının zaman içinde onarım geçirdiğini ve değişikliklere uğradığını göstermektedir[11]. Kimi duvarların önünde kerpiçten oturma sekileri de yer almaktadır. Yapının açığa çıkartılmış olan 400 m²'lik kısmından, yapının planı henüz netlik kazanmamıştır.

Buluntulardan yapının içinin duvar resimleri ile süslü olduğu anlaşılmaktadır. Dağınık olarak tespit edilmiş ufak boyutlu duvar resmi parçalarının bazılarından anlaşıldığı üzere, motif olarak bitkisel süslemelerin kullanıldığı görülmektedir. Orta Asya duvar resmi yapım geleneğindeki gibi kerpiç üzeri alabastr sıvaya uygulanmış olan motiflerde, kırmızı ve siyah renkler görülmektedir. Duvar resimlerinde fon beyazdır[12].

Buluntular bizlere Yalpak Tepe Şehri halkı inancının, Araplar öncesinde (8. yüzyıl öncesi) Sogdiana'da hâkim inanç sistemi olan Zerdüştlük olduğunu göstermektedir. Muhtemelen ibadethane olarak kullanılan iki odada (No. 6-7), kutsal ateşin yandığı yarım oval formlu, kerpiçten iki sabit sunak tespit edilmiştir. Ayrıca sunaklardan birinin (Oda No. 7) yanında, içi külle dolu kerpiçten bir kanal da bulunmuş-

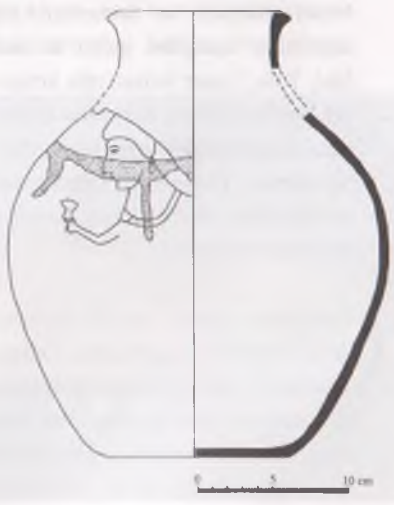
Fotoğraf 4: Seramikler.

Fotoğraf İ. Çeşmeli.

Çizim: Üzerinde kadeh tutan bir insan figürü bulunan seramik.

Çiz. A. Raimkulov.

Fotoğraf 5: Ritüel seramikler.

Fotoğraf I. Çeşmeli.

Fotoğraf 6: Stilize zoomorfik biçimli ritüel seramik.

Fotoğraf I. Çeşmeli.

tur. Yarım oval formlu sunakların kullanımı ve ibadethanelerin saray, konut ve kale gibi sivil yapıların içinde yer alması, Araplar öncesi Orta Asya mimarisinde yaygın olarak görülüyordu[13]. Ayrıca yapının çeşitli odalarından dinsel seramikler de tespit edilmiştir. Bu dinsel seramikler içinde, ağız kenarlarında testere dişi motifi bulunan açık formlu küçük kaplar yaygındır[14] (Foto. 5). Bu tip kaplar özellikle Araplar öncesi Karşi Vahası dinsel seramikleriyle yakınlık göstermektedir[15]. Bu ritüel kapların dışında, üzerinde ufak çıkıntılı bezemeler bulunan, stilize zoomorfik biçimli, ilginç bir dinsel seramik de tespit edilmiştir (Foto. 6). Bu dinsel seramikler, muhtemelen buhurdan olarak kullanılıyordu. Araplar öncesi Sogdiana bölgesinin hâkim inanç sistemi Zerdüştlük olmasına karşın, bölgede Budizm, Hinduizm, Maniheizm ve Nesturilik gibi inançları da görmek mümkündü[16].

Yalpak Tepe Şehri'nde bulunmuş olan ve Orta Asya sanatında karşılaşmadığımız, kolye olarak kullanılmış üçgen formlu kemikten amulet (her bir kenarı 2 cm uzunluğunda) üzerinde, simetrik olarak yerleştirilmiş üç yuvarlak motif bulunmaktadır[17] (Foto. 7). Bu yuvarlak motiflerin benzerleri, Orta Asya'da Araplar öncesine ait farklı formu ve fonksiyonu olan kemik eserlerde de karşımıza çıkmaktadır[18]. Yalpak Tepe amuletindeki yuvarlak motifler, muhtemelen gözü simgelemektedir. Üç gözlü amuletlerin kullanımı Asya, özellikle de Tibet ve Himalaya bölgesi kültürlerinde çok eskiden beri yaygındır. Dzi (gzi)[19] olarak bilinen ve ağırlıklı olarak silindir biçimli bu amuletlerin bazılarında, üç gözü simgeleyen, üç yuvarlak motif kullanılmıştır. Eski Hindistan'ın önemli destanlarından biri olan Mahabharata'da[20] belirtildiği gibi, Hinduizmin en büyük tanrılarından biri olan yok edici Şiva'nın (Mahadeva) atribülerinden biri de üç gözdür ve üç gözlü olarak betimlenmiştir[21]. Sogdiana bölgesinin hâkim inanç sistemi Zerdüştlük olmasına karşın, 6. yüzyıldan sonra bölgede Hinduizmin de etkisi olmuştur. Sogdça Budist ve Maniherist metinler[22] ile duvar resimlerinden[23] anlaşıldığı üzere, bazı Zerdüşt tanrıları (Zurvan, Adbag 'Ahura Mazda', Veşparkar 'Vayu'), kimi Hindu tanrıları (Brahma, Indra 'Sakra', Şiva 'Mahadeva') ile özdeşleşmiş ve onlar gibi betimlenmiştir. Zerdüştlerin rüzgâr tanrısı Veşparkar (Vayu), bir Hindu tanrısı olan Şiva'ya eşitti ve onun gibi betimleniyordu[24]. Örneğin Sogdiana bölgesindeki Pencikent'te, 7-8. yüzyıla ait bir duvar resminde, Şiva tipik atribüleri olan üç baş (yaratıcı, koruyucu ve yok edici görünüşleri), üç göz ve bir trident (ucu üç çatallı asa) ile betimlenmiş ve elbisesinin üzerinde de Veşparkar yazısı tespit edilmiştir[25]. Muhtemelen Yalpak Tepe amuleti üzerindeki üç yuvarlak motif, Araplar öncesi Erken Orta Çağ'da (5-8. yüzyıl), Sogdiana'da güçlü bir yeri olan Şiva'nın güneş, ay ve ateşi simgeleyen üç gözünü[26] temsil etmekteydi. Mahabharata destanında, Şiva'nın alnının üzerindeki ateşi simgeleyen üçüncü gözün, bütün canlıları korumak için yaratıldığı kaydedilmektedir[27]. Bilindiği gibi amuletlerin, geçmişte insanları kötülüklere karşı koruduğuna inanılırdı[28].

Kazının buluntuları arasında, üzerinde kadeh tutan bir insan figürü yer alan seramik, ilgi çekicidir (bkz. çizim). Seramik üzerine kazıma tekniği ile yapılmış olan insan figürü, baştan göğüs kısmına kadar betimlenmiştir. Figürün başı profilden verilirken, boynu ve göğsü önden tasvir edilmiştir. Figürün, elinde ayaklı kadeh tutan sağ kolu, ileri doğru uzanmıştır. Profilden tasvir edilmiş olan başı da aynı yöne bakmaktadır. Kadeh, başparmak ve işaretparmağı tarafından tutulmaktadır. Başında konik bir başlığı olan figürün, elips biçimli

küpesi de tasvir edilmiştir. Yüzünün detayları belli olan figürün hafif çekik gözleri, yay biçimli kaşları, hafif kemerli burnu, ağzı ve öne doğru çıkık çenesi belirgin bir biçimde tasvir edilmiştir. Figürün, boynu açıkta bırakan kıyafetinin sadece yaka kısmı, kavisli iki çizgi ile gösterilmiştir. Muhtemelen yarım bırakılmış olan tasvirdeki çizgiler, gayet primitif özellikler taşımaktadır. Araplar öncesi (8. yüzyıl öncesi) Orta Asya seramiklerinde, kazıma tekniği ile motif elde edilmesi yaygın bir uygulamaydı. Fakat bugüne kadar ele geçen kazıma tekniği uygulanmış seramiklerde, bu tür kadeh tutan insan figürü gözükmemektedir[29]. Fakat bu seramik üzerinde gördüğümüz, kadeh tutan insan figürü sahnesine benzer betimlemeler, Araplar öncesi Erken Orta Çağ (5-8. yüzyıl) Orta Asya duvar resimlerinde ve metal eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin eski Tirmiz yakınlarında, Balalık Tepe Şatosu'ndaki, 5-6. yüzyıla ait duvar resimlerindeki ziyafet sahnelerinde[30] ve bugün Ermitaj Müzesi'nde bulunan, 6-7. yüzyıla ait gümüş kâse üzerindeki ziyafet sahnesinde,[31] Yalpak Tepe seramiğindeki kadeh tutan insan figürüne benzer betimlemeler görülmektedir. Yalpak Tepe seramiğindeki insan figürünün başındaki konik biçimli başlık tipi, duvar resimleri ve heykeller[32] gibi çeşitli eserlerden anlaşıldığı üzere, Erken Orta Çağ'da (5-8. yüzyıl) Sogdiana'da yaygın olarak kullanılmaktaydı ve bu konik biçimli başlık kullanımı geleneği, muhtemelen Antik Çağ'dan Kuşanlılar zamanından (1-3. yüzyıl) kalmış gözükmektedir[33].

Bulunmuş olan Nahşeb tipi bronz sikkelerden (Foto. 3) ve çeşitli buluntulardan, tepenin Araplar öncesi Erken Orta Çağ'a (5-8. yüzyıl) ait üst tabakasında açığa çıkartılmış olan yapı, 5-6. yüzyıla tarihlendirilebilir[34]. Farklı dönemlere tarihlendirilmesine[35] karşın, genel olarak 5-6. yüzyıla tarihlendirilen Güney Sogdiana bölgesinde bulunmuş Nahşeb veya Kiş denilen sikkelerin[36] ön yüzünde, uzun saçlı bir hükümdar başının profilden görünüşü ile, değişik görüşler[37] olmasına rağmen henüz anlamı tam olarak tespit edilememiş Sogdça yazı bulunmaktadır. Bu tip sikkelerin arka yüzünde ise bir kahramanın bir hayvanla mücadelesi betimlenmiştir.

Batısında Guzar Nehri'nin aktığı eski ticaret yolu üzerindeki yerleşim, kuzey-güney ve batı-doğu yönünde uzanmakta olup şehir ve kale kısımlarından oluşmuş iki bölümlü bir düzene sahiptir. Şehir, 200 x 250 metrelik bir alanda dörtgen planlı bir düzene sahiptir; kerpiçten surları, 10 m yüksekliğe kadar ayakta kalmıştır.

Fotoğraf 7: Kemikten amulet.

Fotoğraf İ. Çeşmeli.

Tespit edilmiş mekânlardan ve çeşitli eserlerden anlaşıldığı üzere, şehrin prestijli bir konumu olan merkezinde açığa çıkartılmış olan yapı, muhtemelen saray fonksiyonu görmekteydi. Şehrin merkezinde saray bulunması fikri, eski Semerkand (Afrasiab / Özbekistan)[38] örneğinde olduğu gibi, Araplar öncesi Orta Asya şehirlerinde görülen bir durumdur.

Yalpak Tepe Şehri'nde tespit edilmiş buluntulardan,[39] muhtemelen Antik Çağ'da 1. yüzyılda Kuşanlılar zamanında gelişmeye başlamış olan şehirde hayat, 8. yüzyılın başlarına Arapların bölgeye gelmesine kadar devam etmiştir. Yerleşimin ticaret yolu üzerinde bulunması ve tespit edilmiş olan orak ve öğütme taşları gibi tarım aletlerinden, Sogdlu şehir halkının tarım ve ticaretle uğraştığını göstermektedir. Yalpak Tepe Şehri, vahadaki diğer Araplar öncesi yerleşimler ile karşılaştırıldığında, vahaya hâkim konumu, ana ticaret yolu üzerinde bulunması, boyutu, plan anlayışı, sistemli kuruluşu ve buluntularıyla, muhtemelen Antik Çağ ve Erken Orta Çağ'da vahanın merkez şehriydi[40].

Yalpak Tepe Şehri'nde ve bölgedeki arkeolojik çalışmalara önümüzdeki yıllarda da devam edilmesi amaçlanmaktadır.

İBRAHİM ÇEŞMELİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ,
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ,
TÜRK SANATI TARİHİ ANA BİLİM DALI

KAYNAKLAR

Ahdullaev, K. A., Rtveladze, E. V., Şişkina, G. V. (Ed.), Kultura i Iskusstvo Drevnego Uzbekistana (Katolog Vistavki) I-II, Vneştorgizdat, Moskova, 1991.

Ahun-Babaev, H. G., Dvorets İhşidov Sogda na Afrasiabe, Saraton-Hamar, Samarkand, 1999.

Albaum, L. İ., Balalık-Tepe, Akademii Nauk, Taşkent, 1960.

Barthold, V. V., Four Studies on the History of Central Asia I-III, (Çev. V. ve T. Minorsky), E.J. Brill, Leiden, 1962-1963.

Barthold, V. V., Moğol İstilasına Kadar Türkistan (Haz. H. D. Yıldız),Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990.

Baypakov, K.M., vd. (Ed.), Svod Pamyatnikov İstorii i Kulturı Respubliki Kazahstan, Nipi Pmk, Almatı, 2002.

Belenitskiy, A. M., Bentoviç, İ. B., Bolşakov, O. G., Srednevekovıy Gorod Sredney Azii, Nauka, Leningrad, 1973.

Belenitskiy, A. M., Monumentalnoe İskusstvo Pendjikenta, İskusstvo, Moskova, 1973.

Belenitskiy, A. M., Marşak, B. İ., "Çertı Mirovozzreniya Sogdiytsev 7-8 vv. v İskusstve Pendjikenta", İstoriya i Kultura Narodov Sredney Azii, Moskova, 1976, s.75-89.

Belenizki, A. M., Mittelasien Kunst der Sogden, E. A. Seemann, Leipzig, 1980.

Chakravarti, M., The Concept of Rudra-Siva Through the Ages, Motilal Banarsidass, Delhi, 2002.

Çeşmeli, İ., "Özbekistan'da Kaşkaderya Bölgesi Guzar Vahası'ndaki 2005 Yılı Kazı Çalışması", Arkeoloji ve Sanat, Sayı:123, İstanbul 2006, s. 45-66.

Çeşmeli, İ., "Sogdlularda Sosyo-Kültürel Yapı ve Sanat (Sogdiana / 5-8. Yüzyıllar)", Mimarlık ve Dekorasyon, Sayı: 161/02, İstanbul 2007, s.130-141.

Danielou, A., The Myths and Gods of India, Inner Traditions International, Rochester, 1991.

Ebbinghouse, D., Winsten, M., "Tibetan dzi (gzi) Beads" Tibet Journal, Sayı:13/1, Dharamsala 1988, s. 38-56.

Flood, G., An Introduction to Hinduism, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Ganguli, K. M., The Mahabharata of Krishna-Dwaipayana Vyasa, Bharata Press, Calcutta, 1883-1896.

Gureviç, L. V., "K İnterpretatsii Pendjikentskih 'Kapell' ", Kulturnie Svyazi Narodov Sredney Azii i Kavkaza, Nauka, Moskova, 1990, s. 67-89.

Harmatta, J. (Ed.), History of Civilization of Central Asia II, The development of sedentary and nomadic civilizations 700 BC to AD 250, Unesco, Paris, 1994.

Humbach, H., "Vayu, Siva und der Spiritus Vivans im Ostiranischen Synkretismus", Monumentum H. S. Nyberg I, Acta Iranica 4, Leiden-Teheran-Liege 1975, s. 397-408.

Ions, V., Indian Mythology, Paul Hamlyn, London, 1967.

Kabanov, S. K., Nahşeb na Rubeje Drevnosti i Srednevekovya (III-VII vv.), Fan, Taşkent, 1977.

Kabanov, S. K., Kultura Selskih Poseleniy Yujnogo Sogda III-VI vv., Fan, Taşkent, 1981.

Litvinsky, B. A., Guang-da, Z., "Historical Introduction", History of Civilization of Central Asia III, The Cross-Roads of Civilizations AD 250 to 750, (Ed. B. A. Litvinsky), Unesco, Paris, 1996, s. 19-34.

Litvinsky, B. A., Vorobyova-Desyatovskaya, M. İ., "Religions and Religious Movements II" History of Civilization of Central Asia III, The Cross-Roads of Civilizations AD 250 to 750 (Ed. B.A. Litvinsky), Unesco, Paris,1996,s. 421-448.

Marshak, M. İ., Negmatov, N. N., "Sogdiana", History of Civilization of Central Asia III, The Cross-Roads of Civilizations AD 250 to 750 (Ed. B.A. Litvinsky), Unesco, Paris, 1996, s. 233-280.

Nebesky-Wojkowitz, R., "Prehistoric Beads from Tibet", Man, Sayı: 52, 1952, s. 131-132.

Nefedov, N. Y., Kaşkadarinskaya Oblast Guzarskiy Rayon Svodka Pamyatnikov Arheologii, (yayınlanmamış araştırma raporu, Semerkand Arkeoloji Enstitüsü Arşivi), 1979.

Nilsen, V. A., Stanovlenie Feodalnoy Arhitekturı Sredney Azii (V-VIII vv.), Nauka, Taşkent, 1966.

Pugaçenkova, G. A., Rempel, L. İ, Vidayuşçiesya Pamyatniki İzobrazitelnogo Iskusstva Uzbekistana, Hudojestvennoy Literaturı, Taşkent, 1960.

Pugaçenkova, G. A., Iskusstvo Baktrii Epohi Kuşan, İskusstvo, Moskova, 1979.

Pugaçenkova, G. A., Şedevrı Sredney Azii, Literaturı i Iskusstva, Taşkent, 1982.

Rtveladze, E. V., "Coins from Kish. 3rd-2nd Century BC - 8th Century AD", Ēran ud Anērān (Ed. C. Matteo, R. Paola, S. Gianroberto), Libreria Editrice Cafoscarina, Venice, 2006.

Suleymanov, R. H., Drevniy Nahşab, Fan, Samarkand-Taşkent, 2000.

Tolstov, S. P., Drevniy Horezm, Mgu, Moskova, 1948.

Wallis Budge, E. A., Amulets and Superstitions, Dover Publications, New York, 1978.

Yatsenko, S. A., "The Late Sogdian Costume (the 5th - 8th cc. AD)", Ēran ud Anērān (Ed. C. Matteo, R. Paola, S. Gianroberto), Libreria Editrice Cafoscarina, Venice, 2006.

Zeymal, E. V., "Monetı Rannesrednevekovoy Sredney Azii", Srednyaya Aziya i Dalniy Vostok v Epohu Srednevekovya. Srednyaya Aziya v Rannem Srednevekove, (Ed. G. A., Brıkina), Nauka, Moskova, 1999, s. 192-207.

DİPNOTLAR

1 Özbekistan'da Kaşkaderya Bölgesi Karşı Vahası'nda 2003 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırması Türk-Amerikan İlmi Araştırmaları Derneği (American Research Institute in Turkey -ARIT) tarafından, Özbekistan'da Kaşkaderya Bölgesi Guzar Vahası Yalpak Tepe Şehri kazı çalışması, 2007 yılında T.C. Başbakanlık Türk İş Birliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) ile 2008 yılında T.C. İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP / Proje No. 2098) tarafından desteklenmiştir. Bu kurumlara desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

2 Çeşmeli, İ., "Özbekistan'da Kaşkaderya Bölgesi Guzar Vahası'ndaki 2005 Yılı Kazı Çalışması", Arkeoloji ve Sanat, Sayı:123, İstanbul, 2006, s. 45-66.

3 Barthold, V.V., Four Studies on the History of Central Asia I, (Çev. V. ve T. Minorsky), E.J. Brill, Leiden. 1962. s. 2-12; Harmatta, J. (Ed.), History of Civilization of Central Asia II, The development of sedentary and nomadic civilizations 700 BC to AD 250, Unesco, Paris. 1994; Litvinsky, B. A., Guang-da, Z., "Historical Introduction", History of Civilization of Central Asia III, The Cross-Roads of Civilizations AD 250 to 750, (Ed. B. A. Litvinsky), Unesco, Paris, 1996, s.19-33; Marshak, M. İ., Negmatov, N. N., "Sogdiana", History of Civilization of Central Asia III, The Cross-Roads of Civilizations AD 250 to 750 (Ed B.A. Litvinsky), Unesco, Paris, 1996, s. 233-258; Çeşmeli, İ., "Sogdlularda Sosyo-Kültürel Yapı ve Sanat (Sogdiana / 5-8. Yüzyıllar)", Mimarlık ve Dekorasyon, Sayı: 161/02, İstanbul 2007, s.130-133.

4 Belenitskiy, A. M., Bentoviç, İ. B., Bolşakov, O. G., Srednevekovıy Gorod Sredney Azii, Nauka, Leningrad, 1973, s. 183, fig. 76.

5 Nefedov, N. Y., Kaşkadarinskaya Oblast Guzarskiy Rayon Svodka Pamyatnikov Arheologii, (yayınlanmamış araştırma raporu, Semerkand Arkeoloji Enstitüsü Arşivi), 1979, s. 5-7.

6 Suleymanov, R. H., Drevniy Nahşab, Fan, Samarkand-Taşkent, 2000.

7 Tolstov, S. P., Drevniy Horezm, Mgu, Moskova, 1948, s. 112, 124, fig. 47, 67; Nilsen, V. A., Stanovlenie Feodalnoy Arhitekturı Sredney Azii (V-VIII vv.), Nauka, Taşkent, 1966, s.22-23, fig. 6; Pugaçenkova, G. A., İskusstvo Baktrii Epohi Kuşan, İskusstvo, Moskova, 1979, s. 23, fig. 17; Suleymanov 2000, s. 23, 33-34.

8 Nefedov 1979, s. 7-8, 12; Suleymanov 2000, s. 86.

9 Çeşmeli 2006, s. 51-65.

10 Kabanov, S. K., Nahşeb na Rubeje Drevnosti i Srednevekovya (III-VII vv.), Fan, Taşkent, 1977. fig. 27, 43; Kabanov, S. K., Kultura Selskih Poseleniy Yujnogo Sogda III-VI vv., Fan, Taşkent, 1981, s. 22-23, fig. 13-14, 35; Suleymanov 2000, fig. 142, 181-183, 194, 196.

11 Çeşmeli 2006, s. 56-58, 65, fig. 6-7.

12 Çeşmeli 2006, s. 64-65, fig. 29.

13 Gureviç, L. V., "K İnterpretatsii Pendjikentskih 'Kapell' ", Kulturnie Svyazi Narodov Sredney Azii i Kavkaza, Nauka, Moskova, 1990, fig. 26; Baypakov, K.M., vd. (Ed.), Svod Pamyatnikov İstorii i Kulturı Respubliki Kazahstan, Nipi Pmk, Almatı, 2002, s.102.

14 Çeşmeli 2006, s. 59, fig. 18.

15 Suleymanov 2000, fig.181-182 .

16 Barthold 1962, s. 9-10; Barthold, V. V., Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (Haz. H. D. Yıldız), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 195; Marshak, Negmatov 1996, s.253; Litvinsky, B. A., Vorobyova-Desyatovskaya, M. İ., "Religions and Religious Movements II" History of Civilization of Central Asia III, The Cross-Roads of Civilizations AD 250 to 750 (Ed. B.A. Litvinsky), Unesco, Paris. 1996. s.428; Çeşmeli, 2007, s.132-133.

17 Çeşmeli 2006, s. 60-61, fig. 22.

18 Belenitskiy, Bentoviç, Bolşakov 1973, s. 103-104, fig. 65-66; Baypakov, vd. 2002, s. 104.

19 Nebesky-Wojkowitz, R. "Prehistoric Beads from Tibet", Man, Sayı: 52, 1952, s. 131-132; Ebbinghouse, D., Winsten, M., "Tibetan dzi (gzi) Beads" Tibet Journal, Sayı:13/1, Dharamsala 1988, s. 38-56.

20 Ganguli, K. M., The Mahabharata of Krishna-Dwaipayana Vyasa, Bharata Press, Calcutta, 1883-1896, 13.140.

21 Ions, V., Indian Mythology, Paul Hamlyn, London, 1967, s. 43; Flood, G., An Introduction to Hinduism, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s.150; Chakravarti, M., The Concept of Rudra-Siva Through the Ages, Motilal Banarsidass, Delhi, 2002. s.37.

22 Humbach, H., "Vayu, Siva und der Spiritus Vivans im Ostiranischen Synkretismus", Monumentum H. S. Nyberg I, Acta Iranica 4, Leiden-Teheran-Liege 1975, s. 397-408.

23 Marshak, Negmatov 1996, s. 253.

24 Belenizki, A. M., Mittelasien Kunst der Sogden, E. A. Seemann, Leipzig, 1980, s.197-198.

25 Belenitskiy, A. M., Marşak, B. İ., "Çertı Mirovozzreniya Sogdiytsev 7-8 vv. v İskusstve Pendjikenta", İstoriya i Kultura Narodov Sredney Azii, Moskova 1976, s 78-79; Litvinsky, Vorobyova-Desyatovskaya 1996, s. 427.

26 Danielou, A., The Myths and Gods of India, Inner Traditions International, Rochester, 1991, s. 214.

27 Ganguli 1883-1896, 13.140.

28 Wallis Budge, E. A., Amulets and Superstitions, Dover Publications, New York, 1978, s. 1-33.

29 Çeşmeli 2006, s. 62-63, fig. 23-24.

30 Albaum, L. İ., Balalık-Tepe, Akademii Nauk, Taşkent, 1960, s. 128-155.

31 Pugaçenkova, G. A., Rempel, L. İ, Vidayuşçiesya Pamyatniki İzobrazitelnogo Iskusstva Uzbekistana, Hudojestvennoy Literaturı, Taşkent,1960, s. 145-146, fig. 176; Belenizki, 1980, fig. 15.

32 Belenitskiy, A. M., Monumentalnoe İskusstvo Pendjikenta, İskusstvo, Moskova, 1973, s. 16, Pugaçenkova 1979, s. 97, 105, 107, 215, fig. 111, 122, 124, 241; Belenizki 1990, s. 209, fig. 57; Pugaçenkova, G. A., Şedevrı Sredney Azii, Literaturı i Iskusstva, Taşkent, 1982, s. 128.

33 Yatsenko, S. A., "The Late Sogdian Costume (the 5th - 8th cc. AD)", Ēran ud Anērān (Ed. C. Matteo, R. Paola, S. Gianroberto), Libreria Editrice Cafoscarina, Venice, 2006.

34 Çeşmeli 2006, s. 56, 64-65, fig., 28.

35 Zeymal, E. V., "Monetı Rannesrednevekovoy Sredney Azii", Srednyaya Aziya i Dalniy Vostok v Epohu Srednevekovya; Srednyaya Aziya v Rannem Srednevekove, (Ed. G. A., Brıkina), Nauka, Moskova, 1999, s. 192-207.

36 Kabanov 1977, s. 96, fig. 16.3-4; Kabanov 1981, s. 76-79, fig. 40.3-5; Abdullaev, K. A., Rtveladze, E. V., Şişkina, G. V. (Ed.), Kultura i İskusstvo Drevnego Uzbekistana (Katolog Vistavki) II, Vneştorgizdat, Moskova, 1991, s. 39, fig. 420-421.

37 Rtveladze, E. V., "Coins from Kish. 3rd-2nd Century BC - 8th Century AD", Ēran ud Anērān (Ed. C. Matteo, R. Paola, S. Gianroberto), Libreria Editrice Cafoscarina, Venice, 2006.

38 Ahun-Babaev, H. G., Dvorets İhşidov Sogda na Afrasiabe, Saraton-Hamar, Samarkand, 1999,s. 21, fig.1.

39 Nefedov 1979, s. 6; Suleymanov 2000, s. 86; Çeşmeli 2006, s. 65-66.

40 Suleymanov 2000, s. 53, 64; Çeşmeli 2006, s. 66.

MAZİDE KALMIŞ ÜÇ KİTABEVİ

KANAAT KÜTÜPHANESİ, KOHEN HEMŞİRELER VE TÜNEL KİTAP EVİ

RIFAT N. BALİ

Bu makalede erken Cumhuriyet döneminde İstanbul'un kültür hayatında önemli yeri olan üç kitabevi ele alınacaktır. Bunlardan ismi en çok duyulmuş olanı Kanaat Kütüphanesi veya diğer adıyla Kanaat Kitabevi'dir. Kurucusu İlyas Bayar'dır. Beyoğlu'nun ünlü kitabevlerinden bir diğeri Cadde-i Kebir No. 483'te mukim S.H. Weiss Kitabevi'nin halefi Kohen Hemşireler Kütüphanesi idi. Bir diğer ünlü kitapçı da Aşkenaz Yahudisi İzidor Karon'un Tünel Kitabevi adıyla bilinen kitabeviydi.

Kanaat Kitabevi kurucusu İlyas Bayar (yukarıda) ve oğlu Yakub Bayar.

Çizimler: Bülend Şeren

İstanbul kültür hayatının en önemli mekânlarından olan kitabevleri hakkındaki mevcut bilgiler oldukça azdır. Bu bölük pörçük bilgilere ya Babıâli'yi konu eden hatıratlarda,[1] ya özel koleksiyoncuların arşivlerinde veya sahaflık tarihine gönül vermiş sahaf ve/veya koleksiyonculardarastlanmakta.[2] Bu makalede incelenecek olan kitabevleri hakkında daha geniş bilgilere sahip olunmamasının sebebi de bu bilgi ve belge eksikliğinden kaynaklanmaktadır.[3]

KANAAT KÜTÜPHANESİ-İLYAS BAYAR

İncelenecek olan üç kitabevinden ismi en çok duyulmuş olanı Kanaat Kütüphanesi veya diğer adıyla Kanaat Kitabevi'dir. Aynı zamanda hem kitabevi, hem de yayınevi olarak faaliyet gösteren bu müessesenin kurucusu, soyadı kimi zaman Bahar olarak da yazılan, İlyas Bayar'dır (1880-1945). Reşad Ekrem Koçu müellifi olduğu ünlü *İstanbul Ansiklopedisi*'nde İlyas Bayar'dan: "İkinci Meşrutiyet devri ile Cumhuriyet devrinin ilk yirmi yılı içinde Türkiye'nin tefekkür ve bilgi kanalı olan Ankara (Bâbıâli) caddesinin en büyük kitabcı-tâbii (editörü)"[4] olarak söz etmekte.

Bayar 1936 yılında bir mülakatta 1880 yılında İstanbul'da doğduğunu, 16 yaşında mesleğe atıldığını ve 1905 yılında Kanaat Kütüphanesi'ni kurduğunu belirtecekti.[5] Buna karşılık kuruluşunun ellinci yıldönümü vesilesiyle 1947 yılında yayınlanan Kanaat Kitabevi kataloğunda[6] ve de Bayar'ın vefatının ardından *Yeni Sabah* gazetesinde yayınlanan biyografisinde Kanaat Kütüphanesi'nin 1897 yılında tesis edildiği belirtilmekte.[7] Reşad Ekrem Koçu ise müessesenin 1898 yılında kurulduğunu yazmakta.[8] İlyas Bayar'ın vefatı nedeniyle *Son Posta* gazetesinde yayınlanan bir başka yazıda ise Bayar'ın Meşrutiyet'in ilanından, yani 1908 yılından, birkaç sene evvel Reşit Efendi Hanı'nın kapısında Kanaat Kütüphanesi'ni açtığı belirtilmekte.[9] Hal böyle olunca Kanaat Kütüphanesi'nin hangi yılda kurulduğu bilgisi tartışmalıdır. Şayet Kanaat Kütüphanesi 1897 yılında kuruldu ise İlyas Bayar'ın tesis tarihini neden 1905 olarak beyan ettiği meçhuldür. Akla gelen bir ihtimal bu tarihi kitabevinin kuruluş tarihi olarak değil, yayıncılığa başlama tarihi olarak belirtmiş olmasıdır. Bu muğlak durumda kuruluş tarihi, ancak şirketin İstanbul Ticaret Oda-

sı Arşivi'nde bulunması gereken dosyası incelendiği takdirde belli olacaktır.

Bayar, Babıâli'nin en önde gelen birkaç kitabevinden biri olması nedeniyle Maarif Vekâleti tarafından 1939 yılında düzenlenen Birinci Türk Neşriyat Kongresi'nde İstanbul kitabevlerini temsilen katılacak ve "yarım asra yakın tâbilik hayatımın bana verdiği tecrübeye güvenerek, neşriyatın dağıtma ve tanıtma şeklinin daha verimli bir hale ifrağı hakkındaki" düşüncelerini rapor halinde sunacaktır.[10]

İlyas Bayar 1938 yılında *Kitap ve Kitapçılık* dergisi ile yaptığı mülakatta faaliyetleri hakkında şu bilgileri verecekti:[11]

· Kitaphanenizi ne zaman tesis ettiniz?

· 1905'te.

· Şimdiye kadar tahminen kaç çeşit kitap tabettiniz?

· Dört bine yakındır.

· Neşriyatınızda bilhassa takip ettiğiniz hedef nedir?

· Milli kültürü kuvvetlendirecek ve tenmiye edecek olan ilim fen ve içtimaiyat sahasındaki neşriyatı daima hedef ittihaz ettim.

· Tabi'lik hayatınızda en ehemmiyetli saydığınız hâdise ve hatıranız nedir?

· Milli kültürü kuvvetlendirecek ve tenmiye edecek olan ilim fen ve içtimaiyat sahasındaki neşriyatı daima hedef ittihaz ettim.

· Tabi'lik hayatınızda en ehemmiyetli saydığınız hâdise ve hatıranız nedir?

· Meşrutiyeti müteakip, henüz tahtından indirilmemiş olan Abdülhamid'e karşı basmış olduğum *Mahkemei Kübra*, *Teşhiri İzmihlâl*, *Serveti Şahane* ve *Hakkı Millet* adlı kitaplardan dolayı iki gece zaptiye nezaretinde mevkuf kalmıştım.

· Türk irfanına belli başlı hangi noktalarda hizmet ettiniz?

· Bilhassa büyük tarih ve içtimaiyat sahasındaki neşriyatım ve muhtelif devirlerde, muhtelif lisanlarda çıkardığım lûgatlerle Türk irfanına daha fazla hizmet etmiş olduğumu sanıyorum.

· Bastığınız kitaplar içinde en çok satılanı hangisidir?

· Meşrutiyeti müteakip Ali Reşat merhumun *Fransa İhtilâli Kebiri*. Hüseyin Cahid'in *Türkçe Sarf ve Nahvi*, Fuat Köprülü'nün *Türk Tarihi* ve Cumhuriyet devrinde de yeni harflerle bastırdığım kitaplardan Bürhan Cahid'in *Gazi Mustafa Kemal* isimli eseri... Bundan maada çocuklara mahsus neşriyatım, muhtelif lisanlardaki lügatler. Faik Sabri'nin *Atlas*'ı. Molyer-Ahmet Vefik Paşa külliyatı ve sair bu sahadaki neşriyatım en çok satılanlardır.

· Meşhur kitap meraklılarından kimleri tanıdınız?

· *Zaman* gazetesi sahibi Velit Ebuzziya, Orman müfettişlerinden Mahfi, şimdi Devlet Şûrası Tanzimat Dairesi reisi bulunan İsmail Hakkı, Kültür Bakanlığı Talim ve Terbiye Heyeti azasından Ali Haydar. İnhisarlar Matbaası Müdürü Mahmut Ragıp ve daha maalesef isimlerini hatırlıyamadığım birçok zevat tanıdığım kitap meraklılarındandır.

· Memleketimizde en çok hangi eserler rağbet görüyor?

· Evvelce tarih ve edebiyata ait neşriyat daha ziyade rağbet görürdü, şimdi çocukları ve Cumhuriyet neslini teşkil eden gençliği alakadar eden ansiklopedik mahiyette kitaplar daha ziyade aranmaktadır.

· Yeni harflerin kabulünden sonra çıkardığınız en mühim eser nedir?

· En son ve en mühim eserimiz üçüncü cildi basılmakta olan *Fransızca-Türkçe Büyük Dil Kılavuzu* ile Hüseyin Daniş'in *Hukuki ve Medeni Lûğati*....

· Yeni harflerle neşriyatınız ne kadardır?

· Binden fazladır.

· Kısaca tercümei haliniz?

· İstanbulluyum. Elli altı yaşındayım. On altı yaşından beri Babıâli caddesindeyim. Şu halde hayatımın kırk yılı kitapçılık sahasında mesaimle geçmiştir.[12]

İlyas Bayar mesleki hayatında sıkıntılı anlar da yaşayacaktır. Ayrımcı ve keyfi tatbikatı nedeniyle gay-

rimüslim vergi mükelleflerini çok büyük sıkıntılara sokan Varlık Vergisi Kanunu'nun tatbikinden İlyas Bayar da zarar görecek, Reşad Ekrem Koçu'ya göre 400.000.-,[13] Kâzım Nami Duru'ya göre 600.000.-,[14] *Haber Akşam Postası* gazetesi muharririne göre 750.000.-[15] lira vergi ödeyecektir. Ankara'da İbrahim Berkalp adındaki kitapçıya *Almanca-Türkçe Büyük Lügat*'ı gizlice 16 liradan sattığı için de ihtikâr suçundan Milli Korunma Mahkemesi'ne verilecek ve hapse mahkûm olacaktır.[16]

İlyas Bayar 26 Ocak 1945 günü geçirdiği kalp krizinin ardından hayata veda edecek ve 28 Ocak Pazar

Kohen Hemşireler Kütüphanesi sahipleri Mazalto Cohen ve Eliza Benzimra.

Resim: S. Boczalı.

günü Knesset Israel Sinagogu'nda düzenlenen dini merasimden sonra Arnavuköy'deki aile kabristanına defnedilecektir.[17] Cenazede Basın Birliği İstanbul mıntıkası reisi Hakkı Tarık Us, gazete sahipleri ve Ankara Caddesi'ndeki bütün kitapçılar hazır bulunacaklardır.[18]

Vefatından sonra yayınlanan yazılar genellikle birbirinin benzeri biyografik bilgileri içermekte. Bunlar arasında Bayar'ın şahsiyetini ve faaliyetlerini değerlendiren yazılar çok azdır. Bu tür değerlendirme yazılarından ilki "bir muharrir" müstear adıyla *Haber Akşam Postası*'nda yayınlanan şu yazı idi:

"Kanaat kitabevinin kurucusu İlyas Bayar, yayın dünyamızın sayılı ve unutulmaz şahsiyetlerinden biridir. İşe bir iş adamı olarak başladı, büyük çapta bir "tâbi ve naşır", olarak devam etti, kâmil bir insan olarak öldü.

İlyas Bayar, kundura boyacılığından, mağaza süpürgeciliğinden, gazete müvezziliğinden, ayak satıcılığından başlayıp milyoner olan Amerikalı, Avrupalı ve Türk zenginleri serisine girebilecek tipte, sermayesiz iş hayatına atılan bir iş adamıydı. On para ile ticarete başladı ve terlemeden 750 bin lira Varlık Vergisi verebilecek kadar servet yaptı. Onun örnek iş hayatı başlı başına bir eserin konusu olmağa değer.

Tâbi ve naşir İlyas Bayar, ömrünün sonuna kadar, Türkiyenin görmediği çapta büyük ve faydalı eser çıkarmakta ısrar etmiş adamdır: Tarih, coğrafya, atlas, ansiklopedi ve seri halinde ilim ve edebiyat kitaplarından başka hiçbir şey basmamıştır. Kataloğunda bir tâbii utandırabilecek ve sırf kâr düşüncesile çıkartılmış tek eser bulunmıyan Kanaat kitabevi, Türk kültürünün yüksek menfaatile kendi menfaatini en iyi uzlaştırabilmiş sayılı müesseselerimizin belki de en başında gelir.

İlyas Bayar bir fâni için mümkün olabilecek derecede kâmil bir insandı. Hayatın kötü sürprizlerini ve sarsıntılarını tevekkül ve tebessümle karşılamasını bilirdi. Saadete ve felâkete müsavi bir bakışı vardı. En bahtiyar ve bedbaht anlarında, başı daima öne doğru biraz eğilmiş durur, yüzü gülümserdi. Bir tüccardan ziyade filozof edasile konuşur, içi anlayış ve müsamaha dolu bir insan olduğu gözlerinden bile anlaşılırdı. Bütün tâbi ve naşirler arasında en çok telif ücreti veren adamın İlyas Bayar olması onun insana da eser kadar değer verdiğinin delilidir. Muharrire karşı öyle fedakârlıklarına şahit olduk ki onun alelâde bir tüccar değil, manevî kıymetlere de bağlılık duyan bir idealist tarafı olduğundan şüphemiz kalmadı.

İlyas Bayar'ın Türk kültürüne hizmeti çok büyüktür ve bunun en açık delili Kanaat kitabevinin kataloğudur. Bir tâbi ve naşir için en büyük şeref ve ehliyet vesikası."[19]

Bayar'ın vefatından sonra oğulları Arslan ve Yâkub Bayar müesseseyi devralacak, okul kitabı, atlas ve sözlük yayınlamaya devam edeceklerdir. 1970'li yılların sonlarında yayınlarına ara veren Arslan Bayar kırtasiyeciliğe başlayacak, 1994 yılında vefat etmesinin ardından Kanaat Kitabevi kapanacak ve tasfiye edilecektir.[20]

KOHEN HEMŞİRELER

Beyoğlu'nun ünlü kitabevlerinden bir diğeri Cadde-i Kebir No. 483'te mukim S.H. Weiss Kitabevi'nin halefi[21] Kohen Hemşireler Kütüphanesi idi. Reşad Ekrem Koçu *İstanbul Ansiklopedisi*'nde bu kitabevinin tarihçesini şöyle anlatmakta:

"Beyoğlu'nun kuruluşu kırk seneye yaklaşmış meşhur bir kütüphanesi'dir; 1918'de İstiklâl Caddesi'nde 491 kapı numaralı dükkânda orta halli bir halı komisyoncusu olan Bohor Hayim Cohen'in evladları (Analarının adı Raşel Cohen) olan Mazalto Cohen (doğumu 1888) ve Elisa Cohen (doğumu 1896; evlendikten sonra Benzimra soyadını aldı) iki kız kardeş tarafından yalnız dört lira sermaye ve ırkdaşlarınca temin edilen yardımla tesis edilmiştir. Yabancı diller üzerine kitapçılık yaparlar. Son zamanlarda İstanbul editörlerinin basıp neşrettikleri eserleri de alıp satmaya başlamışlardır.

Cohen Kütüphanesi 1934'de yine aynı caddede 495 numaralı dükkâna taşınmışdır ki, halen de oradadır; İstiklal Caddesi'nin Tünel başı tarafında, Tünel'den çıkıldığına göre sağ koldadır; İsveç hükümetine ait bir gayrimenkuldür, son zamanlarda İsveç Konsolosluğu Cohen Kızkardeşlerini buradan çıkarmak istiyordu ki; İstanbul'un fikir hayatında kırk seneden fazla hizmet etmiş bir kütüphanenin yerinden atılması, pek mübrem sebepler yok ise diplomatik nezaketle pek bağdaşmayan hareket olsa gerektir.[22]

Her iki kız kardeş, işleri kitapçılık olduğu halde, doğup yaşadıkları İstanbul gibi bir beldede Türk edebiyatı ile meşgul olmadıklarından, Türkçe'yi avami ağız ile konuşurlar; ana dilleri ve Türkçe'den gayri Mazalto Cohen Fransızca, İngilizce; Almanca, İtalyanca, İspanyolca,

Rumca, Elisa Benzimra da Fransızca, İngilizce, İspanyolca bilir, her ikisi de kahve tiryakisidir; seyahati severler, güzel sanatlara, bilhassa resme derin alakaları vardır; kütüphanenin ağır yükü Mazalto Cohen'in üstündedir. Ev işleri ile uğraşamaz, o işler Elisa Benzimra'ya kalmıştır."[23]

Eliza'nın eşi Rafael Benzimra nadir ve antika kitap uzmanı Faslı bir Yahudi'ydi. Benzimra düzenli olarak Avrupa'ya seyahat eder, nadir kitap ticareti ile iştigal eden sahaflardan topladığı Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye ile ilgili kitap ve gravürleri Türkiye'ye getirirdi. 12-13 yaşındayken Kohen Hemşireler Kitabevi'nde işe başlayan Samuel Sapan yıllar sonra bir mülakat sırasında bu antika kitapların kimler tarafından satın alındığı sualine şu cevabı verecekti:

"Prof. Semavi Eyice, Prof. [Arif] Müfit Mansel aklıma ilk gelen isimler... Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi ve Arkeoloji Bölümleri de bu kitapların müşterileri idiler. Bir de sanata gönül verenler vardı... Örneğin o dönemde Beyoğlu'nda çok ünlü bir müessese olan Dekorasyon Mağazası'nın sahibi eski kitaplara meraklıydı. Bir gün, kitaplar yeni gelmiş, ben de kolilerden çıkarıyordum. [Antoine Ignace] Melling'in bir gravür kitabı gelmişti.[24] Bu çok ender bulunan renkli gravürlerden oluşan bir kitaptı. Tam ben bu kitabı kutudan çıkarırken, kendisi içeri girdi ve onu gördü. Hazine bulmuş gibi sevindi, coştu. Ben o anı hiç unutamam..."[25]

Kohen Hemşireler'den nadir kitap satın alan bir diğer koleksiyoncu 15 Ocak 1952 ila 16 Haziran 1953 tarihleri arasında Amerikan Büyükelçisi olarak Ankara'da görev yapan George C. McGhee idi. McGhee Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye konulu ihtisas kütüphanesini 1984 yılında Washington'daki Georgetown Üniversitesi'ne bağışlayacaktır. Büyükelçinin adını taşıyan bu koleksiyon için hazırlanan kataloğun önsözünde McGhee, kütüphanesini nasıl meydana getirdiğini anlatırken Kohen Hemşireler'den şöyle söz edecektir:

Tünel Kitap Evi.

Şalom gazetesi 5 Ekim 1995.

"İlk başta alımlarımın çoğu bir tek kaynaktan idi. İki Kohen kızkardeş ve bir erkek kardeşten oluşan İstanbul'daki küçük bir kitabevi: Kohen Hemşireler. Kohenler İstanbul'daki ve Şark'taki aile terekelerinden ve erkek kardeşin sık sık ziyaret ettiği Londra ve Paris'teki sahaflardan kitaplar satın alırlardı. O tarihte bu nevi kitaplar İstanbul'da daha çok satılmakta idiler. İstanbul Konsolosluğumuzun bir memuru olan değerli dostum ve meslektaşım Misis Betty Carp'ın yardımı ile tarih kitapları konusunda Türk [sahaf] piyasasını neredeyse boşalttım. Bir keresinde İstanbul'daki Britanya Başkonsolosu bir akşam üzeri geç vakitte telefon etti ve kitapları çok yüksek fiyatla satın aldığım için bana çıkıştı. Hakikatte 1984 fiyatları ile mukayese ettiğimizde alımlarımı oldukça ehven fiyatlara yapmaktaydım."[26]

Kohen Hemşireler'den söz eden bir diğer kişi yazdığı şehir rehberleri ve Robert Kolej'in tarihçesiyle tanınan ünlü Britanyalı yazar John Freely'dir. Freely Sabetay Sevi ile ilgili yazdığı kitabının giriş faslında Kohen Hemşireler Kitabevi'ne yaptığı bir ziyaretinden bahsederken Eliza Benzimra'nın en nadir ve değerli kitaplarını bir arka odada sakladığını yazar. Freely bu odadaki kitapları incelerken Richard Knolles'in 1610 yılında Londra'da yayınladığı *The Lives of the Othoman Kings and Emperors* ve Sir Paul Rycaut'un 1680 yılında gene Londra'da dördüncü baskısını yayınladığı *The Present State of the Ottoman Empire* kitaplarına rastladığından söz etmekte.[27]

TÜNEL KİTAP EVİ — İZİDOR KARON

Beyoğlu'nun bir diğer ünlü kitapçısı Aşkenaz Yahudisi İzidor Karon'un Tünel Kitap Evi adıyla bilinen kitabeviydi. Bu kitabevi Tünel Meydanı'nda idi. Kitabevinin bulunduğu yerde önce Hristodulo Konstantinidu'ya ait kitabevi, daha sonra Antoine Gérard'a ait Librairie des Écoles adıyla ünlenen kitabevi vardı.[28] İzidor Karon'un vefatından sonra Tünel Kitap Evi'ni devam ettiren kızı Elfi Alfandari kitabevinin tarihçesini şöyle anlatmakta:

"- Karon Kitabevi'nin kurucusu olan babam Strazburg'da doğdu ve Goldsmit Schule'ye öğretmen olarak tayin edildi. İstanbul'da öğretmenlik yaparken bir yandan da bütçesine katkıda bulunmak amacıyla "Cohen Soeurs", Cohen Hemşireler Kitabevi'nde çalışmaya başladı. Ancak o, onları fazla ticari buluyor, yeterince edebiyat dünyasını tanımadıklarını söylüyordu. Oysa babam bir entelektüeldi. Kendisi Alman dili ve edebiyatı hocasıydı ve her konusuyla ilgiliydi. Çok okurdu, 1923'te Cumhuriyet ilan edilip yabancı öğretmenlere çalışma yasağı konulunca babam öğretmenliği bırakıp çok sevdiği bir meslek olan kitapçılığa baş-

ladı. İlk dükkânını Galatasaray'a yakın bir yerde ünlü Foto Weinberg'in üst katında açtı: Deutsche Buchhandlung (Alman Kitabevi). Kısa zaman sonra fotoğrafçıda yangın çıktı ve babamın tüm sermayesi kül oldu. Daha sonra, zar zor toparlanıp, Tünel'de eski İstanbulluların çok iyi hatırlayacakları İ. Karon-Tünel Kitap Evi'ni açtı. 1923'ten 1967'ye kadar yani vefat edene kadar kendisi kitabevini çalıştırdı. 1967'de ben devraldım ve 1983'e kadar Karon Kitabevi'nin adını sürdürdüm.

ortalarına kadar babama geldiler. İstanbul'daki Alman Konsolosu Von Meinzingen de korkmayıp hep geldi (Von Meinzingen Hitler'e karşı yapılan suikastte görev aldı ve Naziler onu öldürdüler.)

Ama çoğunluk Almanya'nın sübvansiyone ettiği Nazi bir kitapçıya Kalinski'ye giderdi. Bizim dükkânımızla onunki arasında bir klâs farkı vardı. Babam ondan çok daha bilgili ve görgülüydü.

Reşad Ekrem Koçu:" Cohen Kütüphanesi 1934'de yine aynı caddede 495 numaralı dükkâna taşınmışdır ki, halen de oradadır; İstiklal Caddesi'nin Tünel başı tarafında, Tünel'den çıkıldığına göre sağ koldadır; İsveç hükümetine ait bir gayrimenkuldür, son zamanlarda İsveç Konsolosluğu Cohen Kızkardeşlerini buradan çıkarmak istiyordu."

Babam 1923'te bu dükkânı açınca çok tutuldu. O sadece Alman kitap dergi ve gazete satardı ve Alman kolonisi tarafından çok sevilirdi. Zira işinin ehliydi, müşterilerini tanır onların hangi tür kitaptan hoşlanacağını bilir, stokunu ona göre yapardı. Müşterisi dükkâna gelince: "Sizin için şu kitapları getirdim" derdi. Hem kitapçı, hem arkadaş, hem de bir tür "ayaklı ansiklopedi" idi. Kitabevine insanlar sadece kitap almaya değil, bir kültür alışverişi yapmaya da gelirdi. Her gün uğrayan müşteriler vardı. Onlarla edebi, siyasi sohbetler yapılır, yeni yayınlar hakkında tartışılırdı. Orası bir dost ocağı idi. İstanbul'un Almanca okuyan tüm entelektüellerinin uğrak yeriydi. 1933 yılına kadar bu böyle devam etti. Hitler başa geçince, Yahudi boykotu başladı. Almanlar, korkularından gelemiyorlardı. Bazıları vitrinden bir kaçamak bakış atar, belli-belirsiz korkak bir selam verir ve görülme telaşı içinde koşarak uzaklaşırlardı. Ancak bu arada çok tuhaf bir durumla da karşılaştık: Hitler'in Dışişleri Bakanı Van Ribbentrop'un kız kardeşi Ankara'da elçilikte çalışan bir diplomat olan Jeanke ile evliydi. Onlar korkmadıklarından harbin başından

1933'te İstanbul'daki Almanlar Kitap Evi'nden uzaklaşırken, çok daha iyi okuyan, yeni bir müşteri kitlesi gelmeye başladı. Almanya'dan kaçan profesörler bunların çoğunluğu bildiğiniz gibi Yahudi'ydi. Yeni dostlarımız çok daha kültürlüydü ve İstanbul'a üniversiteler kurmak için gelmişlerdi.

Ben o zamanlar çocuktum, onlara hep rastladım, çoğu ile dost oldum ve bu dostluklar onlar ölene kadar devam etti. Bu açıdan kendimi çok şanslı addediyorum. Halen Almanya'ya her gittiğimde çocukları beni ararlar, çünkü onlar arkadaşlarımdı ve ne de olsa onların burada yaşadıkları hayatın tek şahidi benim...

Bu profesörlerin hepsi babama gelirdi ama Prof. [Rudolf] Nissen, Prof. [Philipp] Schwartz, Prof. Tout, Prof. [Ernst] Hirsch, Prof. [Fritz] Neumark, Prof. [Clemens] Holzmeister aşağı yukarı her gün bize gelirlerdi.

Bu ünlülerin yanı sıra Almanya'dan canını zor kurtarıp hiçbir şeysiz kaçanlar da kitabevinin müdavimleri arasındaydı. Onlar gelir, saatlerce sıcakta oturur, Almanya'nın havasını, kültürünü bizde solur, gazetelerden aç kurtlar gibi haberleri okurlardı. Babam onlardan para almazdı. İstedikleri gibi gazeteleri okuyabilirlerdi.

Kitabevinde tıptan romana, gazeteye, çocuk kitaplarına kadar Almanca yazılmış her tür yayın bulunurdu. Bundan dolayı her kesimden insana rastlayabilirdiniz.

Babamın bilgisayar gibi müthiş bir hafızası vardı ve hemen istenilen kitabı bulup verirdi, stok da kendi beynindeydi. Harp süresince büyük zorluklar çektik çünkü kitap gelmiyordu, tek tük İsviçre'den ithal edebiliyorduk ayrıca alım gücü de çok zayıflamıştı.

Karon Kitabevi o dönemlerde Türkiye'de çok ünlü idi. Anadolu'da da bilinirdi. Evlenip, eşimin işi dolayısıyla Anadolu'ya gittiğimde Karon Kitap Evi'nin sahibinin kızı olduğumu söylediğimde tüm kapılar açılırdı.

Babam bir dönemin Almanca okurları için bir efsane gibiydi. İstedikleri kitabı kitabevinde bulabilirler veya getirtebilirlerdi. Kendisi ticari olmadığından ve kitaba meta olarak bakmadığından hep zarar ederdi. Kitabın üstündeki fiyatı, enflasyon da olsa devalüasyon da olsa hiç değiştirmez ve tabii sonuç zarar olurdu. Bir de şöyle bir anım var: Bir gün bir bey girdi ve vitrinde duran bir tıp kitabının fiyatını sordu. Babam 107 TL olduğunu söyledi. Adam "100 TL olsun, yuvarlak olsun" dedi. Babam cevap bile vermedi ve kitabı yerine koydu, diğer müşterilerle ilgilenmeye başladı. Adam anlamadı, kitabı yine istedi o zaman babam "kitapta pazarlık yapılmaz, siz kitapları sevmiyorsunuz, benim size satacak kitabım yok" dedi ve gerçekten de satmadı. Oysa o kitap kolay satılacak bir kitap değildi ve bizim maddi durumumuz tok satıcı olmaya müsait değildi.

Babam için kitabın manevi bir değeri vardı onları canlıymış gibi okşar, severdi. Hayatının sonuna kadar da kitap sevgisini hiç yitirmedi.

1967 yılında vefat edince benim ki-

tapçılık yapmaya hiç niyetim yoktu. Evliydim. İki çocuğum vardı ve kocamın çok iyi bir işi vardı.

Ben kitabevini kapatmayı düşünüyordum. O zamanlar Alman Kültür Ataşesi olan Dr. Anhegger, beni çağırdı ve bana "bu dükkânı sakın satma" dedi. Ben uğraşamayacağımı, babamın yaşadığı sıkıntıları yaşamak istemediğimi söyledim. Kendisi "Karon" isminin devam etmesi gerektiğini, bunun alelade bir kitabevi olmadığını, bir müessese olduğunu söyledi. "Sen satarsan oraya bir kebapçı gelir" dedi. Karon Kitabevi'nin İstanbul'daki kültür ortamındaki yerini ve kültürün devamı için orasının önemini uzun uzun anlattı ve beni ikna etti.

Ben onun sayesinde 20 yıl daha o kitabevi için çalıştım. Ancak ben, babam gibi idealist bir kitapçı değildim. Arada tabii zaman da değişmişti. Sadece Almanca kitap satmadım. İngilizce, Fransızca sattım.

İşe başlayınca şöyle bir eski kitapçılara baktım: Vecdi Bey vardı, babam vardı, onlar hep parasız öldüler. Ben idealizmi bir yana bırakıp bu işin ticaretini yapmaya yöneldim. Bu şu demekti: stok bulundurmadım. Sipariş üzerine kitap getirttim ancak çok iyi bir hizmet verdim. Üniversitelere kitap, dergi getirttim. Bir anlamda ben kitapçılık yapmadım, kitap ithal ettim. Bu büyük bir servis, hamallık işidir. Kocamda kitapçı eğilimi olduğundan, kitaplardan bir sevgili gibi söz ederdi. Onu bu yüzden çok tehlikeli bulurdum.

Son zamanlarda işini bırakıp sırf kendi zevkini tatmin etmek için bana yardıma gelirdi. 1983'te ekonomik şartlar güçleşti. Ben de yorulduğumu, emekliliğimi hak ettiğimi düşündüm. Kızım işi devam ettirmek istemeyince mecburen Karon Kitap Evi'ni kapattık. Şimdi orada bir büfe var.

Kitapçılık zor bir meslektir; herkes yapamaz. Nasıl herkes sanatçı olamazsa, herkes iyi bir kitapçı olamaz.

İyi bir kitapçı, kitabı sever, onunla duygusal bir bağı vardır ama aynı zamanda insanları da sever, onları dinlemesini bilir, ihtiyacı olduğu kitabı bulur, tabii bunu yapabilmek için iyi bir kültürel alt yapısı olması, çok okuması, katalogları çok dikkatlice taraması gerekir ve bütün bu zahmetlere katlanırken de fazla bir kâr beklemez. Onun için en büyük zevk yeni gelen kitap kolilerini açmak, o yeni kitap kokusunu içine sindirmek, kitapları okşamak, yerleştirmek, tüm yenilikleri takip etmek ve okumak, okumak..."[29]

Elfi Alfandari ve yönettiği kitabevini hatırlayan bir kişi İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden Gerhart Kegel'dir. Kegel hatıralarında Elfi Alfandari'den şöyle söz edecektir:

"Bundan ötürü öğrencilerime metinler temin eden Yahudi kitapçı Bayan Elfi Alfandari ile tanışmış olmam, benim için özel bir önem taşıyor. Küçük dükkânında bütün dünyanın iplerini elinde tutuyormuş gibi görünen bu kadına büyük bir hayranlık besliyorum. Kendisi bir düzine dili akıcı bir şekilde konuşuyor ve dünyanın herhangi bir yerinden en kısa sürede temin edemeyeceği hiçbir kitap yok. Nazi döneminin dünya çapındaki iç savaşında onunla aynı saflarda yer almamız bizi hızla birbirimize yakınlaştırdı; ayrıca onun yüzünden Yahudi tarafgirliğim daha da kuvvetlendi, hatta bir tutku halini aldı. Bayan Alfandari'nin kocası 1492'den itibaren "en Hıristiyan krallar" tarafından takip edilen, öldürülen veya kovulan, sonra da "kâfir" Osmanlı sultanları tarafından kucak açılan bir Sefarad (İspanyol Yahudisi) – bu, dünya tarihinin Avrupalılar tarafından pek de bilinmeyen bir boyutudur. Bu ender rastlanabilecek kadınla aramdaki bağın bu güne dek kopmamasından ötürü kendimi talihli addediyorum."[30]

RIFAT N. BALİ
BAĞIMSIZ ARAŞTIRMACI

DİPNOTLAR

1 Örneğin M. Orhan Okay, *Bir Başka İstanbul*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2007, 2. baskı, s. 293-323.
2 Emin Nedret İşli, "Kitapçılar", s. 689-700, *Geçmişten Günümüze Beyoğlu*, Cilt II, Beyoğlu Belediyesi ve TAÇ Vakfı, İstanbul, 2004 içinde.
3 E. Nedret İşli, Kanaat Kitabevi hakkındaki bilgisini ve belgeleri cömertçe istifademe sundu. Kendisine müteşekkirim. Bu makalenin kısa bir hali Fransa'da Türkiye Mevsimi etkinlikleri kapsamında 1-2 Şubat 2010 günü düzenlenen "Le Livre dans l'Empire ottoman et la Turquie Contemporaine, facteur de modernité" (Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Çağdaş Türkiye'de Kitap: Modernite Faktörü) çalıştayında sunulmuş ancak yayınlanmamıştır.
4 Reşad Ekrem Koçu, "Ilyas Bahar Bayar", *İstanbul Ansiklopedisi*, 1960, Cilt 4, s. 2214.
5 "Kırk Yıllık Kitapçı!", *Kitap ve Kitapçılık*, Sayı 1, 1 İkinci kânun 1936, s. 21-22.
6 *Kanaat Kitabevi Yayınları Kılavuzu 1947*. (E. Nedret İşli Arşivi).
7 "Ilyas Bayar vefat etti", *Yeni Sabah*, 27 Ocak 1945.
8 Reşad Ekrem Koçu, "Ilyas Bahar Bayar", *İstanbul Ansiklopedisi*, 1960, Cilt 4, s. 2214-2215.
9 "Kanaat Kitabevi sahibi İlyas Bayar vefat etti", *Son Posta*, 27 Ocak 1945.
10 *Birinci Türk Neşriyat Kongresi 1-5 Mayıs 1939*. T.C. Maarif Vekilliği, Ankara, 1939. Tıpkıbasım Edebiyatçılar Derneği, Ankara, 1997, s. 379-382.
11 "Kırk Yıllık Kitapçı!", *Kitap ve Kitapçılık*, Sayı 1, 1 İkinci kânun 1936, s. 21-22.
12 "Kırk Yıllık Kitapçı!", *Kitap ve Kitapçılık*, Sayı 1, 1 İkinci kânun 1936, s. 21-22. Bu mülakata dikkatimi çeken sahaf dostum Emin Nedret İşli'ye teşekkür ederim.
13 Reşad Ekrem Koçu, "Ilyas Bayar", *İstanbul Ansiklopedisi*, 1060, Cilt 4, s. 2214.
14 Kâzım Nami Duru, "Örnek Bir Kitapçımız", *Bütün Türkiye*, Sayı 12, Mayıs 1951, s. 581-582.
15 Bir Muharrir, "Kanaat Kitabevinin kurucusu", *Haber Akşam Postası*, 31 Ocak 1945.
16 "Kanaat Kitabevi sahibi ihtikâr suçundan tevkif edildi", *Vatan*, 24 Temmuz 1943.
17 "Ilyas Bayar vefat etti", *Yeni Sabah*, 27 Ocak 1945.
18 "Ilyas Bayar", *Yeni Sabah*, 29 Ocak 1945.
19 Bir Muharrir, "Kanaat Kitabevinin kurucusu", *Haber Akşam Postası*, 31 Ocak 1945.
20 Robinbook, "Kanaat Kitabevi", 22 Aralık 2004, http://sozluk.sourtimes.org
21 *Annuaire Oriental, 1881*, s. 327.
22 Kohen Hemşireler 1918 yılından beri bulundukları bu dükkânı 1963 yılında terk etmek zorunda kalacaklardır. Bkz. Sture Theolin, *İstanbul'da Bir İsveç Sarayı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, [2000], s. 126.
23 Reşad Ekrem Koçu, "Cohen Kızkardeşler, Cohen Kütüphanesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, s. 3599-3600.
24 Melling (1763-1831) 18 yıl boyunca İstanbul'da yaşamıştır. En önemli eseri *Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore* kitabıdır. Söz konusu bu eserin tıpkıbasımı Ertuğ & Kocabıyık Publications tarafından 2003 yılında yayınlanmıştır. Melling'in Hatice Sultan ile olan yazışmaları da yayınlanmıştır. Bkz. Robert Anhegger, Jacques Perot, Frederic Hitzel, *Hatice Sultan ile Melling Kalfa*, çeviri Ela Güntekin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.
25 Teri Galimidi, "Kohen Hemşireler Kitabevi", *Şalom*, 11 Ekim 1995.
26 *The George C. McGhee Library. A Catalogue of Books on Asia Minor and the Turkish Ottoman Empire*, edited by Joseph E. Jeffs, with an introduction by Dr. Heath W. Lowry, Georgetown University library, Washington DC, 1984, p. VII.
27 John Freely, *The Lost Messiah*, Viking, Londra, 2001, s.1-3.
28 "Tünel Meydanı", *Hürriyet*, İstanbul, 23 Aralık 1999
29 Teri Galimidi, "İdealist bir kitapçı: İzidor Karon", *Şalom*, 5 Ekim 1995.
30 Gerhart Kegel, *Der Lange Weg zu sich Selbst*, Kassel, 1998, s. 113.

HÜRRİYET ÂŞIĞI BİR OSMANLI-KÜRT AYDINI

MEVLANZÂDE RIF'AT BEY

MURAT ISSI

İsmi birçok yerde anılmasına rağmen biyografisi hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Mevlanzâde Rıf'at Bey, II. Meşrutiyet ve sonrası dönemin önemli şahsiyetlerinden biridir. Bu çalışmadaki amacımız, Mevlanzâde'nin neredeyse hiç bilinmeyen 1908 öncesi yaşamından kesitler sunmak, Atina'da sürgünde iken çıkardığı* **Fâruk** *ve* **Cihâd** *gazetelerini okuyucuya tanıtmaktır.*

Serbesti sahibi Mevlanzâde Rıf'at Bey.

Kaynak: Serbesti, No:145, 29 Mart 1325

"Ben hürriyet âşığı bir adamım. Hem hürriyeti na-mahdut(sınırsız) görmek isterim ki, insanlığın ilerlediğine gerçekten kail(ikna) olayım".

(M.Rıf'at)

Süleymaniye Kürtlerinden[1] olan Mevlanzâde, Küçükçekmece'de doğmuştur. Bu kanıya varmamızı sağlayan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgedir.[2] Bu belgede, Mevlanzâde, kardeşinin doğum tarihinin tashihi için kayıtlı bulunduğu Küçükçekmece Kaymakamlığı'na başvuruda bulunmuştur. Böylelikle Mevlanzâde, bize aile kütüğünün bulunduğu yer hakkında ipucu vermiştir.

İstanbul'da kütüphaneler müfettişliği vazifesinde bulunan meşhur kütüphaneci Abdurrahman Nacim'in oğlu[3] olan Mevlanzâde Rıf'at Bey, Mekteb-i Hukuk-i Şahane mezunudur.[4] Mezuniyetinden sonra bir süre Matbu'at-ı Ecnebiye Kalemi'nde bulunmuş,[5] buradaki başarılarından dolayı terfi edilmesi için sadrazama yazı gönderilmiş[6] ve bin kuruş maaş tahsisiyle Beyoğlu Mutasarrıflığı Tahrirat Kalemi'ne,[7] ardından Sinop Cezaevi müdürü olarak Sinop'a tayin edilmiştir.[8]

Sinop Mutasarrıflığı'nın şikâyeti üzerine, 22 Ağustos 1895 tarihinde hakkında soruşturma açılmış ve Sinop'ta tutuklanmıştır. Sinop Mutasarrıfı Fazlı Bey'in bu şikâyeti önemlidir. Mutasarrıfın çaresizliğini, "şikâyet" dışında yapacak başka bir şeyi kalmadığını belirtip, eğer Mevlanzâde görevinden alınmaz ise kendisinin başka bir livaya mutasarrıf olarak atanmasını istemektedir. Fazlı Bey'e göre, "Mevlanzâde kayırma yöntemiyle bu göreve atanmış olsa da, namus ve sıfat-ı memuriyeti vikaye etmez." Telgrafta "yirmi beş yaşında Rıf'at namında birinin hapishane-i umumi müdürlüğüne tayin" edildiği ifade edilmiştir. Telgrafın gönderim tarihi 9 Eylül 1895 olduğuna göre Mevlanzâde'nin doğum tarihinin miladi 1869/18709 olması kuvvetle muhtemeldir.[10] Bu telgraf sayesinde Mevlanzâde'nin yaşıyla ilgili bir veri elde etmiş oluyoruz.

Bir süre Sinop'ta kalan Mevlanzâde, birdenbire önce Çorum'a,[11] ardından da Kayseri'ye sürülmüştür. Sürgün olmasına rağmen niçin tutuklandığını bilmeyen Mevlanzâde, Dahiliye Nezareti'ne telgraf üzerine telgraf yollamaya başlamıştır.[12] Bu sürgün, bir ömür yaşayacağı meşakkatli hayatının da başlaması demektir. Sürgün edilme nedeni hakkında iki gerekçe ileri sürülmektedir. Birincisi "uygunsuz hareketleri",[13] ikincisiyse V. Reşad taraftarı olmasıdır.[14] Bu konuda Mevlanzâde'nin verdiği cevap ise kesin ve nettir: "Abdülhamid devrinde, Sultan Mehmed Reşad Han Hazretleri'ne intisabımızdan dolayı on iki sene sürgünlerde, zindanlarda ölüm günleri geçirdik. Evimiz.., malımız talan edildi."[15]

17.12.1904 tarihli başka bir belgeye göre, Kayseri'de sürgünde iken, "boş bulunan Kayseri sancağı Müstantikliği'ne tayinini istida eden Mevlanzâde"nin kim olduğu anlaşılamadığından reddedilmiştir.[16] Bu

belge üç lef'ten oluşur. İki numaralı lef;[17] Ekim 1904 tarihinde telgraf olarak "Kayseri'den Ankara'da zat-ı sami-i vilayetpenahiye'ye Mevlan Rıf'at" imzasıyla yollanmıştır. 8 Kasım 1893 tarih ve "14 numerolu müstantiklik" seçmelerine "talib" olduğunu, bugüne kadar birçok hizmetleri geçtiğini, çok zor durumda olduğunu belirtmiş ve (devlete) "sadakatle ifa-i hizmet eyleyeceğine ve Kayseri'den bir yere gitmeyeceğine namus üzerine" söz vermiştir. Dahiliye Mektubi Kalemi'nden Ankara vilayetine ise üç ay sonra, 17 Aralık 1904 tarihinde konu ile ilgili telgraf çekil-

Atina'da çıkan *Cihâd* ve *Fâruk* gazeteleri.

Mevlanzâde ve Hasan Fehmi Bey birlikte **Serbestî** *gazetesini çıkarmak için 11 Aralık 1908'de başvuruda bulunmuşlar ve ilk sayısını 13 Aralık 1908 tarihinde yayınlamaya başlamışlardır. Hasan Fehmi,* **Serbestî***'de fikirlerini özgürce kaleme alırken, 5 Nisan 1909 günü, Osmanlı'nın ilk basın şehidi olacaktır.*

miş, "boş bulunan Kayseri sancağı Müstantikliği'ne tayinini istida eden Kayseri'de ikamete memur Mevlan Rıf'at'ın hüviyeti anlaşılamadığından" diye belirtilip "Rıf'at ne vakit ve ne tarafın işarı üzerine Kayseri'de ikamete memur edildiğinin ve hal ve etvarı ne merkezdedir buralarının bil-vuzuh?" cevaplanması istenmiştir. Ama Mevlanzâde yılmamış, bu defa da kendisine durumunun kötü olmasından ötürü maaş verilmesi talebinde bulunmuş17, verilmesi gereken maaş Dâhiliye Nezareti'nce beş kuruş olarak kararlaştırılmasına rağmen ya sürekli gecikmeler olmuş ya da bir başkasına Mevlanzâde'nin maaşları verilmiştir.[18] Maaş ödemelerindeki bu düzensizlikler kendisini ekonomik olarak çok zor durumlarda bıraktığından, 21 Ocak 1905 tarihli dilekçede durumunun vahim olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır.[19] Durumunda herhangi bir düzelme gerçekleşmeyince 13 Şubat 1905'te durum tekrar Dahiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne bildirilmiş ve "Kayseri'de tutuklu bulunan Mevlanzâde Rıf'at Bey'e tahsis edilmesine rağmen Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinde bulunan Mehmed Sukut bin Ali ve Kani Efendi'ye yevmiye" olarak verildiği ve "28 Ocak 1905 tarihinden sene-i haliye Şubat'ı nihayetine (13 Mart 1905) kadar geçen müddete ait miktar olan iki yüz yirmi beş kuruşun nezaret-i acizi hesabına mahsuben vilayet-i mezkure(?) emvalinden ödenmesi" ne karar kılınmıştır.[20]

1908 Devrimi'nden sonra tüm siyasi mahkûmlar için çıkartılan aftan yararlanan Mevlânzade:[21]

"...bizi de binlerce siyasi mağdur gibi tam on iki sene hapisten hapise, sürgünden sürgüne sürüklendikten sonra son sürgün yerimiz olan Yemen'in San'a şehrindeki sefil yaşantımızdan kurtardı... Yemen'den; iki mazlum ile, senelerce San'a zindanında tüyler ürpertecek mahrumiyetler içinde yaşamış iki arkadaşla yola çıktık. Bu arkadaşlarımızdan biri Kasidecizade Ziya Molla Bey, diğeri Kemal Paşazade Sait Bey'di..."[22]

diyerek uzun yıllar beraber sürgün kaldığı iki arkadaşıyla birlikte Dersaadet'e doğru yol almıştır.

Sürgünlerden evvelki müdüriyeti de göz önüne alınarak kendisine maaş bağlanmıştır[23].

***Âkıl*, no.18, 2 Kanunuevvel 1918.**

Mevlanzâde'nin en önemli karakteristik özelliklerinden biri ifade özgürlüğüne olan inancıdır. 1908 Devrimi'ne mesafeli yaklaşmış, İttihat ve Terakki'ye alkış tutanlardan olmamış, Fedakâran-ı Millet Cemiyeti üyesi olup bu cemiyetin

sayısını 13 Aralık 1908 tarihinde yayınlamaya başlamışlardır.[30] Hasan Fehmi, *Serbestî*'de fikirlerini özgürce kaleme alırken, 5 Nisan 1909 günü, Osmanlı'nın ilk basın şehidi olacaktır.[31] Ertesi gün Mevlanzâde, muhterem dostu Hasan Fehmi için *Serbestî*'nin ilk sayfasında: "Serbestî-i matbuatın ilk kurbanı, ömrünü menfalarda geçirmiş olan evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna fatiha."[32] diye seslenmiştir.

31 Mart olaylarından yaklaşık iki hafta sonra hakkında tutuklama kararı çıkartılıp[33] *Serbestî* gazetesine ve matbaasına, çalıştığı büroya el konularak,[34] Mevlanzâde 10 yıllık sürgün cezasına çarptırılmıştır. Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi'nde İstanbul Divan-ı Harb'leri mahkûm olan kesânın üç kıt'a resmi listesi verilir.[35] Ve böylece Mevlanzâde'nin meşakkatli hayatının ikinci sürgün evresi başlamıştır.

Mevlanzâde'nin neredeyse ismiyle özdeşleştirdiği ve her koşulda çıkarmaya çalıştığı *Serbestî* gazetesi, kendisinin matbu'at yaşamındaki en önemli çalışmalarından biri olmuştur. Sürekli kesintilere uğramasına rağmen 770 sayı çıkabilen *Serbestî* hakkında ne yazık ki hâlâ akademik, bilimsel bir çalışma yapılmamıştır.[38]

Mevlanzâde, Mısır'dan Atina'ya İngilizlerin yardımıyla[39] geçmiş, *Fâruk*[40] ve *Cihâd*[41] adında iki gazete çıkarmıştır. Bu gazeteler, eklerde de belirttiğimiz gibi, birbirinin devamı niteliğindedir. *Fâruk* gazetesinin 3. sayısı ile *Cihâd*'ın 10. sayıları arasında tam 10 cuma günü vardır. Dolayısıyla *Fâruk* 3. sayıdan sonra kapanmış/kapatılmış ve hemen öbür hafta ise *Cihâd* çıkmıştır. Her iki gazete de haftalık olarak Cuma günleri neşrolmuşlar ve biçim, içerik konularında ise birbirlerinin aynısı gibidirler. Yunan hükümetinin baskıları sonucunda İstanbul'a dönerek polis müdürlüğüne teslim olan Mevlanzâde'ye, Divan-ı Harb-ı Örfi kararı gereğince Bursa'da ikamet mecburiyeti getirilmiştir. Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti zamanında çıkan af üzerine 29 Temmuz 1912'de İstanbul'a dönmüş ve *Serbestî*'nin İstanbul'daki ikinci dönem serüvenini başlatmıştır. Mevlanzâde'nin bu dönemle ilgili anlatımları önemlidir:

"Şerif Paşa'yla Paris'te anlaşmamız... bozulup Paris'ten Mısır'a dönünce, bizi takdir eden mürüvvet ve hamiyet sahibi kişilerin yardımlarına kavuştuk. Mısır'da *Serbestî*'nin yayınına başladık, 7 sayı kadar çıkarabildik... Hasımlarımız, zorlukların bizi yayınlarımızdan alıkoyamadığını, kararlılık ve vatanperverlere yakışır girişimle-

Mevlanzâde Rıf'at, 1922'nin Kasım ayında Osmanlı topraklarını son kez terke mecbur kalmış ve aynı yıl içinde İtalya'nın San Remo şehrine giderek, burada Sultan Vahideddin ile Kürtler konusunda görüşmüştür. Lozan Antlaşması'ndan sonra, yurtdışına sürülen 150 kişi arasında yer alan Rıf'at'ın son sürgün yeri Suriye olmuştur.

Mevlanzâde'nin yaşlılığında çekilmiş bir fotoğrafı (üstte).

Osmanlılar Ansiklopedisi, YKY, cilt II.

Mevlanzâde'nin birlikte çalıştığı Abdullah Cevdet.

Osmanlılar Ansiklopedisi, YKY, cilt I.

neşrettiği *Hukuk-ı Umumiye* gazetesinin[24] sorumlu müdürlüğünü[25] yapmıştır. Yine bu inancı doğrultusunda, Fedakâran'dan ayrılmış[26] ve gazetenin müdürlüğüne Hüsnü Paşazade Doktor Ali Sahib Bey getirilmiştir[27]. Mevlanzâde ve Hasan Fehmi Bey birlikte,[28] *Serbestî* gazetesini çıkarmak için 11 Aralık 1908'de başvuruda bulunmuşlar[29] ve ilk

rimize engel olamadığını görünce şiddeti, vicdansızlığa kadar ilerlettiler. Mısır Hıdivi Hazretleri 120.000 forma kadar bulunan basılı kitabımıza ve çeşitli evraklarımıza bedellerini ödemeden, hatta borçlarımızı kapatmadan el koyarak bizi Mısır'dan sınırdışı etti. Düşmanlarımızın bu kanun dışı kuvvet şiddet nedeniyledir ki Mısır'ı terk edip Atina'ya geldik. İngilizlerin yardımı olmasaydı, polis denetiminde İstanbul'a sevk edilecektik... (Atina'da) *Fâruk* ve *Cihâd*'ı taşbasması olarak çıkardık... Yayınımız, fikirlerimiz Yunan hükümetine hoş görünmedi, tepkiler başladı. Çünkü Yunan hükümetinin memleketimizin bazı siyasi kaynaklarıyla bağlantısı vardı. Bu nedenle baktık ki durum kötüdür; ister istemez memlekete geri dönüp teslim olmaya karar verdik".[42]

Bab-ı âli Baskını'ndan (23 Ocak 1913) sonra *Serbestî* tekrar kapatılmıştır. Ali Birinci'ye göre, Mevlanzâde siyasi neşriyat yapmama sözü verdiğinden İstanbul'da kalabilmiştir. Bu, yerinde bir tespit gibi görünmektedir çünkü bundan sonra, çıkardığı *Erkekler Dünyası*[43] adlı dergide hiçbir siyasi yazı bulunmamaktadır. 1913'ten 1918'e kadarki hayatı ne yazık ki karanlıktır. Büyük bir ihtimalle vaktinin çoğunu *Kadınlar Dünyası*'nın idarehanesinde geçirmiştir.

1918'de geri dönüp Radikal Avam Fırkası[44] adında siyasi parti kurup *İnkılab-ı Beşer* adıyla bir gazete neşretmiş,[45] koyu İngiliz yanlısı hüviyetinde Mütareke İstanbulu'nda arz-ı endam etmiştir. Bu gazete de diğer bütün gazeteleri gibi takipten kurtulamaz ve 1919'da süresiz olarak kapatılmıştır.[46]

1918 yılında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'ne katılan Mevlanzâde Rıf'at, bu cemiyetin bölünmesinden sonra oluşan Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Rohat Alakom'a göre, bir Kürt kafilesiyle birlikte bazı çalışmalar yapmak için Irak'a gittiğinde kendisine geçiş izni verilmemiştir.[47]

Kürtler adına Osmanlı hükümetiyle 10 Temmuz 1919 tarihinde yapılan resmi bazı görüşmelere katılmış olan Mevlanzâde Rıf'at'ın, dönemin Kürt mücadeleci aydınları arasında yer aldığı görülmektedir. Kürtler adına Seyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzâde Rıf'at gibi şahsiyetlerin katıldığı bu toplantıdan bir sonuç çıkmamıştır.[48] Mevlanzâde Rıf'at, Kürtler konusunda kimi zaman yazılar yazmakta, kimi zamansa gazetelerinde seri makaleler şeklinde Kürtler konusundaki yazılara yer vermekteydi.[49] Kürtler hakkındaki görüşlerinden bir tanesi, 1913 yılında Kürt öğrencilerin yayınladığı *Hetawi Kurd* (Kürt Güneşi) adlı dergide yayımlanmış ve bu makalede "Kürtlerin artık kendi başlarının çaresine bakması gerektiğini" belirtmiştir[50]. Aslında bu makale son yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı dramın trajik bir versiyonudur. Tüm yaşamını Osmanlı milliyeti fikrine adamış,[51] bu uğurda yirmi beş yaşından itibaren sürekli sürgünleri, gözaltıları, hapisleri göze almış olan bir Osmanlı aydını, ömrünün geriye kalan son on iki yılında Osmanlı-Kürt kimliğindeki Osmanlılığı artık terk etmesi gerektiği fikrine varmış ve göğsünü artık yeni esen politik rüzgâra açmıştır. Bu rüzgâr etnik ve ulusal rüzgârdır. Mevlanzâde Rıf'at, 1922'nin Kasım ayında[52] Osmanlı topraklarını son kez terke mecbur kalmış ve aynı yıl içinde İtalya'nın San Remo şehrine giderek, burada Sultan Vahideddin ile Kürtler konusunda görüşmüştür.[53] Lozan Antlaşması'ndan sonra (1924), meclis tarafından yurtdışına sürülen 150 kişi arasında yer alan Rıf'at, son sürgün yeri olan Suriye'ye geçmek zorunda kalmıştır. Ömrünün geriye kalan altı yılını Suriye'de geçiren Mevlanzâde'nin Hoybûn üyesi olup olmadığı ise cevaplanamamış bir soru olarak kalmıştır[54]. Mevlanzâde Rıf'at, 1930'da geçirdiği bir kalp krizi sonucunda[55] yaklaşık 70 yaşlarında yaşama veda etmiştir.

EVLİLİĞİ

Mevlanzâde'nin yaşamının önemli bir kesiti; 1913-1921 yılları arasında yayınlanan *Kadınlar Dünyası* dergisinin sahibi, Nuriye Ulviye Mevlan ile olan evliliğidir[56]. Ulviye Hanım'ın Mevlanzâde ile olan evliliği süreciyle ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Ulviye Hanım'ın, Mevlanzâde ile evlenmeden önce Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti'ni kurduğunu ve cemiyetin yayın organı olarak da 1913 yılında *Kadınlar Dünyası* dergisini çıkardığını biliyoruz. Derginin 20 Eylül 1913

DH. MKT. 431-1 lef 2.

DH. MKT. 915-23 lef 2.

Mevlanzâde 1922'de Türkiye'den çıktıktan sonra Vahideddin ile Roma'da Kürtler konusunda görüşür.

tarihli 108. sayısından itibaren Ulviye Hanım'ın imzasını "Nuriye Ulviye Mevlan" olarak attığını görüyoruz.[57] İsveç'te 1913'te yayınlanan bir dergide de Ulviye Hanım'ın Mevlanzâde ile evlendiği yazılmıştır.[58] Aynı dönem derginin matbaası olarak *Serbestî* gösterildiğinden şöyle bir sonuç çıkarmak pek yanlış olmasa gerektir: Ulviye Hanım ve Rıf'at Bey, 1913'te evlenmişler ve Ulviye Hanım ek isim olarak Mevlan'ı kullanmaya başlamıştır.

Görüldüğü kadarıyla Ulviye Hanım *Serbestî* Matbaası'nı kimi zaman adres olarak kullanmış, aynı şekilde Mevlanzâde de yayınlarına yönelik her kapatma ya da tatil uygulamasında Kadınlar Matbaası'nı adres olarak kullanmıştır.[59]

Ulviye-Rıf'at evliliği, Rıf'at Bey'in Kemalist iktidar döneminde Suriye'ye 150'likler listesine eklenerek sürgün edilmesinden üç yıl sonra (1927), Ulviye Hanım'ın boşanma talebiyle son bulmuş.[60]

Mevlanzâde'nin gerek sahipliğini, gerek mesul müdürlüğünü ya da muharrirliğini yaptığı gazeteler görebildiğimiz kadarıyla şunlardır: *Hukuk-i Umumiye*,[61] *Serbestî*, *Âkıl*,[62] *Âhali*,[63] *İnkılâb-ı Beşer*,[64] *Hukuk-i Beşer*,[65] *Meşrutiyet*,[66] *Fârûk*, *Cihâd*, *Kadınlar Dünyası*, *Erkekler Dünyası*.

Bu gazeteler arasından *Âkıl*'ı tanıtmak maksadıyla şunları eklemek isterim. Elimizde bu gazetenin iki nüshası bulunmaktadır. Birincisi: *Âkıl*, 2 Kanun-i evvel 1918, onuncu sene, no:18. Mevlanzâde gazetenin ilk sütununda şöyle bir açıklama gereği duymuştur:

"Matbu'at müdürü muhterem Mehmed Salih Bey Efendiye dün akşam meclis-i vükelaca ta'til-i neşriyat olunmasına karar verilip hiç vakit (kaybetmeden) resmen a'cizlerine teblig buyurulan emre itaaten "Serbestî"nin evvelce ta'til edilen "inkılab-ı beşer" ve cehle neşrini tenhiz eyledim. Birinci sahib ve muharriri olduğum "A'kıl" namındaki gazeteyi bugünden itibaren neşre başladım. Kanunen lazım olan teminat akçesinin emr-i a'lilerine evvelce bankaya bırakmış olduğum beşyüz liradan tefriki... bugün ba istid'a-i kemal edileceğini arz ederim efendim. Mevlanzâde Rıf'at".

Âkıl'ın onuncu senesinde 18 olarak geçen sayısı tek yaprak, iki sahife olarak yayınlanmıştı. İkinci sayfasında, "Kürdler ve Ermeniler" başlığıyla Kürt entelijensiyasının önemli isimlerinden Kamuran Ali Bedirhan'ın bir makalesi bulunmaktadır.

"...Husumetsiz, kinler, ıstıraplar u'mran u i'rfan nuruyla ezele, ta'dil, teskin olunacak ve her mukadderatta hâkim ikbal ve istikbalini müstakir bir vaziyette sahib etmeğe kadir a'kıl kürd ermeni gençliği artık bir daha ayrılmamak üzere kalblerini birbirine bağlayacaklardır. ... Aynı zamanda bu kuvvetli hayat, türk milletinin, mütemadiyen, münevver, zeki, fa'al olmağa namzed bulunan osmanlı devletinin olacak vasıf bir amel tümden başlayan bu iki zümre kavmi(kavi) bir tesanüd sayesinde muhafaza-i mevcudiyet etmeğe muktedir olacaklardır..."Tekrar ediyoruz. Yanan ve yakılan .. küller bir olsun kürdün ve ermeninin sa'adeti ancak ve ancak oradadır."

İkincisi: *Âkıl*, 4 Kanunisani 1328, no: 5. Bu sayının "sahib ve müdürü Mevlanzâde Rıf'at"tır. 4 yaprak olarak çıkmış olan bu sayıda "adres: Binbirdirekte *Serbestî* idarehanesi" olarak gösterilmiştir. Başmakale olarak "Kamil Paşa Hazretlerinden Açık Temenni" (devamında Mevlanzâde Rıf'at imzalı cevap) ve ikinci makale olarak da "Şu'un-i Telakki Önünde" başlığıyla Ermeni basınının Kürt basınına yönelik tavrına ilişkin eleştirel, tek sütunluk, imzasız bir yazı tercih edilmiş. Bu yazı üslup bakımından Mevlanzâde'yi animsatmaktadır.

Mevlanzâde'nin dünya görüşünün bir aynası olan sosyo-politik fikirlerini, yukarıda adlarını zikrettiğimiz yayınları temel alarak daha geniş bir çalışmada tartışmayı düşünüyoruz.

SONUÇ

Bu çalışmamızla, hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz "Mevlanzâde Rıf'at Bey'in yazılmamış ve heyecanlı bir roman gibi olan hareketli"[67] yaşamıyla ilgili karanlıkta kalmış bir kısım dönemlerin -özellikle 1908 öncesinin-, ilk defa burada açıkladığımız belgeler ışığında bir nebze de olsa açığa çıkarılmış olduğuna inanıyoruz.

II. Meşrutiyet ve sonrası dönemin hemen hemen tüm önemli olaylarında bulunan bu şahsiyetin hayatı ve eserleri incelenmeye değerdir. Her ne kadar yazılarının bir dökümünün yapılması başlı başına bir çalışma olsa bile, en azından dönemin yalın bir fotoğrafını çıkarabilmek için, yazılarının ve kitaplarının bilimsel incelemeye tabi tutulması gerekmektedir.

Bizim için önemli olan Mevlanzâde'nin söylediklerinin doğru olup olmadığını tartışmak değildir. Düşüncelerini ve yazdıklarını tanıyıp bir dönemin tanıklığını canlı tutmak gerekmektedir. Bu amaçla; incelenmemiş ama adından sık sık bahsedilmiş olan *Fârûk* ve *Cihâd* isimli iki gazetesini ilk defa burada -eklerde- tanıtıyoruz.

MURAT ISSI
PANTEION ÜNİVERSİTESİ
SİYASET BİLİMİ VE
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ
ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

EKLER

Ek 1)

BOA. DH. MKT. 431-1 lef 2.

Sinop mutasarrıfı Fazlı Bey'den sadarete telgraf.
28 Ağustos 311

"Huzur-ı celil-i sadaretpenahiye
Vafi (?) vilayet kendi adamını kayırmak ümidiyle mukaddema çakerlerinin tebdilini Babıâli'ye arz etmiş ise de müsmir olamaması üzerine mugayir olarak livanın umuruna sekte getirip bendenizi kabahatli düşürmek maksadıyla muahharen Sinop'a gelip birçok nizamsız muamelede bulunmuş ve şimdiye kadar ihtiyar-ı sükût eyledimse de mazbata ile arz olunduğu üzere mahcur (?)-i namus ve sıfat-ı memuriyeti vikaye etmez. Müşarünileyh de hemşehrisi ve emekdarı yirmi beş yaşında Rıfat namında birini hapishane-i umumi müdürlüğüne tayin ve bu zat dahı (?) müşarünileyhe güvenerek serkeşane ve muhalif-i nizam hareketiyle haysiyet ve icraat-i hükümeti ihlal etmekte olduğu ve işbu hareketi vilayete defaatle arz olundukça mumaileyhi telgrafhaneye celbiyle bil muhabere onun nizamsız muamelatı tervic olunup livadan heyetçe vaki olan iştika müsmir olamamakta olduğundan vilayetin livaya olan haksız muamelesinin menniyle müdir-i mumaileyhin bir an evvel tebdilini hasb el sadakat arz ile olmadığı surette diğer bir liva mutasarrıflığına tahvilimi dilerim. Ferman.

Fi 28 Ağustos 311
Sinop mutasarrıfı Fazlı"

Ek 2)

DH. MKT. 915-23
Lef 1:
Dahiliye mektubi kaleminden Ankara vilayetine. 4 Kanunuevvel 320

Münhal olan Kayseriye sancağına tayini istidasını havi Kayseriye'de ikamete memur Mevlan[68] Rıfat imzasıyla çekilen telgrafnamenin irsaliyle varid olan 6 Teşrinievvel 320 tarihli tahrirat atuf"" mütalaa "" müstantık intihab tayini adliye nezaret-i celilesine ait olduğu gibi mumaileyhin hüviyeti dahi anlaşılamadığından sahib-i imza Çorum'da ikamete memuriyeti 10 Kanunusani 317 tarihinde tebliğ ve kendisine ıkı yüz kuruş maaş tahsis olunan Ahmed Rıfat olup olmadığının bu ise mumaileyh Çorum'da ikamete memur edilmiş iken elyevm Kayseriye'de bulunması sebebi nedir? O değil ise telgrafname meci? olan Rıfat ne vakit ve ne tarafın işarı üzerine Kayseriye'de ikamete memur edildiğinin ve hal ve etvarı ne merkezdedir buralarının bil-vuzuh? izahen işar buyurulması babında.

lef 2:
Telgraf. Kayseri'den Ankara'da zat-ı sami-i vilayetpenahiye.
4 Teşrinievvel 320

27 Teşrinievvel 309 tarih ve 14 numerolu müstantıklık intihabnamesini haizim. Birçok da hidematım vardır. "Tefari?"" müstantıklığından mazeretime mebni istifa etmiştim. Bi-kusurum. Son derece zarurete duçar oldum. Sadakatle ifa-i hizmet eyleyeceğime ve Kayseri'den bir yere gitmeyeceğime namus üzerine söz veririm. Çünkü ilticagah-i yeganem merhamet ve atufet-i seniyedir. Tebaa-i aliye merhameten bu defa inhilal eden Kayseriye müstantıklığına tayinim ve emr-i terfiyem inayet ve delalet-i fehimanelerinden müsterhemdir. Ferman. Mevlan Rıfat

Lef 3.
Ankara vilayetinden Dahiliye Nezaretine.
Devletlu efendim hazretleri
Kendisi müstantıklık intihabnamesini haiz olduğundan bahisle münhal olan Kayseriye müstantıklığına tayiniyle terf""? istidasına dair Kayseriye'de ikamete memur Mevlan Rıfat imzasıyla Kayseriye merkez(inden?) çekilen telgrafname leffen takdim-i huzur-ı ali-i daverileri kılınmağla ol babda emr ü ferman hazreti men lehül emrindir.

fi 10 Şaban 322 ve
fi 6 Teşrinievvel 320
Ankara valisi [mühür okunmuyor]

Ek 3)

***FÂRÛK* GAZETESİ**[69]

Birinci sene: *Numero 3*
Cuma *8 Kânûnuevvel 1327*
(21 Aralık 1911)

Muharriri: Mevlanzâde Rifat

Umûr-ı idâre-i tahrîriyye ve gazeteye müte'allik husûsât içün muharrire müracaat olunur

FÂRÛK
***FAROUC* "ATHÈNES"**

İdâre Müdürü: Yevanaki (İvanaki) Yosefidi[70]
Her yer içün posta ücretiyle aylığı "10" (?) altı aylığı "50"(?) Frankdır
Adresi: ***RİFAAT BEY MEVLAN ZADE, 24 RUE NAVARİNOU ATHÈNES***[71]

Nüshası 20 paradır
Bilâ-tefrik-i cins ü mezheb hâkimiyyet-i milliye-i Osmâniyye'ye hâdim gazetedir
Prix 10 centime

*** Mesâ'il-i Mühimme-*Küçük Said Paşa*:**
"Bu hafta İstanbul âfâtını Başvekil Said Paşa şahsı ile Kanun-ı Esâsî velvelesi kapladı. Milleti, matbûâtı, derin derin düşüncelere, mütâla'âta mecbûr etdi. Hatta "irtica", "mürteci" rütbeleri yeniden .....tevcih etdirildi.
Bu derece vâveylânın esbâb-ı hakikiyyesi nedir?.... Biz de bunu kanaatimize göre tahlîl etmek isteriz.
Said Paşa, Kânûn-ı Esâsî'nin 35'inci maddesinin makâm-ı saltanata kuvvet vermek esâsına göre tadilini taleb ediyor!... Bu talebini muârızlar, ekseriyyet fırkasına intihâbâtı tekrar kazandırmak, muhâlifîne propaganda için zaman bırakmak yolunda tedbîr farz ediyorlar...
Biz, bunları hulâsa etmeden geçmek istemeyiz...
Evet, ricâl-ı sâbıkadan, o eski devletlûlerden, atûfetlûlerden, semâhatlûlerden bu millete hayır beklenemez. Bunu biz, yevm-i inkılâbdan beri söylüyoruz. Bu yâdigârların boyunlarına habl-i kânûn takılmadıkça, bâb-ı hükûmetden def edilmedikçe, 'inkılâb' itmâm edilmiş sayılamaz.
Vatan daha birçok facialar, hâileler görür. Biz, bu ictihâdımızda sâbitiz. Hem de sâdıkız...
İstibdâda, muhâliflerinin tabirince "irtica"a doğru hatve atmak azminde bulunanlar, Said Paşalar, ekseriyyet fırkası, İttihâd ve Terakki Cemiyeti değil "Hürriyet ve İtilâf" mecma'ıdır, milletin kanını, canını, servetini emmek, mahv eylemek, soymak hevesinden ayrılamayan devletlûler, semâhatlûler, atûfetlûler ile anların memuriyet düşkünleri olan yardakçılarıdır... »

Âveng
Maarife Karşuluk:

Maârif ilerleyüb tamim edilmedikce memleketimizin terakki edemeyeceğini, halkımız hukûk-ı tab'iyye ve insâniyyesini, hele hakk-ı hâkimiyyetini idrâk ve muhâfaza edemeyeceğini herkes, yâr u agyâr söylüyor.

Evet, maârif terakki etmelidür. Bütün efrâda tamim olunmalıdır. Bunu istemeyecek bir ferd tasavvur edilemez. Ancak maârif söz ile, temenni ile, dua ile terakkî ve tamim etdirilemez. Esbâb-ı lâzımesi istihzâr edilmelidir. İhtiyâca göre mektebler, kitâblar, muallimler, gazeteler vücûda getirilebilmelidir. Bu da nakde, paraya, hem de bize göre küllıyetli paraya muhtâcdır. Parayı, hem de külliyetli ve esâslı parayı nereden bulacağız?..

İşte maârifin terakkisi, tamimi lüzûmunu teslîm edenler biraz da karşuluk göstermeye çalışsalar ne olur?... Çünki söz ile bu husûsa dâir masrûf olan akvâl-i âliyye, husûsât-ı sâireye masrûf olan himemât-ı vâhiyye renginde kalur. Büdcemizin maarifi istediğimiz gibi, ihtiyâcımıza göre tamime müsaadesi yokdur. Bunu herkes teslim eder. Çünki ahâlîmizin yüzde altmışı elifi görse direk zannedecek bir amâ-yı cehâlet içindedir. Evet, esâslı bir karşuluk lâzım?... Ahâlîmiz amâ-yı cehâletle beraber işsizlikden avâredir mükellefâtın tenevvu'u derecesinde iânât ile eziliyor?

O hâlde ne yapmalı? .....istediğimiz suâl de budur! Evet ne yapmalı?... Biz deriz ki biraz da evkâfa bakmalı, şart vakıfları karmakarışık hâlden kurtarmalı. Mâ-vaza'alarına sarf u hasr eylemeli.

İşte buna, evkâfa nazarımızı atf edersek, maârife olsun, vesâir emâkin-i hayriyeye olsun milyonlarca liraların ecdâdımız tarafından karşuluk bırakılmış olduğunu görürüz. İşte bu paralarla hem tamim-i maârif edilür, hem de fukarâmız, hastalarımız tedavi ve infâk olunur. Bu sûretle âlimlerimizi atâletden kurtaracak olursak milel-i mütemeddine arasında biz de nâsiyye-i insâniyyetimizi bir vakâr-ı âdemiyyetle gösterebilürüz.

****Şu'ûn: Rumeli Ahvâli, Arnavudluk, Rusya, İngiltere, İran'da Meclis-i Mebusân'ın lağvı, Talib Bey, Arnavud Grubu, Dinamit, Sasanof,***

****Akvâl-ı Meşhûre***

Le Gerant
Sava Alakuzoglou[72]

Ek 4)

***CİHÂD* GAZETESİ**[73]
Birinci Sene: Numero 12
Cuma 17 Şubat 1327 (1 Mart 1912)

Cihâd
Sâhib ve Muharriri: Mevlanzâde Rıfat
Sahifelerimiz âsâr-ı müfideye açıkdır
Derc olunmayan evrâk iade edilmez
Adres: RİFAAT BEY MEVLANZADE,
7 Rue Ionos "ATHENES"

Nüshası 1 guruşdur
Menâfi'-i Osmâniyye'ye hâdim gazetedir
Nüshası 1 guruşdur

**** Mesâil-i Mühimme:***
"Yemen
" Sinin"(?) gazetesinin 25 Mayıs 327 tarihli nüshasından "..... ....." sernâmesiyle Yemen'in ahvâl-i târihiyye ve kısmen ihtiyâcât-ı hâzırasına dâir vâkıfâne yazılmış mufassal makâlenin bazı aksâmını tekrâr efkâr-ı millete vaz' etmeye lüzûm hissetdik. Zaman ve zemin, hele Vâdî-yi Nil'deki cereyân ü enîn bizi şimdilik "Sinin"(?) sahâifine müracaatı ihsâs etdi.

Bu makâleden iktibâs edeceğimiz aksâma ilâve-i mütalaa fikrinde değiliz. Mütâlaât-ı husûsiyyemizin istılâ'ât-ı mahsûsamızın tafsili zamânı henüz hulûl etmemişdir. Zamân şimdilik "işâretle" iktifâ zamanıdır.

Makâle-i mezkûrenin kısm-ı târihisi şöyle başlıyor:

Yemen'in tarihi; ezmine-i kable't-târihiyyenin zalâm-ı mechûliyyeti içinde gâ'ib oluyordu. Rivâyâta göre beş bin sene evvelıne gelinceye kadar Yemen kıtası hâli, gayrı meskûn idi. Bu cebellerde, bu vâdilerde yalnız hayvânât-ı vahşiyye sâkin bulunuyor, bu memleketin talih-i hünînine bir misâl-i ibtidâ'î teşkil etmek üzere birbiriyle boğazlaşıyorlardı. Sonra Irak'dan Cezîretü'l-Arab'ın âteşin bâdiyelerini kat' ederken buraya bir kavim geldi. (...)

Yemenliler asr-ı peygamberide nâme-i mahsûs-ı peyâmberî ile İslâmiyyeti kabûl etmişlerdi. Cenâb-ı Ebu Bekir mürtedin ve müşrikin aleyhine şimâle sefer edeceği zaman Yemen meliki "Melik Salâ"dan(?) istimdâd etmişdi. Halifenin bu davetine icâbet eden Yemenliler, evlâd u iyâlleriyle birlikde karadan Medine'ye gelmişler, ordu-yı mücâhidîne iltihâk etmişlerdi. (...)

Osmanlılar Yemen'in fethinde Yemen'in evvelki hâkimlerinden, istilâkârlarından daha ziyâde bir himmet, bir celâdet, daha büyük bir azim ve sebât izhâr eylediler.

Özdemir Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa ve Koca Sinan Paşa, Koca Murad Paşa, Arnavud Hasan Paşa, Mücâhid Ali kadar Sinan Paşa Yemen'de hâkimiyet-i Osmâniyye'yi tesis ve te'yid eden ve nâm-ı bülendleri tâ kıyâmete kadar hâfıza-i ârâ-yı ensâl ü ahlâf olmağa şâyeste bulunan büyük ecdâdımız idiler.

Yemen'de Yemen'i sevk ve Yemen'in selametine vakf-ı hayât eden böyle âlî yaratılmış insanlar bulundukça Osmanlı bayrağı bu ufuklarda inbisat ve inşirah ile şeref ve iclal ile dalgalanub durur."

**** Esrâr-ı Hayât***

"Bu hafta aldığımız bir mektûbda "esrâr-ı hayât" hakkındaki fikrimiz soruldu... Esrar-ı hayâtı hal yolunda, keşf yolunda dimağ-ı beşer çok yorulmuşdur, fakat gayrı muayyen bir ibtidâ, gayrı malum bir intihâ içinde âvâre kalmışdır. Hayâtı, bazı hükemâ "hareket" olarak telakkî edüb tarif etmişlerdir. Hareket münkatı' olunca hayât da mün'adim olur, demişlerdir. Bazıları da hayâtı "rüh" denilen ayruca bir cism-i latif olarak farz ve kabûl etmişlerdir. İnsanı, hayvânı olarak iki kısma da ayırmışlardır. Güya biri maneviyat içinde idi, diğer maddiyat arasında muvakkat imiş!... Yok, yok, bunların cümlesi farazıyatdır, hayât hakikatde bir seyyâle-i elektrikiyyedir, iddiâsıyla meydân-ı marifete atılanlar da olmuşdur. Velhâsıl hayât böyle değil şöyledir, zemininde bir silsile-i faraziyyât, birbirinden garib zanniyat ortaya atılmış insanlar cidden tarik-i âdemiyyetde şaşırtılmışdır.

Hayât; bir hayât-ı umûmidir. Hayvânî, insanî, hatta cemâdî, nebâtî diye taksim edilemez. Hareket dahi bir hareket-i umûmiyyedir. Bi'l-cümle ecsâm bunda müşterekdir. Ayrı ayrı zurûfa hasr olunamaz. Her cisim hayâta, harekete, fakat bir hayât ve hareket-i müşterekeye malikdir. Bu iştirâk ezelidir, ebedidir. Buna mebde' ve müntehâ tayin edilemez. (...)

İşte bunlardan biri de biz, "insan" olduğumuz halde, kendimiz de dâhil olarak bunlara yine biz, tenevvu'larına göre, şekillerine göre isim veriyoruz. Hayvân, nebât, cemâd diye umûmi bir taksimden sonra eşkâle göre de milyonlarla fasılalarla ayırıyoruz, milyarlarla isimler veriyoruz. (...)"

**** Âveng***

**** Şu'ûn:*** Merhûm"I" Murad Bey Efendi[74], İntihâbât Münâsebetiyle, Pançedorof(?) Efendi, Hınçak Reforme [Hentchak Reformé] Cemiyeti, Bulgar Mebusları, Lütfi Fikri Bey[75], Âsâr-ı Umran, Bağdad Hattı, Ermeni Fırkaları, Babanzâde İsmail Hakkı Beyefendi[76], Bağdad Şimendiferi, el-Cezire Ameliyâtı, Hükûmet-i Osmâniyye-Bulgaristan, Tavassut, İtalya, Balkan İttihâdı[77], Karadağ, Balkanlar Hakkında, Avusturya-Rusya, İngiltere-Almanya, Ankara-Sivas Hattı

DİPNOTLAR

1 Babasının Süleymaniye kökenli olmasının dışında, İngiliz istihbaratının da Irak'a girmesi yasaklanan kişiler arasında bulunan Mevlanzâde'yi Süleymaniyeli olarak göstermesi bizim bu kanımızı güçlendirmektedir. Bahsi geçen belge ilk defa araştırmacı-yazar Rohat Alakom tarafından kullanıldı. Belgenin bir örneğini gönderme lütfunda bulunduğundan ötürü kendisine burdan tekrar teşekkür ederim. Bkz. Rohat Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, Avesta Yayınları, İstanbul 1998, s. 146.

2 BOA. DH. MKT. 759-14. Bu ve başka bazı belgelere dikkatimi çeken ve transkripsiyonuna yardım eden Dr. Candan Badem'e teşekkür ederim.

3 Ali Birinci, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 461–463. Nakşibendi tarikatına bağlı Mevlanbeyzade Abdurrahman Nacim, Hicri 1249'da (21 Mayıs 1833–9 Mayıs 1834) Şehrizor'da doğdu. Babası Süleymaniye beylerinden Muhammed (Mehmed) Bey'dir. A. Nacim ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Birinci, *Müteferrika*, No: 8 -9 (Bahar-Yaz 1996), s. 109–116. A. Nacim'in günümüz Türkçesine çevrilmiş en önemli yapıtlarından biri, iki cilt halinde Ravza Yayınları tarafından basılan *Mantık Metinleri*'dir. Süleymaniye kökenli olmasını, isminin (babasından devamla) sürekli "Mevlan", "Mevlana" şeklinde yazılmasını ve Mevlanzâde'nin İslamî bilimlerle olan aşinalığını temel olarak alırsak, aklımıza direkt Süleymaniye'deki Nakşibendi tarikatlarından Şeyh Mevlana Halid Bağdadi ve Dervişleri gelmektedir. Yani Mevlanzâde'nin bu tarikata bağlı olduğunu belirtmek yanlış olmasa gerektir. Süleymaniye'de Nakşibendilik ve Mevlana Halid hakkında ayrıntılı bilgi için Martin van Bruinessen'in doktora tezi olan *Ağa, Şeyh, Devlet*'e (özellikle 4. bölüm ve sonrası) ve Naci Kutlay'ın *Türk Siyasal İslamcılığında Kürt Damarları*, Beybun Yayınları, Ankara 2005 bakılabilir. Mevlana Halid ile ilgili, Osmanlı'nın son çeyreğinde, dönemin Kürd entelijensiyasının iletişim araçlarından biri olan *JÎN* gazetesinde Kürd şair Piremerd'in oğlu M. Nejad Tevfik imzalı bir makale bulunmaktadır. Bkz. M. Nejad Tevfik, "*Hazret-i Mevlana Halid*", JÎN, 2 Şubat 1335, no:10 ve Latin harflerine tercüme edilmiş hali için ise bkz. M. Nejad Tevfik, *Hazret i Mevlana Halid*, *JÎN. Kürdçe Türkçe dergi 1918–1919*, M. Emin Bozarslan (ed. ve çev.), cilt II, Weşanxana Deng, s. Uppsala 1985, s 457–462.

4 BOA. DH.MKT., 2856-122.

5 BOA. DH.MKT., 2078-14.

6 BOA. DH.MKT., 2078-14.

7 BOA. DH.MKT., 759-14 ve Hariciye Nezaretine, 2856-122.

8 BOA. DH.MKT., 2651-31.

9 Hicri 1286/1287, Rumi 1285 / 1286.

10 BOA. DH. MKT. 431-1 lef 2. Bkz. Ek no.1.

11 BOA. DH.MKT., 492-95.

12 BOA. DH.MKT., 494-16.

13 BOA. DH.MKT., 431-1.

14 *Mevlânzâde Rıfʿat'ın Anıları*, Metin Martı (haz.), Arma Yayınları, İstanbul 1992, s. 5. Ali Birinci, Mevlanzâde'nin 1896 senesinde Kastamonu valisi Halit Bey'in hususi kâtibi olarak yanında bulunduğunu yazar ve devamında ekler: "(hususi kâtip olması) belki de, Meşrutiyet öncesindeki son vazifesiydi. Jöntürkleri himaye eden ve Rusya'ya kaçacağından şüphelenilen Halit Bey tevkif edilerek Kayseri'ye, kendisi de (Mevlanzâde) Yemen'e sürülmüş görünüyor", biraz sonra da sürgün gerekçesini V. Reşad'a bağlar. Bkz. Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s. 381. Ali Birinci'nin, muhtemelen Ziya Demircioğlu, *Kastamonu Valileri*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1973, s. 51–55'ten almış olduğu bu bilginin yukarıda verdiğimiz belgeler ışığında yanlış olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Sinop Mutasarrıfı Fazlı Bey'in çektiği telgraf Rumi 28 Ağustos 1311 yanı 9 Eylül 1895 ve buna yönelik araştırılmaya başlanacağını gösteren diğer belgeyse iki ay sonrasına 1 Rabiulahir 1313 (21 Eylül 1895)'e aittir. Mevlanzâde bu tarihlerde zaten sürgündür. Bu konuda aynı zamanda bkz. BOA. DH. MKT. 2700-29, BOA. DH-MUI. 4/-2- 61. Büyük bir ihtimalle Ali Birinci, Kastamonu Vilayeti Mektubçusu Ahmed Rıfʿat Efendi'nin Mevlanzâde Rıfʿat ile karıştırılmasını fark edememiş gözüküyor ve bu dikkatsizlik Mevlanzâde hakkında son dönemlerde çıkan yayınlarda da tekrarlanmıştır. Bkz. Mevlanzâde Rıfʿat, *Sürgün Hatıralarım*, Mithat Kutlar (haz.), Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 6.

15 *Mevlânzâde Rıfʿat'ın Anıları*, s. 95

16 BOA. DH. MKT. 915-23.

17 BOA. DH.MKT., 927/3. lef 1.

18 BOA. DH.MKT., 2651-31.

19 BOA. DH.MKT., 2651-31.

20 BOA. DH.MKT., 927/3. lef 2.

21 BOA. DH.MKT., 2651-31.

22 *Mevlânzâde Rıfʿat'ın Anıları*, s. 9-10

23 BOA. DH. MKT, 2651-31.

24 BOA. Y..PRK.AZJ. 54-61.

25 BOA. DH.MKT. 2623-47.

26 *Mevlânzâde Rıfʿat'ın Anıları*, s. 19.

27 BOA., DH.MKT., 2654-69.

28 *Mevlânzâde Rıfʿat'ın Anıları*, s. 19.

29 BOA. DH.MKT., 2655-77.

30 *Serbesti*, no: 1, 3 Teşrin-i Sani 1324- Pazar ertesi. İlk sayısında Sahib ve Müdür "Mevlanzâde M. Rıfʿat" imzası kullanılmıştır.

31 BOA., DH.MKT., 2789-60. Bu cinayetle ilgili iddialardan bir tanesi katilin, Hasan Fehmi'yi Mevlanzâde sanıp vurmasıdır. Yanı aslında vurulması gereken şahıs Mevlanzâde'dir. Ayrıca bu konuda imparatorluğun resmi tarihçisinin yazımı, bize o an iktidarın bakış açısını sunmaktadır: "...usul-i meşrutiyyete darbe vurulabileceğinden sabık hafiyeler ve Yıldız'ın eski adamları Cem'iyyet-i Muhammediyye'ye intisab edip ayak takımına para tevzi'iyle ve *Serbesti* ve *Volkan* gazetelerine müheyyic makaleler tahririyle istihsal-ı mebadi-i makaside başlamışlardı. *Serbesti* gazetesi muharriri Hasan Fehmi Efendi'nin bir gece Beyoğlu'ndan avdeti esnasında köprü üzerinde bir şahs-ı meçhul tarafından katl ve itlaf edilmesi ihtilalcı gazetelere bir güzel sermaye verip maktulü Hüseyin-i şehidin efendilerimize teşbihe kadar vardırmakdan utanmamışlar ve cenazenin emsali görülmedik bir cema'at-ı kübra ile dolaştırılarak Sultan Mahmud Türbesi haziresinde defnolunması zaten müteheyyic olan efkar-ı umumiyyenin büsbütün galeyanına sebep olmuştur..." Bkz. Bayram Kodaman, Mahmet Ali Ünal, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, TTK. Yayınları, Ankara 1996, s. 18-19.

32 *Serbesti*, no:142, 26 Mart 1325, s.1. Ertesi günkü 143. sayıda ise Hasan Fehmi'nin son fotoğrafı ilk sayfada verilir.

33 BOA. Zaptiye Nezareti Belgeleri, 603-50. "31 Mart Vakası'nda İstanbul'daki askeri ihtilalin müretttib ve teşvikçilerinden olmakla maznun olup firarda olan *İkdam* gazetesi imtiyaz sahibi Ahmed Cevdet ve başyazarı Ali Kemal ile *Serbesti* gazetesi sahibi Mevlanzâde Rıfʿat'ın, Divan-ı Harb'e gelmedikleri takdirde giyaben yargılanıp mallarının da haczedilmesi." ayrıca bkz. *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 130-142. özellikle: "... 31 Mart hadisesinde zi-medhal olanların adedi o kadar çok ıdı ki bir divan-ı harb kâfi görülemeyip üç divan-ı harb teşkil olundu..", "Gerek bi'l-muhakeme gerek bila-muhakeme mahkûm olanlardan bir kaçı hakkında cezalar tatbik olunmadığı gibi on onbeş kadarı dahı firar ile ve zaten Avrupa'da bulunanlar Memalik-i Osmaniyye'ye gelmemekle yakayı kurtarmışlardır. Firar edenler.... Kürd Sa'id Paşazade birinci ferik Şerif Paşa ve zevcesi (Mısırlı Halim Paşa merhumun kerimelerinden ve ashab-ı servetdendir), ... , *Serbesti* gazetesi sahibi Mevlan-zade Rıfʿat Bey..".

34 BOA. DH. EUM.THR. 27-50.

35 BOA. DH.MKT.,, 2896-25. Ayrıca "Defter 2: Müebbed ve Muvakkat Kürek ve Kal'abend ve Nefy ve Tard ve Altı Mah ve daha Ziyade Hapis Cezalarıyle Mahkûm Olanlar: ... İsm-i mahkûm: 62- *Serbesti* gazetesi sahib-i imtiyazı Mevlan-zade Rıfʿat Bey. *Sebeb-i Mahkûmiyet*- Gazetesiyle ittihaz eylediği meslek daima avam- pesendane m... ile efkar-ı cahiliyye-i umumiyeyi hükumet aleyhinde sevk eylediği ve efkar-ı faside ve müheyyice erbabından ve şübheli güruhdan idüğü, Nev'-i mahkumiyet: Matba'asının seddiyle on sene nefy..." Bkz. Bayram Kodaman, Mahmet Ali Ünal, s.209- 224.

36 Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde...*, s. 461.

37 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. *Mevlânzâde Rıfʿat'ın Anıları*, Metin Martı (haz.), Arma Yayınları, İstanbul 1992. Kitabın değişik yerlerinde belirlemeler mevcuttur.

38 *Serbesti*'nin 770 sayı olduğuna dair iddiamız Hasan Duman'ın kataloğuna dayanmaktadır. Tam ve eksiksiz bir koleksiyonunu bulamadığımız *Serbesti*'nin, değişik kütüphanelerden toplayarak görebildiğimiz ve elimizde olan sayıları şunlardır: 156-171-178, 180- 211, 213-214, 230-239, 241-245, 456-463, 465, 469-471, 474, 476-477, 479-492, 495-498, 595-598, 600-601. Ulaşabildiğimiz kütüphaneler ise aynı katalogda zikredilen kütüphanelerdir. Sadece şunu eklemekte fayda vardır. Hasan Duman'ın Beyazıt Kütüphanesi'nde olduğunu belirttiği sayılar (mesela 700. sayılar) ne yazık ki orada yoktur.

39 *Mevlânzâde Rıfʿat'ın Anıları*, s. 90.

40 *FÂRÛK/FAROUC "ATHENES"*. Bilâ-tefrik-i cins ü mezheb hâkimiyyet-i milliye-i Osmâniyye'ye hâdim bitaraf gazetedir, 8 Kânûnuevvel 1327. Bilebildiğimiz kadarıyla gazete üç sayı çıkabilmiştir. Üçüncü sayının herhangi bir yerinde yayının son sayı olduğuna dair bir ibareye rastlanmamıştır. Elimizdeki sayılar ikinci ve üçüncü sayıdır. Bkz. ek no. 3 *Fâruk* gazetesi.

41 *Cihâd*, Menâfi'-i Osmâniyye'ye hâdim gazetedir, 17 Şubat 1327. Bilebildiğimiz kadarıyla bu gazete on iki sayı çıkmıştır. Bu konuda Hasan Duman'ın verdiği on üç rakamının yanlış olduğu kanaatindeyiz (Bkz. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Katalağu, 1828-1928*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 3 cilt, Ankara 2000, s. 212). Çünkü görebildiğimiz kadarıyla Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan 13. değil, 12. sayıdır. Elimizdeki sayılar 10., 11. ve 12. sayıdır. Bkz. ek no. 4 *Cihâd* gazetesi.

42 *Mevlânzâde Rıfʿat'ın Anıları*, s.87-92. Bu iki gazetenin Osmanlı topraklarına girişinin yasaklanması hakkında: *Bedahet*, no. 242-1, 27 Kanunievvel 1327, s. 3 (aktaran: Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde...* s. 385).

43 *Erkekler Dünyası*, sahaifimiz kadınlığın kadir ve kıymetini, ilim ve fen edebin ulviyetini takdir eden münevver Osmanlı gençleri asarına küşadedir, Müdür-i Mes'ul: Rıfʿat, no:1, 6 Kanun-i sani 1329, Pazar ertesi, İstanbul. Adres: nur osmaniye civarında Şerif Efendi Sokağı no:11, posta kutusu:170. Bilebildiğimiz kadarıyla sadece tek sayı çıkmıştır. Bizim görüp incelediğimiz de bu birinci sayıdır. Gazetedeki bir kısım yazılar şunlardır: "*Erkekler Dünyası*: İki Söz", "İbn A'zize Süleyman Raşid: Tabi-i düşünelim—I, Mes'ud bir aile nasıl teşkil eder?", "Gençlerimizin genç kızlarımızı iğfal yolunda takdim etmekte oldukları mu'gassaka mektublarından numune", "İbn Al Selim Süleyman: Şebabiyet", "Edib olmanın çaresi, ... adres: *Erkekler Dünyası* idarehanesinde muallim Raşid Efendi", " Lem'a" (Edebi, felsefi, tarihi *Lem'a* gazetesinin önerildiği bir ilan).

44 *İnkılab-ı Beşer*, Radikal Avam Firkası, no.14, 5 Teşrin-i sani 1918. "Radikal Avam Firkası ma'alumat-ı kanuniyesini ikmal ve resmen teşekkul etmiştir. Bugünden itibaren Firkaya... etmek arzusunda bulunanların kayd muamelesine başlanmıştır. Firkanın merkezi şimdilik Divanyolundaki daire-i mahsusidir". 15. sayıda ise Mevlanzâde'nin yaşamında bilinmeyen bir yön olarak kalan Yapıcılar Cemiyeti ile ilgili bir haber bulunmaktadır. "Bir kaç zat müstesna olarak Yapıcılar Cemiyeti erkân ve efrad-ı tamamen Radikal Avam Firkası'na kayd edilmişlerdir". Firkanın beyannamesi için bkz. *Serbesti*, 16 Kanun-i evvel 1918, no: 176, s.1 ve Nizamnamesi için Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt 2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 86-88.

45 "...siyasi bir parti kurmuştum. Radikal Avam adıyla kurduğum bu siyasi firkaya yayın organı olarak da *İnkılab-ı Beşer* adıyla bir gazete çıkarmıştım..." Bkz. Mevlanzâde Rıfʿat, *Türkiye İnkılabının İçyüzü*, Metin Hasırcı (haz.), Pınar Yayınları, İstanbul 1993, s. 353-354.

46 BOA. MV. 215-3. Koyu İngiliz taraftarlığını yazılarında görmek mümkündür. Bu konuda Ali Birinci, Mevlanzâde'nin İngiliz Muhibleri Cemiyeti üyesi olduğunu belirtmesine karşın Tunaya

kitabında böyle bir şey belirtmez. Bkz. Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşahir i Meçhuleden Birkaç Zat*, Dergâh Yayınları, 2001, s. 381. ve Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt 2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 472-492.

47 Rohat Alakom, *Hoybûn Örgütü...*, s. 146.

48 Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul 1992, s. 75-77. Ayrıca "Kürdistan Teali Cemiyeti yöneticilerinin bir Kürdistan devleti kurmak amacıyla İngilizlerle gizlice görüşmeler yapmaları Türk Hükumetinin gözünden kaçmamıştı. Cemiyet Başkanı Şeyh Abdulkadir Efendi ve arkadaşları açıklama yapılmak üzere Bahâlî'ye çağrıldılar. Görüşmeye Bahriye Nazırı Avni Paşa, eski Harbiye Nazırı Ahmet Abuk Paşa ve eski Şeyhülislam Haydar Efendi katıldılar. Kürdistan Teali Cemiyeti'nden de başkan Abdulkadir Elendi'den başka Emin Ali Bedirhan, Mevlanzâde Rıf'at ve Yzb. Emin Bey katıldılar. Hükümet temsilcileri cemiyet üyelerini, Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bir Kürdistan kurmaya çalışmakla, yetkileri olmadığı halde İngilizlerle görüşme yapmakla suçladılar ve yabancı devletlerle görüşme yetkisinin hükümete ait olduğunu söylediler." Bilal Şimşir, *Kürtçülük*, Bilgi Yayınevi, 2007, s. 312.

49 *Serbesti* gazetesinin değişik sayılarında bu tür makalelere rastlamak mümkündür. Bkz. Kamuran Ali Bedirhan, Kürdistan, *Serbesti*, no: 186, 187, 188, 193, 198'de seri makale. Kürd şair Piremêrd (Süleymaniyeli Tevfik)'in Anadolu Hat Komiserliği'nden gelen bir yazıya cevabı. Piremêrd, (başlıksız makale), *Serbesti*, no: 189. Celadet Ali Bedirhan, Kürdler ve İttihad-ı Siyaset, *Serbesti*, no:209.

50 *Hetawi Kurd* (şimdilik ayda bir neşrolunur), no:2, 4 Muharrem 1332 / 21 Teşrin-i sani 1329 / 1913, İstanbul s. 2-3. Bu yazıda Mevlanzâde Kürdler konusunda yapılması gerekenlerle ilgili düşüncelerini sıralar ve "İBlen sayın Doktor Abdullah Cevdet Bey'le aynı düşüncede değilim.." deyip kendisiyle olan ayrım noktalarını belirtir. Yazının Türkçeye tercüme edilmiş hali için bkz. Malmisanij, Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği, Avesta Yayınları, İstanbul 2002, s. 250-252.

51 Mevlanzâde'nin fikri dünyası başka bir çalışmada ele alınacaktır.

52 Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde*.. s. 384.

53 *Mevlanzâde Rıf'at'ın Anıları*, s. 6.

54 Bu konudaki tartışmalar için bkz. Rohat Alakom, *Hoybûn Örgütü*.. s. 34-35.

55 Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde*.. s. 384.

56 Bu konuda Serpil Çakır'ın doktora tezi olarak hazırlanıp daha sonra yayınlanan çalışmasını esas aldık. Bkz. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 1994. Ayrıca Rohat Alakom, *Li Kurdistanê Hezeke Nû. Jinên Kurd*, Stockholm, 1995.

57 Serpil Çakır, s. 82.

58 *Dagny*, nr 33/1913. Yazışmalarımızda bana bu bilgiyi verdiği için Rohat Alakom'a tekrar teşekkür ederim.

59 *Âkıl*, no:18, 2 Kanun-i evvel 1918, Adres: Divanyolu'nda *Kadınlar Dünyası*'nda daire-i mahsusi, Posta kutusu 342, telefon: 2427 İstanbul. Burada 1 Kanun-i evvel 1334 tarihinde Matbuat-ı Umumiye Müdürü Mehmed Salih'in *Serbesti* gazetesinin kapatılmasına ilişkin mektubu verilmekte ve şöyle cevaplanmaktadır: "Bir hafta evvel *İnkılab*'ımızı, bu def'a *Serbesti*'mizi ta'tîl ettiklerinden "*Âkıl*"ımıza müracaata mecbur olduk. "*Âkıl*" zihniyet-i kadime dairesinde devam-ı neşriyata çalışacak. Ka... ve kerame ve fırkamız hayat-ı muhteremesine arz ederiz ki "*İnkılab*" ve "*Serbesti*", "*Âkıl*" dairesinde muhafaza-i mevcudiyet edecektir. Hakiki inkılabı, hakiki serbestiyi "*Âkıl*"ın haricinde bulmayacaklardır." Burada kastedilen *İnkılab*, *İnkılab-ı Beşer* gazetesidir.

60 Bugün Nuriye Ulviye (Mevlan) Civelek adına kurulmuş bir kütüphane bulunmaktadır. Bünyesinde 14.000 kitabı barındıran Kırıkhan Nuriye Ulviye Civelek Halk Kütüphanesi 1970 yılında hizmete açılmıştır.

61 *Hukuk-i Umumiye*, no: 1, 20 Şaban 1326.

62 *Âkıl*, no:18, 2 Kanun-i evvel 1918, onuncu sene.

63 *Ahali*, Her gün akşamları neşrolunur *Ceride-i Osmaniyye*, Sahib-i imtiyaz ve müdür-i mes'ul: Ohannes Ferid, sermuharriri: Mevlanzâde Rıf'at. Bizim görebildiğimiz sayıları: **1** (4 Mart 1328), **21** (27 Mart 1328), **30** (6 Nisan 1328), **40** (16 Nisan 1328), **193** (1 Teşrin-i sanı 1328), **194** (2 Teşrin-i sanı 1328), **195** (3 Teşrin-i sani 1328), **196** (4 Teşrin-i sani 1328). 21 ve 30. sayılarda adres olarak İstanbul (manzume-i Efkar) matba'ası verilirken, 193.-196. sayılarda ise Binbirdirek'te *Serbesti* idarehanesi gösterilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Mevlanzâde, *Serbesti* her kapatıldığında yerine en kısa süre içerisinde yeni bir gazete neşretmekte ve bu yeni gazete *Serbesti*'nin kalan sayısından devam etmektedir. Yoksa; *Ahali* ve *Âkıl* gazetelerinin durup dururken 21. veya 30. veya 5. veya 18. sayılarını almaları mantıklı görünmemektedir. Zaten *Âkıl* gazetesinin üstünde numro: 18 yazmasına rağmen "ilk sayısı" olduğunu Mevlanzâde'nin kendisi de itiraf etmektedir. Bkz dipnot 60.

64 *İnkılab-ı Beşer* gazetesi 29 sayı çıkabilmiştir. Bizim görebildiğimiz sayılar 7. sayıdan itibarendir. 1 Teşrin-i sani 1918, no:7, Cum'a, Sahib ve müdürü: Mevlanzâde Rıf'at, adres: Divanyolunda *Kadınlar Dünyası*'nda daire-i mahsusi, posta kutusu: 346, telefon: İstanbul 2427.

65 *Hukuk-i Beşer*, Radikal Avam Fırkası'nın mürevvic-i efkarıdır- yevmi gazete, no:1, 17 Kanun-i sani 1919, Mevlanzâde, hem Radikal Avam Fırkası (Ekim 1918) hem de Kürdistan Teali Cemiyeti (30 Aralık 1918) üyesi ve yöneticilerinden biri olarak *Hukuk-i Beşer*'de sürekli Kürdlerle ilgili haberler verir. Örneğin 10 Nisan 1335, no:67, s.2'de şöyle bir yazı vardır: "Kürdistan Hükümeti: Paris'teki Şerif Paşa, *Saten*(?) gazetesinde yazdığı bir makalede Kurdistan hükümetinin te'sis ve teşekkülüne çalışılmasını tavsiye ediyor".

66 İlk sayısı Ekim-1909 yılında, son sayısı da Mayıs-1914 yılında çıkan *Meşrutiyet* gazetesi hakkında bilebildiğimiz kadarıyla şu ana kadar akademik bir çalışma yapılmamıştır. Gazetenin tam bir koleksiyonu varsa eğer nerede olduğu bilinmemektedir. Değişik ülkelerde (İsveç, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Mısır, Türkiye) bulunan sayılarının yan yana getirilmesiyle belki bir koleksiyon oluşturulabilir. Rohat Alakom'a göre İsveç'te bulunan sayıları şunlardır: İsveç Kraliyet Kütüphanesi'nde **11, 13, 15, 18, 19, 20, 24, 25, 26, 28, 33, 34, 35.** sayıları ve Uppsala Üniversite Kütüphanesi'nde **36-54.** sayılarından oluşan 19 sayısı bulunmaktadır. Buna bizde görebildiğimiz, Ankara Türk Tarih Kurumu'ndakileri ekleyelim: **no.16** (15 Decembre 1910), **17** (15 Janvier 1911), **18** (15 Février 1911), **20** (15 Mai 1911), **26** (1 Sept. 1911), **28** (1 Octobre 1911), **29** (1 Novembre 1911), **30** (15 Novembre 1911), **31** (1 Decembre 1911), **33** (1 Mars 1912), **34** (20 Avril 1912), **35** (15 Jun 1912) *Meşrutiyet* gazetesi ve Şerif Paşa ile ilgili bkz. Rohat Alakom, Şerif Paşa- *Bir Kürt Diplomatın Fırtınalı Yılları*, Avesta Yayınları, 1998 ve Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde*.. , s. 199-202

67 Ali Birinci, *Yuşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 461.

68 Mevlan'ın üstü çizili.

69 *Fâruk* gazetesinin görebildiğimiz kadarıyla **2.** sayısı: 1 Kânunuevvel 1327 (14 Aralık 1911) ve 3. sayısı ise: 8 Kânûnuevvel 1327 (21 Aralık 1911) tarihlerinde neşredilmiştir. Gazetenin her iki sayısı da Cuma günleri bir hafta arayla çıkmıştır. İlk sayısının da düzenli bir şekilde çıktığını kabul edersek 1. sayısının 24 Teşrinisanı 1324 (7 Aralık 1911)'de çıkmış olması gerekir. Görebildiğimiz her iki sayıda da muharrir Mevlanzâde Rıf'at'tır. Her iki sayı da dört sayfa olarak çıkmış ve taşbaskıdır. Biz burada 3. sayının transkripsiyonunu veriyoruz. Transkripsiyonda bizlere yardımlarda bulunan Mehmet Savan'a burdan tekrar teşekkür ederiz.

70 İsim *Hasan Duman* kataloğunda İvanaki Pasfidi olarak geçmektedir. Bkz. *Hasan Duman*, s 293. Gazetenin müdürü ile ilgili başka bir bilgi de dördüncü sayfanın altında Le Gérant: Sava Alakuzoglou'dur. Aslı Yunanca olan ismin doğrusu Σαββας Αλακούζογκλου'dur. Bu ismin matba'a hatası sonucunda böyle yazılmış olma ihtimali de vardır. BOA. DH.MKT 1274-52 no'lu 01/08/1908 tarihli belgede "Ankarya namıyla Rumca ve resimli bir gazete neşrine müsaade isteyen Alagozoglu Sava için Matbuat Nizamnamesi'ne göre gereğinin yapılması.." denmektedir. Aynı şahsla ilgili BOA. ZB. 21-108'de "askerlik borcunu ödemediği", BOA. ZB. 22-29'da ise " Bretmos adında bir matba'a" sının olduğu ve 'askerlik borcunu ödediğinden cezalandırılmasına gerek kalmadığı" belirtilmektedir. Mevlanzâde anılarında şöyle demektedir: "Hatta sorumlu müdürü, Yunan eteryasına mensup *Seda-yı Millet* gazetesi imtiyaz sahibi Sava Elagözoğlu idi." Bkz. *Mevlanzâde Rıf'at'ın Anıları*, s. 6. Gerçekten de gazetenin idari müdürü olan İvanaki Pasfidi aynı zamanda 1909-1910 yılları arasında İstanbul'da yayınlanan *Sada-yı Millet* gazetesinin de imtiyaz sahiplerindendir. Bu konuda bkz. *Hasan Duman*, s. 721.

71 1909 yılında gerçekleştirilen Atına Şehir Planlaması Haritası'nda gerçekten de bu adreste (Navarinou Cadddesi no: 24) daha çok büroların bulunduğu bir iş hanı bulunmaktadır. Bkz. *Dimos Athinaion, Thimima Poleodomeias, Shedeio Polis tou 1909* (Atına Belediyesi İmar / İskân Bölümü, Şehircilik Dairesi, 1909 Atina Şehir Planı). Bahsi geçen iş hanı daha sonraki süreçlerde yıkılmış, yerine otopark inşa edilmiş ve geçen yıl (2008) Atina Belediyesi'nin buraya tekrardan iş hanı yapmak istemesi üzerine mahalle ve kent sakinleri tarafından alan işgal edilip parka çevrilmiştir. Hâlâ yeşil park olarak korunmaktadır.

72 Dipnot 71'e bakınız. Buna ek olarak belirtmek isteriz ki: Mevlanzâde'nin, Sava Alagözoğlu'nun "Yunan eteryasından"dır demesinden ötürü, Balkan Savaşları döneminde özellikle Bulgar milliyetçilerine karşı faaliyet gösteren Yunanı paramiliter örgütlerinden biri olan İstanbul Örgütü'nün yayınlanmış isim listesine baktık ve bu ismi bulamadık. Bkz. Αθαν. Σουλιώτη-Νικολαΐδη, Οργάνωσις Κωνσταντινουόλεως (επιμέλια: Θάνος Βερέμης-Κατερίνα Μούρα), Εκδόσεις «Ιωδώνη», Αθήνα-Γιάννινα 1984, Ός.219-230.

73 *Cihâd* gazetesinin görebildiğimiz kadarıyla 10. sayısı: 4 Şubat 1327-Cuma (17 Şubat 1912) ve 11. sayısı:10 Şubat 1327-Cuma (23 Şubat 1912), 12. sayısı ise 17 Şubat 1327-Cum'a (1 Mart 1912) tarihlerinde neşredilmiştir. Dolayısıyla gazetenin en azından bu üç sayısı düzenli bir şekilde haftalık olarak çıkmıştır. Her üç sayıda da sahib ve muharrir Mevlanzâde'nin kendisidir. Her üç sayı da dört sayfa olarak çıkmış ve taşbaskıdır. Biz burada 12. sayının transkripsiyonunu veriyoruz. Transkripsiyonda bizlere yardımlarda bulunan Mehmet Savan'a burdan tekrar teşekkür ederiz.

74 Mevlanzâde, bu kısa yazıda Şerif diye birinden bahsetmekte ve kendisine "dümbelek" tabirinde bulunmaktadır. "Aff-ı umumîde "istisnâ" acaba aynı hatâ-yı idârî değil midir? Mesela 'Şerif' denilen dümbelek kafalı herifi afdan istisnâ edince lâyık olmadığı ehemmiyet verilmiş olmaz mı?" Bahsi geçen Şerif'in, Stockholm'deki Kürt Şerif Paşa olup olmadığı belli değildir.

75 Dersim ahalisi, Dersim mebus-ı sâbıkı muhterem Lütfi Fikri Bey'i bu defa intihâb etmemeye karar vermişlerdir. Bu kararı Lütfi Fikri Bey "Urfa"da haber alınca keyfiyeti hemân Hürriyet ve İtilâfçılara telgrafla haber virüb bir "tayyâre" istemişdir.

76 "*Mukâvemet*" gazetesi Babanzâde İsmail Hakkı Beyefendi'nin Hâriciye Nezâreti'ne tayin olunacağını istihbâr etmişdir.

77 Karadağ Kralı Nikola "*Novoye Vremya*" gazetesi muharrirlerinden Balkan İttihâdı hakkında beyânâtda bulunmuşdur. Kral Nikola diyor ki: Biz, bütün Balkan devletleri, Rusya'nın çocuklarıyız. Öteden beri arzu olunan Balkan İttihâdı ancak ancak Rusya hükümetinin böyle bir İttihâd husûlünden memnûn olacağını bize ilan eylediği zaman husûl bulabilir.

* *Mevlanzâde* isminin Osmanlıca yazılışı, okunuşunda problemler yarattığı için birçok yerde yanlış okunmuş, yanlış kayıt altına alınmıştır. Örneğin "Mulanzade, Mullanzade, Molanzade, Mevlanazade" gibi. Kendisinin Avrupa'da çıkardığı bir kısım gazetelerde kullandığı, "Rifaat Bey Mevlanzade" ise, ismin özellikle Fransızcada kolay okunması için yazıldığından biz, günümüzde daha çok kabul edilen "Mevlanzâde" biçimini seçtik.

II. MEŞRUTİYET'İ YENİDEN DÜŞÜNMEK

ISBN 978-975-333-240-8
297 sayfa, 21 TL, OCAK 2010

Elinizdeki kitap, Tarih Vakfı'nın İzmir Ekonomi Üniversitesi ile birlikte 19-21 Eylül 2008 tarihlerinde gerçekleştirdiği sempozyumda sunulan tebliğlerin makaleleştirilmesiyle oluştu. Sempozyumun düzenleme kurulunda Ferdan Ergut, Uygur Kocabaşoğlu ve Zafer Toprak bulunuyordu.

"1908" gibi oldukça tartışmalı, zor ama modern Türkiye açısından bir o kadar da yaşamsal olan tarihsel bir olay ve onun açtığı dönemin üç gün boyunca tartışıldığı toplantı, iki açıdan çok önemliydi. Birincisi, konu bugüne kadar yapıldığı gibi sadece siyasal bağlamında değil, buna ek olarak kültür, sanat, hukuk ve toplumsal bağlamlarda da ele alındı. İkincisi, sempozyum bir çeşit kuşaklar buluşmasını gerçekleştirdi.

Makalelerden bir kez daha görebileceğiniz gibi, Türkiye'de tarihçilik önemli bir eşiği geçmiş durumdadır. Geçmişte, tarihi dar (ve siyasal) bir alana sıkıştıran ortodoksinin yerine, farklı temaları farklı bağlamlara oturtmaya çaba sarf ederek yeni perspektifler geliştiren, diğer sosyal bilim disiplinleriyle etkileşim hâlindeki bir tarihçilikle karşı karşıyayız.

MXRA

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

1892'DE BASILMIŞ BİR REHBERE GÖRE

İSTANBUL'DA TURİSTİK YAŞAM

RİFAT BEHAR

18x9 cm ölçülerindeki 81 sayfalık bu bez ciltli kitap Yasmar-Rednib isimli yayıncı tarafından Boston'da basılmış. İnternette rastladığımız bir kaynakta bu yayıncının diğer adının Ramsay Binder olduğu belirtiliyor. Bu yayıncının başka bir yayınını tespit edemedik. British Library ve Library of Congress kütüphanelerinde kitabın varlığına dair bir kayıt bulunmuyor. Bu yönüyle, çok nadir olduğu dışında bilgi sahibi olamadığımız, hem yazarı, hem de yayıncısı gizem dolu olan bir kitap var elimizde.

Künye sayfasının arkasında rehberin Fransızca ve Almanca baskılarının hazırlanmakta olduğuna dair bir kayıt düşülmüş. Bu çevirilerin gerçekte yapılıp yapılmadığını, yapıldı ise bu rehberin bu dillerde basılıp basılmadığını bilemiyoruz. Kitabın bu dillerdeki baskıları muhtemelen gerçekleşmedi.

Turistler için bir rehber kitapta bulunması gereken tüm bilgiler elimizdeki rehberde mevcut. İlk 19 sayfada oteller, para ve posta sistemi, bankalar, şehir içi ulaşım, iklim, tercümanlar, eğlence yerleri, şehrin gezilebilecek semtleri gibi bir rehber kitaptan beklenecek bilgilere 'az ama öz' olarak yer veriliyor. Kitabın ana eksenini, 20 ile 76. sayfalar arasında yer alan şehrin önemli tarihi anıtları ile semtlerinin tanıtıldığı bölüm oluşturuyor. Son 2 sayfada bazı önemli adreslerin listesi verilmiş. Kitabın sonunda bulunan katlanır sayfanın ön yüzünde küçük ama bizce çok ilginç bir İstanbul haritası mevcut. Asıl ilginç olan ise arka sayfadaki tablo... Bu tabloda şehirden posta toplayan buharlıların ve trenlerin ücret tarifleri (frank olarak), hareket saatleri, uğranan şehirler ve en son hangi saate kadar posta kabul edildiğinin bilgisi verilmekte. Posta tarihimiz açısından çok ilginç bir kaynak. En sondaki Galata Kulesi'nden panoramik İstanbul fotoğrafı da turistin nasıl bir şehir ile karşı karşıya olduğunu bir nebze göstermeye çalışıyor.

1892'de basılan İstanbul turist rehberinin kapağı.

Bu ön bilgileri verdikten sonra, semtlerin anlatıldığı bölüme kadarki bilgileri sunmaya geçebiliriz:

Buharlı gemiler kural olarak şehre şafak sökerken ulaşırlar. Turist, demir atılır atılmaz gemiyi terk etmeyi düşünmemeli, ilk yolcu grubunun gemiden ayrılmasını ve kalabalığın hafiflemesini beklemeli, bu arada ambardan güverteye çıkarılan valizine dikkat etmelidir. Valizini oteline kadar taşımak için karşısına dikilen ilk hamalla da anlaşmamalıdır. Kimi büyük, kimi küçük otellerin rehberleri demir atıldıktan kısa bir süre sonra güverteye üşüşürler. Pasaport, gümrük kontrolü, kayık kiralanması gibi şeylere yardım etmesi için büyük otellerin birine mensup rehberlerden birini tutmak tavsiye edilir. Gümrük işlemleri verilen bahşişin büyüklüğü ile doğru orantılı bir süre alır. Karaya kayıkla çıkılır. Bu işin faturası adam başı 10 kuruştur.

Şunların ülkeye sokulması kesinlikle yasaktır: Hükümeti ve yönetimi eleştiren veya siyasi bir bilinmezi açığa vuran kitaplar. Gazetelerin ilgili sayfaları da koparılır veya okunamaz hale getirilir. Gümrükte şunlar alıkonacaktır: Sultan'ın fotoğrafları, dine saygısızlık yapan fotoğraflar ve her türlü yabancı puro ve sigara.

Hocapaşa yönünden Sirkeci ve Boğaz'ın Marmara girişi. Uzakta sağda Kızkulesi, uzakta solda Dolmabahçe Sarayı. Solda Sirkeci Garı ve Liman. Deniz kıyısında Sepetçiler Kasrı seçilebiliyor.

Gümrük işlemlerini tamamlayan turistin eşyaları bunları sırtına yükleyen ve gideceği oteli rehberinden öğrenen hamallar tarafından alınır. Bir rehber tutmayan turistler otele varana dek hamalı gözden kaybetmeyecek şekilde arkadan takip etmelidir. Galata gümrük binasından Pera'ya kadar bir hamal yükü mal, 7 kuruşa taşınır. Gümrük binasının hemen önünde tramvay durağının önünde fayton da tutulabilir. 4 kişiye kadar Pera'ya gitmenin ücreti tarifeye göre 15 kuruştur.

Şehre trenle gelenler de benzer formaliteleri aşmak durumundadır. Gardan Pera'ya hamaliye ücreti 10 kuruştur. Köprü mürüriyesi dâhil fayton ücreti ise 25 kuruştur.

Şehrin en önemli otelleri şunlardır: Angleterre, Royal, Byzance, Londres ve Luxemburg. Yüksek sınıfa mensup turistler bu otellerin müşterileridir. Orient Ekspres'in açılması ile birlikte şehirdeki otellerin kalitesi devamlı olarak yükselmektedir. Bu oteller müşterilerine Avrupa'nın diğer otelleri ile aynı kalitede hizmet sunarlar. Bunlarda tam pansiyon konaklamak akıllıca olacaktır. Zira İstanbul'da iyi lokanta yoktur. Yaz ve kış aylarında tam pansiyon otel ücreti, aydınlatma ve servis ücreti dâhil 12 ile 15 frank arasında değişir. İlkbahar ve sonbaharda fiyat 15 ile 20 frank arasındadır.

Rehberde yer alan bir İstanbul haritası.

Şehirde birçok küçük otel bulunmaktadır. Ancak bu oteller birçok ekstra uyguladıklarından fatura büyük oteller kadar yüksek çıkar. Hotel omnibüsleri yoktur ancak otellerin özel rehberleri her tren veya vapur gelişinde temsil ettikleri otelin adını bağırırlar.

PARA SİSTEMİ

Geçerli olan para birimi gümüş kuruş (40 paradır), 2 İngiliz Pence'ine, veya 10 Fransız Santim'ine eşittir. Yabancı paraların Osmanlı parası karşısındaki değeri şöyledir:

1 İngiliz Lirası 120 gümüş kuruş
1 Napolyon 95 gümüş kuruş
1 Frank 4,5 gümüş kuruş

1 Osmanlı Lirası serbest piyasada 108 gümüş kuruş etmektedir. Devlet

19. yy sonu Grand Rue de Pêra. Sol tarafta Saint Antoine Kilisesi.

daireleri ve bankalar bunu 100 altın kuruş karşılığında bozdurur. Bütün alışverişler gümüş kuruş kullanılarak yapılır, altın para kullanılmaz.

Hemen her köşe başında bulunabilen küçük sarraflarda Türk veya yabancı para bozdururken, bozdurulan her para için 2 veya 3 kuruş kesilir. Bu kesinti yabancılar kadar yerlilere de aynen uygulanır. 5 kuruşluk bir işlemde bile yarım kuruş kesilir.

REHBERLER

Büyük otellere bağlı olarak çalışan rehberler güvenle kiralanabilir. Bunun dışındakilere itibar edilmemelidir. Bunlar, özel olarak seçilmiş, şehri iyi tanıyan yabancı lisanlara vakıf insanlardır. Ancak okuma yazma bilmezler, bu yüzden turist yanında iyi bir seyahat rehberi bulundurmalıdır.

Cadde ve sokaklarda ve çarşılarda rehber olarak kendilerini pazarlamaya çalışanlardan kaçınılmalıdır. Bunlar rehber olarak çok fazla emek harcamazlar. Gelirleri, turistin her yaptığı alışverişten elde edeceği yüzdeliktir. Otellerden kiralanabilecek bir rehberin gündeliği 8 ile 10 frank arasında değişir.

FAYTONLAR

İstanbul'un faytoncuları diğer Avrupa şehirlerinin faytoncuları kadar terbiye yoksunudur. Haftalık tatil günü olan cuma ve pazar günleri tarifeyi uygulamazlar. Bu yüzden bu günlerin herhangi birinde fayton tutmak isteyenler önceden pazarlık yaparak fiyatı belirlemelidir. Aksi halde seyahatin sonunda ne ödenirse ödensin, beğenmeyecek ve fazlasını isteyeceklerdir. Haftanın diğer günleri, 15-20 dakikalık bir gezi 5 kuruş tutar. Pêra'dan Galata'ya 10 kuruştur. Süreye göre anlaşılmışsa, tarifeye göre ilk saat 15 kuruş, ondan sonraki her saatin ücreti 10 kuruştur. Gezinti amacı güdülüyorsa faytonun saat veya günlük olarak kiralanması salık verilir.

Köprü müruriyesi her iki yön için de 2,5 kuruştur. İyi ve geniş bir faytonun günlüğü 20-25 franktır. Taksim bahçesinin ötesine yani Kâğıthane, Bizans surlarının çevresi gibi şehrin dışı sayılan yerlere yapılan gezintilerin tarifesi yoktur, ücreti hareket etmeden önce tespit edilmelidir. Sirkeci Garı'na kadar seyahat 25 kuruş tutar, 20 dakika sürer, ücrete köprü müruriyesi dâhildir.

AT KİRALAMA

Şehrin belli başlı tüm noktalarında at bulunabilir. En iyileri Galatasaray'ın önünde, İngiliz Konsolosluğu'nun yanında, Taksim'de çeşmenin önünde ve Tophane'dedir. Kısa süreli bir gezinti 2 kuruş tutar. Bir saat 5 ile 10 kuruş arasındadır, öğleden sonra ise 20 kuruştur. Yola çıkmadan önce her zaman fiyat tespiti yapılmalıdır. At sahibi, turistin iyi bir binici olduğunu anlarsa uzun süreli yolculuklarda yolcunun yalnız gitmesine izin verir. Kısa süreli seyahatlerde ise her zaman turiste refakat eder. İyi atlar ahırlarda bulunabilir. Gezinti başına 10-12 frank arası ücretleri vardır. İyi biniciler ahırdan at kiralamayı tercih ederler.

TÜNEL

Galata ve Pêra'yı birleştiren Tünel bu iki nokta arasında seyahat edenlerin en çok tercih ettiği ulaşım yoludur. Yaz aylarında 7:00 ile 20:00 arasında on dakikada bir hareket ederler. Kış mevsiminde ise 8:00 ile 19:00 arasında çalışır. Tarife, birinci sınıf 1 kuruş, ikinci sınıf 20 paradır. Ulaşım masraflarını düşük tutmak isteyen turistler, Galata'ya Tünel'den giderek, köprüyü yaya geçerek ve İstanbul tarafında tramvay veya faytonla yolculuk edebilirler. Köprü'den Kapalıçarşı'ya fayton ücreti 5 kuruştur.

TRAMVAYLAR

İstanbul'un tramvayları pek rahat ve temiz değildir. Ancak bunların dışındaki ulaşım imkânları kısıtlı olduğundan turist şu 3 tramvay hattını kullanır:

Galata - Şişli hattı: Köprü'den Pêra'ya, Taksim Bahçesi'ne, Pangaltı, Feriköy üzerinden Şişli'ye ulaşır. Ücret 1,5 kuruştur.

Galata hattı: Köprü'den Galata'ya, Dolmabahçe, Beşiktaş üzerinden Ortaköy'e. Ücret 3 kuruştur.

İstanbul hattı: Köprü'den Yedikule ve Topkapı'ya. 3 kuruş.

TAHTIREVANLAR

Sokakların darlığı ve düşük kaliteli kaplaması faytonların birçok yere girmesine engel olur. Bu yüzden hanımlar bir davete, baloya veya partiye giderlerse genellikle bir hamal tarafından çekilen tahtırevana binerler. Bunlar çok fazla yorgunluk yaratmaz, fazla da sallamaz. Şehir içindeki kısa bir yolculuk 10 ile 20 kuruş arasında tutar. Bütün gece dönüş için bekletilirse 40-50 kuruş arasında bir ücret alırlar.

KAYIKLAR

Haliç'teki kayıkların ücreti kısa mesafeler için 2 kuruştur, saatlik ücret ise 4-5 kuruştur. Üsküdar, Haydarpaşa, Kadıköy veya Kâğıthane'ye gidiş dönüş kayık ücreti 20-30 kuruştur. Fazla yolcu ile dengesini muhafaza edemediğinden iki üç kişiden fazla seyahat edilecekse kayık yerine ufak tekneler tercih edilmelidir.

BUHARLI VAPURLAR

İdare-i Mahsusa'nın buharlıları Köprü'den hareketle Haydarpaşa, Kadıköy, Prens Adaları, hatta San Stefano'ya (Yeşilköy) kadar sefer yaparlar. Şirket-i Hayriye'nin buharlıları ise Üsküdar'a ve Boğaziçi'nin her iki yanında birçok iskeleye uğrarlar. Şirket-i Hayriye'nin vapurları köprünün İstanbul tarafında yatarlar. Tarife uzaklığa göre değişir, ücretler 1 ile 10 kuruş arasındadır. Karadeniz'in ağzına, Kavaklara kadar süren bir yolculuk, gidiş dönüş yaklaşık 4 saat sürer. Haliç'teki iskelelere giden vapurlar Köprü'den her 15 dakikada bir kalkar. Yazın bazı vapurlar cuma ve pazar günleri Kâğıthane'ye kadar giderler. Ücreti 60 paradır.

BANKALAR

Aşağıdaki bankalar İstanbul'un en önemli bankalarıdır:

Imperial Ottoman Bank [Osmanlı Bankası], Voyvoda Caddesi'nde, Crédit Général Ottoman, aynı cadde üzerinde, Crédit Lyonnais, Galata'da yeni köprünün yanında, Société Générale de l'Empire Ottoman, Voyvoda Caddesi'nde, Société Ottomane de Change er de Valeurs, Galata'da, Banque de Constantinople Galata'dadır. Osmanlı Bankası'nın şuralarda şubeleri, acentelikleri ve alt-acentelikleri vardır: İskenderiye, Edirne, Beyrut, Bursa, Larnaka, Kahire, Filibe, Selanik, İzmir, Şam, Limasol, Lefkoşa, Port-Said, Antalya, Aydın, Manisa, Nazilli, Adana ve Konya.

Ortadoğu'nun herhangi bir yerinde paraya çevrilebilir kredi mektupları, Osmanlı Bankası'ndan temin edilebilir.

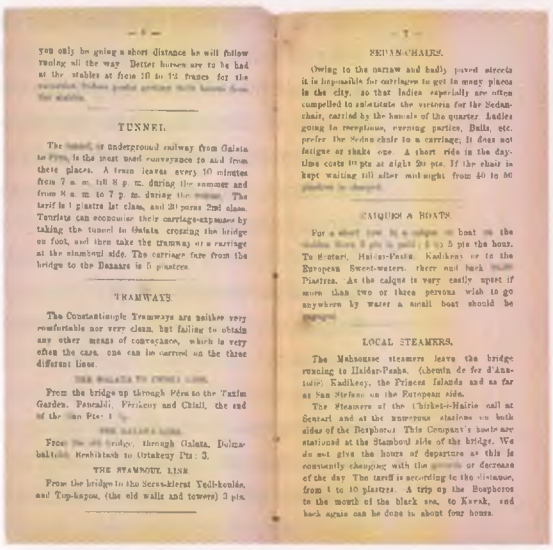
POSTA

Büyük devletlerin hepsinin İstanbul'da posta merkezleri bulunmaktadır. Uluslararası Posta Konvansiyonu'nun belirlediği kurallara uygun olarak bunlardan dünyanın her yerine mektup gönderilebilir. Her posta merkezi kendi pullarını kullanır, tek fark, pulun üzerinde Türk parası olarak değerini gösteren sürşarjlara yer verilmiş olmasıdır. İngiliz Postanesi, Galata Kulesi'nin yanındadır, Alman ve Fransız postaneleri Galata'da Voyvoda Caddesi'ndedir, Rus Postanesi, Galata'da Mumhane Caddesi'nde, Avusturya Postanesi, Galata'da Karantina Caddesi'ndedir. Avusturya ve Fransız postanelerinin Grand Rue de Péra üzerinde şubeleri bulunmaktadır. Osmanlı Postanesi'nin Grand Rue de Péra üzerindeki, Telgraf Merkezi'nde bir şubesi bulunmaktadır.

Mektuplarını *postrestant* olarak gönderen turistlerin bu postaneleri

19. yy sonu Yeni Cami'nin arkası. Uzakta, yolun sağ tarafındaki kubbeli yapı I. Abdülhamid'in türbesi. Yine sağ kolda yakındaki kubbeli binada bugün Hacıbekir faaliyette.

TUNNEL.

The tunnel, or underground railway from Galata to Pera, is the most used conveyance to and from these places. A train leaves every 10 minutes from 7 a. m. till 8 p. m. during the summer and from 8 a. m. to 7 p. m. during the winter. The tarif is 1 piastre 1st class, and 20 paras 2nd class. Tourists can economise their carriage-expenses by taking the tunnel to Galata, crossing the bridge on foot, and then take the tramway or a carriage at the stambouli side. The carriage fare from the bridge to the Dasaare is 6 piastres.

TRAMWAYS.

The Constantinople Tramways are neither very comfortable nor very clean, but failing to obtain any other means of conveyance, which is very often the case, one can be carried on the three different lines.

THE GALATA TO PERA LINE.

From the bridge up through Péra to the Taxim Garden, Pavarlli, Pericacy and Chiali, the end of the line. Pts. 1

THE GALATA LINE.

From the old bridge, through Galata, Dolmabakhtch, Beshiktash to Ortakeuy Pts: 3.

THE STAMBOUL LINE

From the bridge to the Seraskierat Yedi-koulés, and Top-kapou, (the old walls and towers) 3 pts.

SEDAN CHAIRS.

Owing to the narrow and badly paved streets it is impossible for carriages to get to many places in the city, so that ladies especially are often compelled to substitute the vertures for the Sedan-chair, carried by the hamals of the quarter. Ladies going to receptions, evening parties, Balls, etc. prefer the Sedan-chair to a carriage, it does not fatigue or shake one. A short ride in the day-time costs 10 pts at night 20 pts. If the chair is kept waiting till after mid-night, from 40 to 60 piastres is charged.

CAIQUES & BOATS.

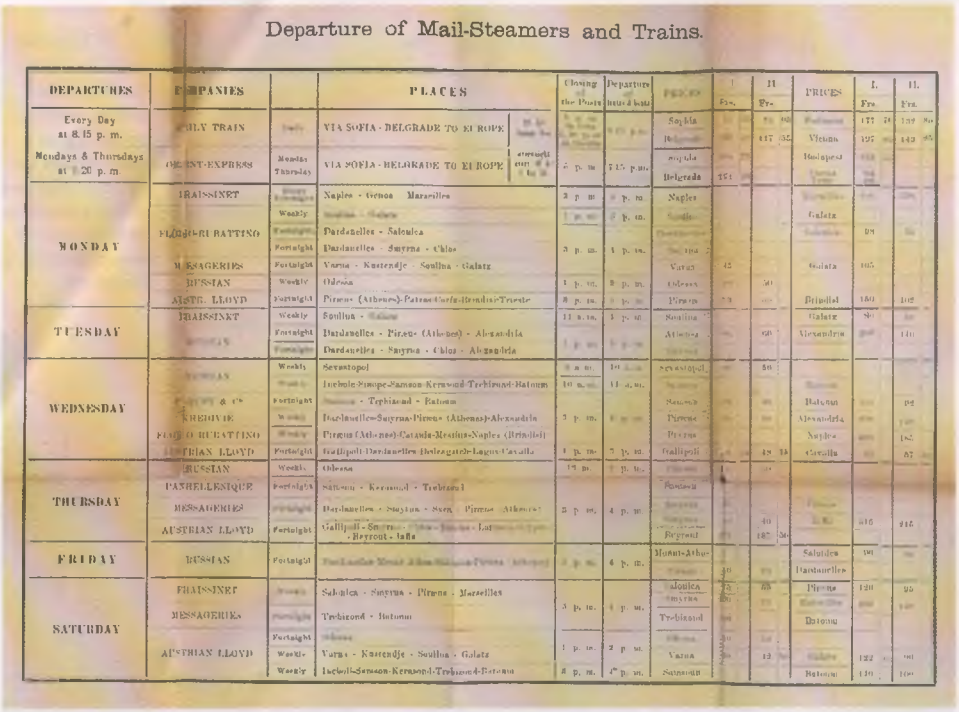
For a short row in a caique or boat on the Golden Horn 5 pts is paid ; for 5 pts the hour. To Scutari, Haidar-Pasha, Kadikeui or to the European Sweet-waters, there and back 10 Piastres. As the caique is very easily upset if more than two or three persons wish to go anywhere by water a small boat should be engaged.

LOCAL STEAMERS.

The Mahousse steamers leave the bridge running to Haidar-Pasha, (chemin de fer d'Anatolie) Kadikeoy, the Princes Islands and as far as San Stefano on the European side.

The Steamers of the Chirketi-Hairie call at Scutari and at the numerous stations on both sides of the Bosphorus. This Company's boats are stationed at the Stamboul side of the bridge. We do not give the hours of departure as this is constantly changing with the increase or decrease of the day. The tarrif is according to the distance, from 1 to 10 piastres. A trip up the Bosphorus to the mouth of the black sea, to Kavak, and back again can be done in about four hours.

Rehberin Tünel'le ilgili sayfaları.

Departure of Mail-Steamers and Trains.

DEPARTURES	COMPANIES		PLACES	Closing of the Post Office	Departure from Galata	PRICES	I. Fcs.	II. Fcs.	PRICES	I. Fcs.	II. Fcs.
Every Day at 8.15 p. m.	RAPID TRAIN	Daily	VIA SOFIA - BELGRADE TO EUROPE	8.15 p. m.	8.45 p. m.	Sofia					
Mondays & Thursdays at 7.20 p. m.	ORIENT-EXPRESS	Mondays Thursdays	VIA SOFIA - BELGRADE TO EUROPE	7.20 p. m.	7.45 p. m.	Belgrade	251				
MONDAY	TRAISSINET	Every Fortnight	Naples - Genoa - Marseilles	2 p. m.	3 p. m.	Naples					
		Weekly	Smyrna - Cyprus	1 p. m.	3 p. m.	Smyrna			Galata		
	MESSAGERIES	Fortnight	Dardanelles - Salonica								
		Fortnight	Dardanelles - Smyrna - Chios	3 p. m.	4 p. m.	Smyrna					
	MESSAGERIES	Fortnight	Varna - Kustendje - Soulina - Galatz			Varna	45		Galata	105	
	RUSSIAN	Weekly	Odessa	1 p. m.	3 p. m.	Odessa		50			
	AUSTR. LLOYD	Fortnight	Piraeus (Athenes)-Patras-Corfu-Brindisi-Trieste	3 p. m.	4 p. m.	Piraeus	75		Brindisi	180	105
TUESDAY	TRAISSINET	Weekly	Soulina - Galatz	11 a. m.	3 p. m.	Soulina			Galatz	80	
		Fortnight	Dardanelles - Piraeus (Athenes) - Alexandria	1 p. m.	3 p. m.	Athenes		90	Alexandria	200	140
		Fortnight	Dardanelles - Smyrna - Chios - Alexandria								
WEDNESDAY	RUSSIAN	Weekly	Sevastopol	8 a. m.	10 a. m.	Sevastopol		50			
		Weekly	Inebolu-Sinope-Samson-Kerasond-Trebizond-Batoum	10 a. m.	11 a. m.						
	[illegible] & Co	Fortnight	Samsun - Trebizond - Batoum			Samsun			Batoum		90
	KHEDIVIE	Weekly	Dardanelles-Smyrna-Piraeus (Athenes)-Alexandria	3 p. m.	4 p. m.	Piraeus			Alexandria		
	FRATELLI RUBATTINO	Weekly	Piraeus (Athenes)-Catania-Messina-Naples (Brindisi)			Piraeus			Naples		180
	AUSTRIAN LLOYD	Fortnight	Gallipoli-Dardanelles-Delegation-Lagos-Cavalla	1 p. m.	2 p. m.	Gallipoli		48	Cavalla		87
THURSDAY	RUSSIAN	Weekly	Odessa	12 m.	1 p. m.						
	PASHELEGUIQUE	Fortnight	Salonica - Kavalla - Trebizond			Salonica					
	MESSAGERIES	Fortnight	Dardanelles - Smyrna - Syra - Piraeus - Athenes	3 p. m.	4 p. m.						
	AUSTRIAN LLOYD	Fortnight	Gallipoli - Smyrna - Cyprus - Jaffa - Beyrout - Jaffa			Beyrout		40		315	210
FRIDAY	RUSSIAN	Fortnight		3 p. m.	4 p. m.	Mount-Athos			Salonica		
									Dardanelles		
SATURDAY	TRAISSINET	Weekly	Salonica - Smyrna - Piraeus - Marseilles	3 p. m.	4 p. m.	Salonica			Piraeus		
	MESSAGERIES	Fortnight	Trebizond - Batoum			Trebizond			Batoum		
		Fortnight	Odessa								
	AUSTRIAN LLOYD	Weekly	Varna - Kustendje - Soulina - Galatz	1 p. m.	2 p. m.	Varna					
		Weekly	Inebolu-Samson-Kerasond-Trebizond-Batoum	3 p. m.	4 p. m.	Samsun			Batoum		

Rehberde yer alan buharlı gemi ve tren tarifesi.

ziyaret etmeleri gerekir. İstanbul'da postanesi olmayan ülkelerden gelen mektupların dağıtımı, merkezi Kemeraltı'nda bulunan uluslararası posta tarafından yapılmaktadır. Yerel postane, ağzı kapatılmış mektupları her zaman kabul etmez. Kartpostalların dağıtımı da düzensizdir. Yakın yerler için haberci göndermenizi tavsiye ederiz.

TELGRAF

International Post Office (Uluslararası Posta Merkezi) ve Grand Rue de Pera'da bulunan postaneden telgraf gönderilebilmektedir. Aşağıdaki tarife Syra ve Zante üzerinden gönderilen telgraf tarifesidir (Rakamlar kelime başına santim (centime= Fransız kuruşu) olarak:

Avusturya- Macaristan 46
Belçika 60
Fransa 56
Almanya 55
İngiltere 76
Yunanistan 38
Hollanda 60
İtalya 60
Rusya 72
Romanya 51
İspanya 65
İsviçre 51
Mısır (Girit tarikiyle) 95
New York 185, Philadelphia 215

Aynı büroda Eastern Telegraph Company (Şark Telgraf Şirketi) kurduğu özel şebeke üzerinden daha hızlı telgraf gönderebilmektedir. Tarifeleri yukarıdaki ücretlerin % 45 üzerindedir. Eastern Telegraph Company tarafından gönderilen telgrafların en altına "via cable" yazılmalıdır. Bu ibare için ayrıca ücret alınmaz.

ELÇİLİKLER

Grand Rue de Pera'ya açılan Tepebaşı Caddesi üzerinde bulunan İngiliz elçiliği ile Taksim'de bulunan Alman ve İtalyan elçiliklerinin dışındaki tüm elçilik, konsolosluk ve delegasyonlar Grand Rue de Pera veya bunun yan sokaklarında bulunmaktadır. Elçilikler yaz mevsiminde Boğaziçi'nin kuzeyindeki Büyükdere veya Tarabya'da bulunan yazlık ikametgâhlarına taşınır. Yetkili memurlardan biri mesai saatleri içinde şehirdeki elçilikte görev yapmaya devam eder.

İngiliz Konsolosluğu Galata Kulesi'nin yakınında, İngiliz Postanesi'nin bitişiğindedir.

Bulgaristan, Romanya ve Rusya'ya gitmek için vize gerekir. Türkiye'nin içlerine gitmek için özel bir pasaport olan tezkere gereklidir.

BANYOLAR

Adını aldığı otelin arka tarafında, Grand Rue de Pera'nın yan sokaklarından biri olan Sakızağacı Sokağı'nda bulunan Luxembourg Hamamı bu türden bir yerde beklenebilecek tüm konforu sunar. Banyo 10 kuruş, duş 5 kuruştur. Bundan başka Avrupa tarzı, daha ucuz fiyatlı bir banyo vardır. Glavany Caddesi üzerindedir. Burada fiyatlar daha ehvendir.

İstanbul, hem alafranga hem de alaturka anlayışına göre banyo almak isteyenlere hizmet edecek tesislere sahiptir. Hotel Luxemburg'un arkasında, Sakızağacı Sokağı üzerinde bulunan tesis, modern bir tesisten beklenecek tüm konfora sahiptir. Banyo fiyatı 10 kuruş, duş fiyatı ise 5 kuruştur. Glavany Caddesi'nde Avrupa anlayışına göre banyo yapılabilecek daha ucuz bir yer daha vardır.

TÜRK HAMAMLARI

Türk hamamını tecrübe etmek isteyen Avrupalı turistlere Galatasaray'ın yanındaki sokakta bulunan Galatasaray Hamamı ile Galata'da Köprü'nün yakınlarında bulunan Azapkapı hamamları tavsiye edilmektedir.

İstanbul tarafında bulunan hamamlar hemen hemen sadece Türkler tarafından kullanılır.

Köprü üzerindeki ve Tophane'deki deniz hamamları çok ilkeldir, pis ve konforsuzdur, dar kabinlerde giyinmek ve soyunmak çok zordur. 2 tip kabin vardır. 1. sınıf 100 para, ikinci sınıf 60 paradır. Akıntı suyu götürmediğinden pek temiz değildir. Haydarpaşa ve Kadıköy deniz hamamları kalite olarak olmasa da suyu temiz, akıntısı da tehlikesiz olduğundan tavsiye edilebilir.

BİRAHANELER

Yanni, Nicoli and Central birahanelerinde iyi kalite bira bulunabilir. Yemek kalitesi de iyidir. Ayrıca yerli ve yabancı gazetelerin birçoğu bulunabilir. Konumu nedeni ile Yanni varlıklı kesim tarafından daha fazla tercih edilmektedir.

RESTORAN VE KAFELER

Lebon Pastanesi'nde alakart olarak Fransız mutfağı uygulanmaktadır.

Büyük otellerde 5 ile 7 frank arasında bir ücret ödenerek öğle veya akşam yemeği yenilebilir. Yukarıdaki tüm birahane ve lokantalarda mükemmel bir şarap olan Erenköy şarabı bulunmaktadır. Bu şaraplar Osmanlı toprağı dışında da hızla ün kazanmaktadır.

Şehirdeki bütün iyi lokanta, pastane ve birahaneler Grand Rue de Pera üzerindedir. Fransız pastası ve dondurma da bulunan bu mekânlar her zaman Pera sosyetesi tarafından ziyaret edilir.

PARKLAR

Pera'da Belediye veya diğer adıyla Petit Champ [Küçük Mezarlık] parkları dışında halka açık park yoktur. Bunlar verdikleri serinlik ve gölgelikle yazın şehirde kalanların öğleden sonra ve akşam saatlerini geçirebileceği makbul yerlerdir.

Bahçede Fransız operetlerinin sahnelendiği çok popüler bir açık hava tiyatrosu bulunmaktadır. Sabah 9-12, akşam da 4-11 arasında orkestra müzik çalar.

Taksim'deki nispeten uzak sayılabilecek park da muhteşem Boğaz manzarası ve akşamüstlerinde serinlik veren kuzey rüzgârları ile çok rağbet görmektedir.

Giriş ücretleri, Belediye Parkı'na 1 kuruş, Taksim Parkı'na ise yarım kuruştur.

TİYATROLAR

İstanbul akşam eğlenceleri açısından gerçekten de çok fakir bir şehirdir. Yaz sezonu boyunca Belediye Parkı'nda açık hava tiyatrosu ile genellikle İtalyan kumpanyaların sahne aldığı Grand Rue de Pera'daki Concordia tiyatrosu hizmet verir. Giriş ücreti her ikisi için de 5 kuruştur.

19. yy sonu Galata Köprüsü.

Kış sezonunda Pera'daki Verdi, Theatre Français [Fransız Tiyatrosu] ve Belediye Parkı Tiyatrosu gibi tiyatrolarda Fransız veya Yunan kumpanyaları sahne alır. Circus Tiyatrosu da yukarıdakilerin hepsi gibi Grand Rue de Pera üzerindedir. Karnaval zamanı bu tiyatrolarda gayet kaliteli balolar tertiplenir.

Gene Grand Rue de Pera üzerindeki Concordia ve Crystal Palace Café Chantant'dan başka bir şey değildir. Buralarda kapalı kapılar arasındaki partiler akşamın ilerleyen saatlerinde rulet masalarında devam eder. Hükümet bu olaya nokta koymuş durumdadır.

Akşam saatlerinde şehri dolaşanların yolu başka kumarhanelere de düşebilir veya kendilerini karşılarında aniden beliriveren, yerli halkın temas etmekten kaçındığı, milliyeti belirsiz kişilerin davetiyle sonu cüzdanlarının hafifleyeceği maceraların içinde bulabilir.

Geceleyin Pera güvenlidir. Ancak Pera'nın aşağı kesimlerini akşam 9'dan sonra gezmeye kalkışmak tedbirsizlik olur.

Turist, Ramazan boyunca turist rehberi ile birlikte günbatımından sonra Stamboul'a [Tarihi Yarımada] gitmeli ve camilerin etrafına ve minarelerin arasına ustaca yerleştirilen mahyaların altında eğlenen halkın arasına karışmalı, kendisini nereye dönse karşısına çıkan oryantal dünyanın akşam eğlencelerine kaptırmalıdır. Ayasofya ve Beyazıt camileri ziyaret edilmelidir.

Ramazan, günbatımından 1 saat sonra Stamboul'un uykuya çekilmediği tek ay olduğundan bunun dışındaki

zamanlarda şehre gitmenin yararı yoktur.

BULAŞICI HASTALIKLAR

Hükümetin aldığı sıkı tedbirler sayesinde Suriye ve Acemistan'ın içlerinde hemen hemen her yıl çıkan salgın hastalıklar artık yayılmamaktadır. İstanbul birkaç yıldan beri salgın hastalıklardan uzak kalmıştır.

HAMALLAR

Namı diğer Herkül olan Osmanlı hamallarının ünü çok yaygındır. Turist bunu bilmeden gelse bile toprağa adımını attığı andan itibaren Osmanlı hamallarının gücü hakkında mükemmel bir fikir sahibi olabilir. Bunların çoğu Ermeni'dir. Elde taşınabilecek bir çantadan sırta yüklenecek demir kasaya kadar her şeyi yüklenir, kötü kaplanmış dik sokakları arşınlayarak şehrin bir ucundan diğerine kadar taşırlar. Karakterlerine gelince, küstah ve aldıkları paradan çok zor tatmin olan insanlardır. Hamallar belirli kurallara göre çalışan bir topluluktur.

TULUMBACILAR

Pera'ya su getirildiğinden beri büyük yangınlara daha az rastlanmakta, çıkan yangınlar da su boruları yakındaysa daha çabuk söndürülmektedir.

Pera'nın dışında, ahşap evlerin ağırlıkta olduğu bölgelerde 1 ile 10 arasında evi kül eden yangınlara hemen hemen her hafta rastlanır. 100-150 evi kül eden büyük yangınlar ise senelik olarak tekrar eden hadiselerdir. 1870'te 6.000 eve ve 4.000 cana mal olan, Pera'nın yarısını harab eden yangın, son büyük yangındır.

Askeri itfaiye iyi örgütlenmiş, sıkı çalışan ve Avrupa'daki benzerlerinden farkı olmayan bir teşkilattır. En büyük dertleri, dar ve sıkışık sokaklara giremeyip makinelerini yangın yerine taşıyamamalarıdır.

İstanbul'da tulumbacılar (pompacılar) da denilen özel bir birlik daha vardır. Bunlar Galata ve Beyazıt kulelerinden alarm verildiğinde (gündüzün bayrak veya kırmızı toplarla, geceleyin renkli ışıklarla) toplanan, aslen hamal veya işçi gibi başka mesleklerden olan insanlardır. Yangın çıktığında küçük tulumbalarını omuzlarına yükler, çıplak ayak ve yarı çıplak vaziyette bağıra çağıra önlerine çıkanları kaçırtarak yangın yerine yetişmeye çalışırken hapishane kaçkınlarına benzerler. Yangın yerine ulaşana kadar bazen 1 saat, bazen de 1 saatten fazla koşarlar. Tulumbayı kurup tam bir karmaşa ve düzensizlik halinde yangını söndürmeye çalışırlar. İtfaiyenin giremediği dar sokaklara girebildiklerinden yangınların söndürülmesinde çok faydaları dokunur. İtfaiye geldiğinde tulumbacıların çekilmesi gerekir. Fakat bu sırada bazen tartışma çıkar.

PROBLEMLER

İstanbul'da üç ana problem hem turistlerin hem de yerli halkın canını sıkar. Bunların en önemlisi kötü kaplamalı dar sokaklardır. Sokakların çoğunda kaldırım bile yoktur. Belediyenin şehri güzelleştirmek için uyguladığı bir plan mevcuttur. Sık çıkan yangınların ve yıktırılan surların ortaya çıkardığı araziler bu planın uygulanmasına büyük katkı sağlamaktadır.

İkinci problem, İstanbul'u İstanbul yapan unsurlardan biri olarak kabul edilse de sokaklarda başıboş dolaşan sayısız köpeklerdir. Bunların şehri fetheden Türklerin peşinden geldiği söylenir. O zamandan beri sayıları düzgün bir şekilde artmıştır. Kuranı-kerim köpekleri temiz olmayan hayvanlar olarak tanımladığı halde bu hayvanlar müsamaha edilmekle kalmaz, aynı zamanda yemek artıklarıyla beslenmeleri sağlanır. Bazıları köpeklere düzenli olarak su verir ve onlara zarar verecek kişileri engeller. Dahası düşük gramaj yüzünden el konulan veya özel olarak kurulan vakıfların kaynakları ile satın alınan ekmeklerin Beyazıt Camisi'nin önüne veya Türklerin yaşadığı başka yerlerde köpeklere verilmesi sık karşılaşılacak davranışlardır.

Davranışlarına gelince, köpekler hem uysaldır, hem de kolay idare edilebilirler. Herhangi birine söylenecek ufak bir söz bile sadece konuşulan köpeği değil tüm sürüyü ayaklandırır ve sizi takibe başlarlar. Ancak kurtulmak gayet kolaydır, köşeyi döndüğünüz anda sizi takipten vazgeçerler, zira diğer sokağın başka bir köpek sürüsü vardır. Komşu sokakların sürüleri sık sık birbirlerine girerek birbirlerinin sınırlarını zorlar. Etraftaki insanların çabası hiç para etmez, köpekler kavgayı bitirecekleri zamana kendileri karar verirler. Bu kavgalar öyle şiddetlidir ki binlerce köpek doğduğu sokaktan başka bir sokağı görmeden doğar, beslenir, yaşar ve ölür.

Nadiren ortaya çıkan bir vaka olsa da, bir köpek kuduza yakalandığında, polis o sokaktaki tüm köpekleri toplar. Yeni köpekler hemen eskilerin yerini alır ve sokak kısa bir zaman için eski köpek nüfusunu tekrar kazanır. Alman Kayzeri'nin şehri ziyaretinden önce Sultan'ın iradesi ile önemli sayıda köpek Marmara'da bir adaya [Sivriada] götürülmüş ancak Türklerin yazdığı dilekçeler iradenin iptal edilmesini sağlamıştı. Türklerin bir deyimi vardır ki köpeklerin ortadan kaybolması ile Osmanlı İmparatorluğu da yıkılacaktır.

Sizi şehirdeki ilk gecelerde uykunuzda rahatsız edecek üçüncü unsur ise sokaklarda bağıra bağıra gezen, demir bastonu ile sağa sola vurarak işini yaptığını göstermeye çalışan bekçilerdir. Bundan başka, gecenin bir yarısında güçlü ciğerleri ile bağıranların 'Yangın Var!' çığlığıyla yatağınızdan zıplayabilirsiniz.

Bekçi uygulaması bir zaman evvel kısa bir süre için kaldırılmıştı. Olaydan haberi olmayan hırsızlar gürültü gelmediği için yerini belli etmeyen bekçilere yakalanacaklarını düşünüyor, bir taraftan da gürültüye alışık olduğu için sessizlikte uyuyamayanlar çıkıyordu. Bekçiler ve bastonları fazla sürmeden geri gelmişti.

GÜZELLEŞTİRİLMİŞ TARİH ANLATIMINA BİR ÖRNEK:

PROF. İLBER ORTAYLI VE TÜRKİYE YAHUDİLERİ

RIFAT N. BALİ

Cumhuriyet döneminde azınlıkların maruz kaldıkları hazin olaylar ile yüzleşme ve hesaplaşma yerine bu hadiseleri, Amerika ve Avrupa'daki insan hakları savunucusu kuruluşlar tarafından "Türkiye karşıtı propaganda malzemesi" olarak kullanılmamaları için, örtbas etmek veya mazur görmek milliyetçi, Kemalist ve muhafazakâr çevrelerde yaygın bir yöntem. Prof. Ortaylı'nın Türkiye Yahudilerinin Cumhuriyet dönemindeki durumları ile ilgili tespitleri kendisinin de bu yöntemle olayları yorumladığını göstermekte.

1990'lı yılların ortasına kadar Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde Yahudilerin hukuki, siyasi ve sosyal durumları son derece az sayıda araştırmaya konu olmuştu. Bu konudaki mevcut araştırmalar gelenekselleşmiş bir tarih anlatımının tekrarından ibaretti. "Güzelleştirilmiş" sıfatıyla tanımlanabilecek bu tarih anlatımında Türk-Yahudi ilişkileri mükemmel olarak tarif edilir, cereyan etmiş olumsuz hadiseler ya zikredilmez veya önemsenmez, Varlık Vergisi Kanunu'nun azınlıklara ayrımcı bir şekilde uygulanması gibi artık kamuoyuna mal olmuş ve örtbas edilmesi mümkün olmayan bir hadise ise geçiştirilirdi.[1] Ancak doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren yayınlanan çok sayıda bilimsel araştırmalar sayesinde bu tarih anlatımı artık sürdürülemez durumda.

Yakın bir tarihte Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Prof. İlber Ortaylı'nın Türkiye Yahudiliği konusunda bir makalesi Türk Yahudi toplumunun tek yayın organı olan *Şalom* gazetesinde[2], *Milliyet* gazetesi yazarı ve CNN Türk televizyon kanalında "Eğrisi Doğrusu" programının yöneticisi Taha Akyol ile aynı konuda yaptığı bir sohbeti ise, Taha Akyol ile yaptığı değişik sohbetlerinin derlendiği, *Osmanlı Mirası* başlıklı kitapta yayınladı.[3] Prof. Ortaylı'nın *Şalom* gazetesinde yayınlanan makalesi sorunlu bir makaledir zira son on beş yıl zarfında Türkiye Yahudileri konusunda yayınlanan onca eserden sonra ortaya çıkan tabloyu hiç dikkate almamakta ve de doksanlı yılların ortasına kadar egemen olan "güzelleştirilmiş" tarih anlatımını tekrarlamakta. Prof. Ortaylı'nın anlatımının ne açılardan sorunlu olduğunu anlayabilmek için *Şalom* gazetesinde yayınlanan makalelerindeki yorumlarının madde madde incelenmesi şarttır.

1- "LOZAN ANTLAŞMASI VE TÜRKİYE YAHUDİLERİ" KONUSU

Azınlıkların Lozan Antlaşması ile kendilerine tanınan haklar arasında yer alan aile hukuku ve şahıs halleriyle ilgili durumların azınlıkların gelenek ve göreneklerine göre çözümlenmesini güvence altına alan 42'nci maddeden feragat etmeleri konusunda Yahudi cemaatinin tavrını Prof. Ortaylı şöyle yorumlamakta:

"Türkiye Yahudileri Lozan hükümlerinden istifade etmek ve yer almakta öbür gayrimüslimlerin aksine pek istekli davranmamış gibidirler ve zaten 1926'da Medeni Kanun'un kabulü ile bunu açıkça ortaya koymuşlardır."[4]

Türkiye Yahudilerinin azınlık haklarından feragati Prof. Ortaylı'nın tasvir ettiği şekilde gerçekleşmemiştir. Türk Yahudi cemaati liderlerinin Lozan Antlaşması'nın tanıdığı haklardan hangi baskılar sonucunda feragat ettikleri arşiv belgelerine dayanarak ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmiş ve yayınlanmıştır.[5]

2- "TEK PARTİ DÖNEMİ VE TÜRK YAHUDİLERİ"

Prof. Ortaylı'nın aşağıdaki yorumları, üstü örtülü bir şekilde, Tek Parti döneminde Türk Yahudilerinin maruz kaldıkları baskıcı ve ayrımcı siyasetin araştırılmaya muhtaç olduğunu ve de hâlihazırda dönemle ilgili kesin bir kanaat edinmenin zor olduğunu söylemekte ve de gerçekleri anlamak için sözlü tarih yöntemini tavsiye etmekte:

"Peki, bazı yazarların ısrarla üstünde durduğu temelde doğru, bazen de çok hissi olarak tasvir edilen 1930'lar, 1940'lar dönemi nedir? Araştırmalar yeni başlıyor ve yazarların çok da ortak noktalarının olmadığını söylemeli-

yim. Bu dönemi anlamak için yaşayan cemaat üyelerinin tasvirlerine başvurmamız gerekir ama bunu yapabilecek olan bizim yaşımızdaki ve daha da genç Yahudi cemaat üyelerinin bile yaptığını sanmıyorum. İsrail'deki Türk ve Türkiye araştırmaları da bütün ülkelerde olduğu gibi modern Türkiye'ye gerekli ağırlığı vermiyor. Benim bildiğim tek istisna Avigner Levi'dir. Onun 1935 Trakya Olayları üzerindeki araştırması ve sonuçları ilginçtir ve İbraniceden Türkçeye de çevrilmemiştir. Gerek Trakya Olayları ve daha önceki Esther Negra olayı gösteriyor ki Türk

İlber Ortaylı.

bürokrasisinde aşırı derecede farklı tavırlar vardır; bu hava o zamanın basınına da yansımıştı.[6]

Bu satırlarda aşikâr olan Prof. Ortaylı'nın son yıllardaki yayınları hiç takip etmediğidir. Hafıza yanıltması[7] veya yazım hatası ile Avigner Levi olarak atıfta bulunduğu İbrani Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Avner Levy'nin 1934 Trakya Olayları (Ortaylı hafızası yanıltmasıyla olayları 1935 olarak zikrediyor) ile ilgili araştırması, Ortaylı'nın kanaatinin aksine, 1996 yılında İbraniceden Türkçeye çevrilmiş ve yayınlanmıştır.[8] Dahası o tarihten bu yana bu hadiseler hakkında çok sayıda bilimsel yayın yayınlanmış olmasına rağmen Prof. Ortaylı ya bu yayınlardan bihaberdir veya haberdar olmasına rağmen bu yayınları kâle almamaktadır.[9] Her iki ihtimal de vahimdir. Daha da ilginç olan bir diğer husus Prof Ortaylı'nın yukarıda alıntılanan tespitinin ilk baskısı 2006 yılının Mart ayında yayınlanan ve hayat hikâyesini konu eden *Zaman Kaybolmaz* kitabındaki "Yahudi cemaati, tarihine ve kökenine de çok meraklıdır. Türkiye'deki "tarihselci uyanış" onlara da aksetti. Daha evvelki kuşakların ilgisizlikleri sona eriyor" tespiti ile tenakuz içinde olmasıdır.[10] 2006 yılında "Yahudi Cemaati'nin "tarihselci uyanış" içinde olduğunu söyleyen Ortaylı dört yıl sonra bunun tam tersini söylemekte ve Cumhuriyet yıllarında Türk Yahudilerinin geçmişini anlamak için İstanbul'un yaşlı Yahudi sakinleri ile yapılacak sözlü tarih çalışmalarından medet ummaktadır.

3- "500. YIL VAKFI VE İŞLEVİ"

1492 yılında İspanya'dan kovulan Yahudilerin Osmanlı Devleti'ne göç etmelerinin 500'üncü yıldönümünü 1992 yılında kutlamak için Türk Yahudi toplumu liderlerinin 1989 yılında kurdukları 500. Yıl Vakfı'nın işlevini Prof. Ortaylı şöyle tespit etmekte:

"500. Yıl Vakfı gibi kuruluşlar bir kısım cemaat üyelerinin vakıf teşekkülü tarzı hoşuna gitmese de ana toplum üyeleri ve devletle Türkiye Musevilerini yaklaştırdı. Bu gibi vakıfların faaliyetleri faydadan uzak değildir."[11]

500. Yıl Vakfı'nın işlevi, eksileri ve artıları derinliğine tahlil edilip yayınlanmıştır. Faaliyetlerinin net sonucu Prof. Ortaylı'nın "ana toplum üyeleri ve devletle Türkiye Musevilerini yaklaştırdı" yaklaşımı ile izah edilemeyecek kadar karmaşıktır. Bu sonucu burada uzun uzadıya izah etmek yerine 500. Yıl Vakfı'nın arşiv belgeleri kullanılarak hazırlanmış iki araştırmayı[12] ve bir doktora tezini[13] okumak yeterli olacaktır.

4- "İSRAİL'E GÖÇ EDEN TÜRK YAHUDİLERİ"

İsrail Devleti'nin 14 Mayıs 1948 tarihinde kurulmasının ardından bir yıl içinde dönemin Türk Yahudi nüfusunun yaklaşık yarısını teşkil eden 35.000 civarında Türk Yahudisinin İsrail'e göç etmesi Prof. Ortaylı tarafından şöyle izah edilmekte:

"1948'de fakir ve bütünleşmesini tamamlayamadığı için İsrail'e göç eden Türk Yahudileri aslında o ülkede de Türk dilini, adetlerini ve geldikleri ülkeye bağlılığı en çok muhafaza eden gruptur. Son 10 yılın içinde İsrail'e göç değil, aksine göç rakamlarından söz ediliyor. Diğer yandan Türkiye göçmenlerinin İsrail devletinin ve politikasının muhtelif kompartmanlarında da daha çok yer aldıkları görülüyor."[14]

Prof. Ortaylı'nın çizdiği bu manzara gerçekçi değildir. Bugün İsrail'de yaşayan ve Türkiye'den göç etmiş İsrailli yurttaşlar arasında Türkiye'ye bir ters göç bahis konusu değildir. Türkiye'den İsrail'e göç ise, az sayıda da olsa devam etmekte. 1948 yılında İsrail'e göç edenlerin "fakir ve [Türk toplumuyla] bütünleşmesini tamamlayamadığı için" göç ettiklerini söylemek, bu göçün gerçek sebeplerini örtbas etmek isteyenlerin sık sık başvurdukları bir yöntemdir. Birçok araştırmanın ortaya koyduğu gerçek, göçün ana saiklerinden birinin Tek Parti döneminde azınlıklara uygulanan ayrımcı ve baskıcı siyaset, diğerinin ise siyonist ülkü olduğudur.[15]

5- "TÜRK-YAHUDİ İLİŞKİLERİ - ANTİSEMİTİZM VE TÜRKİYE"

Prof. Ortaylı'nın tespiti şöyle:
Bir ülkede ana unsur ile azınlık arasındaki bütünleşmede tek taraflı yaklaşım fayda sağlamaz. Her iki tarafın da bu yaklaşımı birlikte düzenlemeleri, en azından bu isteği ortaya koymaları gerekir. Öyle görülüyor ki ve kim ne derse desin; Türkiye Yahudiliği ve Müslüman Türkler bu yaklaşımı sergilemektedirler. Antisemitizmi benimseyen ve ortaya koyan grupların Müslüman Türk grubun çoğunluğuyla bağlarının ve eylem birliğinin zayıf olduğu da açıktır.[16]

Prof. Ortaylı gene yanılmakta. Son yıllarda Türkiye'de ve yurtdışında yapılan ve basında yer alan değişik kamuoyu yoklamaları popüler antisemitizmin ve ksenofobyanın toplumun geneline yayıldığını ispat etmekte.[17]

6- "TÜRK YAHUDİLERİNİN SOSYO-İKTİSADİ DURUMU"

Bu konuda Prof. Ortaylı'nın tespitleri şöyle:

"Bugünkü Türkiye Yahudiliği iki büyük holdingle iktisadi hayatımızda yer alır. (...) Yüzde itibariyle en çok akademisyen Türkiye Yahudileri içindedir. Diğer yandan yeni nesiller küçük işletmeciliğe girmemekte, büyük şirketlerin yönetici sınıfını oluşturmaktadırlar. Küçük esnafın emeklilik şartları ağırdır. İktisadi çalkantılar herkesi olduğu gibi yönetici sınıfındaki Yahudi gençleri de yurtdışına itmektedir. Uzun sözün kısası Türkiye Yahudiliği fakirleşiyor. Bizatihi Şişli civarındaki bazı nüfusun yaşam koşullarında ve başka bazı semtlerde bunu görmek mümkündür."[18]

Sosyal bilimler ile uğraşan herhangi bir bilim insanı bir toplumun sosyo-iktisadi durumundan söz ederken, bunu muhakkak verilerle temellendirmek zorundadır. Yüzeysel gözlemlere dayanan bir kanaati gerçek gibi takdim etmek bir bilim insanının itibar edeceği bir yöntem değildir. Türk Yahudilerinin sosyal ve iktisadi durumlarını gösterir yayınlanmış herhangi bir araştırmanın mevcut olmadığı bir ortamda Prof. Ortaylı'nın gözlemlerinin hangi verilere dayandığını açıklaması şarttır.

7- "ELZA NİYEGO CİNAYETİ"

"Bir de Esther Nyego olayı var; polis Türk dostu tarafından öldürülen Yahudi kızın cinayetindeki bazı bilgileri örtbas etmeye kalkınca, birtakım Yahudi yazarlar hücum etti."[19]

Prof. Ortaylı'nın bir keresinde Esther Niyego[20], bir keresinde de Esther Negra[21] olarak bahsettiği Yahudi genç kızın doğru yazılışı Elza Niyego'dur. "Elza Niyego Cinayeti" olarak tarihe geçen bu olay, bir öfke patlamasıdır. Ortaylı'nın belirttiğinin aksine 1927 yılında cereyan eden ve tek taraflı karşılıksız bir aşkın bir cinayetle sona ermesi olan bu olay sırasında polis cinayetle ilgili hiçbir şeyi örtbas etmemiştir. Hiçbir Yahudi yazar da kimseye saldırmamıştır. Saldırgan davranış sergileyen İstanbullu Yahudiler tepkilerini cinayetin akabinde ve cenaze töreni sırasında göstermişlerdir. İstanbullu Yahudilerin bu davranışları caninin Türk, maktulün de Yahudi olması sebebiyle "adalet yerini bulmayacak, cani serbest kalacak" kanaatinden kaynaklanmaktaydı. Bu kanaat ise Cumhuriyet'in ilanından cinayetin vuku bulduğu 1927 yılına kadar geçen dört yıl zarfında Türk Yahudilerinin maruz kaldıkları baskı ve ayrımcı siyasetin İstanbullu Yahudilerin zihninde yarattığı olumsuz tortudan ileri gelmekteydi.[22]

1997 LONDRA NAZİ ALTINLARI KONFERANSI

Prof. Ortaylı'nın değişik konulardaki bu kanaatleri bir araya getirildiğinde, olgusal hatalar bir yana, ortaya "güzelleştirilmiş" bir tarih anlatımı manzarası çıkmakta. Bu manzara 1997 yılında Londra'da Nazilerin savaş harcamalarını finanse etmek için Yahudilerden gasp ettikleri ve yabancı bankalara transfer ettikleri altınlar konusunda düzenlenen konferansa Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen katılan heyette[23] yer alan Prof. Ortaylı'nın sunduğu tebliğin Cumhuriyet döneminde Türk-Yahudi ilişkileri ile ilgili anlatısıyla da uyumlu. Bu anlatımın çevirisi şöyle:

"Cumhuriyet döneminde Lozan Antlaşması'nın azınlıklara tanıdığı himayekâr statüden ilk Türkiye Yahudileri feragat ettiler ve kendilerini laik bir Cumhuriyet'in vatandaşı ilan ettiler. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye Alman Yahudisi aydınları ve bilim insanları için bir sığınak olmuştur. Yanlış bir şekilde antisemit bir kanun olarak tanıtılan Varlık Vergisi Kanunu Müslüman ve gayrimüslimlerin varlıklarına el koymayı hedefliyordu ve dolayısıyla herkes için haksız bir finansal operasyon olmasına rağmen antisemit bir kanun değildi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk diplomatik misyonları Yahudileri Nazi Holokostu'ndan korudular. Onlara çabucak ve istenildiği kadar Türk vizesi ve hatta pasaportları verdiler. Rodos'taki Türk konsolosu Ülkümen Bey (insanlığa hizmeti İsrail tarafından ödüllendirilmiş) ve Büyükelçi Necdet Kent, aktif olarak Yahudileri Nazilerden kurtarmaya çalışan iki saygın diplomattı. Bugün 25.000 Türk Yahudisi refah içinde yaşıyorlar ve aralarından çoğu ülkenin önde gelen bilim insanları, aydınları ve sanayicileri arasında yer alıyor."[24]

SONUÇ

Topkapı Sarayı Müzesi gibi prestijli bir kurumun müdürü olan ve alanında haklı bir şöhrete sahip olan Prof. İlber Ortaylı'nın[25] neden bu tür bir tarih anlatımını benimsediği sualine getirilebilecek iki izahat var. İlki son yayınlardan haberdar olmaması, haberdar olmamasına rağmen isminin, sıfatının ve görevinin çağrıştırdığı prestij ve saygınlık nedeniyle de her beyanatının doğru olarak kabul edilmesidir. Günümüzde, bütün sosyal bilim alanlarında olduğu gibi, tarih araştırmaları da bir uzmanlık konusudur. Her uzman da alanında çıkan yayınları takip etmek, yeni araştırmalar ve yayınlar yapmak zorundadır. Bu, tek başına bir uğraş olup başka faaliyetlere yer bırakmamakta. Ancak günümüz Türkiye'sinde muhtelif nedenlerden ötürü üniversite öğretim üyesi birçok tanınmış isim birer "medya yıldızı"na dönüşmüş durumda. Haftalık köşe yazıları, arkası kesilmeyen açık oturumlara katılmak gibi yoğun bir faaliyet bu öğretim üyelerinin asli görevlerini yerine getirmeye vakit bırakmamakta. Prof. İlber Ortaylı Topkapı Sarayı Müzesi müdürü olmanın yanı sıra, her pazar günü *Milliyet* gazetesinde tarihsel konuları ele alan makaleler yayınlayan bir "gazeteci-yazar" sıfatına sahip. Ayrıca televizyon tartışma programlarının da vazgeçilmez davetlilerinden biri. Hal böyle olunca ve de engin tarih bilgisine rağmen tam da uzmanlık alanı olmayan bir konuda fikri sorulduğunda Ortaylı'nın cevapları günümüzde geçerliliği kalmayan bilgilerden oluşmakta. Bu da popüler olmayı tercih etmenin bedeli olsa gerek.

İkinci izahat ise Ortaylı'nın Varlık Vergisi'nden ve 6-7 Eylül 1955 Olayları'ndan bahsederken sarf ettiği "bunun gibi yüzümüzü karartan ve

maalesef Türkiye aleyhinde çalışan propagandacı çevrelerin ekmeğine yağ süren bir diğer gelişme de 6-7 Eylül Olaylarıdır" cümlesinde gizli.[20] Cumhuriyet döneminde azınlıkların maruz kaldıkları hazin olaylar ile yüzleşme ve hesaplaşma yerine bu hadiseleri, Amerika ve Avrupa'daki insan hakları savunucusu kuruluşlar tarafından "Türkiye karşıtı propaganda malzemesi" olarak kullanılmamaları için, örtbas etmek veya mazur görmek milliyetçi, Kemalist ve muhafazakâr çevrelerde yaygın bir yöntem. Prof. Ortaylı'nın Türkiye Yahudilerinin Cumhuriyet dönemindeki durumları ile ilgili tespitleri kendisinin de bu yöntemle olayları yorumladığını göstermekte.

RIFAT N. BALİ
BAĞIMSIZ ARAŞTIRMACI

DİPNOTLAR

1 Türkiye'de ve yurtdışında yayınlanan kitapların bir değerlendirmesi için bkz. Rifat N. Bali, "Osmanlı/Türk Yahudiliği Tarihi ile İlgili Yayınlar ve İçerdikleri Tarih Soylemi I-II-III", *Toplumsal Tarih*, Ağustos-Eylül-Ekim 1996, Cilt 6, Sayı 32-33-34.

2 İlber Ortaylı, "Türkiye Yahudiliği-1", *Şalom*, 17 Şubat 2010; "Türkiye Yahudiliği-2", *Şalom*, 24 Şubat 2010

3 Emre Barca (yay. haz.), Taha Akyol-İlber Ortaylı, *Osmanlı Miraası*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 55-68.

4 İlber Ortaylı, "Türkiye Yahudiliği-1", *Şalom*, 17 Şubat 2010.

5 Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*. İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 54-101.

6 İlber Ortaylı, "Türkiye Yahudiliği-II", *Şalom*, 24 Şubat 2010

7 Brandeis Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Avigdor Levy ile karıştırmış olması muhtemeldir.

8 Avner Levi, "1934 Trakya Yahudileri Olayı Alınamayan Ders", *Tarih ve Toplum*, Temmuz 1996, Sayı 151, s. 10-17

9 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000; Zafer Toprak, "1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu", *Toplumsal Tarih*, Ekim 1996, Sayı 34, s. 19-25; Halûk Karabatak, "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1996, Sayı 146, s. 4-16. Hatice Bayraktar, "The anti-Jewish pogrom in Eastern Thrace in 1934. New Evidence for the Responsability of the Turkish Government", *Patterns of Prejudice*, Cilt 40, Sayı 2, 2006, s. 95-111; Rifat N. Bali, *1934 Trakya Olayları*, 2'nci baskı, Kitabevi, İstanbul, 2008

10 Nilgün Uysal (söyleşi), *Zaman Kaybolmaz: "İlber Ortaylı Kitabı"*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.549.

11 İlber Ortaylı, "Türkiye Yahudiliği-II", *Şalom*, 24 Şubat 2010

12 Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Devlet'in Örnek Yurttaşları*, Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 355-390; Vital Denis Oner Ojalvo, *Le Lobbyame Juif en Turquie*, Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2005.

13 Laurent Mallet, *La Turquie, Les Turcs et les Juifs-Histoire, Representations, Discours et Strategies*, The Isis Press, İstanbul, 2008.

14 İlber Ortaylı, "Türkiye Yahudiliği-II", *Şalom*, 24 Şubat 2010.

15 Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003. Walter F. Weiker, *The Unseen Israelis: The Jews from Turkey in Israel*, University Press of America, Maryland, Londra, 1989.

16 İlber Ortaylı, "Türkiye Yahudiliği-II", *Şalom*, 24 Şubat 2010

17 Örneğin PEW Global Attitudes Project'in değişik araştırmaları. www.pewglobal.org Beyoğlu Musevi Hahamhanesi Vakfı'nın 2009 yılında yayınladığı "Farklı Kimliklere ve Yahudiliğe Bakış Algı Araştırması", http://www.turkyahudileri.com/images/stories/dokumanlar/farkli_kimliklere_Yahudilige_bakis_algi_arastirmasi_090930.pdf

18 İlber Ortaylı, "Türkiye Yahudiliği-II", *Şalom*, 24 Şubat 2010.

19 Emre Barca (yay. haz.), Taha Akyol-İlber Ortaylı, *Osmanlı Miraası*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 68.

20 Emre Barca (yay. haz.), Taha Akyol-İlber Ortaylı, *Osmanlı Miraası*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 68.

21 İlber Ortaylı , "Türkiye Yahudiliği-1", *Şalom*, 17 Şubat 2010.

22 Bu olay hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Avner Levi, "Elza Niyego Olayı ve Türk-Yahudi İlişkilerine Yeni Bir Bakış", *Toplumsal Tarih*, Ocak 1996, Sayı 25, s 23-27; Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923 1945)*. İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s 109-130.

23 Heyet şu kişilerden oluşuyordu: Prof. İlber Ortaylı, Doç Dr. Bahri Yılmaz, T.C. Merkez Bankası Emisyon ve Hazine Müdürü Etem Seçkin, DYP milletvekili Cefi Kamhi, Londra Büyükelçiliği müşavirı Kenan İpek, Devlet Bakanı Şukru Sina Gurel'in müşavırı Nuri Yıldırım, Türk Musevi Cemaati Başkan Yardımcısı Aron Habib. Kaynak: *Nazi Gold The London Conference 2-4 December 1997*, The Stationery Office, London, 1998, s. 831.

24 *Nazi Gold The London Conference 2-4 December 1997*. The Stationery Office, London, 1998, s. 555

25 Ortaylı'nın tarihçiliği ve hayatı hakkındaki eserler şunlardır: Ahmet Nezihi Turan, *İlber Ortaylı'yı Tanımak: Gezgin ve Bilgin*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2009; Alper Çeker, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalcık, Halil Sahilioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2006; Nilgün Uysal (soyleşi), *Zaman Kaybolmaz: "İlber Ortaylı Kitabı"*, İş Bankası Kultur Yayınları, İstanbul, 2006.

26 Emre Barca, a.g.e., s. 68.

KURUMSAL TARİH DOSTU

TarihVakfı Kurumsal Tarih Dostu kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş. — Bekay Emlak İnş. ve Tic A.Ş. — balparmak — Ekin Fuarcılık Ltd.

MUDO — Pulver Kimya A.Ş. — TÜYAP A.Ş. — VISITUR Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

ANTİK DÖNEM'DE EKONOMİK KRİZLERİN

BANKACILIĞA ETKİSİ

ERKAN ILDIZ

Ekonomik krizler, bugün olduğu gibi Antik Dönem'de de (M.Ö. 700 - M.S. 500 arası Eski Yunan ve Roma dünyası) bankacılığı doğrudan etkilemiştir. Antik Dönem'de ekonomik krizlere yol açan etkenler, şüphesiz günümüzdekilerden farklı olmuştur. O zamanki dönemsel ekonomik krizler esas olarak enflasyon, savaşlar sonucu yaşanan askeri felaketler, tabiatın getirdiği kıtlıklar ve salgın hastalıklar gibi etkenlerden kaynaklanmıştır.

ABD'de başlayıp tüm kapitalist dünya ekonomilerini pençesine alan son krizin, ABD'deki 1929 Ekonomik Buhranı'ndan bu yana yaşanan en kapsamlı ve şiddetli ekonomik kriz olduğu belirtilmektedir. Hatta bazı iktisatçılar, bu krizin öncekilerden daha derin olduğu görüşündedirler. Nitekim krizin etkisiyle dünya genelinde yüzlerce banka batmış, kalanların pek çoğu da çeşitli devletler tarafından sisteme pompalanan nakit parayla ayakta tutulmaya çalışılmaktadır.

ANTİK DÖNEM'DEKİ EKONOMİK KRİZ ETKENLERİ

Günümüzdeki tanımlamayla enflasyon, dolanımdaki para miktarıyla, malların ve satın alınabilir hizmetlerin toplamı arasındaki açığın büyümesinden ortaya çıkan ve fiyatların toptan yükselişi, para değerinin düşmesi biçiminde kendini gösteren ekonomik parasal süreçtir.[1] Antik Dönem'de ise enflasyona neden olan başlıca iki etken vardı: Bunlardan ilki, fetih savaşları ile elde edilen zenginlikler ve büyük altın-gümüş yataklarının keşfedilmesi; ikincisi ise, devletin, sikkelerin ayarını düşürmesi idi.

Eski Çağ ekonomilerinde zenginliğin temeli üretimden çok, fetih savaşlarına dayanmaktaydı. Bu fetihlerde özellikle Doğu hükümdarlarının hazinelerinin yağmalanması sonucu çok miktarda altın ve gümüş, ekonomide zaman zaman enflasyona yol açan bir etki yapmaktaydı. Örneğin, Büyük İskender'in Pers ülkesinde ele geçirdiği soy metal hazinelerle darp ettiği sikkeler, piyasada bir para bolluğu yaratmış ve bunun sonucu fiyatlar hemen hemen ikiye katlanmıştır. Roma'da ise Caesar'ın Gallia veya Octavianus'un Mısır seferi sonrasında da bu türden bir etki görülmüştür (Suet. Caes. 54. Cass. Dio LI 21. Suet. Aug. 41. Oros. VI 19).[2]

Yeni altın - gümüş maden yataklarının bulunması ve işletmeye açılması da benzer bir etki yaratmıştır. Böylesi durumlarda, ekonomik yaşamın temel göstergelerinden biri olan arazi fiyatlarında ani dalgalanmalar olmuş ve para "daha ucuz" bir hale gelmiştir.

Enflasyona yol açan ikinci etken ise, devletin, mali zorunluluklardan ötürü sikkelerin ayarını kötüleştirme yoluna gitmesi olmuştur; bu durum daha çok savaş ortamlarının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Sikkelerin değerinin, içerdikleri metal değeriyle belirlendiği o dönemde, enflasyon, yeni darp edilen sikkelerde metal değerinin kötüleşmesi (tağşiş) ile ortaya çıkan ekonomik bir durumdu. Sikke ayarının kötüleştirilmesi uygulamasına büyük çapta ilk kez Helen dünyasında rastlanmıştır. Dış ticaret veya başkaca etkilerden dolayı Eski Yunan kent devletleri sıklıkla sikke ayarını düşürme yoluna gitmişlerdir. Örneğin M.Ö. 407-6'da Atina'da ekonomik sıkıntıdan ötürü çok sayı-

Roma'da döküm tekniğiyle yapılmış bir sikke (aes grave). M.Ö. 3. yy'da Roma'da aes grave'de yapılan ayarlamalar sonucu %1000'e varan bir enflasyon yaşanmıştır.

da sikke basılması sonucu enflasyon meydana gelmiştir. Ptolemaios'lar Dönemi'nde Mısır'da M.Ö. 3. yüzyıl sonlarında, 173 ile 160 yılları arasında sınırlı da olsa gümüşün kötüleşmesi sonucu bronz drakhmelerin değerinde kuvvetli bir düşme meydana gelmiştir; gümüş drakhmenin bronz drakhmeye oranı yaklaşık 1:40'tan 1:400-500'e çıkmıştır.

Pön (Kartaca) Savaşı sırasında sikke ayarlarının kötüleşmesi, hem Roma'da hem Kartaca'da hem de Doğu devletlerinde dalga dalga yayılmıştır. Sikke ayarının kötüleştirilmesi uygulamasına bir diğer örnek ise M.Ö. 3. yüzyılda Roma'da *aes grave*'de yapılan ayarlamalar sonucu %1.000'e varan bir enflasyonun yaşanması olmuştur.

1.720.000'e kadar yükselir ve M.S. 400'de sayı yaklaşık 6.600.000'i bulur. Fiyatların en hızlı yükselişi 324-341 yılları arasında gerçekleşir.

"Roma'da M.Ö. 29'da görülen enflasyona ilişkin de tek tük kayıtlar vardır (Cass. Dio LI 21. Suet. *Aug.* 41. Oros. VI 19). Toprak ve diğer her şeyin fiyatı artarken faiz oranları ise sert

Büyük İskender'in Pers ülkesinde ele geçirdiği soy metal hazinelerle darp ettiği sikkeler, piyasada para bolluğu yaratmış ve bunun sonucu fiyatlar hemen hemen ikiye katlanmıştır. Roma'da ise Caesar'ın Gallia veya Octavianus'un Mısır seferi sonrasında bu türden bir etki görülmüştür.

Makedonya Kralı Büyük İskender (M.Ö. 356-323). Büyük İskender'in Pers ülkesinde ele geçirdiği soy metal hazinelerle darp ettiği sikkeler, piyasada bir para bolluğu yaratmış ve bunun sonucu fiyatlar hemen hemen ikiye katlanmıştı.

Roma gümüş denariuslarının en büyük değer kaybı, İmparatorluk Dönemi'nde meydana gelmiştir. Marcus Aurelius ve Commodus zamanında ekonomik zorunluluk olmamasına rağmen sikke ayarının düşürülmesi, daha sonradan kuvvetli bir değer kaybına yol açmıştır. Marcus Aurelius zamanında yaklaşık %6, Septimius Severus zamanında yaklaşık %30, Gallienus ve sonraki imparatorlar zamanında yaklaşık %90'a varan değer kayıpları yaşanmıştır. M.S. 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun eski gümüş parası sürekli kaybettiği değeriyle neredeyse saf bronz değeri düzeyine inmiştir.[3]

"İmparatorluk Dönemi'nde sikkelerin kötüleşmesi sonucu meydana gelen enflasyonun büyüklüğü aşağıdaki verilerde görülebilir. Eğer Antoninus Pius dönemindeki değer 100 kabul edilirse Marcus Aurelius'un son yıllarında 107-113'e, Gallienus döneminde 160-180'e çıkar. Diocletianus'un işbaşına geldiği sırada bu sayı 4.000'i bulur. Mısır'da 4. yüzyıla ilişkin endeks rakamları ise şöyle görünür: 301 yılındaki denariusun değeri 100 kabul edilirse, 307 yılında 300'e çıkar, 314 yılında 2.800'ü geçer. Sonra bir deflasyon dönemi olur ve 324 yılında 600'e iner, fakat hızla yeniden yükselerek 341 yılında 216.000'i bulur. Tekrar bir deflasyon ile sayı beş yıl içinde 86.400'e iner. Ancak 360 yılında bir düşüş göstermiştir. Bu durum çok şaşırtıcıdır."[4] Örneğin Augustus Mısır'da zafer elde ettikten sonra faiz oranları %12'den %4'lere düşmüştür. Fakat faizlerdeki bu düşüş kalıcı olmamıştır.

Para bolluğunun aksine bazen de dolaşımdaki para ortadan kaybolmuştur. Örneğin M.Ö. 89'da Pontos Kralı VI. Mithradates'in Anadolu'da 80.000 Romalıyı öldürtmesi sonrası Anadolu'dan ve Yunanistan'dan Roma'ya akan yüksek miktardaki vergiler kesildiğinde, M.Ö. 66-63'te Catilina Tertibi olduğunda, M.Ö. 49-47 yıllarında Roma'da iç savaş yaşandığında piyasada para kıtlığı baş göstermiştir. M.S. 33'te meydana gelen bir para darlığına karşı İmparator Tiberius, devlet kasasındaki 100 milyon sestertiusu, faizsiz borç olarak üç yıllığına halka teminat karşılığı verilmesine karar vermiştir. Böylesi dönemlerde, finans işiyle uğraşanlar; bankerler, tefeciler, senatörler, süvari sınıfı vb borç verdiklerinden alacaklarını geri istemişlerdir. Borçlular genellikle parayı toprağa ya da zirai işlere yatırmış olduklarından topraklarını satmak zorunda kalmışlar ve bu nedenle arazi fiyatları da hızla düşmüş, ancak piyasada nakit para olmadığından, satamamışlardır; tabii bu arada da faiz oranları yükselmiştir. Parası olanlar bu dönemlerde ucuz yoldan arazi kapatarak ve çok yüksek oran-

Roma İmparatoru Marcus Aurelius (M.S. 121-180) zamanında ekonomik bir zorunluluk olmamasına rağmen sikke ayarının düşürülmesi, daha sonradan büyük bir değer kaybına yol açmıştır. Aurelius zamanında gümüş denariuslarda yaklaşık %6'ya varan değer kayıpları yaşanmıştır. Hatta Antoninus Pius (M.S. 86-161) dönemindeki enflasyon değeri 100 kabul edilirse, Aurelius'un son yıllarında bu değerin 107-113'e yükselldiği görülür.

Roma İmparatoru Lucius Aurelius Commodus (M.S. 161-192) zamanında da sikke ayarının düşürülmesi sonucu yüksek bir enflasyon yaşanmıştır.

Roma Hükümdarı (Diktatörü) Gaius Iulius Caesar (M.Ö. 100-44). Caesar'ın Gallia Seferi sonrasında Roma'ya taşıdığı zengin ganimetlerle darp ettiği sikkeler, piyasada para bolluğu yaratmış ve enflasyona yol açmıştı.

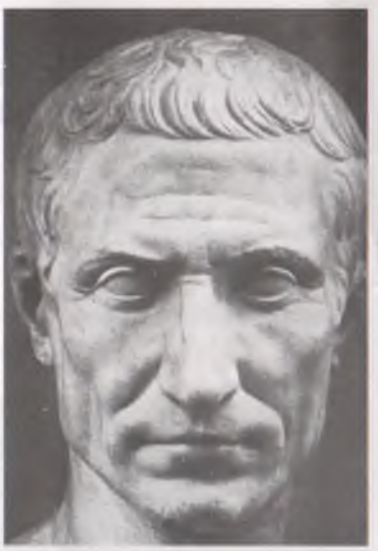
larla faizli borç vererek büyük kazançlar sağlamışlardır. Büyük kısmı açlık içinde olan halk ise borçların silinmesini (*tabulae novae*) talep etmiştir.[5]

ANTİK DÖNEM BANKACILIĞI VE EKONOMİK KRİZLER

Sikke darbının başlamasından sonraki dönemde, yani M.Ö. 1. binyılın ortalarından itibaren yazılı kaynaklarda bankacılığa ilişkin kayıtlara rastlanır. Eski Yunan kent-devletlerinde M.Ö. 6. yüzyılda agoralarda sarraf olarak faaliyet gösteren meslek erbabı, birkaç yüzyıl içinde bankere dönüşmüştür ve bunlara *trapezites* denilmiştir. Bunlar ilk başlarda, agoralarda bir masadan ibaret tezgâhlarında sikke kalite kontrolörlüğü ve para bozma işi yapmışlardır. Ancak para ekonomisinin büyümesiyle birlikte bankerlik de gelişmiş, antik kentlerin en canlı alışveriş merkezlerinde veya trafik akışının yoğun olduğu caddelerde ya da şehrin giriş çıkış kapılarının yakınlarında bürolar açıp yanlarında uzman eleman çalıştırır olmuşlardır.[6] Roma'da bankerlere *argentarius* denilmiştir.

Antik Dönem ekonomisinde dönemsel olarak ortaya çıkan enflasyon bankacılık piyasasını olumsuz etkileyen bir faktör olmuştur. Enflasyon ve sikkelerdeki değer kaybı, Roma ekonomisinde dönem dönem banker iflaslarını da peşi sıra getirmiştir. Roma İmparatorluğu'nda, örneğin M.S. 3. yüzyıldaki ekonomik krizde sikkelerin değer kaybetmesi sonucu, Mısır hariç, bankaların çoğu yok olmuş, ancak 4. yüzyılda yeniden ortaya çıkmıştır.

Enflasyonun, piyasa mekanizması ve kredi işlemleri yönünden anlamını ifade eden en güzel veriler papirüslerde yer almaktadır. Mısır belgelerinde enflasyona ilişkin izler en iyi şekilde kefalet ve kira sözleşmeleriyle, borçlanma ve hizmet sözleşmelerinde görülür. Mısır'da enflasyon yıllarında, biraz geç bir dönemde olmakla birlikte en iyi korunma yönteminin, sözleşmeleri, değeri pek değişmeyen altın üzerinden yapmak olduğu fark edilmiştir. Diğer bir yöntem de borcu mal olarak vermek olmuştur. Enflasyondan korunmak için böyle dönemlerde borç verilen paranın vadesini kısa tutmak da bir başka yol olarak gö-

Roma İmparatoru Gaius Iulius Caesar Octavianus (Augustus / M.Ö. 63 — M.S. 14). Octavianus'un Mısır Seferi sonrasında piyasada para bolluğu oluşmuş ve fiyatlar hızla artarken ilginç bir şekilde faiz oranları %12'den %4'lere düşmüştür. Fakat faizlerdeki bu düşüş kalıcı olmamıştır.

rülmüştür; nitekim 4. yüzyıla ait Mısır belgelerinde vade genellikle birkaç aydır. Bu dönemde zarardan korunmak için ayrıca, borç verilen paranın geri ödemesinin hangi para cinsinden yapılacağı da baştan kesin bir şekilde belirlenmiştir.[7]

Askeri felaketler sonucu yaşanan ekonomik krizler de Antik Dönem toplumlarında pek çok iflasa yol açmıştır. İflas edenler arasında bankalar da yer almıştır.[8] Örneğin Leuktra Meydan Savaşı sonrasında Atina'da M.Ö. 371/70'te yaşanan ekonomik krizde birçok banker iflas etmiştir. Çünkü Antik Dönem'de mevduatlar için çok nadir olarak süre belirlenmekteydi ve mevduat sahibi daha çok istediği zaman parasını geri çekebilmekteydi. Savaş ertesi Atina'da ortaya çıkan ekonomik kriz sırasında birçok müşteri paralarını aniden geri çekince banker iflasları da kaçınılmaz olmuştur.[9] Askeri bir felaket sonrası M.Ö. 3. yüzyılın başlarında ortaya çıkan bir başka kredi krizi de Ephesos'ta bulunmuş bir kararname metninden bilinmektedir. Bu karmaşık metinde, halkın kullandığı ve ödeyemediği kredilerin geri ödenmesi konusunda alınan basit ve geçici önlemlerden bahsedilmektedir.[10]

Kıtlık ve salgın hastalıklar zamanı ise tüketim kredisi talebi artar, halkın büyük kısmı borçlu duruma düşerdi. Bankerlere borçlarını ödeyemeyenler çareyi borçların affedilmesinde görürler ve bu taleplerini hükümdarlara iletirlerdi. Zaman zaman böyle borç afları çıkmış ve bankacılık piyasası bundan zarar görmüştür. (Aristot. *Ath.* 6, 1; Plat. *leg.* 3, 684d; Plut. *Agis* 13).[11]

Sonuç itibarıyla bankacılık, Antik Dönem'den bu yana ekonomik krizlerden en fazla etkilenen faaliyet alanlarının başında gelmiştir.

DİPNOTLAR

1 Dil Derneği (Yay. Haz.), **Türkçe Sözlük, 2. basım, Ankara, 2005; O. Hançerlioğlu, Ticaret Sözlüğü, 3. basım, İstanbul, 2001.**
2 G. Mickwitz, "Infilation", **RE, Ek C. 6, s. 127-133.**
3 **G. Mickwitz, Geld und Wirtschaft im römischen Reich des 4. Jahrhunderts n. Chr.**, *Helsinki, 1932. s. 81 vd.*
4 G. Mickwitz, "Infilation", **RE, Ek C. 6, s. 129-130.**
5 **T. Pekary, Die Wirtschaft der griechisch-römishen Antike, Wiesbaden, 1976, s. 102-103.**
6 B. Laum, "Banken", **RE, Ek C. 4, s. 68-82.**
7 **G. Mickwitz, "Infilation", RE, Ek C. 6, s.127-133.**
8 **R. Bogaert, Grundzüge des Bankwesens im alten Griechenland, Konstanz, 1986, s. 20.**
9 **Pekary, a.g.e., s. 36.**
10 **M. I. Finley, Antik Çağ Ekonomisi, (Çev. H. P. Erdemir), İstanbul, 2007, s. 168.**
11 **R. Bogaert, "Geld", RAC**, *C. 9, s. 822.*

KAYNAKLAR

A) Antik Kaynaklar ve Kısaltma Listesi

Aristot. *Ath.* (= Aristoteles, *Athenaion politeia*). Kullanılan çeviri: Aristoteles, *Atinalıların Devleti* (Çev. S. Y. Baydur), İstanbul, 1998.

Cass. Dio (=Cassius Dio, *Rhomaika*). Kullanılan çeviri: *Roman History*. İng. Çev. E. Carry I-X, Londra, 1914-1927 (The Loeb Classical Library).

Oros. (= Orosius, *Historiarum adversus paganos libri* VII). Kullanılan çeviri: *Seven Books of History Against the Pagans*. Çev. I. W. Raymond, New York, 1936.

Plat. *leg.* (= Platon, *Leges*). Kullanılan çeviri: *Opera: Volume V: Minos, Leges, Epinomis, Epistulae, Definitiones*. Çev. J. Burnet, Oxford University Press, ABD, 1922.

Plut. *Agis* (= Plutarchus, *Vitae parallelae*). Kullanılan çeviri: *Plutarch's Lives*. İng. Çev. B. Perrin I-XI. Londra, New York, 1959 (The Loeb Classical Library).

Suet. (= Suetonius, *De Vitae Caesarum*). *Aug.* (= *Augustus*) *Caes.*, (= *Caesar*). Kullanılan çeviri: *The Lives of the Caesars*. İng. Çev. J. C. Rolfe I-II. Cambridge, Mass.-Londra, 1951 (The Loeb Classical Library).

B) Çağdaş Kaynaklar Kısaltma Listesi

RAC: Reallexikon für Antike und Christentum.
RE: Pauly Wissowa-Kroll Real-Encyclopädie d. class. Altertumswissenschaft.

C) Çağdaş Kaynaklar

BOGAERT, R., "Geld", *RAC*, C. 9., s. 821-838.
BOGAERT, R., *Grundzüge des Bankwesens im alten Griechenland*, Konstanz, 1986.
DİL DERNEĞİ (Yay. Haz.), *Türkçe Sözlük*, 2. basım, Ankara, 2005.
FINLEY, M. I., *Antik Çağ Ekonomisi* (Çev. H. P. Erdemir), İstanbul, 2007.
HANÇERLİOĞLU, O., *Ticaret Sözlüğü*, 3. basım, İstanbul, 2001.
LAUM, B., "Banken", *RE*, Ek C. 4, s. 68-82.
MICKWITZ, G., *Geld und Wirtschaft im römischen Reich des 4. Jahrhunderts n. Chr.*, Helsinki, 1932.
MICKWITZ, G., "Infilation", *RE*, Ek C. 6, s. 127-133.
PEKARY, T., *Die Wirtschaft der griechisch-römischen Antike*, Wiesbaden, 1976.

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

TÜRKİYE SERGİCİLİK VE FUARCILIK TARİHİ

GÖKHAN AKÇURA

ISBN: 978-975-333-232-3
240 sayfa, 80 TL, MART 2009

Türkiye Sergicilik ve Fuarcılık Tarihi, her ne kadar girişinde panayır geleneğine değiniyorsa da, konunun miladı olarak Sanayi Devrimi'nin kaçınılmaz sonuçlarından biri olan "dünya fuarları"nın başlamasını gösteriyor. Osmanlı İmparatorluğu ilk evrensel fuar olan 1851 Londra Sergisi'nden başlayarak nedeyse bütün büyük dünya fuarlarına katılmış, 1863 yılında ise bunların bir benzerini İstanbul'da gerçekleştirmeye cesaret etmiştir...

Kitap Osmanlı dönemiyle başlasa da, esas olarak Cumhuriyet dönemine odaklanıyor. Fuarlar tarihi denilince genellikle aklımıza ilk gelen olgu, hâlâ düzenlenmekte olan Uluslararası İzmir Fuarı olur. Ama Türkiye Sergicilik ve Fuarcılık Tarihi kitabı okuyucuya yeni ufuklar açıyor. Galatasaray Lisesi ve bahçesinde on yılı aşkın bir dönem boyunca her yıl kurulan "Yerli Mallar Sergileri", Türkiye'nin devlet kapitalizmi dönemine ayna tutuyor. Benzer bir uygulama Ankara'da açılan Sergievi'nin tarihinde de görülebiliyor.

Çok partili dönemin başlangıcında hayata geçirilen İstanbul Sergileri ise, bugün Kongre Vadisi denilen bölgede dört yıl boyunca çağdaş fuarcılık sektörünün tohumlarının yeşermesini sağlamıştır.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr